Sven Felix Kellerhoff

Mein Kampf

Egy német könyv karrierje

Lazi
KÖNYVKIADÓ
Szeged

Sven Felix Kellerhoff
»MEIN KAMPF«
Die Karriere eines deutschen Buches

Fordította
RAPAJKA GABRIELLA

Szakmailag ellenőrizte
Löffler Tibor

ISBN 978-963-267-378-3

A Lazi Kft. kiadása
www.lazikiado.hu
info@lazikiado.hu

A kiadásért felel: a kiadó ügyvezető igazgatója
Lektor: Petri Ágnes, Juhász Ferenc
Műszaki szerkesztő: Szentmiklósi Csaba
Borítótipográfia: Csikász Katalin, Innovariant Kft.
Felelős szerkesztő: Hunyadi Csaba Zsolt

Készült a Generál Nyomda Kft.-ben
Felelős vezető: Hunya Ágnes

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ

Együtt jövünk majd rá, hogy valóban olyan különleges könyvről van-e szó, mint amilyen színben a törvényhozók feltüntetik, hiszen a *Mein Kampf* tiltott könyv.

SERDAR SOMUNCU, KABARETTISTA[1]

A tiltás vonzóvá tesz. Amit a hatalom károsnak, sőt veszélyesnek tart, szinte törvényszerűen érdekessé válik. Főleg, ha a tilalom valójában nem is létezik, csupán félreértésről van szó. Adolf Hitler könyve nincs betiltva Németországban. Bárki birtokolhatja, olvashatja, sőt árusíthatja is – az antikvár példányait. Ez ellen sem az ügyészség, sem a rendőrség nem léphet fel. A török származású német színész, Serdar Somuncu legsikeresebb fellépéssorozatának egyik bevezető mondata nagyon is találó. „*Egy tömeggyilkos naplója*" című programjával több mint 1400 alkalommal lépett fel a *Mein Kampf* szakaszait idézve. Hatalmas sikert aratott, és több díjban is részesült tabudöntögető előadásaiért, sőt 1996-ban a *Berliner Tageszeitung* „Az év emberének" választotta. Színházi felolvasóestjei azért kelthettek ekkora érdeklődést, mert Hitler könyve ugyan közismertnek számít, a legtöbben azonban soha nem olvasták ezt a közel 800 oldalt. Akit érdekel a kortörténet, annyit talán tud, hogy önéletrajzi elemek, antiszemita előítéletek és gyűlöletbeszédek összességéről van szó. De saját olvasmányélmény alapján napjainkban, mintegy 70 évvel szerzője öngyilkossága után szinte senki sem képes megítélni az írást.

Az ok egyszerű: az NSZK-ban minisztériumi tisztviselők, bírók, miniszterek generációi, sőt egy miniszterelnök is egyetértett abban, hogy

a *Mein Kampf*ot lehetőleg senki se olvashassa el. Évtizedek óta akadályozzák, hogy Hitler könyve objektív vizsgálat tárgya legyen. A szerzői jog felhasználásával lehetetlenné teszik a könyv tudományos feldolgozását, mely bár a német nyelvű szerzőktől származó könyvek minden idők legnagyobb példányszámban eladott műve, 1945 óta nem szabad kinyomtatni. 2015-ben az eljárás jogi alapja érvényét veszti, ám a helyzet változatlan. 2014 júniusának végén Németország jogpolitikájának legfelsőbb irányító testülete, az Igazságügyi Miniszterek Értekezlete megállapította, hogy a könyv az „emberellenes nézetek szörnyű példája", záradékul pedig kimondta: „az igazságügyi miniszterek egyetértenek abban, hogy Hitler *Mein Kampf*jának kommentár nélküli terjesztését a szerzői jogok lejártát követően, 2015. december 31-e után is meg kell akadályozni." A politikusok felszólították a nekik alárendelt ügyészeket, hogy minél előbb „foglalkozzanak a téma büntetőjogi kérdéseivel, és számoljanak be az eredményről az Igazságügyi Miniszterek Tanácsának."[2] Az ajánlás ugyan formailag csupán Hitler *Mein Kampf*jának „kommentár nélküli" új kiadása ellen lép fel, amelyet hivatalosan úgysem adna ki senki, és természetesen csak az alárendelt bűnüldöző szervekre vonatkozik, vagyis nem kötelezi az elvileg független bíróságokat. Ám a rendelkezés megvalósítása indirekt módon kétségkívül azt eredményezi, hogy a jövőben az ügyészeknek kell eldönteniük, milyen terjedelmű kommentár elegendő, ez pedig olyan feladat, amellyel a jogászok megfelelő képesítés híján nem tudnak megbirkózni.

A komoly történettudomány elleni bajor obstrukció következményeképp Hitler könyvét mítoszok övezik, melyek a tudatlanság táptalaján csak tovább burjánzanak. A közelmúlt német történelmének legfontosabb témáitól eltérően a *Mein Kampf*fal kapcsolatban nem alakult ki társadalmi konszenzus. A zsidóüldözést, a holokausztot, a német hadsereg megsemmisítő csapásait a Szovjetunióban és Jugoszláviában, Görögország és Olaszország kegyetlen megszállását néhány marginális szélsőjobboldali csoporton kívül manapság már senki sem tagadja. Elhangzanak még populista szólamok baráti körökben, kocsmaasztaloknál, de ezeket már nem kell komolyan vennünk. Az idők során ugyan változó intenzitással, de Németországban minden más országnál alaposabban feldolgozták a bukott diktatúrát, és sehol sem foglalkoztak többet a kérdéssel, hogyan is történhetett meg mindez. Csak Németországban fordulhatott elő, hogy művelt polgárok saját szüleik és nagyszüleik ellen szóló, kíméletlen és meggondolatlan vádiratai bestsellerek lettek. Daniel Goldhagen *Hitler buzgó hóhérai*[3] (Hitler's Willing Executioners) című könyve 400 ezer példányban kelt el. A könyv egyszerű választ ad a kérdésre, honnan származott a gyűlölet, amely hatmillió zsidó meggyilkolásához vezetett. Az, hogy Goldhagen magyarázatai szinte teljesen hamisak, az átlagolvasóknak egyáltalán nem, vagy csak jelentős késéssel tűnt fel.

Mindez nem történhetett volna meg, ha Németországban lehetőség lett volna Hitler könyvének kritikai értékelésére. Ha rendelkezésre állt volna egy szilárd kiindulópont, és nem a *Mein Kampf*ról szóló szóbeszédre és mendemondákra kellett volna hagyatkozni. Bár az interneten többféle szövegváltozat is elérhető böngészőn keresztül, komoly kommentárok azóta se igen jelentek meg. A több mint 80 önálló Hitler-életrajzban ugyan gyakran említik, és többé-kevésbé részletesen idézik a könyvet, a kiragadott szakaszokat azonban ritkán vizsgálják összefüggésükben. A Hitler életét feldolgozó írások, még ha időnként rendkívül színvonalasak is, nem adnak alapos elemzést. Kifejezetten a *Mein Kampf*ról pedig igen ritkán születnek könyvek: az elmúlt szűk 50 évben mindössze alig fél tucat jelent meg, méghozzá a legkülönfélébb minőségben. Werner Maser publicista az 1960-as évek óta hat számjegyű eladásokat ért el a *Mein Kampf*ról írott könyveivel, amelyek lényegüket tekintve egymáshoz igencsak hasonlóak, tartalmilag pedig erősen kétségbe vonhatók.[4] Christian Zentner függő beszédben fogalmazott, kivonatokat tartalmazó, és röviden kommentált kiadása 40 éve változatlan formában érhető el.[5] Barbara Zehnpfennig politológus két kötete: egy részletesen kidolgozott értelmezés, és egy kritikai szövegmagyarázat Hitler könyvének eddigi legjobb elemzései. Ám ezek is csupán néhány szempontot tisztáznak, és bár dicséretre méltóan markáns véleményt képviselnek, bizonyos fejtegetéseiket érdemes volna megvitatni.[6] A *Mein Kampf* tehát mindmáig fekete lyuk maradt, mely körül ott kering a nemzetiszocializmus korának kutatása, ezzel együtt pedig a német

kortörténet-kutatás jelentős része. Még Othmar Plöckinger rengeteg adattal alátámasztott könyvtudományos tanulmánya sem változtat a helyzeten, mivel a *Mein Kampf* 1945 előtti történetét helyezi a középpontba.

Sokan beszélnek úgy a könyvről, hogy a címén kívül alig ismernek belőle valamit, legfeljebb néhány kulcsmondatot, melyeket elsősorban szélsőjobboldali weboldalakon idéznek: „Elhatároztam, hogy politikus leszek" vagy: „Hiszem, hogy a Mindenható Teremtő akarata szerint cselekszem, amikor a zsidóval szemben védekezem és harcolok az Úr művéért" és persze: „A női nevelés céljának vitathatatlanul az eljövendő anyaságra való felkészítésnek kell lennie." A *Mein Kampf* legnagyobb erőssége kétségkívül az idézhetősége: nehézség nélkül találhatunk benne provokatív mondatokat, sőt egyre könnyebb a dolgunk, hiszen tucatnyi weboldal kínál gyorsan elolvasható, hosszabb szakaszokat németül vagy fordításban, többnyire kommentár nélkül, esetleg kevésbé informatív megjegyzésekkel. Böngészéssel egyszerűen rájuk bukkanhatunk az interneten, miközben a 12,4 millió példányban kinyomtatott könyvről alig találunk tárgyilagos információkat, olyat pedig szinte egyáltalán nem, amely megfelelne a kutatás mai állásának.

Még az alapvető kérdésekben sincs társadalmi konszenzus. Hitler fejtegetései „szisztematikus gondolkodóra" vallanak?[7] Vagy épp ellenkezőleg: a *Mein Kampf* „tartalmilag teljesen zavaros"?[8] Andreas Wirsching, a tekintélyes müncheni Kortárs Történeti Intézet (Institut für Zeitgeschichte) igazgatója hangsúlyozza: „Főleg az a sokat ismételt vélemény hamis és félrevezető, miszerint a szöveg összefüggéstelen és olvashatatlan."[9] Vajon a könyv valóban „túl veszélyes a nyilvánosságra"[10]? Vagy „teljesen eltúlzott reakció" a „vontatott és érthetetlen hecciratot" továbbra is elzárva tartani?[11]

A könyv célja, hogy kisegítse olvasóit a *Mein Kampf*fal kapcsolatos zavarodottságukból. Felvázolja a könyv pályafutását az ötlettől egészen a kritikai kiadás körül zajló aktuális vitákig. Tartalmi összefoglalót ad, tisztázza a legendák övezte keletkezéstörténetet, és igyekszik feltárni Hitler forrásait. Honnan származik a zsidógyűlölete? Mennyire megbízhatóak az önéletrajzi fejtegetései? Hogyan reagált a *Mein Kampf*ra a nyilvánosság? De Hitler könyvével kapcsolatban legalább ennyire fontos az értékesítés, a bevételek és az olvasószám kérdése is. Vajon tényleg „olvasatlan bestsellerről" van szó, ahogyan azt oly sokan állították? Vagy éppen ennek az ellenkezője igaz: több millió német olvasta eredetiben a Führer fejtegetéseit? Hitler konkrét politikai programot fogalmazott meg benne? A náci rezsim mely bűntettei vezethetők vissza a könyvre? A szöveg alapján előre látható volt, hogy a tömeggyilkosság mely módszereit alkalmazzák majd Auschwitzban? Hogyan látta Hitler könyvét a külföld? Születtek-e fordítások, és ha igen, milyen minőségben? Hogyan alakult a *Mein Kampf* megítélése 1945 után? Végül pedig: mit hoz a jövő? Az itt felvetett kérdésekre jelen könyv eddig egyáltalán nem, vagy elégtelenül feldolgozott archív forrásokra támaszkodva ad választ. Talán nem minden részletében győzi meg olvasóit, de ha már felpezsdíti, és objektívebbé teszi a „nemzetiszocializmus bibliája" körüli vitát, elérte a célját. Mert a Hitler művével kapcsolatos mítoszokat minél előbb le kell leplezni.

Berlin, 2015. május 8.

Sven Felix Kellerhoff

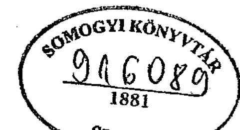
TARTALOM

A könyv kiadója, aki szenzációs hátterű élménybeszámolót ígért, a kézirat rideg és terjengős unalmával szembesülve először mélységesen csalódott.
JOACHIM FEST, HITLER ÉLETRAJZÍRÓJA[1]

Meghiúsult államcsíny

Aki könyvet ír, tájékoztatni vagy szórakoztatni kívánja olvasóit – esetleg mindkettőt egyszerre. Ahhoz, hogy a szöveg olvasmányos és izgalmas legyen, mindvégig fenn kell tartani az olvasó érdeklődését. Ezért aztán egyetlen szerző sem kezdené művét a végén, hiszen az éppen ellenkezőleg hatna. Puccskísérletről beszámolva elsőként az államcsínyhez vezető körülmények felvázolására kerülhet sor, majd a kivitelezés bemutatására, a résztvevők bátorságának méltatására, az ellenség aljasságának ostorozására, végül a jól megérdemelt siker ünneplésére, vagy éppen a tragikus kudarc elpanaszolására. Senki nem indulna el más úton – kivéve Adolf Hitlert.

„A müncheni népbíróság ítéletének értelmében 1924. április hó 1. napján kellett megkezdenem várfogságom letöltését a Lech melletti Landsberg várfogdájában." Így hangzik a *Mein Kampf* legelső oldalának első mondata. Kétkötetes könyvét mindjárt a kudarc megvallásával kezdi, még ha rejtve is: „Ezzel évek szakadatlan munkája után első alkalommal nyílt lehetőségem arra, hogy egy olyan mű megalkotásába fogjak, amelyre sokan buzdítottak, és amelynek szükségességét a mozgalom érdekében magam is célszerűnek éreztem." Elhatározását a következőképpen fogalmazta meg: „nemcsak mozgalmunk céljáról ad[ok]

világos képet, de annak fejlődését is felvázol[om]." Hitler ígérete szerint ráadásul „mindebből több tanulság vonható le, mint valamilyen kizárólag elméleti értekezésből."

Munkájával mégsem az volt a célja, hogy eszméiről olyanokat is meggyőzzön, akik mindeddig közömbösek, esetleg szkeptikusak voltak a nemzetiszocializmussal kapcsolatban. A *Mein Kampf*, ahogy az előszó is tükrözi, „nem az idegenekhez [...], hanem a mozgalomnak azon követőihez [szól], akik szívvel-lélekkel hozzátartoznak, és akiknek értelme most még inkább vágyik a mélyreható felvilágosításra." Hitler elsősorban az ő esetükben bízhatott abban, hogy célt ér ösztönös demagógiájával, amely minden beszédét és könyvét is meghatározta. Hasonlóan ellentmondásos módon indokolja a könyvforma megválasztását is. Egyrészt hangsúlyozza, hogy „ezen a Földön minden nagy mozgalom a nagy szónokoknak, és nem a nagy íróknak köszönheti növekedését." Ugyanakkor megállapítja, „ahhoz, hogy egy tant egyhangúan és egységesen képviselhessenek, örök érvénnyel le kell fektetni az alapelveit."[2] A szinte kivétel nélkül keresztény elkötelezettségű kortárs olvasók ezeket a mondatokat olvasva a Bibliára asszociálhattak: ismerték a szent könyvet, és azzal is tisztában voltak, hogy annak szövege, pontosabban az üzenet, amelyet a papok rá hivatkozva hirdettek, kétségbevonhatatlan.

Az izgalom és a feszültség azonban továbblapozva sem fokozódik. A következő, fekete keretbe foglalt oldal a nemzetiszocialista mozgalom tizenhat „vértanúját" sorolja fel. Tizennégyüket 1923. november 9-én délben lőtték agyon bajor rendőrök a müncheni Residenzstraßén, miközben kétezer társukkal együtt, Adolf Hitlerrel az élen vonultak fel képtelen és komolytalan akciójuk, a „berlini menet" (Marsch auf Berlin) során. Egy évvel az olasz fasiszták sikere, a Benito Mussolini pártvezér miniszterelnökké választását eredményező „római menet" (Marsch nach Rom) mintájára a német nemzetiszocialisták hasonlóképpen akarták magukhoz ragadni a hatalmat a birodalom fővárosában, a demokratikusan megválasztott kormánnyal szemben. Hitler azon az őszön egyre több beszédében buzdította hallgatóságát. 1923. szeptember 5-én így nyilatkozott: „Csak két lehetőség van: vagy Berlin vonul be Münchenbe, vagy München Berlinbe."[3] Három héttel később a *United Press* amerikai hírügynökség egyik képviselőjének pedig a következőket mondta: „Ha München adott időn belül nem vonul be Berlinbe, majd Berlin vonul be Münchenbe."[4] Fenyegetését komolyan vették – nem csupán Münchenben, hanem Berlinben is. Még a *Washington Post* tudósításában is megjelent „a bajor nacionalista vezető, Adolf Hittler"[5] – nevének írásmódja akkoriban még nem volt közismert.

Hitler 1923. november 8-án, a németországi forradalom, és a császár leköszöntének ötödik évfordulója előtti napon akarta megvalósítani a tervét. Tökéletesen félreértelmezve a helyzetet, felfegyverkezve rontott be a Gustav von Kahr állami főbiztos vezette bajor forradalmi kabinet gyűlésére, a müncheni Bürgerbräukeller sörcsarnokba. A levegőbe lőtt, és kikiáltotta a „német forradalmat". Új kormányt kívánt alakítani, amely Bajorországból irányítaná az egész országot: „A német ideiglenes nemzeti kormány feladata, hogy Bajorország teljes haderejével, és a többi német terület összpontosított erőivel bevonuljon a bábeli bűnöktől terhes Berlinbe."[6] Hitler Kahr, és annak jelenlévő bizalmasai „becsületszavát" vette, hogy támogatni fogják, majd útjukra engedte őket, és megszervezte a stratégiailag fontos pontok – elsősorban a minisztériumok, laktanyák és fegyverraktárak – elfoglalását. A bajor főváros nem nemzetiszocialista csoportjai, és befolyásos személyei azonban inkább várakozó álláspontra helyezkedtek, és Kahr sem érezte kötelességének, hogy fegyverrel kikényszerített ígéretéhez tartsa magát. Sőt ellentámadást szervezett: kormányhű rendőri egységeket mozgósított, és minisztériumi dolgozókat esketett fel a puccs elfojtására.

Amikor Hitler másnap reggel felismerte, hogy puccskísérlete meg fog hiúsulni, felszólította követőit, hogy meneteljenek a Feldherrnhalle irányába. Elkeseredett próbálkozásával az akkor már elkerülhetetlennek tűnő kudarcot igyekezett elkerülni. A Bürgerbräukellerből induló puccsisták fegyveresen vonultak át a belvároson, ahol a Residenzstraßén egyenruhásokkal találták szemben magukat. Lövések dördültek, és tizennégy felkelő, illetve négy rendőr elesett. Az államcsíny véget ért. Hitler kificamodott vállal menekült, és pártfogójánál, Ernst Hanfstaenglnél talált menedéket. A kudarc mélyen megrázta, olyannyira, hogy az öngyilkosság gondolata is felmerült benne. Letartóztatásakor végül még-

sem mutatott ellenállást. A nagyon megértő különbíróság a hazaárulási kísérletért kiszabható legenyhébb büntetést szabta ki: öt év szabadságvesztést, amelyet hat hónap elteltével enyhítettek.

Kétségtelen, hogy a meghiúsult puccs, az előtörténet és a következmények kitűnő anyagul szolgáltak volna egy sikerkönyv számára. Ennek ellenére Hitler az előszótól, az ajánlástól és néhány említéstől eltekintve csupán a *Mein Kampf* második kötetének utolsó oldalán írt róla. Döntését a következőképpen magyarázza: „Ehelyt nem az 1923. november 8-ához vezető, és az azt követő események ábrázolásával kívánom folytatni. Azért nem, mert úgy vélem, a jövőre nézve ez semmi hasznosat nem ígérne, és még inkább azért nem, mert értelmetlen dolog felszakítani a sebeket, amelyek a mai napig nem gyógyultak be. De még inkább értelmetlen olyan emberek bűneit felemlegetni, akik szívük legmélyéről egyforma szeretettel csüggnek népükön, és csak elvétették, vagy nem ismerték fel a közös utat." Ehelyett az ajánlásra utal vissza: „Ezt a tizenhat hőst, akiknek művem első kötetét ajánlom, a második kötet végén tanaink követői és hirdetői számára olyan hősökként kívánom bemutatni, akik teljes öntudattal áldozták fel magukat mindannyiunkért. Az ingatagokat és a gyengéket újra meg újra kötelességük teljesítéséhez kell visszatéríteniük, kötelességükhöz, amelyet ők maguk a legszilárdabb hittel, egészen a végső következményekig teljesítettek."[7]

Visszatekintés a gyermekkorra

A kudarcba fulladt puccs lebilincselő ábrázolása helyett tehát a *Mein Kampf* – „A szülői házban" című fejezettel kezdődően – Hitler pályafutásának bemutatásával indul. Nagy kihívás mindezt az olvasók untatása nélkül, izgalmasan előadni, ám Hitler veleszületett szónoki tehetségének köszönhetően rendkívül lényegre törően indít: „Ma már a sors kegyének tűnik, hogy éppen az Inn melletti Braunau rendeltetett születésem helyéül. Hiszen a városka a két német állam határán fekszik, melyek újraegyesítése, legalábbis előttünk, fiatalabbak előtt, minden eszközzel megvalósítandó életcélként jelenik meg." A következő bekezdésben, amely a nyilvános beszédben éppen egy lélegzetvételnyi szünetnek

felel meg, így folytatja: „Német-Ausztriának vissza kell kerülnie a nagy német anyaországhoz, méghozzá nem valamiféle gazdasági megfontolásból. Nem és nem: ha az egyesítése gazdaságilag érdektelen, sőt akár káros lenne, végbe kell mennie. Az azonos vér egyazon Birodalomhoz tartozik."[8]

Ezt az eszmét tükrözi a *Mein Kampf* legelső változatának kézirata is. Az 1924 májusának elején írt oldalon Hitler így fogalmaz: „Szerencsés előjelnek tűnik számomra, hogy bölcsőm..." Az indítást azonban kihúzta, és a következő szavakkal helyettesítette: „Ma már szerencsés előjelnek értelmezem, hogy bölcsőm Braunauban ringott: ez a városka ugyanis annak a két német államnak a határán fekszik, amelyek újraegyesítése előttünk, fiatalok előtt, fenséges életcélként lebeg." A második bekezdés szinte szó szerint egyezik a később nyomtatásban megjelent szakasszal, ide értve az első központi tézist is, amely egy nem egészen féloldalnyi szöveg után következik: „a vérségi közösség egy Birodalomhoz tartozik."[9]

A remekül felépített felütést követően Hitler bemutatja állítása szerint szerény körülmények között élő családját, kora gyermekkorától meghatározó német–osztrák identitását, és „az ősellenség, Franciaország" elutasítását. Már a második oldalon felbukkan a könyv felépítésére igencsak jellemző kitérők közül az első, amely egy aktuális eseményre utal. Leo Schlageter nacionalista robbantó sorsát idézi fel, akit 1923 májusának végén francia katonák végeztek ki a megszállás alatt álló Rajnavidék területén. A „nemzeti hős" erőteljesen romantizált története sokféle változatban terjedt akkoriban, említésével Hitler tehát olvasóinak elvárásaihoz kapcsolódik. Ezután minden átmenet nélkül visszatér a szülői ház bemutatásához, gyermek- és ifjúkorához, amelyet édesapja különféle szolgálati helyein, majd Linzben töltött, végül pedig Alois Hitler nyugdíjazásához, és fia jövőjével kapcsolatos kívánságához, amely szerint: „Tanulnom kellett."[10]

Ám mivel úgy tűnt, a humán gimnázium nem felel meg a kis Adolf tehetségének, apja reáliskolába adta, azzal a céllal, hogy hivatali pályán indulhasson el. Csakhogy fia a *Mein Kampf* tanúsága szerint ezt a legkevésbé sem akarta. „Életemben először, alig tizenegy évesen, ellenzékbe

kényszerültem. Amilyen szigorú és határozott volt az apa a kilátásba helyezett tervek és szándékok megvalósításában, éppoly kemény és önfejű volt a fia a számára semmit, vagy csak keveset mondó gondolat elutasításában. Nem akartam hivatalnok lenni. Sem a meggyőzés, sem a »komoly« rábeszélés nem változtathatott ezen az ellenálláson. Nem akartam hivatalnok lenni, nem, és megint csak nem." Adolf ugyanis, legalábbis így számol be róla, művészi, pontosabban festőművészi ambíciókat dédelgetett. Ezt a vágyát meghallva édesapja azonban rendkívüli módon feldühödött. „Nem, amíg én élek, addig soha!" – idézte fel szavait Hitler, aki ezen ellentétes céljukkal magyarázta sikertelenségét a linzi reáliskolában. Mindössze két tantárgy érdekelte: a földrajz és a világtörténelem, amelyekből természetesen „kitűnt" az osztályában. Utólag a következőképpen értékelte iskoláskorát: „Ha most, ennyi év után megvizsgálom és összegzem ezt az időszakot, két fontos tényt látok különösnek jelentősnek. Először is: nacionalista lettem. Másodszor: megtanultam megérteni és megragadni a történelmet a maga valójában."[11]

A következő kitérő a Habsburg Birodalomról, a „régi Ausztriáról" szól. A „nemzetiségi államban" felnőve Hitler megtanult különbséget tenni „dinasztikus »patriotizmus«" és „népi »nacionalizmus«" között, amelyek közül „már akkor is inkább az utóbbit ismerte [...]". Hitler, legalábbis így vallott róla, ennek az ellentétnek a hatására vált „fiatal forradalmárrá". Miután belátja, hogy „a németség sorsának biztosítása feltételezi Ausztria megsemmisítését", egyszerűen foglalja össze az érzéseit: „forró szeretet német-osztrák hazám iránt, és mély gyűlölet az osztrák állammal szemben."[12] Mindez azonban nem akadályozta meg abban, hogy anyja 1907-ben bekövetkezett halála után – apja négy évvel korábban, váratlanul hunyt el – Bécsbe költözzön, az osztrák állam fővárosába, amelyet ez idő tájt állítólag határozottan elutasított.

Bécsi hatások

Az ott töltött időt „A bécsi élet iskolaévei, keserves esztendők" című második, illetve az „Általános politikai megfigyelések bécsi tartózkodásom alatt" című harmadik fejezetben taglalja. A két fejezet együttesen

az első kötet több mint egyharmadát teszi ki. Hitler itt mutatja be, hogyan szerezte meg világnézetének „gránit alapzatát": felnyílt a szeme „két olyan veszélyre, melyeket azelőtt névleg is alig ismert [...], de a német nép létére való szörnyű befolyásával semmi esetre sem volt [...] tisztában: a marxizmusra és a zsidóságra."[13] Részben valódi, nagyobb részben azonban kitalált epizódokat sorakoztat fel bécsi életéből, kitérve arra az időszakra, melyet állítása szerint építőmunkásként töltött. Tapasztalataiból általános következtetéseket von le, szigorúan elhatárolva a polgári-szociális és szociáldemokrata törekvéseket a „nemzeti szocializmus" elveitől, melyekre az NSDAP a későbbiekben építkezett. Mindeközben képeslapfestő időszakát is felidézi, melyre panaszos hangvétellel tekint vissza – ám annak okát elhallgatja, miért választotta ezt a szerény életmódot. Mielőtt az olvasóban felmerülne ez a kérdés, szidalmak következnek, melyek hol a polgárság, hol „a marxisták", de leggyakrabban természetesen „a zsidók" ellen irányulnak. A második fejezetet radikális antiszemitává válásának részletes leírásával zárja, majd a szakaszt jól ismert, egyházi érvelésével zárja: „A zsidók elleni küzdelmemmel az Úr művéért harcolok."[14]

A harmadik fejezet a már bemutatott meglátásokat vegyíti és mélyíti el. Részletesen kifejti a Habsburg Birodalom többnemzetiségű felépítését, kigúnyolja Bécs parlamentáris működését, támadja a „közvéleményt", ezt a „gonosz nagyhatalmat", amely az államon belül olyan véleményeket hangoztat, „amelyek „a kétségbevonhatatlan belső vágyak, és általános nézetek teljes meghamisítását" jelentik. Ezt a „közvéleményt" „a brutális, semmi aljasságtól vissza nem riadó, a rágalmazás minden eszközét bevető napi sajtó" határozza meg, amely „úgy hazudik, mint a vízfolyás."[15].

Ezek után több oldalt szentel két osztrák antiszemitának, Karl Luegernek és Goerg Schönerernek. Miközben Lueger sikereket könyvelhetett el, hiszen polgármesterként több mint tizenhárom éven át irányította és modernizálta Bécs városát, a zsidóellenessége mellett nagynémet nézeteket valló, nacionalista Schönerer még híveket sem tudott toborozni. Hitler azonban mindkettejük tevékenységét kudarcként ítéli meg: „dr. Lueger amibe csak belefogott, csodálatos módon sikerült is, amit

azonban remélt tőle, az elmaradt. Amit Schönerer akart, az nem sikerült, de amitől tartott, az sajnos borzasztó módon bekövetkezett. Így aztán egyik férfi sem érte el távolabbi célját. Lueger már nem tudta megmenteni Ausztriát, Schönerer pedig nem tudta megvédeni a német népet a pusztulástól."[16] Ebből a megállapításból következik, hogy Schönerer és Lueger hagyományai alapján népi-nemzeti politikát kell folytatni, ám velük ellentétben, a Hitler által helyesnek tartott módon.

Bajorország

De nem Ausztriában, hanem Németországban, pontosabban Bajorországban. A negyedik fejezet egyszerűen a „München" címet viseli, és igen szabadon vázolja fel azt, hogy Hitler átlépte a határt 1913 májusában, illetve az azt követő hónapokat, egészen a világháború kezdetéig. A valódi okról – az osztrák–magyar seregben letöltendő katonai szolgálat előli szökéséről – hallgat, ehelyett dicshimnuszokat zeng a „német művészet metropoliszáról": „Nem csak Németországot nem látta, aki Münchent nem ismeri. Nem: mindenekelőtt a német művészetet nem ismeri, aki nem látta Münchent." Könyve szerint itt élte át életének eddigi legszebb időszakát: „Hogy ennyire kötődöm ehhez a városhoz, jobban, mint a Föld bármely más részéhez, minden bizonnyal azzal a ténnyel magyarázható, hogy életem alakulásával elválaszthatatlanul összekapcsolódik, és mindig is össze fog kapcsolódni."[17].

A korábbi fejezetekhez hasonlóan itt is önéletrajzi epizódok adnak keretet az általános politikai fejtegetéseknek. A németországi váltással Ausztria csak egy rövid időre tűnik el Hitler látóköréből, hiszen hamarosan a Hohenzollern-ház külpolitikájáról, elsősorban pedig a rossz szövetségkötésekről van szó. Ezzel elsősorban a Habsburg-dinasztia gyűlölt, soknemzetiségű államához való szoros kötődésre gondol, amelyet eltörölne – annál is inkább, mivel Ausztriában a magyarokkal, a különféle szláv népekkel és a „zsidókkal" ellentétben, kizárólag az ott élő németek számítanak megbízhatónak. 1914 előtt II. Vilmos kormányzása valóban az osztrák–magyar szövetségen alapult, de az első világháború előtti években Németország érdekkonfliktusai annyira kiéleződtek a

többi európai nagyhatalommal, hogy nem maradt más alternatíva. Az „ősellenséggel", Franciaországgal mindenképpen, de Nagy-Britanniával és az elmaradott, kontinentális nagyhatalommal, Oroszországgal is. Bár a stratégiai-politikai helyzetnek nem kellett szükségszerűen egy nagy európai háborúhoz vezetnie, de a fenti államok valamelyikével nagyon valószínű volt a katonai konfliktus.

Hitler semmire sem tartja a Bismarck idejére jellemző korlátozott katonai konfliktusokat, számára az örök harc jelenti a nemzetek alapállapotát. A belső politikai stabilizálódás és a külső elhatárolódás nem érdekelték, hanem csak „a fajfennmaradás örök törvényei", amik szerinte nagyon egyszerűek: „Az erősebb faj majd elűzi a gyengébbet." Az „egyesek humanitása" nem számít, csak a „természet humanitása", amely „elpusztítja a gyengét, hogy helyet biztosítson az erős számára." Mindez a Charles Darwin evolúciókutató biológiai felismeréseit az emberi társadalomra kivetítő, a századfordulón megjelenő populáris politikai elméletek erősen leegyszerűsített formáján alapult. Hitler ráadásul arra hegyezte ki a szociáldarwinizmust, hogy az élettér elnyerését elengedhetetlen feltételként ábrázolta mint a népességnövekedés kikerülhetetlen következményét: „Németország népessége évente csaknem 900 ezer fővel növekszik. Az új állampolgárok ekkora tömege évről évre egyre nehezebben élelmezhető, ami előbb-utóbb katasztrófához vezet, ha időben meg nem találják a módját, hogyan előzhető meg az éhínség veszélye." A probléma megoldására négy lehetséges utat javasol a *Mein Kampf*ban.

Az első a Franciaországban is alkalmazott állami születésszabályozás, más szóval „a születésszám növekedésének mesterséges korlátozása, és ezzel a túlnépesedés megakadályozása." Hitlernek annyiban igaza volt, hogy az első világháború előtt a születési arányszám a szúrópróbaszerű vizsgálatok alapján a németországinál itt jelentősen alacsonyabb volt: kevesebb mint két gyermek. A két ország demográfiája különbözőképpen alakult: míg a német népesség 1870 és 1911 között több mint ötven százalékkal növekedett, vagyis 40,8 millióról 65,4 millióra nőtt, a franciák száma ugyanebben az időszakban 38,2 millióról csupán 41,4 millióra, vagyis nem egészen egytizeddel növekedett. A párizsi kormány hivatalos politikájához mindennek azonban semmi köze, épp ellenkezőleg:

a gyenge népességnövekedést Németországgal szemben stratégiai hátrányként értékelték. Ettől függetlenül Hitler számára a születésszabályozás nem tűnt lehetséges megoldásnak az állítólag fenyegető éhínséggel szemben: „Aki a gyarapodás önkorlátozásának útján kívánja biztosítani a nép fennmaradását, az megfosztja a jövőjétől."[18]

Második lehetőségként a „belső áttelepítést" veti fel. Ezen a rendelkezésre álló mezőgazdasági területek hatékonyabb kihasználását, és a népesség sűrítését, vagyis a városok lakosságának tudatos növelését érti. Számára azonban ez sem jelent valódi alternatívát, mert ellentmond szociáldarwinista gondolkodásmódjának: „Nekünk, németeknek a »belső áttelepítés« azért olyan áldatlan jelszó, mert rögtön megerősíti azt a véleményt, hogy a pacifista érzületnek megfelelően találtuk meg azt az eszközt, amely lehetővé teszi, hogy szelíd szendergésben »tartsuk fenn« létünket." Ezt a „halálosan veszedelmes gondolatmenetet" minden nép természetes ellensége, „a zsidó" terjeszti. Aki erre hagyatkozna, „minden hasznos külpolitikai tevékenység" lehetőségről, és ezzel „általában a német nép jövőjéről"[19] is lemondana.

A német politika számára megjelölt két fenti lehetőséget Hitler tehát elveti. Két további út marad: „vagy új földeket kell szerezni, hogy a feleslеges milliók évente kitelepülhessenek, és így a nemzet továbbra is önellátó marad, vagy iparunkkal és kereskedelmünkkel át kell állnunk idegen igények kielégítésére, hogy a bevételekből finanszírozhassuk a megélhetést." „Vagy földbirtok-politika, vagy gyarmati és kereskedelmi politika" lehet tehát a két lehetséges megoldás a demográfiai problémára. Ezt követően visszakapcsol kitérőjének eredeti témájához: a Hohenzollern-dinasztia az utóbbit választotta, holott „az egészségesebb út természetesen az előbbi lett volna"[20]. Csakhogy „egy ilyen földbirtok-politika nem valósulhat meg holmi Kamerunban, manapság szinte csak Európában lehetséges." Afrikai, ázsiai vagy csendes-óceáni gyarmatok sem jelentenének megoldást: „Németország számára tehát az egészséges földpolitika megvalósítása egyetlen módon lehetséges: új területek szerzésével Európán kívül" – akár „súlyos harcok árán"[21].

Mindehhez azonban Németországnak szövetségesre, lehetőleg Angliára lenne szüksége – de semmi esetre sem az Osztrák–Magyar Monarchiára. Európa legnagyobb tengeri, és legalább második szárazföldi nagyhatalmával való összefogás Hitler szerint akár komoly áldozatokat is megér, amelyeket a következőképpen részletez: „Lemondani a világkereskedelemről és a gyarmatokról, lemondani a német hadiflottáról. Az állam minden hatalmi eszközével a szárazföldi haderőre összpontosítani." Az első világháború előtt mindez fényesen bizonyítja Németország ambícióját, hogy legyen számára „hely a nap alatt". Hitler is tisztában van a javaslat radikalizmusával: „Mindez rövid távon alighanem korlátozást jelentene, ám hatalmas és fényes jövőhöz vezetne."[22] A világ felosztása a brit birodalommal Hitler vágyálma maradt. Később sem látta be kivitelezhetetlenségét, és azt, hogy összeegyeztethetetlen a brit tradícióval, amely több, legalább öt-hat hatalom egyensúlyát feltételezi. Az Angliával kötött szövetség alternatívájaként az angol nagyhatalom elleni, Oroszországgal való együttműködés merült fel, amely elméletben ugyan elképzelhetőnek tűnt, ám két szárazföldi hatalom összefogásaként jóval nehezebben volt kivitelezhető.

Részletes geostratégiai fejtegetései után Hitler visszatér a német belpolitikához, egészen pontosan Bismarck szociális törvényalkotásához. A „marxizmus elleni harcot" már a Bécs-fejezetben meghatározónak nevezte, itt azonban „a német nemzet jövőjének kérdése a marxizmus megsemmisítésének kérdés[évé]" válik. A *Mein Kampf* szerint már a berlini kormány szövetségi politikája is a marxista agitáció egyik indirekt hatása, azaz nem más, mint a „tan bomlasztó munkájának egyik kísérőjelensége". Az SDP (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, Németország Szociáldemokrata Pártja) háború előtti, a bécsi uralkodóházhoz való feltétlen hűség ellen irányuló, internacionalista politikáját tekintve meglepő felismerést egy klasszikus összeesküvés-elméleti érvvel magyarázza: „A legszörnyűbb pedig éppen az, hogy ez a méreg szinte láthatatlanul rombolta le az egészséges gazdaság- és államfelfogás alapjait. Általában anélkül, hogy maguk az érintettek sejthették volna, hogy tevékenységük és akaratuk mennyire az általuk élesen elutasított világnézet következménye volt."[23] A „München" című fejezet ezzel váratlanul le is zárul.

Háborús élmények?

„A világháború" című ötödik fejezetben Hitler megérkezik potenciális olvasóinak tapasztalati világába. Bár az 1914 és 1918 közötti évek alapvetően meghatározták a kortársak életét, a fejezet viszonylag rövid, mindössze huszonegy oldal. Rövidségével eltér az 1920-as évek könyvpiacát meghatározó, terjedelmes háborús visszaemlékezésektől. Hitler bemutatja a júliusi válság: a „szlávbarát", Ferenc Ferdinánd herceg szarajevói meggyilkolásának előzményeit, illetve az augusztusban tapasztalható eufóriát*, a német nép hetek alatt mítosszá vált, állítólag határtalan háborús lelkesedését 1914 nyarán. „Számomra ezek az órák ifjúságom bosszantó érzéseitől való szabadulásomat jelentették" írja „A német nép szabadságharca" című oldalon, majd így folytatja: „Ma sem szégyellem bevallani, hogy féktelen lelkesedésemben térdre borultam, és teljes szívemből mondtam köszönetet az égnek azért a szerencséért, hogy ebben a korban élhetek."[24]

Azonnal jelentkezett önkéntesnek, még ha a körülményeket igen szabadon is kezeli, és német-osztrákként bevonult a bajor hadseregbe. Arról, hogy a gyűlölt Habsburg Birodalom oldalán harcolt, nem csupán Franciaország és Oroszország, hanem Anglia ellen is, a továbbiakban nem ejt szót. Az előzmények alapján elkerülhetetlennek tűnő magyarázat helyett mindjárt első és egyetlen ütközetének leírása, majd a katonaságról szóló általános eszmefuttatás következik. A későbbiekben már nem említi saját bevetéseit, mivel több csatában valószínűleg nem is vett részt. Ehelyett a „marxisták" háborúra gyakorolt hatását tárgyalja, és azt fejtegeti, hogy nemcsak a „puszta erőszakkal" szállhatunk szembe az ellenséges világszemlélettel, hanem belső meggyőződésünk segítségével is: „Minden arra irányuló kísérlet, hogy hatalmi eszközökkel győzzenek le egy világnézetet, mindaddig meghiúsul, amíg a harc egy új szellemi beállítódásért indított támadás formáját nem veszi fel. Csak két szembenálló világnézet egymás ellen vívott harcában dönthetnek úgy a felek, hogy kíméletlenül bevetik a brutális erőszak fegyverét." Né-

* Az „augusztusi élmény" (Augusterlebnis) egyetlen szóban fejezi ki a német nép 1914. augusztusi nacionalista lelkesedését az első világháború kezdetekor. (A ford.)

metországban ez az oka az eddigi antimarxista intézkedések meghiúsulásának is, és annak, hogy „Bismarck szocialista törvényalkotása végül mindennek ellenére csődöt [...] mondott. Hiányzott egy új világnézet eszméje, melynek felemelkedéséért küzdeni lehetett volna. Hogy az ún. „állami autoritásról" vagy „rendről és nyugalomról" szóló ostoba fecsegés szellemi ösztönzést adhatott volna egy élet-halál harcnak, azt csak magasabb szinten lévő minisztériumi tisztségviselők közmondásos bölcsessége képes elhinni."[25]

Ez volt a meggyőződése – kapcsolódik vissza Hitler önéletrajzának keretébe az ötödik fejezetben – „már jóval a háború előtt" is. Ezért is nem lépett be egyetlen meglévő pártba sem: hiányzott neki „egy mozgalom [...], amelynek többnek kellett lennie egy »parlamenti« pártnál", hogy végre „megkezdődhessen a harc a szociáldemokrácia ellen." Ezt többször is kinyilvánította társai előtt, ami következményekkel járt: „ekkor támadt először az a gondolatom, hogy később politikai tevékenységet folytassak. És arra is ez adott alkalmat, hogy szűk baráti körömet többször is biztosítsam: a háború után hivatásom mellett szónok kívánok lenni." Bejelentését a fejezet záró mondata nyomatékosítja: „Azt hiszem, ezt egészen komolyan így gondoltam."[26]

Propaganda

A „szónok" a következő fejezet hívószava, amely a maga tizenkét oldalával meglehetősen rövid, de annál figyelemreméltóbb. „Háborús propaganda" címmel Hitler a háborús pártok tömegagitációs módszereiből vonja le következetéseit. A szakaszt a *Mein Kampf* legkeményebb kritikusai is a könyv legérdekesebb részének tartották.[27] Hitler könyörtelen nyíltsággal jelenti ki: „A háborús propaganda a célhoz vezető egyik eszközt jelentette, a cél pedig a német nép létéért vívott küzdelem volt. A propagandát tehát a háborúban érvényes szabályok alapján lehet megítélni." Ez a cél minden más értéknél előbbre való: „A legrettenetesebb fegyverek is emberségesek, ha gyorsabb győzelemhez vezetnek, és egyedül azok a módszerek szépek, amelyek segítenek kivívni a szabadság méltóságát a nemzet számára." Ugyanilyen egyenesen megvallja, mindez

kiket céloz meg: „Kihez forduljon a propaganda? A tudós értelmiséghez, vagy az alacsonyan képzett tömegekhez? Csak a tömegre irányuljon! A propagandának nincs mondanivalója az értelmiség számára, és azoknak sem, akik manapság sajnos annak nevezik magukat."[28]

Meglepően találó megjegyzéseihez nem hosszas levezetés útján, hanem ösztönösen jut el: „A tömeg felfogóképessége rendkívül korlátozott, értelmi színvonala alacsony, ezért a tömeg könnyen felejt." Ezért a hatékony propagandaszöveg csak néhány pontra korlátozódhat, amelyeket kulcsszavak módjára kell ismételgetnie, „amíg egészen bizonyos nem lesz, hogy minden egyes ember megértette a közlendőket." Pontosan ezt a receptet követi szinte az összes beszédében a *Mein Kampf* előtt és után, amelyeket emlékeztető cédulák segítségével, de spontán tartott meg. Példaként említi Nagy-Britannia és az Egyesült Államok hatékony, első világháborús propagandáját, amely a németeket következetesen „barbárnak" és „hunnak" tüntette fel. Az egyes katonák fronton szerzett tapasztalatai ezt erősítették meg: „még a legszörnyűbb fegyver is, amelyet felhasználtak ellene, igazolja a hallottakat, így megerősíti hitét a kormány állításainak helyességében, miközben fokozza dühét és gyűlöletét a kegyetlen ellenséggel szemben." A német propaganda pedig azért bizonyult sikertelennek, mert „teljesen híján volt minden lélektanilag helyes megfontolásnak."[29]

Mindebből Hitler a hetedik fejezetben arra a következtetésre jut, hogy a szövetségesek propagandája lényeges szerepet játszott az 1918-as „forradalom" kitörésében, amely pedig a frontok összeomlásához, és a vereséghez vezetett. Csakhogy itt felcseréli az okot és az okozatot. A német katonák felőrlődtek a hátországból érkező „siránkozó levelek" és az ellenséges röpiratok hatására, amelyek az odahaza uralkodó szörnyű nélkülözésről tanúskodtak. Undorral idézi fel az 1916-os gyökeres hangulatváltozást a hazában, ám arról nem ejt szót, hogy a változásért az otthon maradottakat, elsősorban a nagyvárosiakat sújtó szűkölködés, sőt később éhínség volt felelős, nem pedig az elégtelen propaganda.[30] Ehelyett megállapítja, hogy a helyzetet a „marxisták" és a „zsidók" a saját javukra fordították. Amikor Németország az 1918-as offenzívának köszönhetően már a győzelem kapujában állt, „olyan eszközhöz nyúltak, amely alkalmasnak tűnt arra, hogy azonnal, csírájában fojtsa el a tavaszi német támadást, így ellehetetlenítse a győzelmet: megszervezték a lőszergyári munkások sztrájkját."[31] Ennek a gondolatmenetnek azonban kevés köze van a valósághoz, ugyanis Berlin, München és más városok fegyvergyárai január végétől mindössze néhány napig sztrájkoltak, 1918. február 6-án már szinte mindenütt teljes üzemmódban termeltek. Az északkelet-franciaországi offenzíva pedig hat héttel később kezdődött.

A *Mein Kampf* a valódi sorrend megfordításával folytatja a forradalom előtörténetének elbeszélését. A szövetségesek a bolsevik hatalom alatt álló Oroszország kapitulációja után porig voltak sújtva: „Az uraknak hirtelen elment a kedvük a szemtelenségtől. Lassanként ijesztő világosság gyúlt bennük. A német katonákkal kapcsolatos véleményük megváltozott. Akiket eddig vesztésre ítélt bolondoknak tartottak, azok most az orosz szövetségesek megsemmisítőiként álltak velük szemben." Amikor a francia és a brit közkatonák meginogtak, a német lőszergyári munkások sztrájkja mégis megváltoztatta a hangulatot: „Megerősítette az ellenséges népek győzelembe vetett hitet, a szövetségesek arcvonalát pedig felrázta a bénult kétségbeesésből." Mindezért pedig „német katonák ezreinek" kellett az életével fizetnie.[32]

Vagy a szemük világával, ahogyan az ideiglenesen Hitlerrel is megtörtént. Miközben „a nyomorult népcsaló pártgazemberek" aláásták a nép állítólagos összetartását, Hitler 1918 októberének közepén a belga fronton „gázgránátok többórás pergőtüzébe" került. A francia szövetséges erők mustárgázzal, egy kéntartalmú kontaktméreggel támadtak, amely viszonylag kevés katonát ölt meg, de károsította a bőrt, elsősorban a nyálkahártyát, és kínzó fájdalmat okozott: „Reggelre rajtam is eluralkodott a fájdalom, amely negyedóráról negyedórára kegyetlenebbé vált. Hét órakor már égő szemmel botladoztam, és hátratántorogtam, hogy leadjam utolsó háborús jelentésemet. Néhány órával később szemem izzó szénné változott, majd minden elsötétült előttem." Kimenekítették, és a pomerániai Pasewalk katonai kórházába szállították gyógykezelésre. Alighogy jobban lett – „nagy vonalakban újra felismerte a [...] környezetét" –, valóban kitört a forradalom.[33]

1918. november 10-én egy lelkész tudósította a hadikórház betegeit a Hohenzollern-ház előző napi lemondásáról, és a köztársaság kikiál-

tásáról. Huszonnégy órával később a tűzszünet híre végtelenül feldühítette Hitlert: „Minden hiábavaló volt tehát. Hiába minden nélkülözés és áldozat, a végtelen hónapokig tartó éhség és szomjúság, az órák, amikor halálfélelemben is teljesítettük kötelességünket, és a kétmillió ember halála, akik ezalatt életüket vesztették. Hát nem kellene megnyílnia százezrek sírjának, akik a hazájukba vetett hittel vonultak harcba, hogy soha ne térjenek vissza?" A történtekért a „vezetőket", a „marxizmust" és a „zsidókat" tette felelőssé. Sérült szemének fájdalma eltörpült a tényleges kapituláció okozta gyötrelem mellett: „Ezeken az éjszakákon nőtt meg bennem a gyűlölet, a gyűlölet azokkal szemben, akik ezt cselekedték." Saját jövője mellékesnek tűnt Németország sorsával szemben, és úgy érezte, beigazolódtak korábbi félelmei: „Végre az is világossá vált előttem, hogy mégiscsak bekövetkezett, amitől annyira tartottam, csak érzelmileg nem tudtam átélni." E sötét órákban érkezett el Adolf Hitler – legalábbis a *Mein Kampf* tanúsága szerint – életének fordulópontjához: „elhatároztam, hogy politikus leszek."[34]

Út a politikába

A következő fejezet a „Politikai tevékenységem kezdete" címet viseli, az azt követő pedig az NSDAP közvetlen előzményének tekinthető pártot mutatja be „A Német Munkáspárt" címmel. Ez a két legrövidebb szakasz az első kötetben. A kilencedik fejezet, ha erősen stilizálva is, de a müncheni csoportosulással való első találkozásait, közeledését, végül pedig belépését idézi fel, míg a nyolcadik fejezet önéletrajzi szakaszai csupán keretül szolgálnak a pártaktivisták alaptípusait bemutató „Programalkotó és politikus" című kitérőjéhez. A népi ideológia képviselője, Gottfried Feder gazdasági kérdésekről tartott előadására reagálva mutatja be a különbséget: „A programalkotó feladata, hogy rögzítse a mozgalom célját, míg a politikus annak teljesítésére törekszik." Ezért aztán az előbbi „gondolkodását az örök igazság határozza meg", míg az utóbbi tevékenységét „a mindenkori gyakorlati valóság." A megkülönböztetés lényegében az elméleti és a gyakorlati ember különbségét ragadja meg, még ha ezt a *Mein Kampf* nem is fejti ki világosan. Annál egyértelműbben

fogalmazódik meg saját önmeghatározása: „Az emberiség hosszú időszakaiban előfordulhat, hogy a politikus és a programalkotó ugyanaz lesz. Csakhogy minél bensőségesebb ez az összeolvadás, annál nagyobb a politikus tevékenységének feszülő ellenállás."[35]

Rögtön ezután ízelítőt kapunk arról, hogyan kell kinéznie a program és a politika összekapcsolódásának: „Amiért harcolnunk kell, az fajunk és népünk fennmaradása és sokasodása, gyermekeink táplálása, vérünk tisztántartása, hazánk szabadsága és függetlensége. Azért harcolunk, hogy népünk teljesíthesse a világmindenség teremtője által rábízott küldetést." Röviden: „számomra, és minden valódi nemzetiszocialista számára egyetlen doktrína létezik: a nép és a haza."[36]

Ellenségkép

Ezt a gondolatot bontja ki számos példa segítségével a *Mein Kampf* tizedik és tizenegyedik fejezetében, összesen több mint száz oldalon keresztül. „Az összeomlás okai" és a „Nép és faj" című szakaszok a korábban leírtakat ismétlik, variálják és részletezik. Az érintett témák közé tartozik a német újságok romboló hatása a császárság és a háború idején: „Az ún. liberális sajtó a német nép és a Német Birodalom sírját ásta", a kormányzat mégsem lépett fel ellene: „hogy mit tett az állam a nemzet tömeges mérgezése ellen? Semmit, egyáltalán semmit! Néhány nevetséges rendeletet hozott, megbüntetett egy-két feltűnően gyalázatos alakot, ennyi az egész." A sajtószabadság Hitler számára nem volt más, mint „büntetlen népámítás és népmérgezés"[37] – ami érdekes megállapítás a hatodik fejezetben kifejtett, propagandáról szóló nézeteinek tükrében.

A következő tíz oldalon a *Mein Kampf* a szifiliszt és a nemi betegség legfőbb terjedési útját, a prostitúciót tárgyalja. A szifilisz egyre szélesebb körben való elterjedésének oka „lelki életünk elzsidósodása és nemi ösztönünk pénzre váltása", amely „előbb-utóbb tönkreteszi az új nemzedéket, mert természetes érzékű, erős gyermekek helyébe az anyagi haszon szánalmas figurái lépnek."[38] Bizonyos kritikus vélemények szerint Hitler saját keserű tapasztalata alapján ítélkezett, mert a világháború idején

maga is megfertőződött egy katonai bordélyban.[39] Háziorvosának rendszeres és természetesen szigorúan titkos orvosi vizsgálatai mindenesetre nem mutattak ilyen eredményt.[40]

A tizedik fejezet a maga szaggatottságában további témaköröket jár körül: a német színház hanyatlásáról, a városok elkorcsosulásáról, az antikvitásban, illetve a középkorban és a XIX. század elején jellemző korszerű monumentális középületek hiányáról: „Ha Berlin Róma sorsára jut, utódaink egy napon korunk leghatalmasabb műveiként néhány zsidó áruházait és néhány társaság szállodáit csodálják majd, mint a mai kultúra jellegzetes emlékeit." Senki nem alkot többé az örökkévalóságnak, csak az aktuális igények számítanak: „jelenkori városainkból hiányzik a népközösség kimagasló jelképe, ezért nem is csodálkozhatunk, ha a nép nem látja saját jelképét a városaiban. Az egyre sivárabb nagyvárosok lakói teljes közönybe süllyednek, ami a városok sorsára is kihat."[41]

A *Mein Kampf* itt minden átmenet nélkül a parlamentarizmus újabb élés kritikájához tér rá, majd a császárság helytelen flottaépítési politikáját támadja, amely a technikai fölény megszerzése helyett arra törekedett, hogy a mennyiség tekintetében haladja meg a konkurenciát, Nagy-Britanniát – miközben éppen a negyedik fejezetben kérdőjelezte meg a német hadiflotta szükségességét. Ezek az ellentmondások azonban nem zavarják Hitlert, sőt talán nem is tudatosulnak benne. Néhány oldallal később újabb témához: a szárazföldi hadsereg méltatásához érkezik, amely „népünk szabadságát védelmezi a tőzsde hatalmától." Egykori katonaként világos számára: „Amit a német nép a hadseregnek köszönhet, egyetlen szóban összefoglalható: mindent."[42] A császárkori állami autoritás és hivatalnoki kar általános dicsérete után megállapítja, hogy Németországéhoz hasonló problémáktól más országok is szenvedtek, vagyis ezek nem lehettek egyedüli okozói az 1918-as összeomlásnak. A „Nép és faj" című fejezethez való átvezetésből kiderül: „a régi Birodalom pusztulásának legmélyebb és végső oka", hogy „nem ismertük fel a fajproblémát" és annak történelmi szerepét. Mert a „népek életében" nincsenek véletlenek, csupán „az önfenntartás ösztönének természeti törvények által szabályozott folyamatai".[43]

Hogy közelebb vigye olvasóját rasszizmusa alapgondolatához, Hitler az állatvilágból vett hasonlatokra támaszkodik: „Már a legfelületesebb megfigyelés is megmutatja, hogy a természet számtalan módon megnyilvánuló élni akarásának, szinte kőbe vésett alaptörvénye a nemzés és a szaporodás korlátozott formája. Minden állat csak a saját fajtájához tartozó társával párosodik." Mindez csak rendkívüli körülmények között, például fogságban változhat meg. De a természet ilyenkor ellenszegül, például a szaporodási képesség elveszítésével. Utóbbi érvelés ellentmond rasszizmusa kiindulópontjának, amely szerint a „magasabb rendű árják" és az „alacsonyabb rendű zsidók" közötti folyamatos kapcsolat az állatvilágból vett téves hasonlatának értelmében nem is lehetne lehetséges, vagy legalábbis súlyos következményekkel kellene járnia. Hitlernek a két gondolat összeegyeztethetetlensége minden bizonnyal fel sem tűnt, mert a következőképpen folytatja: „Két nem teljesen azonos szintű lény minden kereszteződése a szülők szintje közötti átmenetet eredményez." Ez azonban ellentmond „a természet akaratának, amely az élet magasabb szintre lépésére irányul." Hitler szociáldarwinista gondolkodása szerint nyilvánvaló, hogy „ennek feltétele nem a magasabb és az alacsonyabb értékű egyesülése, hanem az előbbi maradéktalan győzelme. Az erősebbnek uralkodnia kell, és nem olvadhat egybe a gyengébbel."[44]

Az erősebb, sőt a legerősebb „rassz" az „árja": „az emberiség Prométheusza, akinek mindenkor ragyogó homlokából pattant ki a lángész isteni szikrája"[45]. Majdnem egy tucat oldalon fejtegeti érdemeit és elsőbbségét. Fensőbbsége ellenére „kultúraalapító" szerepe veszélybe került – nem csupán a kevésbé értékes rasszok, hanem elsősorban a „zsidók" és „egoizmus[uk]" miatt. A legkülönfélébb módszerekkel ássák alá az „árják" természet adta elsőbbségét. Nem illeszkedik ugyan a szociáldarwinista elképzeléshez, amely az erősebb elkerülhetetlen győzelmét feltételezi a gyenge felett, Hitler szerint mégis a „zsidók" jelentik az „árják" problémájának forrását. Beszélhetünk szabadkőművességről vagy marxizmusról, szakszervezetekről vagy nemzetközi finánctőkéről, az „árja rassz" elleni szervezett támadást Palesztinából irányítják. A „zsidók" itt egyáltalán „nem azért akartak egy zsidó államot felépíteni, hogy ténylegesen lakják, hanem világcsalásuk szervezeti központját akarták létrehozni, melynek saját felségjogai vannak, amelybe más államok nem

szólhatnak bele. A kiutasított gazemberek menedékét, és a jövő szélhámosainak főiskoláját kívánták megteremteni."[46]

Hitler tovább fokozza antiszemita szenvedélyét: „Kezdetét veszi a végső nagy forradalom. Miután a zsidó politikai hatalomhoz jutott, azt a csekély álcát is leveti, amelyet eddig viselt. A demokratikus népi zsidóból vérszomjas, és a népen zsarnokoskodó zsidó válik. Néhány év múlva megkísérli a nemzeti értelmiség kiirtását, a népeket pedig, természetes szellemi vezetésüktől megfosztva, alkalmassá teszi a tartós leigázottságra, a rabszolgasorsra." Ez azonban, folytatja Hitler, a zsidóság végét is jelenti: „A végeredmény azonban nemcsak a zsidók által elnyomott népek szabadságának vége, hanem a népeken élősködők pusztulása is lesz. Az áldozat halála után előbb-utóbb a vámpír is elpusztul."[47] A hitleri látomás szerint mindezzel szemben egy mozgalom léphet fel, amely nem csupán megállíthatja „a német nép pusztulását", hanem egy „népi szervezet" alapjait is lefektetheti, amely „nem gazdasági érdekek és igények népidegen gépezete" – ez pedig „a német nemzet germán állama."[48]

A párt

A *Mein Kampf* első kötetének utolsó fejezetcíme szerint „A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt fejlődésének kezdetét" mutatja be. A párt elsődleges céljaként a „néptömegek nacionalizálását" nevezte meg az 1918-as vereséget követően, amely azonban előfeltételezte egy pártszervezet felépítését. Ahogy a csatatéren a katonáknak tisztekre, úgy a pártnak is vezetőre volt szüksége, aki egyszerre ösztönző és irányító személyiség. „Magához a vezetéshez nem csupán akaraterő, hanem rátermettség is szükséges, bár az akarat- és tetterőnek nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani, mint az önmagában vett zsenialitásnak. A legértékesebb a rátermettség, a döntőképesség és az állhatatosság együttese." Nem a tagok létszáma a döntő, hanem meggyőződésük ereje. Hitler elutasítja a létszámnövelés céljából történő, egyéb csoportosulásokkal való összefogást, mert az kompromisszumokkal jár. Ezzel szemben meggyőződése, hogy „ezen a világon az eszméket megtestesítő hatalmas szervezetek nagysága a vallási fanatizmusban rejlik, amennyiben saját igazságukról való fanatikusan meggyőződésükben türelmetlenül állnak ki minden más ellen." Egy ilyen mozgalmat még a kívülről jövő elutasítás is erősíti: „minden üldözés csak belső erejét növeli."[49]

A DAP-nek (Deutsche Arbeiterpartei, Német Munkáspárt) – ahogyan a szervezetet eleinte hívták – a kezdetekben azonban más nehézségekkel kellett megküzdenie. „Mozgalmunk kialakulásának első idejében semmitől sem szenvedtünk annyira, mint a jelentéktelenségtől, nevünk ismeretlenségétől, és ebből következően sikerünk megkérdőjelezésétől."[50] Mindössze néhány tucat hallgató jött el az első gyűlésekre, és amikor először lettek száznál többen, azt a két pártalapító, Karl Harrer és Anton Drexler már kockázatosnak találta. Hitler a *Mein Kampf* tanúsága szerint remek szónoknak bizonyult, és hamarosan a kis párt meghatározó alakjává vált: „1920 elején ösztönöztem az első igazán nagy tömeggyűlés összehívását, az ezzel kapcsolatos vélemények azonban eltértek egymástól. Néhány vezető párttag túl korainak tartotta a dolgot, és végzetes hatást tulajdonított neki. 1920. február 24-én, Hitler vezetésével mégis sor került rá a müncheni Hofbräuhaus sörfőzde dísztermében, 2000 résztvevővel. Itt hirdették ki az új mozgalom huszonöt pontos programját, és egészítették ki nevüket, amely innentől fogva Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP) lett. Ezzel a *Mein Kampf* első kötete lezárul.

A redundancia elve

A második kötet ehhez a ponthoz kapcsolódik, amennyiben itt már nem Hitler személyes fejlődése ad keretet a kitérőknek, hanem az NSDAP programja. Tizenöt fejezeten keresztül elmélkedik „világnézetről", az „államról", az „állam alattvalóiról" (Staatsangehörigen), az „állampolgárokról" (Staatsbürger), a „szónoklat jelentőségéről" és más témákról. Túlnyomórészt az első kötetben már megjelent gondolatok variációival találkozhatunk. A második kötet első fejezetében például kijelenti: „Minden világnézet, legyen az bármily helyes és áldásos az emberiség számára, jelentéktelen marad a nép gyakorlati életének szempontjából, amíg alapelvei nem kerülnek egy harci mozgalom zászlajára." Lényegében

ugyanezt fogalmazta meg az első kötetben, „A világháború" című fejezet utolsó oldalain is.[51] Az első kötet „Az összeomlás okai" című fejezetéhez hasonlóan a második kötet „Az állam" című szakasza is elpanaszolja: „Német népünk sajnos már nem támaszkodhat egységes faji alapra."[52] A *Mein Kampf* legelső tézisét – „azonos vér azonos birodalomhoz tartozik" – szintén megismétli, és tovább magyarázza: „A Német Birodalomnak mint államnak minden németet össze kell fognia azon feladat teljesítése céljából, hogy a nép faji őselemeinek legértékesebb alkotórészeit ne csak összegyűjtse és megtartsa, hanem lassan, de biztosan uralkodó helyzetbe is emelje."[53] Tartalmilag rejt ugyan némi meglepetést, de a megfogalmazás sokkal kevésbé erőteljes. Ugyanez érvényes a következő megállapításra is: „Minden fajkereszteződés előbb-utóbb szükségszerűen a kevert vérűek pusztulásához vezet" – ebben az esetben az első kötet „Nép és faj" című fejezetében rejlik az ismétlés forrása.[54]

Hitler a második kötetben részletesen kifejti mozgalmának ifjúság- és neveléspolitikáját. A cél, hogy a „népi államban" „a testi nevelés céljára" „jelentősen több idő" álljon rendelkezésre. „A fiatal agyakat" kevesebb szellemi „ballaszttal" kell megterhelni, mert a „tapasztalat szerint csak a töredékét őrzik meg, ráadásul a lényeges helyett többnyire a mellékes és haszontalan dolgok maradnak meg benne" – összegzi az oktatással kapcsolatos szkepticizmusát Hitler, aki hajdan félbehagyta tanulmányait. Ez a gondolat természetesen már az első kötetben is megjelent: „Az egész nevelést úgy kell kialakítani, hogy a fiatal a szabadidejét hasznos testedzésre fordítsa." Nincs joga tétlenkedni, hanem testét „acélossá és szívóssá kell tennie, hogy később az életben se legyen majd puhány." Ez az ifjúság nevelésének lényegi célja, és nem az, hogy „ún. bölcsességet tömjenek a fejébe."[55]

Az első kötettel való komoly átfedésben Hitler a másodikban is támadja a „zsidókat", a „marxistákat", a parlamentaristákat és a sajtót. A helyes propagandáról alkotott nézeteit a tömegbefolyásolás elsődleges eszközeként alkalmazott beszédeiben ülteti át a gyakorlatba. „A világháború" és „A forradalom" című fejezetekben a beelitzi hadikórházban tapasztalt defetizmust ostorozza, itt pedig vádolja a dezertőröket, akik „minden különösebb kockázat nélkül hátat fordíthattak a frontnak",

és meghirdeti a „népi" állam hadseregének egyik elvét: „a szökevénynek tudnia kell, hogy szökése éppen azt hozza el számára, ami elől szökni akar. A fronton meg lehet halni, a szökevénynek azonban meg kell halnia."[56] Tíz oldalon keresztül ismét 1918 novemberének és decemberének eseményeit boncolgatja, annak ellenére, hogy az első kötetben ezeket már részletesen bemutatta.

Hitler csak alkalmanként utal rá, hogy bizonyos témákat már tárgyalt a *Mein Kampf* korábbi fejezeteiben. „A mű első kötetében háború előtti szövetségi politikánk felemásságával foglalkoztam" – írja a második kötet tizenharmadik fejezetében, és bár meglehetősen pontatlanul, de saját gondolatmenetét idézi: „Népiségünk [Volkstum] jövőbeli fennmaradásának és élelmezésének négy útja közül a negyediket, és egyben a legkedvezőtlenebbet választották: egészséges európai földpolitika helyett a gyarmati és kereskedelmi politikát." Csakhogy az első kötet „München" című fejezetében nem ezt mutatta be a „legkedvezőtlenebbként", hanem élesen elkülönítette a két még rosszabb úttól: a „születésszabályozástól" és a „belső áttelepítéstől"[57]. Ha az alig két évvel korábban papírra vetett részleteket nem is pontosan adta vissza, a következtetés nem változott: „A nemzetiszocialista mozgalomnak meg kell próbálnia megszüntetni lélekszámunk és termőföldeink, történelmi múltunk és jelenkori tehetetlenségünk kilátástalansága közt feszülő aránytalanságot és ellentmondást."[58]

Az első kötetnél részletesebben fejti ki, milyen külpolitikát tart kívánatosnak. Eszerint a Német Birodalomnak törekednie kellene az Olaszországgal és Nagy-Britanniával való szövetségkötésre, miközben Franciaországnak örök ellenségnek kell maradnia. Ebben a konstellációban tisztán kirajzolódnának az érdekeltségek: London koncentrálhatna a tengerentúlra, Olaszország a Földközi-tenger térségére, míg Németország az európai kontinensre. Az 1914-es határok visszaállítására irányuló revíziós háború nem érné meg az érte kiontott vért – Hitler nagyobb léptékben gondolkodik. „Nekünk, nemzetiszocialistáknak tántoríthatatlanul ragaszkodnunk kell külpolitikai céljainkhoz: hogy biztosítsuk a német nép számára az őt megillető területet ezen a Földön. Ez az egyetlen dolog, amely Isten és a német utókor előtt jogos véráldozattal járhat."

Mivel az országhatárokat nem a természet alakítja ki, ezért nem változtathatatlanok. Ha egy nép lényegesen nagyobb területet foglal el, mint egy másik, az csupán „a hódítók erejét és a szenvedők gyöngeségét" bizonyítja. Ebből a szociáldarwinista elgondolásból vezeti le, hogy „a jog egyedül ebben az erőben rejlik."[59]

Hitler kertelés nélkül jelenti ki, hogy az új külpolitikának, amelyet semmiféle szentimentalizmus nem korlátozhat, keletre kell irányulnia. Egyértelműen megfogalmazza mozgalma követelését: „Mi, nemzetiszocialisták ezzel tudatosan elhatárolódunk a háború előtti idők külpolitikai irányvonalától. Ott folytatjuk, ahol hat évszázaddal ezelőtt abbahagytuk. Megállítjuk a germánok örökös vándorlását Dél- és Nyugat-Európa irányába, és a keleti területekre tekintünk. Végre lezárjuk a háború előtti gyarmati és kereskedelmi politikát, és megkezdjük a jövő területi politikáját." Mindez az első kötetben bemutatott keleti élettér gondolatára utal vissza, ahol Hitler kifejtette: Európában földterületet lényegében „csak Oroszország terhére" lehet szerezni. Csupán a történelmi nézőpont változott: már nem a germánok déli és nyugati „örökös vándorlása" adja a kiindulópontot – amellyel a későantikvitás népvándorlására utal –, hanem a középkor Német Lovagrend tagjai, akik Kelet-Poroszországban és a Baltikum területén „német karddal a német ekének rögöt, a nemzetnek pedig mindennapi betevőt" biztosítottak.[60]

A horogkeresztes zászló

A második kötet természetesen sok olyan szakaszt is tartalmaz, amelynek nincs előzménye az első kötetben. Az NSDAP fejlődéstörténete már nem kerülhetett bele az első kötetbe, annak 1920. február 24-ére kitűzött befejezése miatt. Hitler részletesen leírja az SA (Sturmabteilung, Rohamosztag) felépítését és feladatait is, egészen 1923-ig bezárólag. A mozgalom szerkezeti kérdéseit is bemutatja, például azt, hogy szükség van-e nemzetiszocialista dolgozói képviseletekre. A jövőbeli állam felépítését tekintve, amely a már meglévő intézményrendszeren alapulna, a válasz egyértelmű: szükség van rájuk – csakhogy a szokásostól eltérő módon: „A nemzetiszocialista szakszervezet nem az osztályharc, hanem

a szakmai érdekképviselet szerve." Az eredeti funkciója is ez volt, csak „a világ nemzetközi zsidósága" tette „saját osztályharcának eszközévé."[61]

Részletesen bemutatja, hogyan vált a horogkereszt a nemzetiszocializmus központi szimbólumává. A demokrácia gyűlölt fekete-vörös-arany zászlaja természetesen szóba sem jöhetett. A párt köreiből különféle javaslatok érkeztek, például a tiszta fehér vagy a kék-fehér zászló, de ezeket a *Mein Kampf* szerint hamar elvetették. Maga Hitler a régi, császári fekete-fehér-vörös mellett volt, de nem a megszokott módon. Szerette volna kiegészíteni a népi-szélsőjobboldali körök és szabadcsapatok szimbólumával, a horogkereszttel. Először csak improvizáltak: a tradicionális napszimbólumot egyszerűen a császári zászló fehér sávjába festették. Ez azonban nem tetszett Hitlernek, és az egyik nemzetiszocialista, Friedrich Krohn starnbergi fogorvos vázlata sem, aki fekete-fehér-vörös alapon, egy balra irányuló horogkeresztet javasolt. A pártvezér, saját elmondása szerint maga vette kézbe a dolgot: „Ezalatt számtalan próbálkozást követően én magam alakítottam ki a végleges formát. A zászló alapja vörös vászon volt, rajta egy fehér kör, a közepén egy fekete horogkereszttel. Hosszas kísérletezés után a megfelelő arányt is megtaláltam a zászló, a mező, valamint a horogkereszt alakja, vastagsága és nagysága között."[62]

Az állampolgári joggal kapcsolatos fejtegetéseit tartalmazó legrövidebb fejezet nem egészen négy oldalt tesz ki. „Az az alakulat, amelyet manapság tévesen államnak neveznek, általában csak kétféle embert ismer: állampolgárt és külföldit" – foglalja össze a jogi helyzetet rögtön az első mondatban. Fontos különbségtétellel folytatja, amely rasszista gondolkodásmódjának közvetlen következménye: „A népi állam három csoportba sorolja a lakosságát: az állampolgárok, az állam alattvalói és a külföldiek csoportjába." Születés révén csak az állam alattvalója jog szerezhető meg, az állampolgársághoz való jog nem. Ezt csak a katonai szolgálat után „adják meg ünnepélyes keretek között az állam alattvalóinak."[63] Mindez megfelel a német antiszemiták követeléseinek. Az NSDAP huszonöt pontos programjában is ez áll: „Állampolgár csak az lehet, aki néptárs [Volksgenosse] is. Néptárs csak az lehet, akinek német vér folyik az ereiben, vallásra való tekintet nélkül. Ezért zsidó nem lehet néptárs."[64]

Hasonlóan rendelkezik az 1935. szeptember 15-én hozott birodalmi állampolgársági törvény (Reichsbürgergesetz, RBG) is, amely a hírhedt nürnbergi törvények közé tartozik: „Birodalmi állampolgár csak német, vagy rokon vérű személy lehet, aki viselkedésével bizonyítja, hogy hajlandó és képes arra, hogy hűséges legyen a német néphez és a birodalomhoz. A birodalmi állampolgársági jog a birodalmi állampolgári oklevél elnyerésével lép életbe."[65]

A *Mein Kampf* zavaros, és többszörösen redundáns könyv. Bár Hitler tartja magát a külső keretekhez: az első kötet önéletrajzi összefoglaló az NSDAP megjelenéséig, míg a második sokkal inkább politikai céljainak, és 1920 és 1923 közötti fejlődésének szisztematikus ábrázolása. Csakhogy a kitérők és az elkalandozások tömkelege relativizálta ezt a struktúrát. Következetesen mindössze két fő cél rajzolódik ki: radikális, a megsemmisítést vizionáló antiszemitizmusa és elhivatottságtudata, hogy a keleti élettér meghódításával biztosítsa a német nép jövőjét, melyet a Nagy-Britanniával kötendő vágyott, ám teljesen irreális szövetség tenne lehetővé.

KELETKEZÉS

Úgy tűnik, a *Mein Kampf* keletkezéstörténete a maga kaotikus banalitásában valóban Hitler ideológiagyártásának tükörképe.
OTHMAR PLÖCKINGER, TÖRTÉNÉSZ[1]

Hivatalos legendák

Az igaz vagy hamis nem mennyiség kérdése. Megjelenhetett százezer példányban, olvashatták milliók és beszélhettek róla számtalanszor, attól még nem biztos, ahogy megfelel a valóságnak. Egy jól kigondolt állítás, amely közérthető, és egybevág az általánosan elterjedt elképzelésekkel, önállósulhat, és generációkon keresztül terjesztheti saját vélt igazságát.[2]

Így történt ez a *Mein Kampf* keletkezésének történetével kapcsolatban is: elsősorban azzal a kérdéssel, hogy 1924–25-ben ki is írta az első kötetet. 1938-ban Hitler könyvének kiadója, az Eher-Verlag nagy példányszámban terjesztett reklámbrosúrákat „A németek könyve" címmel, abból az alkalomból, hogy a *Mein Kampf* német nyelvű, nyomtatott kiadásának példányszáma átlépte a négymilliós küszöböt. A szöveg meg nem nevezett szerzője a németországi eladásokról és a már megjelent fordításokról tájékoztatott, és a legtöbb idegen nyelvű kiadás borítóját is bemutatta. A kiadvány szerint „a Führer műve az egész világon elterjedt, és sokat segíthet abban, hogy a világ népei a háború utáni években jobban megértsék a szabadságáért kitartóan harcoló német népet." A szerző röviden a könyv keletkezére is kitér. Bemutatja az elítélt hazaáruló, Hitler landsbergi fogházba szállítását, amely a korabeli sajtó

„szilárd meggyőződése" szerint 1924-ben „megadta a kegyelemdöfést" az NSDAP-nek, majd hívei „ragaszkodásának megnyilvánulását", amely „egyértelműen bizonyította, hogy a mozgalom megőrizte egységét." A brosúra szövege szerint „más párttagok és fogolytársak napról napra tanúi lehettek, hogy Hitler időnként órákra visszavonul. Ilyenkor harcostársa, Rudolf Hess sem volt elérhető. A Führer szobájából azonban kihallatszott, ahogy egyenletes hanglejtéssel diktál valamit. Akkor még senki sem tudta, hogy általános elszámolást készít küzdelmes életéről, hogy végérvényesen leszámol minden ellenfelével, és hihetetlen szemléletességgel fekteti le mozgalmának alapjait és céljait. Így keletkezett a *Mein Kampf*."[3]

A keletkezés ilyesfajta bemutatása nem számított egyedinek. „A Führer" címen félmillió példányban megjelent, Eberhard Wolfgang Möller nemzetiszocialista költő tollából származó kiadvány, „A német ifjúság karácsonyi könyve", melyet a Hitlerjugend vezetője, Baldur von Schirach adott ki, a következőképpen számol be a *Mein Kampf* létrejöttéről: „A landsbergi fogházban raboskodva alkotta meg a Führer a német könyvek könyvét, a *Mein Kampf*ot. Nem maga vetette papírra, hanem Rudolf Hessnek diktálta. De amilyen keveset beszélt, olyan keveset is ír: maga a gondolat az, ami alakot ölt benne."[4] Nem sokkal 1938-as, késő őszi megjelenése után Möller kötetét a párt központi ellenőrző bizottságának utasítására bevonták – bár nem a fenti szakasz, hanem az NSDAP nézőpontjából nem megfelelő leírások miatt, „amelyek a nagy harc, és a Führerről alkotott kép giccses és ízléstelen ábrázolásának veszélyét hordozták."[5]

Könyv formában először 1933 tavaszán vált olvashatóvá Hitler könyvének lejegyzője, a hűséges Rudolf Hess története. A *Hitler hinter Festungsmauern. Ein Bild aus trüben Tagen* (Hitler börtönfal mögött. Egy kép a szomorú napokról) címmel sebtében összeállított füzetecske szerzője Otto Lurker, egykori landsbergi börtönőr volt. Az alig nyolcvan oldal terjedelmű füzet a kiváltságot élvező fogvatartott elfoglaltságáról szól: „Akkoriban kezdte írni a *Mein Kampf* első kötetét. Nap mint nap, késő éjszakáig kopogott az írógép, és hallani lehetett, ahogy barátja szűk szobájában diktál Rudolf Hessnek."[6] Angol nyelven is ez a verzió

terjedt el, méghozzá Heinz A. Heinz 1934-es félhivatalos életrajza, a *Germany's Hitler* (Németország Hitlere) nyomán. Franz Hemmrich, egy másik őr személyes közlésére támaszkodva Heinz így tudósított: „Egész nap, sőt késő éjjel is hallható volt cellájából az írógép, és a hangja, ahogy Hessnek diktál."[7] Konrad Heiden, az első komolyan vehető és kritikus Hitler-életrajz szerzője szerint Hitler sofőre, Emil Maurice gépelt a pártvezér diktálása alapján. Később aztán „Hess ült az írógéphez, és a Führerrel együtt írták a könyvet, míg Maurice csizmapucolóvá és konyhai kisegítővé csúszott le."[8]

Mivel Hess 1925 és 1932 között Hitler magántitkáraként tevékenykedett, kézenfekvőnek tűnhet, hogy ő gépelte a kéziratot.[9] A Harmadik Birodalomban is széles körben hódított ez az elképzelés. Annál is inkább, minthogy a Führer egyik közeli bizalmasa, Hans Frank Hitler eredeti nyilatkozataként terjesztette. A pártfőnök személyes jogi képviselője, aki 1939 szeptemberétől 1945 elejéig az elfoglalt Közép-Lengyelország főkormányzójaként a náci Németország egyik legfontosabb helytartójának számított, arról számolt be, hogy Hitler 1938 májusában, olaszországi útja során így nyilatkozott a könyvről: „Ha »rács mögötti fantázia« is, amit ott Hessnek diktáltam – az álomnak is megvan a maga logikája."[10] A náci „koronajogász" (Kronjurist) nürnbergi kivégzése után évekkel megjelent emlékirataiban nyomatékosította, hogy Hitler „a börtön falai mögött polgári berendezésű lakó- és hálótermében írta a *Mein Kampf*ot", amelyet „rabtársának, Rudolf Hessnek diktált, aki az elhangzottakat írógéppel rögzítette."[11]

Hess szerepe

A valóságban Hessnek sokkal kevesebb köze volt a *Mein Kampf*hoz: mindössze annyi, hogy eleinte alkalmilag, később rendszeresen meghallgatta a Landsbergben megírt fejezeteket, szabadulásuk után pedig korrektúrázta a levonatot – bár az utóbbi feladatot részben ismerősére, későbbi feleségére, Ilse Pröhlre ruházta át. Hess a könyvprojektet először 1924. június 29-én említette a börtönből szinte naponta írt leveleinek egyikében, vagyis hat héttel börtönbüntetésének megkezdése után.

Ekkoriban Hitler már annyira előrehaladt a munkálatokkal, hogy a könyv külső megjelenésének kérdése foglalkoztatta. Hess így emlékszik vissza: „Amikor ma délben bevittem neki a teát, megmutatta könyve kötésterveit: az elefántcsontszín pergamenbe kötött luxuskiadását, és a félbőrbe kötött olcsó kiadását, majd összevetettünk néhány gerinc- és borítószínt."[12] Az ötszáz példányos gyűjtői kiadást 1924 májusában javasolta a kiadó, Friedrich J. M. Rehse gyűjtő szakvéleményével biztosítva.[13]

Hess a kötéstervek bemutatása után meglepődött Hitler kérésén: „Amikor menni akartam, megkért, hogy maradjak, és hallgassam meg a javításokat – a világháború kezdetének politikai eszmefuttatásait, a viharfelhők gyülekezését, míg a nagy erejű történések villáma le nem csapott, és az égzengésbe a világháború elemeinek morajlása nem keveredett. Mesélt a bajor hadseregbe való belépéséről, a kivonulásról, a rajnai utazásról." Később beszámolt arról, hogyan esett át Flandriában a „tűzkeresztségen". Elbeszélése a következő mondatban érte el tetőpontját: „Az újoncok talán még nem tudtak úgy harcolni, mint a többiek, de meghalni már tudtak."[14] Hess a levelében szinte szó szerint úgy adta vissza ezt a szakaszt, ahogyan a *Mein Kampf*ban is szerepelt: „A List ezred önkéntesei talán nem tanultak meg igazán harcolni, de meghalni úgy tudtak, mint az öreg katonák."[15]

Hitlert olvasás közben nyilvánvalóan elragadták az érzelmek: „A vezér egyre lassabb lett, és el-elakadt az olvasásban. Merev arccal böngészte számomra átláthatatlannak tűnő piszkozatát, egyre hosszabb szüneteket tartott, majd leengedte a lapot, tenyerébe hajtotta a fejét, és felsóhajtott." De rövidesen újra összeszedte magát, és további szakaszokat olvasott fel Hessnek.

A későbbiekben új és új részeket adott elő hűséges követőjének: 1924. július 10-én a nők kérdéséről – ezúttal egy olyan szakaszt, amely végül nem került be a *Mein Kampf*ba.[16] Hess segítsége azonban nem volt magától értetődő: szűk két hét múlva így írt Ilsének: „Az imént járt itt a vezér, és megkérdezte, hogy lenne-e egy kis időm, mert fel szeretné olvasni nekem könyve legutóbb elkészült, »München« című fejezetét." A hallgatóra mély benyomást tett a szöveg nyelvi ereje, amelyet Hitler

„legjobb beszédeihez" hasonlított. Hess bevallotta: „Ami a könyv tartalmát illeti, tudom, hogy megjelenése után az ámulat, a düh és a csodálat hulláma fut majd át német földön." Hitlernek nyilvánvalóan tetszett rabtársa reakciója – szüleinek Hess 1924. július 24-én ezt írta: „Most már rendszeresen felolvas nekem a könyvből, amelyen dolgozik. Ha elkészül egy fejezet, hozzám jön vele. Elmagyarázza, és néhány pontját meg is vitatjuk."[17]

Két héttel később, valószínűleg egy intenzív munkafázist követően a következőket írja Ilsének: „A vezér úgy hiszi, a következő hét elejére elkészül a könyvével – de én nem hiszem." Később egy olyan kérésről számol be neki, amely boldoggá tette: „Ünnepélyesen felkért, hogy korrektúrázzam végig a szöveget. Kíváncsi vagyok, mennyire sikerül a távolságtartó, megfigyelő stílusban írt szövegrészeket kigyomlálni, amit ugyan újságcikkeimben én magam is alkalmazok, ám könyv formában elképzelhetetlennek tartok." Az előtte álló feladat mindazonáltal nem csak jó érzéseket keltett benne: „Mindenesetre nehéz harc várható." Itt azonban váratlanul megszakadnak Hess *Mein Kampf*fal kapcsolatos landsbergi információi. 1924. augusztus 17-én, észrevehető távolságtartással még megemlíti, hogy Hitler „írja a könyvét."[18]

Kézirat és piszkozatok

Hitler a *Mein Kampf* első kötetét nem Rudolf Hessnek diktálta, de másnak sem: saját kezűleg gépelte le kényelmesen berendezett landsbergi cellájában. 2006-ban, egészen meglepő módon öt eredeti szövegoldal és tizennyolc piszkozatlap került elő, amelyek ezt bizonyítják. Az írások 1945 májusának első felében kerültek francia katonák kezébe Obersalzberg elfoglalásakor, és azóta legalább egyszer elárverezték őket. A megtalált dokumentumokat sokáig nem ismerték el a *Mein Kampf* előzményeként, ez csak egy müncheni aukcióházba szállításukkor történt meg.[19]

Kéz- és gépírásszakértők megállapították, hogy Hitler a későbbi könyv származásáról, és az édesapjáról szóló első oldalait 1924 májusának második felében alkotta. Nem diktálta, mert egy gépírásban gyakorlott titkárnak nem lett volna ennyi elütési hibája, ráadásul Hitler rabtársai

között nem volt olyan, aki közvetlenül gépbe vihette volna a diktált szöveget. Egy gyorsírásos szövegrész másolata is megtalálható a kisebb hibáktól, és javításoktól nyüzsgő lapok között. Sokkal valószínűbb, hogy Hitler saját kezűleg gépelte az oldalakat – ezt támasztják alá azok a hasonlóságok is, amelyek a gépelt kéziratlapok, és egy kétségkívül Hitler által gépelt képeslap írásképe között állnak fenn.[20] „Meteor" típusú táskaírógépét a börtönigazgatóság engedélyével tartotta magánál.[21] Az öt fennmaradt eredeti lap szerzőjének kézírásos korrektúráját is tartalmazza. Legkésőbb két hét alatt készült el az első szakaszokkal, a *Mein Kampf* első és második fejezetével, amelyek származásáról, gyermekkoráról és bécsi éveiről szólnak. Az első reklámkiadvány mindenesetre azt harangozta be, hogy a könyvet 1924 júniusának elején nyomdába adják, a megjelenést pedig a következő év júliusára ígérték – de valójában mindez pontosan egy évvel tovább tartott.[22]

Hitler ez idő tájt cserélte le addigi, elhasznált írógépét a Remington cég vadonatúj modelljére, amely valószínűleg pártfogója, Helene Bechstein ajándéka volt.[23] De először nem magát a szöveget folytatta, hanem tizennyolc piszkozatlapon felvázolta könyve struktúráját, legalábbis az első kötet fennmaradó tíz fejezetéből hatét. Azt a munkamódszert választotta, amelyet beszédei megírásánál is használt: a tervezett anyagot kulcsszavakra tagolta. A számára ismerős témák esetén kevés jegyzet készült, és azok is többnyire vázlatosan, míg a többinél a *Mein Kampf*-ból ismert megfogalmazásokat használta. Az egyes fejezetek szerkezete általában követte a piszkozatlapokéit, de minden esetben helyet adott hosszadalmas kitérőknek és betoldásoknak – akárcsak a beszédeiben.[24]

Példa a komolyabb jegyzetek nélkül megfogalmazott szakaszra a „Forradalom" című fejezet, amelyet a tizenhármas számú piszkozatlapon vázolt fel, és amelyet sok szónoklatában tárgyalt. Ennek megfelelően a jegyzeteket is rövidre fogta, ugyanakkor messzemenően azokra támaszkodott. Biztos, de tetszőlegesen variálható és felhasználható elemekkel operált. A fejezet a haza első világháború alatti összeomlásának előtörténetével kezdődik, melynek okát az „ellenséges propagandában", a Poroszország elleni „heccben", a gyávaságban, a vonakodásban és természetesen a „zsidók" állítólagos ártalmas befolyásában látja.

Mindez az 1918. január végi lőszeripari sztrájkban érte el a tetőfokát, amely visszaadta az ellenséges seregek győzelembe vetett hitét. Mindezt egy fülledt és forró nyár követte, amikor az általános választójog eszméje a frontot is magával ragadta, és destabilizálta Hitler személyét. Ezt követően gázmérgezéséről és a pasewalki hadikórházban töltött időszakáról, végül pedig a forradalom kitöréséről tájékoztat.[25]

Egészen más, sokkal szorosabb, néha szinte szó szerinti átvételt jelentő kapcsolat áll fenn a piszkozat és a könyv között, például a német császárság elsőbbségének bemutatása más államformákkal szemben. „Tény, hogy a nép igen sok területen elhidegült a monarchiától" – írja a tizenhetedik piszkozati lapon. A *Mein Kampf* ezen szakasza így hangzik: „Tény, hogy igen sokan, főképpen pedig a nép széles rétegei elhidegültek a monarchiától." A piszkozat oldalain Hitler felsorolja, szerinte milyen előnyöket képvisel a monarchia intézménye: „Mindezt több mint kiegyenlíti a) az állam teljes vezetésének stabilitása, b) az utolsó állami státuszok távoltartása a nagyravágyó politikusok spekulációjától, c) a feltétlen autoritást képviselő intézmény tekintélye, d) a hivatalnoki osztály, és elsősorban a hadsereg kivonása a pártpolitikai kötelezettség alól." A *Mein Kampf* ennek megfelelő helyén ez olvasható: „Mindeme gyöngeségekkel szemben azonban elvitathatatlan értékek álltak. Mindenekelőtt az államvezetés monarchisztikus államformában gyökerező állandósága, és az állami státuszok nagyravágyó politikusok spekulációjának köréből való kivonása. Ilyen volt továbbá a monarchisztikus intézmény tekintélye, valamint a hivatalnoki osztály, különösen pedig a hadsereg pártpolitikától való távoltartása."[26]

Lektorálás

Hitler nyilvánvalóan ezen elv alapján fejezte be a *Mein Kampf* első kötetének szövegét, nagyrészt még a landsbergi várfogságban – legalábbis így számol be Otto Leybold börtönigazgató prominens fogvatartottjáról, Hitlerről szóló jóindulatú véleményében: „Naponta több órán át dolgozik könyve tervén, amely a következő hetekben jelenik meg."[27] Az első kötet munkálataival párhuzamosan már a második felépítését

tervezi – bár a kiadás csúszik, mert osztrák állampolgárként 1924. karácsonyi feltételes szabadlábra helyezése óta fenyegeti a Bajorországból való kiutasítás. Kérvényezte ugyan a bécsi kormánynál, hogy állampolgárság nélkülivé válhasson, abban a reményben, hogy mivel a bajor hadsereg katonájaként harcolt a háborúban, német állampolgárságot kaphat – de sikertelenül. Ebben a helyzetben támadó hangú könyve épp ellenkező hatást is kiválthatott volna. A *Mein Kampf* stílusát ezért két lektor: Hess barátnője, Ilse Pröhl, és a népi író, Josef Stolzing-Cerny kissé visszafogottabbá alakította.

Más személy nem volt említésre méltó hatással a szövegre. Hitler ideiglenes tanácsadója, Ernst Hanfstaengl ugyan azt állítja, hogy 1925 elején, néhány kefelevonat elolvasását követően elsőként mondta ki nyíltan, hogy „Hitler úr, ez így nem lesz jó!" – a valóságban ez valószínűleg nem így történt.[28] Bernhard Stempfle, az egykori szerzetes és antiszemita publicista, akit gyakran neveznek a *Mein Kampf* szerkesztőjének, sőt szerzőjének, éppen a levonatok korrektúrájának idején keveredett heves és nyilvános nézeteltérésbe az NSDAP-vel, amellyel szemben már korábban is fellépett.[29] A *Völkischer Beobachter* így írt az esetről: „Az egyetlen fegyver, amelyet Stempfle úr igazán virtuózan kezel, a hazudozás."[30] Aligha hihető, hogy Hitler bevonta volna nyílt ellenfelét könyve munkálataiba. Még kevésbé valószínű, hogy korrektori feladatokat bízott volna sofőrjére, Emil Maurice-ra, aki intellektusát tekintve nem volt alkalmas a feladatra.[31]

Az első kötet megjelenése hosszú hónapokat csúszott az átdolgozás miatt. Ennél tovább azonban már nem lehetett halasztani, mert a népi és a nemzetiszocialista lapok hirdetéseinek és reklámjainak köszönhetően már több mint háromezer Hitler-szimpatizáns fizetett elő a *Mein Kampf*ra. Mivel Hitler már régen megkapta, és el is költötte az előleget, az Eher-Verlag rákényszerült, hogy a legalább fél tucatszor meghirdetett könyvet végre valóban publikálja. 1925. július 18-án elérkezett az idő: napvilágot látott az első kötet tízezer példányban.

A második kötet

Az első kötettel ellentétben Hitler a másodikat saját kezű gépelés helyett már valóban diktálta. 1925 augusztusának közepétől szeptember közepéig, majd 1926 nyarán ismét visszavonult Berchtesgadenbe, a Büchner házaspár panziójába és erdei rönkházába. „Azt mondtam, hogy diktálnom kell, és nyugalmat kell találnom. Beköltöztem a házikóba, és ott dolgoztam" – emlékezett vissza majdnem tizenhét évvel később.[32] Az állítólagos szemtanúk nyilatkozatai ellenére Hitler nem rejtőzködött Obersalzberg idilli környezetében. Épp ellenkezőleg: a müncheni rendőrségnek pontos értesülései voltak a tartózkodási helyéről és a tevékenységéről. Erről tanúskodik a bajor belügyminisztérium egyik jelentése is: „Hitler 1925. augusztus 18. óta egy berchtesgadeni panzióban lakik. Négy hétig tartózkodik ott, hogy pihenjen, illetve hogy megírja könyve második részét."[33]

Hitler ezt a munkát is nagyon komolyan vette. Nem akarta, hogy túlságosan eltereljék a figyelmét, ezért amikor az NSDAP északnyugatnémet helyi csoportjai barátságosan felkérték, hogy tartson náluk előadást, visszautasította őket. Ekkoriban Németországnak ebben a részében még nem lépett életbe az általános fellépési tilalom, ám ez az érv nem győzte meg a pártvezért. Hess az 1925-ös évre vonatkozóan visszautasította a felkérést, hogy Hitler beszédet tartson a Hannovertől délre, hetven kilométerre fekvő Holzmindenben, mivel „Hitler úr nyugalomban szeretné könyve második kötetét befejezni, ezért a már betervezett gyűléseken kívül nem vállal újakat." A holzmindeni helyi csoport postafordultával küldte is időpont- és helyszínjavaslatait 1926 januárjától áprilisáig, hogy „vezetőnk, Adolf Hitler északnémet szövetségi államokbeli szólásszabadságát megfelelően kihasználják." Ezt a makacsságot Münchenben nem nézték jó szemmel. Hess ismételten elutasította őket, ezúttal azért, mert a helyi csoportok „egyelőre túl gyengék egy Hitler-beszédhez", és mert a Führer inkább braunschweigi sikerén dolgozik. „Egyébként Hitler úr csak márciustól tart beszédeket, mert előtte a könyvének kívánja szentelni magát."[34]

A *Mein Kampf* befejezését Hitler a híresztelésekkel ellentétben nem Max Amann-nak, az Eher-Verlag üzletvezetőjének diktálta.[35] Landsberg-

ből való szabadon bocsátása után alkalmazott egy gépírónőt, aki igen nagyvonalú fizetést kapott: havi 200 birodalmi márkát. Az átlagfizetés 120 birodalmi márka volt az akkori Németországban, és Hitler magántitkárának, Rudolf Hessnek, aki minden ügyét önállóan intézte, havonta 300 birodalmi márka járt.[36] Hogy ki volt ez a titkárnő 1925 nyarán, az nem ismeretes. A második írói fázisban, 1926 nyarán és őszén Hertha Frey vette át a feladatot, aki időközben Hitler magántitkárnője lett. 1930 elejéig állt a szolgálatában, házasságkötése miatt mondott fel, és el is veszítette a kapcsolatot az NSDAP-vezérrel. Hat évvel később, a válása után próbált időpontot kérni a birodalmi kancellárnál, amikor levelében Hitler segédtisztjének berchtesgadeni munkájával érvelt: „Lenne olyan szíves, hogy a következő napokban érkező könyvet, a *Mein Kampf*ot elviszi a Führerhez, hogy dedikálja nekem? Azért kérem erre, mert a második kötet néhány oldalát még nekem diktálta gépbe."[37] Találkozóra azonban nem került sor.

1926 szeptemberének közepétől október közepéig diktálta Hitler a második kötet fennmaradó fejezeteit: csak az első héten száznyolcvan oldalt, a következő napokban pedig még hatvan-hetvenet.[38] Ilse Pröhl nyelvileg enyhén átdolgozta a kéziratot. Október 24-én jegyese, Rudolf Hess tudatta édesapjával, hogy sajnos nem tud részt venni a berlini autókiállításon, mivel Münchenben kell maradnia, „hogy felügyelje a második kötet nyomtatását." A biztonság kedvéért még korrektúrázni akarta a kefelevonatot, „elsősorban a kisebb stilisztikai hibákat kijavítani, amelyek csak akkor derülnek ki, amikor már elkészült a tördelés." Nyilvánvaló, hogy a pártvezér sürgette a dolgot: magántitkára ingerülten jegyezte meg, hogy a kézirat nem készült el két példányban, „ahogy az szokás", mert nem volt rá elég idő.[39]

November közepén végre nyomdába került a második kötet, és két héttel karácsony előtt az első példányok már a könyvesboltok polcain voltak. Teljessé vált hát a *Mein Kampf*.

Minden ellenkező híreszteléssel ellentétben Hitler lényegében maga írta a könyvét, sőt az első kötetet maga is gépelte be Landsbergben, míg a másodikat gépírónak diktálta. Bár kiadói segítségben részesült, a munkatársak nem befolyásolták a könyv tartalmát. A *Mein Kampf* eredetiségéhez tehát nem fér kétség.

FORRÁSOK

Hitler sokat olvasott, többnyire zavaros forrásokat. Kevés eredeti gondolata volt, eredetisége kimerült az összeolvasottak – a 19. századi és a 20. század eleji eszmetörmelékek – kombinálásában.

CHRISTIAN HARTMANN, TÖRTÉNÉSZ[1]

Ajánlott olvasmányok

Akinek nincs rejtegetnivalója, az őszinte lehet. A szakkönyvíró, ha igényesen dolgozik, nem vonakodik megnevezni a forrásait, amelyekre műve támaszkodik. Ez különböző módokon történhet: részletező jegyzetek vagy általános irodalomjegyzék formájában. A *Mein Kampf*ban sem egyik, sem másik nem fordul elő, és a szövegben sincs utalás kiadványokra, amelyeken a felvázolt gondolatrendszer alapul, sem szerzőkre, akiknek eszméi és ötletei megjelennek.

Adolf Hitler ennek ellenére szívesen büszkélkedett olvasottságával, és már az 1920-as évek elején arra biztatta híveit, hogy kövessék ebben. Az NSDAP tagsági igazolványába mindenesetre legkésőbb 1922-től egy negyvenhárom tételből álló olvasmánylistát nyomtattak ezzel a címmel: „Könyvek, amelyeket minden nemzetiszocialistának ismernie kell."[2] Az ajánlott olvasmányok között elsősorban húsz oldalnál rövidebb brosúrák, és szinte kizárólag antiszemita tartalmak szerepeltek. A listán a legtöbb, hat címmel Alfred Rosenberg, a *Völkischer Beobachter* című pártlap vezető szerkesztője szerepelt, rögtön utána Gottfried Feder, a Hitler-mozgalom gazdasági szakértője három címmel. De a listára a párthivatalos írások mellett népi költők – Bogislav von Selchow vagy

Franz Schrönghamer-Heimdal – kötetei is felkerültek. Terjedelmét tekintve a legsúlyosabb Hans F. K. Günther *Rassenkunde des deutschen Volkes* (A német nép fajismerete) című ötszáz oldalas műve volt. Az összeállítás hevenyészettnek tűnik, és az sem világos, hogyan jött létre.

Ugyanígy tisztázatlan, hogy maga a pártvezér olvasta-e a megnevezett forrásokat. Hitler magánkönyvtárából, amely 1945-ben nagyjából 16 ezer tételt tartalmazott, mindössze 1200 kötet maradt fenn.[3] A több mint 90 százalékos veszteségre vonatkozóan nem vonható le következtetés a megmaradt töredékből. Valamivel jobban dokumentált, mit olvasott a háborút követő két évben. Friedrich Krohn fogorvos, az NSDAP starnbergi helyi csoportjának alapítója, a népi-antiszemita irodalom gyűjtője listát vezetett az összesen több mint száz kötet címéről, amelyeket Hitler 1919 és 1921 között kikölcsönzött a magánkönyvtárából.[4] Többek között Leopold von Ranke történész, de Montesquieu és Rousseau, sőt Immanuel Kant műveiről is szó volt – ugyanakkor Hitler a nyolcadik osztály végén kapott gyenge osztályzatai alapján valószínűtlennek tűnik, hogy ilyen igényes könyveket áttanulmányozott és megértett volna. Krohn listája egyébként is kétségbe vonható.[5] Szerepelt rajta a DAP-alapító Anton Drexler *Mein politisches Erwachen* (Politikai ébredésem) című brosúrája is, melynek egy példányát Hitler személyesen Drexlertől kapta – akkor miért kérte volna kölcsön?[6] Houston Stewart Chamberlain *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts* (A XIX. század alapjai) című silány művét azonban minden bizonnyal legalábbis részben olvasta – a már súlyosan beteg szerző legalábbis így hitte 1923-as bayreuth-i találkozásuk után. Mindenesetre Hitler a *Mein Kampf*ban dicsérte a britet, aki a németet tartotta „választott népének", és akinek nézeteit „a kormány hivatalos körei" a háború előtt „éppoly közönyösen" fogadták, mint 1918 után.[7]

Hitler ízlésének megfelelhettek azok a *Deutschlands führende Männer und das Judentum* (Németország vezető férfiúi és a zsidóság) című sorozat részeként megjelent írások is, amelyek közé olyan címek tartoztak, mint például a *Luther und die Juden* (Luther és a zsidók), *Goethe und die Juden* (Goethe és a zsidók), illetve a *Schopenhauer und die Juden* (Schopenhauer és a zsidók). 52–112 oldal terjedelmű füzetecskék voltak

ezek, amelyek a szövegösszefüggésből kiragadott idézeteket elemeztek egyoldalú, radikális népi-antiszemita szemszögből.[8] Az 1920-as évek elején a Führer egészen biztosan nem olvasott szisztematikusan. Friedrich Krohn visszatekintve megállapította, hogy „Hitler akkoriban feltűnően vaktában és kapkodva tanulmányozta olvasmányait." Krohnnak az volt a benyomása, hogy „bizonyára »nem tudott megemészteni« minden olvasottat."[9]

Hitler és az olvasás

A landsbergi fogházban a kudarcot vallott puccsistának rengeteg ideje volt. Siegfried Wagnerhez, a zeneszerző fiához szóló, 1924. május 5-i levelében ír erről: „Most végre megint olvashatok és tanulhatok."[10] Egyik rabtársa későbbi visszaemlékezései szerint Hitler valóban sok időt töltött ilyen tevékenységekkel. A kedvéért még a börtön szabályzatától is eltekintettek: „Sokszor csak egyetlen magányos fény világított késő éjszakáig: a Führer szobájának lámpája. A költségek megfizetése ellenében neki megengedték, hogy az áram lezárásának idején is világíthasson. Magányos éjszakai óráiban Adolf Hitler könyvei és írásai fölé hajolva dolgozott Németország felemelkedéséért."[11] Cellája kis fali polcán mindig volt néhány kötet, mivel számos látogatója hozhatott be neki könyvet, és könyvküldeményeket is fogadhatott, ami lehetővé tette olvasmányai gyakori váltogatását. Visszatekintve a fogoly „állami finanszírozású főiskolának"[12] nevezte Landsberget.

Hitler ugyanakkor igen sajátosan értelmezte „tanulmányait". A *Mein Kampf*ban így fogalmazott: „Ismerek embereket, akik végtelenül sokat »olvasnak«, betűről betűre, egyik könyvet a másik után, mégsem nevezném őket olvasottaknak. Kétségkívül hatalmas mennyiségű »tudással« rendelkeznek, agyuk azonban nem képes beosztani és rendszerbe foglalni az elsajátított anyagot." Az iskolaelhagyó autodidakta megveti az ilyesfajta koncentrált olvasást: „Az ilyen személynek sosem sikerül »tudása« zűrzavarából az adott esetben lényegeset előásnia, mivel szellemi ballasztja nem az életnek megfelelően, hanem a könyvek elolvasásának sorrendjében, időrendben rendeződik, ahogyan azok tartalma a

fejében egymást követi. Ha a sors a hétköznapi élet kihívásai során újra meg újra emlékeztetné a korábban olvasottak helyes használatára, meg kellene neveznie a könyvet és az oldalszámot is, különben a szegény bolond egy örökkévalóságig sem találná a megoldást." Hozzáállása alapján nem is csoda, hogy *Mein Kampf* gyakorlatilag egyetlen szót sem ejt a forrásairól, sem jegyzetek, sem részletes utalások formájában. Sőt nyíltan elismeri, hogy teljesen tetszőlegesen kezeli más szerzők írásait: „Aki azonban elsajátította a valódi olvasás művészetét, érzéke lesz ahhoz, hogy minden könyv, folyóirat vagy röpirat tanulmányozásakor felfigyeljen arra, amit rögzítenie kell, mivel általánosan értékes, vagy saját céljainak megfelelő tudnivaló." Ezt a módszert Hitler rendkívül praktikusnak tartja: „Ha az élet megvizsgálandó vagy megválaszolandó kérdést tár az ilyen olvasó elé, annak emlékezete azonnal a meglévő szemléleti képhez fordul, felidézi az évtizedek alatt összegyűjtött, hasonló kérdésekkel foglalkozó írásokat, az értelem elé tárja elemzésre és új betekintésre, míg a kérdés tisztázódik, vagy választ kap."[13]

Tulajdonképpen arról volt szó, hogy „nézetei [...] helyességét hosszú távon a világ- és természettörténetből" igazolta, míg „a professzorok és a többi felfuvalkodott, egyetemi figura ellentmondásos és álszent fontoskodását" egyáltalán nem értette. Személyes jogi képviselője, Hans Frank legalábbis így foglalta össze Hitler viszonyulását poszthumusz megjelent visszaemlékezéseiben. A fogságban mégis „Nietzsche, Chamberlain, Ranke, Treitschke és Marx" könyveit, „Bismarck *Gedanken und Erinnerunguen* [Gondolatok és emlékezések] című önéletrajzát és szövetséges hadvezérek és államférfiak addig megjelentetett, számos háborús visszaemlékezését"[14] olvasta. Ám ha így volt is, ezek az intellektuális és stilisztikai szempontból többnyire igényes művek nem gyakoroltak komolyabb hatást a *Mein Kampf*ra – ami Hitler nyíltan bevallott csapongó olvasási módját tekintve a legkevésbé sem tűnik meglepőnek.

Dietrich Eckart „művelt" Hitlere

Hitlernek nyilvánvalóan nem volt ellenvetése mentora és barátja, Dietrich Eckart terve ellen, aki nem csupán ismert népi (völkisch) író volt,

hanem 1921-től 1923-as betiltásáig a *Völkischer Beobachter* főszerkesztője is. Az 1924-es *Bolschewismus von Moses bis Lenin: Zwiegespräch zwischen Adolf Hitler und mir* (Bolsevizmus Mózestől Leninig: Párbeszédem Adolf Hitlerrel) című, poszthumusz megjelent, befejezetlen brosúrájában bemutatott dialógus vad antiszemita olvasottságról és látásmódról árulkodik.[15] Az NSDAP vezérének tulajdonított szakaszokban egy kifejezetten széles érdeklődési körrel rendelkező és művelt Hitler jelenik meg, aki egyre-másra klasszikus szerzőket idéz. A *Párbeszéd* tanúbizonysága szerint az Ótestamentum teljes fejezeteit foglalta össze részletesen, illetve rendszeresen hivatkozott Ciceróra és Aquinói Szent Tamásra, Giordano Brunóra és Ulrich von Huttenre, Goethére és Arthur Schopenhauerre, Ludwig Börnére és Heinrich Heinére, illetve Wilhelm Buschra. Hitler azonban sem landsbergi fogsága előtt, sem utána, sem írásban, sem beszédeiben nem érvelt hasonlóan, vagyis minden bizonynyal fiktív párbeszédről van szó, amelyet Dietrich Eckart maga szövegezett meg. Az idézett, vagy kivonatolt passzusok mindvégig „a zsidók" alsóbbrendűségének leleplezését célzó szakaszokra korlátozódnak. A párbeszéd egyes szám első személyű elbeszélőjeként Eckart különféle kiegészítéseket tesz, amelyekben további szerzőket idéz: Zwinglit és Spinozát, Dosztojevszkijt és Thomas Mannt. Ezekben a szakaszokban szintén a szövegösszefüggésből kiszakított mondatokkal találkozunk, amelyek a maguk egyoldalúságukban tovább erősítik a *Párbeszéd* zsidóellenes alapbeállítottságát.

A szöveg a nyolcadik fejezet közepén szakad meg: a folytatásnak 1923 karácsonyán Eckart szívinfarktusa vetett véget. Az ötven oldalas, vékony kis füzetecske a következő év tavaszán mégis megjelent a Hoheneichen-Verlagnál: az NSDAP az idő tájt hivatalosan üzleti tevékenységet nem folytató kiadójához, a Franz Eher Nachfolgerhez közel álló kiadónál. A füzet 1924. március 1-jén azzal a nyomatékos elvárással zárul, „hogy Adolf Hitler a jelenleg ellene zajló müncheni hazaárulási per lezárulta után lesz olyan kedves, hogy elvégzi az utolsó simításokat ezen a közvetlenül befejezése előtt álló művön."[16] Erre azonban nem került sor: az első kiadás 1925-ben, változatlan formában jelent meg újra. Hitler természetesen a legkevésbé sem zavartatta magát a kitalált párbeszéd

miatt. Egy 1936-os kommunista propagandairat szerint ugyan a füzetet „már régen bezúzták", de a *Párbeszéd* ellen indított állami intézkedésre nincsen bizonyíték.[17]

Eckart gondot fordított a szó szerinti idézetek hivatkozására: a kötet összesen 148 jegyzetet tartalmaz. A lábjegyzetek részben pontos forrásokat adnak meg, oldalszámmal és bekezdésmegjelöléssel, még gyakrabban azonban csupán szerzőt és műcímet. Sok helyen idézett másodkézből: például Luthert, Goethét és Schopenhauert. A párbeszédes formához illő módon azonban a jegyzeteknek vagy teljes egészében hiányozniuk kellett volna, vagy részletes kiadói hivatkozásokra lett volna szükség. Az anyag egy részének valódi eredetéről a szerző a 112. lábjegyzetben számol be, ahol „dr. Alfred Falb *Luther und die Juden* (Luther és a zsidók) című kitűnő kis művére" hivatkozik.[18]

Eckart manipulációs szándéka azonban nem csupán a teljesen egyoldalú és szakszerűtlen írásról adott pozitív ítéletében érhető tetten. Művelt olvasóit fejcsóválásra késztették azok a valótlanságok, amelyeket valószínűleg véletlenül adott állítólagos beszélgetőpartnere szájába. Eckart írása szerint például Hitler arról panaszkodik, hogy már Cicero is „a római aranykincs folyamatos Jeruzsálembe hurcolását" kifogásolta, holott a római rétor „Lucius Valerius Flaccus védelmében" elhangzott klasszikus szónoklatában valójában annyit mondott, hogy az ázsiai zsidók ne adjanak több aranyat a templomnak – „római aranyról" egyáltalán nem ejtett szót. Az szinte már nem is meglepő, hogy a nagy buzgalomban Cicero és a több mint 140 évvel később született zsidó történetíró, Iosephus Flavius „kortársakként" tűnnek fel.[19] Hitler maga egyébként sem a *Mein Kampf*ban, sem a beszédeiben nem idézte Cicerót.

Másodkézből

Nem ismeretes, hogy az NSDAP vezére tudomást szerzett-e egyáltalán Eckart *Párbeszéd*ének melléfogásairól. Ha tudott róluk, csak megerősíthették abban a meggyőződésében, hogy publikált írásaiban maga is inkább nélkülözze az ellenőrizhető adatokat, a szó szerinti idézeteket és a hivatkozások minden formáját. A *Mein Kampf* egyetlen pontos forrásmegjelölést sem tartalmaz: ami szerepel benne, az is hiteltelen. Hitler például állítja, hogy 1919 őszén olvasta a *Tőké*t – „Ismét tanulni kezdtem, és csak ekkor értettem meg igazán a zsidó Karl Marx életművének és -céljának valódi tartalmát."[20] Neki tulajdonított gondolatokról ugyanakkor nem számol be, így kétséges, hogy valóban olvasta, illetve megértette-e a rendkívül bonyolult politikai gazdaságtant. De más nagy gondolkodók is csupán címszavak formájában bukkannak fel a szövegben. Goethével kapcsolatban például a következőképpen fogalmaz: „[őt] is felháborította a gondolat, hogy a keresztények és zsidók közti házasságot nem tiltja majd törvény."[21] Mindez közvetlen átvétel volt Max Maurenbrecher népi (völkisch) publicista és evangélikus lelkész *Goethe und die Juden* (Goethe és a zsidók) című antiszemita brosúrájából, amelynek még a szóhasználatát is lemásolta.[22]

Hitler kedvenc idézetei közé tartozott Arthur Schopenhauer a vallásokról szóló dialógusához fűzött egyik lábjegyzete, amelyben a zsidókat „a hazugság nagymestereinek" nevezte.[23] Antiszemita körökben ez a kifejezés a századforduló óta rendkívül elterjedtnek számított, és gyakran előfordult a vonatkozó szövegekben. Nem ismert ugyan, hogyan jutott el Hitlerhez, mindenesetre igen sokszor használta. Elsőként legkésőbb 1921. augusztus 31-én, majd 1922. február 17-én, a röpirat formájában rendkívül elterjedt „Die »Hetzer« der Wahrheit" (Az igazság „uszítói") című, 1922. áprilisi beszédében, illetve 1923-ban, harmincnegyedik születésnapján.[24] Landsbergi fogsága után is többször idézte a kifejezést, például 1928. május 23-án, majd 1928. december 8-án az *Illustrierter Beobachter*ben megjelent cikkében, valamint 1930-ban, Nürnbergben.[25]

Olyan fontosnak tartotta, hogy a *Mein Kampf*ban négyszer is említette – bár az eredetét csak egy alkalommal nevezte meg. „Az összeomlás okai" című fejezetben a „zsidók" faji mivoltának hangsúlyozásakor jegyzi meg: „Az emberiség egyik leghatalmasabb szelleme örök érvényű, és alapjaiban igaz megállapításával végleg leszögezte mindezt, amikor »a hazugság nagymestereinek« nevezte őket."[26] Az átvételre való utalás nélkül pedig így fogalmazott a „Nép és faj" című fejezetben: „A hazugság nagymestere ért ahhoz, hogy mindig a legtisztább színben tűnjön fel,

és a bűnöket másokra hárítsa."[27] Az első kötet utolsó fejezetében még egyszer elhangzik: „a zsidó a hazugság legnagyobb mestere, akinek harci fegyvere a csalás és a megtévesztés."[28] A filozófust egyetlen egyszer említi meg egyértelműen: „A más nemzetek és államok testében parazitaként élősködő zsidó életmódjában rejlő sajátosság késztette egykoron Schopenhauert a már említett kijelentésre, miszerint a zsidó »nagymestere a hazugságnak«."[29] Nem tisztázott, hogy a „már említett" szóhasználat, amely minden valószínűség szerint az ismétlést volt hivatott tompítani, magától Hitlertől származik-e, vagy a kéziraton dolgozó Ilse Pröhl és Josef Stolzing-Cerny betoldásaként került a szövegbe. Az idézeten kívül Schopenhauer gondolkodására további említésre méltó utalás sem Hitler beszédeiben, sem a *Mein Kampf*ban nem fordul elő – holott az 1930-as és az 1940-es években bizalmasaival folytatott beszélgetéseiben többször is beszélt arról, mennyire tiszteli a filozófust. Schopenhauer brosúra formájában újra kiadott „Über Schriftstellerei und Stil" (Az írásról és a stílusról) című szövegét még 1944-ben is széles körben terjeszttette Goebbelssel az NSDAP szónokai között.[30]

Cion bölcseinek jegyzőkönyvei

A kevés további szöveg közül, amelynek használatát Hitler nyíltan bevallotta könyvében, a háború utáni antiszemita irodalom egyik, legalább tizennyolc nyelvre lefordított klasszikusa is ott van. „Hogy ennek a népnek az egész léte mennyire a szakadatlan hazugságon nyugszik, azt a zsidók által végtelenül gyűlölt *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* mutatják meg a legtökéletesebben." Hitler tisztában volt vele, hogy meglehetősen kétes forrásról van szó, de ez a legkevésbé sem zavarta: „A *Frankfurter Zeitung* újra meg újra azon sopánkodik, hogy hamisítványok – ez a legfőbb bizonyítéka annak, hogy valódiak."[31] A londoni *Times* több európai nyelvre lefordított cikksorozata 1921 augusztusában bebizonyította, hogy az állítólagos *Jegyzőkönyvek* már csak azért sem tartalmazhatják a „zsidó világösszeesküvés" Baselben megrendezett első cionista kongresszusának 1897-es, titkos tanácskozásait, mert hosszú szakaszokat idéznek szó szerint 1864-ben és 1868-ban megjelent szövegekből: Machiavelli és

Montesquieu fiktív párbeszédéből, illetve egy német nyelvű ponyvaregényből.[32] Csakhogy az antiszemiták összeesküvés-elméletük iránt érzett lelkesedését, amelyet a *Jegyzőkönyvek* megjelenése tovább erősített bennük, a tényszerű érvek sem lohasztották le.

Az 1920-as, első német kiadás néhány hónap alatt féltucatszor újra megjelent. Az 1923-as puccskísérlet előtt az NSDAP több prominens tagja is közzétette a rossz minőségű hamisítványról szóló írásait. A nyilvánvaló csalás ellenére ezek a publikációk a pamflet mély igazságából indultak ki – például Gottfried Feder „Cion bölcseinek antitéziseként" felépített *Der deutsche Staat auf nationaler und sozialer Grundlage* (A német állam nemzeti és társadalmi alapon) című könyve is, amelyhez Hitler rövid előszót fűzött.[33] Alfred Rosenberg terjedelmes kommentárt adott ki, hogy „egyszer és mindenkorra véget vessen a népi [völkisch] állameszme lerombolásának".[34] Hitler legkésőbb 1921 augusztusában már ismerte a *Jegyzőkönyvek*et, mert müncheni és rodenheimi beszédében bizonyítékként hozta fel azon állítására, miszerint a zsidó összeesküvés célja a világuralom megszerzése. Önkényesen és egyoldalúan kiválasztott olvasmányában most is megerősítve látta, amiben egyébként is hitt. A *Mein Kampf*ban összefoglalta, milyen tanulság vonható le a *Jegyzőkönyvek*ből: „Amit oly sok zsidó öntudatlanul tesz, az itt tudatosan és nyíltan megmutatkozik. De éppen ez a lényege. Mert teljesen mindegy, melyik zsidó agyszüleményei a leleplezések: az a legfontosabb, milyen hátborzongató bizonyossággal fedik fel a zsidó nép lényegét és tevékenységét, ábrázolják belső összefüggéseit és legvégsőbb céljait. Aki az elmúlt száz év történelmi fejlődését a könyv szempontjai szerint megvizsgálja, annak a zsidó sajtó lármázása is érthetővé válik."[35]

Joseph Goebbels Hitlerhez hasonlóan dialektikusan közelített a pamflethez: „Úgy vélem, a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* hamisítvány – jegyezte fel 1924. április 10-én naplójába. – Nem azért, mert a benne megjelenített világkép, vagy a zsidó törekvések túlságosan is utópisztikusnak vagy fantasztikusnak tűnnek, hanem azért, mert nem tartom olyan végtelenül butának a zsidókat, hogy ne tudnának titokban tartani egy ilyen fontos dokumentumot. Vagyis: ha a jegyzőkönyveket nem is tartom valóságosnak, hiszek a benne foglaltak igazságában."[36] Maga Hitler az

1920-as évek közepétől beszédeiben közvetlenül már csak ritkán említette a *Jegyzőkönyveket*. Valószínűleg azért, mert érezte, hogy utalásai gyengítik meggyőző erejét, és felesleges támadási felületet biztosítanak a kritikusok számára, akik valóban előszeretettel hivatkoztak arra, hogy a szöveg nyilvánvaló hamisítvány. De a goebbelsi „benne foglaltak igazságáról" a propagandaminiszterével folytatott beszélgetésének tanúsága szerint még 1943-ban is mélyen meg volt győződve: „A Führer a *Cionista jegyzőkönyvek* abszolút eredetiségének nézetét képviseli. Ilyen zseniálisan senki sem utánozhatja a zsidók valódi világuralmi törekvéseit."[37]

Henry Ford

A zsidó világ-összeesküvésben való, mindenfajta kritika és kétely ellen felvértezett hitében Hitler fontos koronatanúval: az autógyáros Henry Forddal osztozott. Az antiszemita beállítottságú amerikai vállalkozó a *Jegyzőkönyvek*től ösztönözve az 1920-as években *Dearborn Independent* című hetilapjában gyűlöletkeltő cikksorozatot tett közzé. Az írásokat a későbbiekben saját neve alatt *A nemzetközi zsidó* címen több kisebb könyvben foglalta össze, melyeket a népi (völkisch) kiadók rögtön ki is adtak német fordításban. Amikor bebizonyosodott, hogy a *Jegyzőkönyvek* hamisítvány, szenvtelenül elhárította magától a felelősséget, a kiadványokért pedig munkatársait tette felelőssé. Ugyanakkor továbbra is az volt a meggyőződése, hogy mély igazság rejlik benne: „Maga a dokumentum tulajdonképpen lényegtelen, kiemelkedően fontosak viszont azok a tények és körülmények, amelyekre ráirányítja a figyelmünket."[38]

Forddal azonban nem csupán a közös meggyőződés kötötte össze Hitlert. Bár a könyvecskékben olvasható zsidók elleni vad vádaskodások elsősorban az Egyesült Államokra vonatkoztak, bizonyos szakaszok a német antiszemiták világképébe is tökéletesen illeszkedtek: „Manapság Németország a világ azon országa, amely – talán az Egyesült Államok kivételével – a legerősebb külső és belső zsidó befolyás alatt áll." A „német akarat" ugyan „erőteljesen" törekedett arra, hogy az irányítás német, vagyis ne zsidó kézbe kerüljön vissza, mindez azonban nem sok sikert hozott: „Németország vezető iparágaira, pénzügyi helyzetére és jövőjére

való befolyásuk a legkevésbé sem csökkent: továbbra is rendíthetetlenül fennáll."[39]

Amikor 1922 decemberében egy amerikai riporter felkereste Hitlert a dolgozószobájában, Ford egyik arcképét látta kifüggesztve. „Az előtérben egy asztalon könyvek voltak: szinte kivétel nélkül Henry Ford által írt vagy kiadott művek fordításai" – számolt be róla a *New York Times* lapjain.[40] Természetesen nem zárható ki, hogy tudatosan elrendezésről volt szó a látogató kedvéért. Mindenesetre Hitler dolgozószobájában 1931-ben még mindig ott lógott Ford hatalmas portréja, akit „inspirátorának" nevezett.[41] 1923-ban ugyanakkor kifogásolta a Münchenben élő amerikai konzulhelyettesnek, hogy Ford mindeddig nem juttatott pénzt az NSDAP-nek. Olyan hírek kaptak szárnyra, hogy az iparmágnás támogatja a német antiszemitákat, ezért Hitler öt évvel később szükségét érezte, hogy nyilvánosan cáfolja az Egyesült Államokból érkező támogatásról szóló pletykákat: „A demokrata Ford állítólag kolosszális összegekkel támogat bennünket – mondta 1928 januárjában –, ám mindez szemenszedett hazugság, az elejétől a végéig."[42] Az autógyáros, bár a zsidógyűlölet terén egyetértett vele, valóban sosem küldött pénzt Hitler pártjának.

A *Mein Kampf* – elsősorban „Az összeomlás okai" és a „Nép és faj" című fejezetekben, de elszórtan más szakaszokban is – számos párhuzamot mutat *A nemzetközi zsidó* című Ford-szöveggel. Ugyanakkor nem szerepelnek benne az amerikai szövegre visszavezethető eredeti ötletek és értelmezések: sokkal inkább a népi (völkisch)–antiszemita körökben szokásos eszmefuttatásokról van szó. Így például a zsidók földművelésérről, és a termőföldhöz való állítólagos viszonyulásukról, a paraszti életre és munkára való képtelenségükről, vagy „parazita" mivoltukról.[43] Lehetséges tehát, hogy Ford könyvecskéinek bizonyos passzusai ihlették ezeket a szövegrészeket, közvetlenül azonban nem bizonyítható.

Hitler csupán a *Mein Kampf* második kötetének eredeti kiadásában említi név szerint Henry Fordot: „A zsidók irányítják az Egyesült Államok tőzsdei ügyleteit. Évről évre erőteljesebb a befolyásuk a 120 milliós nép termelésére. Csak egyetlen nagy ember: Ford őrizte meg a zsidók felháborodása ellenére is a teljes függetlenségét."[44] 1929 elején Hitler

azonban úgy érezte, az amerikai elárulta a közös ügyet – legalábbis így panaszkodott egyik cikkében: „A könnyebb érthetőség kedvéért azért hozzá kell tenni, hogy a mai Ford már nem az az ember, aki valaha volt. Az egykor antiszemita Ford módszerei „munkásellenesnek" számítottak, míg a mostaniakban a munkások nem találnak kivetnivalót, mivel kibékült a zsidókkal."[45] A *Mein Kampf* olcsó kiadásában Ford neve már nem is szerepelt. A szövegrész az ezt követő német kiadásokban a következőképpen hangzott: „A zsidók uralják az Egyesült Államok teljes tőzsdéjét. Évről évre egyre inkább átveszik a 120 milliós nép munkaereje feletti hatalmat. Mára már alig maradtak, akik – a zsidók legnagyobb felháborodására – megőrizték függetlenségüket."[46] Az 1939-es teljes amerikai kiadásban ugyanakkor Ford említése megmaradt, míg az 1933-as, egyharmadával rövidített angol fordításból hiányzik.[47]

A „fajhigiénia" divatos témája

Hitler tehát egyértelműen nem nevezi meg forrásként ideiglenes „inspirátorát", Henry Fordot, de a mástól kölcsönzött gondolatok esetében még ennyi utalást sem tesz az eredetire. Csak a hasonló szakaszok és megfogalmazások összehasonlításával állapítható meg, milyen más publikációkra támaszkodott. A német polgárságot például „a tárgyilagosság hóbortjával" vádolta. „A szélesebb tömegek nacionalizálása nem valósítható meg kiforratlan gondolatokkal, és az úgynevezett tárgyilagos álláspont erőtlen hangsúlyozásával", csupán „a szélsőség határtalan vehemenciájával"[48]. Valószínűsíthető, hogy Hitler a „hamis tárgyilagosság" iránti dühét Julius Langbehn *Rembrandt als Erzieher* című írásából kölcsönözte, ahol a következőképpen szerepel: „Mindenekelőtt a hamis tárgyilagosság ellen kell küzdeni."[49] Ugyanakkor a feltevés aligha bizonyítható.

A *Mein Kampf* második kötetének második fejezetében, a „Népi állam és fajhigiénia" című szakasz bizonyos helyeit csaknem szó szerint Erwin Baur, Eugen Fischer és Fritz Lenz *Grundriss der menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiene* (A fajhigiénia és az emberi örökléstan alapjai) című művéből kölcsönzi, amely 1923-ban jelent meg új kiadásban.[50] Lenz, a vonatkozó szakaszok szerzője minderről 1931-ben, álszerénységbe rejtett, nyilvánvaló büszkeséggel nyilatkozott: „Bizonyos helyek visszaköszönnek Hitler fordulataiban. Hatalmas szellemi fogékonysággal és energiával tette magáévá a fajhigiénia lényegét és jelentőségét, miközben a legtöbb nagy nevű akadémikus teljesen értetlenül áll a témával szemben."[51]

Elképzelhető, hogy a *Mein Kampf* Harman Lundborg svéd eugenikus *Rassenbiologische Übersichten und Perspektiven* (Fajbiológiai áttekintések és perspektívák) című brosúrájából is tartalmaz átvételeket. Lundborg 1921-ben megjelent szövegében a következők olvashatóak: „A történelem arra tanít bennünket, hogy a régi idők számos ragyogó kultúrnépe, például a perzsák, a görögök és a rómaiak elfajzottak és elpusztultak, mivel maguknál rosszabb karakterű népeknek adtak helyet."[52] Hitlernél is hasonló gondolat tűnik fel: „A történelmi tapasztalat sok bizonyítékot kínál minderre. Félelmetesen nyilvánvaló módon megmutatja, hogy az árják alacsonyabb rendű népekkel való mindenfajta vérkeveredése végül a kultúrahordozók végzetéhez vezetett." Három oldallal később megismétli a gondolatot: „A múlt összes nagy kultúrájának leáldozott, mégpedig azért, mert az eredeti, alkotó faj vérmérgezést szenvedett."[53] Lundborg az állami születésszabályozás mellett érvelt: „A legfőbb elv lényege, hogy a gyenge és romlott szerencsétlenek a lehető legkevésbé sokasodhassanak. Egy ilyen alapvető jelentőséggel bíró feladatot az ország legjobb férfiúira és asszonyaira kell bízni."[54] Az NSDAP vezetője tovább radikalizálta ezt a népi (völkisch) körökben oly népszerű követelést: „Amit ezen a téren ma minden szinten elmulasztanak, most a népi [völkisch] államnak kell pótolnia. Az egyetemes élet középpontjába a faj kérdését kell állítania. Gondoskodnia kell a faj tisztántartásáról. A gyermeket a nép legértékesebb kincsévé kell nyilvánítania."[55] Ugyanakkor bizonyítható kapcsolódás nem található Lundborg és Hitler között. A svéd azonban minden bizonnyal ismerte Hans F. K. Günther fajteoretikust, akit vendégtudósként uppsalai intézetébe is meghívott.

Szinte biztos, hogy az „emberi fajok" második kötet második fejezetében bemutatott rendszerét Hitler közvetlenül Güntheről vette át. A következőképpen sorolja fel a német népre nehezedő terheket: „Az északi

emberek mellett keletiek, a keletiek mellett dináriak, mellettük nyugatiak és keverékeik."[56] Günther *Rassenkunde des deutschen Volkes* című terjedelmes munkájában négy európai „emberi rassz" részletes, és sok fotóval alátámasztott bemutatásával találkozhatunk, amelyek a külső jegyek – arcfelépítés, koponyaforma, orr, haj- és szemszín – alapján különülnek el egymástól. A könyv a *Mein Kampf* első kiadását követő, későbbi változatában újabb három kisebb „rassz" jelenik meg.[57] Hitler landsbergi fogsága idején használt *Rassenkunde*-példánya a véletlennek köszönhetően maradt fenn. A kötet meglehetősen elhasznált, ami arra utal, hogy tulajdonosa igen sokat forgathatta.[58]

Feltételezhető, hogy Hitler az „állampolgárok" és az „állam alattvalói" közötti különbségtételt Gottfried Federtől vette át. A *Mein Kampf* így foglalja össze a kérdést: „Az állampolgár több joggal rendelkezik, mint a külföldi. Ő a birodalom ura. A magasabb rang ugyanakkor kötelezettségekkel is jár. A tisztességtelen, a gerinctelen, az aljas bűnöző, vagy a hazaáruló bármikor megfosztható ettől a megtiszteltetéstől. Ilyenkor az »állam alattvalójává« süllyed vissza."[59] Feder hasonló gondolatait már az NSDAP 25 pontos programjába is beillesztette, és a *Der deutsche Staat auf nationaler und sozialer Grundlage* című könyvében – amelyet Hitler bevezetőjében mozgalma „katekizmusának" nevezett – úgy fogalmazta meg, hogy az egyszer megszerzett állampolgárság „méltatlanság esetén elveszíthető". Aki megsérti a „német kultúr- és sorsközösség hitvallását", azt meg kell fosztani az állampolgárságától.[60] A megkülönböztetés a birodalmi állampolgársági törvény (Reichsbürgergesetz) alapja lett, amely az 1935-ös antiszemita nürnbergi törvények részeként lépett életbe. Különbséget tett állampolgárok és birodalmi állampolgárok között, amelyek közül csak az utóbbiak kaptak „törvény szerinti teljes körű politikai jogokat", de ezt a privilégiumot bármikor elveszíthették: „birodalmi állampolgár csak német vagy azzal vérrokon állampolgár lehet, aki viselkedésével bizonyítja, hogy hajlandó és alkalmas a német néphez és birodalomhoz való hűségre."[61]

A nemzetiszocialista ideológia kulcsszavai közé tartozott az „élettér" kifejezés. A német telepesek számára a „zsidó bolsevizmus megsemmisítése" mellett a Szovjetunió elleni háború másik fő oka a kelet-európai területszerzés volt. Ám miközben az antiszemitizmus kezdettől fogva Hitler gondolkodásának lényeges és meghatározó eleme volt, az „élettérről" landbergi fogságáig, legalábbis a később használt értelemben, nem ejtett szót. A kifejezés a piszkozatok lapjain sem fordul elő, ugyanakkor a *Mein Kampf*ban már megjelenik: „Ha egy nép belső áttelepítésre korlátozódik, egy idő után önkorlátozásra kényszerül, mivel más fajok a Föld egyre nagyobb területeit kaparintják meg, és a többi nép folyamatosan gyarapszik. Mindez előbb-utóbb bekövetkezik, méghozzá annál hamarabb, minél kisebb a nép rendelkezésére álló élettér." Hitler felfogása szerint ez a visszavonultság szükségszerűen a „kulturálisan alacsonyabb rendű, de tetterősebb emberiség" világuralmához vezet. A „nemzet jövőjének" biztosításához tehát „új földterületeket" kell meghódítani.[62]

Az 1924 júniusának elején keletkezett 6-os számú piszkozati lapon ezt a célt még „területszerzésnek" nevezte.[63] A foglyok között zajló beszélgetések során aztán Rudolf Hess bevezette az „élettér" fogalmát, amelyet egyetemi tanára, Karl Haushofer révén ismert meg. Fogolytársai számára eleinte nem tűnt meggyőzőnek az elképzelés, ezért Hess müncheni földrajzprofesszorától kért támogatást. Amikor elment meglátogatni, egy meglehetősen ködös meghatározást hallott tőle, amelyet egyik levelében így adott vissza: „Az élettér a Föld felületének természetes vagy mesterséges határokkal, az ott található élőlények (emberek, állatok, növények) alapján elkülönített része."[64] Haushofer később írásban egy újabb és pontosabb definíciót adott, amely azonban nem maradt fenn. Ebben a formában ugyanakkor szemmel láthatóan már Hitlert is meggyőzte, aki átvette, és ideológiája egyik legfontosabb jelszavává tette.[65]

Az azonban valószínűtlen, hogy Hitler más forrásból szerzett volna tudomást az „élettér" fogalmáról. Friedrich Ratzel először 1897-ben megjelent *Politische Geographie* (Politikai földrajz) című munkájának egyik ronggyá olvasott példánya ugyan megtalálható volt „a landsbergi börtön szent hevülettel olvasott kis könyvtárának sokat forgatott darabjai"

között, és mellékesen ebben is volt szó „élettérről", hiszen az 1904-ben már elhunyt lipcsei professzor a „geopolitikával" foglalkozó tudós iskola előfutára volt.[66] Hitler azonban a *Mein Kampf*ban csupán magát a kulcsszót alkalmazta, de Ratzel szkepszisét már nem osztotta. Ő ugyanis kételkedett abban, hogy az „élettér" egész világra, vagyis a gyarmatokra kiterjedő bővítése helyett elegendő volna csupán Európában terjeszkedni. Hitler tehát valószínűleg Hess közvetítésével vehette át a fogalmat Haushofertől. Ugyanakkor teljes bizonyossággal ez sem állítható, hiszen meglehetősen szabadon kezelte a forrásokat, és igen önkényesen olvasott – olyannyira, hogy könyve a legkevésbé sem nevezhető világnézete tárgyilagos és következetes kifejtésének.

Mivel Hitler nem volt sem szisztematikus olvasó, sem pedig módszeres gondolkodó, hanem sokkal inkább érzelmei, elsősorban pedig a gyűlölködés irányította, eszmefuttatásai forrását általában nem tudta konkrétan megnevezni. Ezt módszere: a szelektív, önkényes és előítéletek vezérelte olvasás is teljesen kizárta. Gondolatmenetei tehát nem rekonstruálhatóak megbízhatóan: legfeljebb feltételezhető, mely más publikációkból kölcsönözte érveit.

ZSIDÓGYŰLÖLET

Hitler több millió példányban kiadott tákolmányában, a *Mein Kampf*ban csupán visszamenőleg állította be magát korai fanatikus antiszemitának.

RALF GEORG REUTH, TÖRTÉNÉSZ[1]

Az ideológia magja

A megszállottság és az őrület között bizonytalan a határ. Sem mennyiségileg, sem minőségileg nem határozható meg pontosan, mikor és miért fordul át egy kényszerképzet színtiszta őrületbe. Aki azonban évtizedeken át szakadatlanul ismételgeti ugyanazt a hamis nézetet, szó szerint ezer különféle variációban, az már biztosan nem megszállott, hanem egyszerűen őrült.

Adolf Hitlernek már a legelső politikainak tekinthető megnyilatkozása a „zsidókról" és diszkriminációjukról szólt. Adolf Gemlich ulmi katonának katonai elöljárója, Karl Mayr százados megbízásából írott levelében a következőképpen fogalmazott: „Az antiszemitizmus tisztán érzelmi okokból pogromokban testesül majd meg. Az értelmes antiszemitizmus szükségképpen mégis a zsidók előjogainak tervszerű és törvényes leküzdéséhez és felszámolásához vezet, amelyeket a köztünk élő többi idegentől eltérően birtokolnak (idegentörvény). Végső célja azonban kétségbevonhatatlanul a zsidók teljes eltávolítása."[2] A levelet 1919. szeptember 16-án adták fel – vagyis mindössze négy nappal azután, hogy Hitler először vett részt a Német Munkáspárt nevű népi (völkisch) csoportosulás egyik gyűlésén. Élete utolsó dokumentumában, az 1945. április 29-i politikai végrendeletében hasonlóképpen kiemelt szerepet kapott az

antiszemitizmus: állítása szerint ugyanis a vesztes világháború kizárólagos felelősei „azok a nemzetközi államférfiak, akik vagy zsidó származásúak, vagy a zsidó érdekekért dolgoznak". Éppen ezért „városaink és emlékműveink romjaiból újra meg újra feltámad majd a végső felelősök: a nemzetközi zsidóság és segítői iránti gyűlölet, melynek a történteket köszönhetjük." Zárásként követői és a német nép küldetését fogalmazta meg: „A nemzet vezetőit és követőiket mindenekelőtt a faji törvények pontos betartására, és a világot megmérgező nép, a nemzetközi zsidóság elleni kíméletlen ellenállásra kötelezem."[3]

Az antiszemitizmus Hitler világnézetének központi magja volt, ennek megfelelően hitvallását, a *Mein Kampf*ot is erősen meghatározza. Ha csak a statisztikát nézzük: a 780 szöveges oldalon majdnem 600 zsidógyűlöletről árulkodó fordulat szerepel: néhol csupán rövid szitkozódások, míg máshol egész antiszemita irányultságú bekezdések. A kirohanások természetesen egyenetlenül oszlanak el a 27 fejezetben. Rendkívül gyakoriak az első kötet „Nép és faj" című fejezetében, amely tulajdonképpen előítéletek és sztereotípiák puszta egymás mellé halmozása; illetve a második kötet 13. és 14. fejezetében, amelyek a német szövetségi politikát és annak jövőbeli irányát tárgyalják. De a többi szöveg is számos helyen tartalmaz zsidóellenes kitöréseket. Hitler gyakorlatilag minden korábbi, előtte megfogalmazott antiszemita kijelentést a magáévá tesz, és tovább radikalizál.

„Zsidószámlálás"

A *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* mellett 1920 körül a legszélesebb körben elterjedt antiszemita híresztelések közé tartozott az az állítás, hogy „a kiválasztott nép tagjai" a háborúban kibújnak a frontszolgálat alól. Mivel az ehhez hasonló kijelentések egyre gyakoribbá váltak, egy hivatalosan elrendelt napon, 1916. november 1-jén „zsidószámlálást" tartottak a teljes német hadseregben. Csakhogy a vizsgálat eredményét titokban tartották, ez pedig különböző spekulációkra adott okot. Hamarosan szárnyra kelt a hír, hogy a front mögött szolgálatot teljesítők között minden kilencedik katona zsidó, míg a lövészárkokban csak minden 180 férfira jut egy zsidó vallású. Ha a zsidók a német össznépesség egy százalékát tették ki, ez azt jelentette, hogy a zsidó katonák fele kibújt a frontszolgálat alól, míg a viszonylag veszélytelennek számító, front mögötti szolgálatban számuk tízszeresen felülreprezentált.[4]

A „zsidószámlálás" azonban valójában egészen más eredményt mutatott. A zsidó vallású német férfiakat valamivel nagyobb arányban sorozták be, mint a keresztényeket, a fronton pedig nagyjából azonos arányban harcoltak, ami a zsidók kicsit magasabb átlagéletkorával magyarázható.[5] Ugyanakkor a frontvonal mögötti említésre méltó felülreprezentáltságról: a statisztikailag várható érték feletti számról nem beszélhetünk. Nem tisztázott, hogy a minisztérium miért nem tette nyilvánossá a csapattisztektől kérdőíveken begyűjtött számokat. Könnyen lehet, hogy azért, mert nyilvánvalóan cáfolták a zsidók állítólagos „kibújását".

Bár ezek a tények zsidó tudósok publikációi alapján, legkésőbb 1922 óta ismertek voltak, Hitler még két évvel később is a valósággal ellenkező tényállást mutatta be, a saját nézetének megfelelően. A *Mein Kampf* első kötetében azt állította: „A szolgálat alól való kibújás szinte a magasabb rendű értelem jelének számított, míg a hűséges kitartás a gyengeségre és korlátoltságra utalt. Az irodák telis-tele voltak zsidókkal. Szinte minden írnok zsidó volt, és minden zsidó írnok. Csodálkoztam a kiválasztott nép harcosainak eme tömegén, és önkéntelenül is összehasonlítottam a fronton ritkaságszámba menő felbukkanásukkal."[6] Franz Oppenheimer közgazdász, aki a hadügyminisztérium referenseként maga is részt vett a „zsidószámlálásban", előre látta, hogy a statisztikák valódi eredményeit mellőzni fogják: „A horogkeresztes urak, a hivatásos antiszemiták majd továbbra is rendületlenül állítják, hogy a frontvonal mögött szolgálatot teljesítők tizenegy százaléka zsidó. Ha jól ítéljük meg ennek a népségnek a mentalitását, még ezt a cáfolatot is a zsidók szemtelenségének tartják majd."[7] A *Mein Kampf* pedig igazolta Oppenheimer feltevését.

De vajon honnan származhatott Hitler rögeszméje a zsidókkal kapcsolatban? Könyvében azt is leírja, hogyan vált antiszemitává: állítása szerint nagyjából egy öt évig tartó folyamat során. „Ma már nagyon nehéz, ha ugyan nem lehetetlen felidéznem, mikor gondolkodtam el igazán a „zsidó" szó jelentésén. Nem emlékszem, hogy amíg apám élt,

egyáltalán hallottam-e otthon ezt a szót" – emlékezett vissza. A linzi iskolában is csak egyetlen zsidó fiút ismert meg, akivel „mind óvatosan bántunk, bár csak azért, mert hallgatagsága miatt egymástól eltérő tapasztalatunk volt róla, ezért nem igazán bíztunk benne." Csak 1903–4 körül találkozott „a »zsidó« szóval, részben politikai beszélgetések összefüggésében." Ilyenkor „enyhe ellenszenvet" és „kellemetlen érzést" tapasztalt, többet azonban nem: „akkor még fel sem merült bennem egy tervszerű zsidóellenes szervezet lehetősége."[8]

Csak 1908 eleji Bécsbe költözésekor figyelt fel a „zsidókérdésre". A *Mein Kampf*ban arról számol be, hogy akkor kezdett antiszemita brosúrákat olvasni, miután egyszer megpillantott egy hosszú kaftános, fürtös hajú, jellegzetes keleti zsidót: csak ezt követően értette meg a „zsidók" privilegizált helyzetét. Elsősorban a sajtóban és a kulturális életben betöltött szerepük zavarta, illetve az, hogy – elmondása szerint – az osztrák szociáldemokrácia vezetői túlnyomórészt zsidó hitűek voltak. Üzenetüket gyorsan átlátta: „Járvány volt ez, méghozzá szellemi járvány, amellyel a népet fertőzték: még a fekete halálnál is rosszabb. És micsoda mennyiségben keverték és terjesztették ezt a mérget!" Büszkén jegyezte meg: „gyenge világpolgárból ekkor váltam fanatikus antiszemitává." Ennek oka pedig elmondása szerint az alig elviselhető, kemény bécsi évek voltak: „Nem tudom, hogyan állnék hozzá ma a zsidósághoz, a szociáldemokráciához, jobban mondva az egész marxizmushoz, a szociális kérdéshez és hasonlókhoz, ha a sors nyomására, és saját tanulásom által nem alakult volna ki oly korán a személyes meggyőződésem."[9]

Ezt követően müncheni tapasztalatai csak tovább erősítették álláspontját. A *Mein Kampf* szerint felismerte, hogy a „nemzetközi zsidó pénzvilág" hosszú távú tervet követ: „az általános, államok feletti pénzügyi és gazdasági irányításon kívül maradó Németország megsemmisítését". Ennek egyik módja volt a világháború, melyre a „világzsidóság" heccelte fel Európát. 1914 és 1918 között gyűlöletét ismét igazolva látta: „Miközben a zsidó meglopta, és uralma alá hajtotta az egész nemzetet, a »poroszok« ellen heccelt. A fronthoz hasonlóan otthon sem történt fentről semmiféle intézkedés a mérgező propaganda ellen" – panaszolta. „Ez végtelenül fájdalmas volt számomra. Az egészben csupán a zsidók

legzseniálisabb trükkjét láttam, hogy magukról eltereljék, és másra irányítsák az általános figyelmet. Miközben Bajorország és Poroszország egymás ellen hadakozott, mindkét fél létét megrengette: míg Bajorországban Poroszországot szidalmazták, a zsidó forradalmat szervezett, és mind a bajorokat, mind a poroszokat tönkretette." De csak a császárság végével, a köztársaság kikiáltásakor, azaz 1918 novemberében vonta le a végső következtetést: „A zsidókkal nem lehet szövetkezni, velük szemben csak a könyörtelen vagy-vagy létezik."[10]

Hitler zsidó ismerősei

Mindez logikusan hangzott: Hitler állítása szerint jó tíz év alatt, lépésről lépésre fejlődött ki radikális antiszemitizmusa, újabb és újabb valós tapasztalatok alapján. E vallomása azonban egy igen lényeges hiányosságot mutat fel: nem felel meg a valóságnak. Hitler bécsi éveiből ugyanis egyetlen korabeli bizonyíték sem maradt fenn, amely alátámasztaná zsidóellenességét. Épp ellenkezőleg: a férfiszálláson, szűk baráti körében zsidók is előfordultak, például Josef Neumann, akit igen nagyra becsült, Siegfried Löffner, aki támogatta egykori társával, Reinhold Hanischsal folytatott vitája során, vagy Simon Robinson, aki egy kis pénzzel is kisegítette. Képeslapok alapján festett képeit is túlnyomórészt zsidó kereskedőknek adta el. 1908-ban többször is vendégeskedett a bécsi, tipikusan asszimilálódott zsidó Jahoda családnál. Ifjúkori barátja, August Kubizek vezette be a társaságukba, aki zenei estjeiken honorárium fejében brácsázott náluk: „Adolf valóban elkísért ilyenkor. Módfelett tetszett neki náluk. Főleg a könyvtár imponált neki, amelyet Doktor Jahoda rendezett be, és amely alapján Adolf az itt összegyűlt embereket megítélte."[11] Mindez a legkevésbé sem fér össze Kubizek későbbi állításával, mely szerint az ifjú Hitler mindent gyűlölt, ami zsidó.

A háború kitöréséig Münchenben töltött egy és negyed évből, a bécsi évekhez hasonlóan kevés korabeli bizonyíték maradt fenn radikális antiszemitizmusával kapcsolatban. Bajorország fővárosában ugyan mind a szigorúan katolikus kispolgárság, mind a nacionalista szellemiségű polgárság köreiben rendkívül elterjedt zsidóellenesség uralkodott, ám Hitler

az albérletein kívül – ahol akvarelleket festett a megélhetéséért, szabadidejében pedig az állami könyvtárból kölcsönzött könyveket olvasta – csak alkalomszerűen bukkant fel egy-egy schewabingi művészkocsmában, melyeket a bohém közönség látogatott. Rájuk azonban sokkal inkább a baloldali politikai irányultság volt jellemző, és számos zsidó is megfordult közöttük. Ez azonban nyilvánvalóan nem zavarta Hitlert. A *Mein Kampf*ban ugyanakkor azt állítja, hogy ez idő tájt „további alapos vizsgálatnak vetette alá [...] a marxizmus és a zsidóság kapcsolatát", és világos eredményre jutott: „A német nemzet jövőjének kérdése a marxizmus megsemmisítésének kérdése", mivel az utóbbi természetesen maga is zsidó.[12] Ennek ellenére 1913–14-ből egyetlen tanú sem emlékezett Hitler hasonló kijelentésére, és a háború előtti időszakból fennmaradt meglehetősen kevés írásos bizonyíték egyike sem tartalmaz antiszemita utalásokat.

Az önkéntesből még a háború kitörésekor sem vált zsidógyűlölő. Bár 1915 februárjának elején a bajor fővárosban így írt egy ismerősének: „Oly gyakran gondolok Münchenre, és mindegyikünknek csak az a kívánsága, hogy minél előbb sor kerüljön a bandával való végső leszámolásra."[13] De nem világos, hogy a „bandán" az ellenséges katonákat értette, akiket előbb le kell győzni, hogy a hazába való visszatérés megvalósulhasson, vagy bizonyos müncheni ellenségekre. A háború idején küldött levelei nem tartalmaznak több politikai megnyilatkozást. Ezredének bajtársai és más futárszolgálatosok, valamint akkori elöljárója, Max Amann egyaránt nem emlékeznek arra, hogy 1918-ig „politikai megnyilatkozást" hallottak volna Hitlertől, a „zsidókérdésről" pedig a legkevésbé sem.[14] Barátja, Ernst Schmidt 1934-ben egy brit újságírónak meglepően nyíltan kijelentette, hogy Hitler „nem próbált bármiféle politikai befolyást gyakorolni másokra"[15]. Másik bajtársa, Ignatz Westenkirchner még arra is emlékezett, hogy Hitler beszélt Bécsről és az ott élő zsidókról, de szavaiban „semmiféle gyűlölet" nem volt felismerhető.[16] A *Mein Kampf* egyik jellegzetes belső ellentmondása is ezt támasztja alá: „Akkoriban katona voltam, és nem akartam politizálni. Nem volt itt az ideje." Néhány sorral utána azonban ennek épp az ellenkezőjét állítja: „Nem akartam tudni a politikáról, de nem volt más választásom, mint hogy állást foglaljak bizonyos jelenségekkel kapcsolatban, melyek az egész nemzetet, de legfőképpen minket, katonákat érintettek." Egyrészt a túlzásba vitt győzelembe vetett hitre gondolt, amely a hazában uralkodott, másrészt a „marxizmus" állítólagos veszélyeinek széles körű figyelmen kívül hagyására, amelyen kívül mást nem is lehetett hallani az „elzsidósodott egyetemeken".[17]

A List ezred zsidó elöljárói sem adhattak alapot Hitler megszállott antiszemitizmusának. Fritz Wiedemann egykori ezredsegédtiszt visszatekintve megállapította: „A zsidó tisztekkel a világháború idején szerzett tapasztalatok alig játszhattak benne szerepet."[18] Épp ellenkezőleg: a zsidó származású Hugo Gutmann hadnagy valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy Hitler 1918-ban megkapta az Első Osztályú Vaskeresztet – vagy egyenesen ő maga kezdeményezte a kitüntetést. Minden bizonnyal nem így cselekedett volna, ha a futárszolgálatos agresszív antiszemitának bizonyult volna a bajtársai körében.

A müncheni katonatanács

A világháború idején Hitler sem Bécsben, sem pedig Münchenben nem vált zsidógyűlölővé. De még az 1918. novemberi forradalom sem tette antiszemitává. Bár valóban megrázta a vereség, másrészről örömmel töltötte el, hogy véget értek a harcok. Amikor tíz nappal később elhagyhatta a pasewalki hadikórházat, és Berlinen keresztül visszautazott Münchenbe, a birodalom fővárosában részese volt a megelőző hetek zavargásai során megölt munkások emlékére rendezett gyászmenetnek. Talán egy darabon be is állt a menetbe, a belvárostól északra fekvő Stettiner pályaudvartól a délre található Anhalter vasútállomás felé vezető úton, ahol felszállt a következő vonatra. A *Mein Kampf* második kötetében mindenesetre így számol be a demonstrációról: „A háború után Berlinben aztán átéltem a királyi palota és díszkert előtt tartott marxista tömegtüntetést. A vörös zászlók, vörös szalagok és vörös virágok tengere lenyűgöző, és tiszteletet parancsoló látványt kölcsönzött a demonstrációnak, amelyen körülbelül 120 ezer ember vett részt. Magam is éreztem és értettem, milyen könnyen magával ragadja a nép egyszerű gyermekét egy ilyen lenyűgöző színjáték szuggesztív varázslata."[19]

A „zsidó marxizmussal" kapcsolatban ugyanakkor nem érezhetett túlságosan erős ellenszenvet. Bár így ír az időszakról: „Még 1918 novemberének végén visszatértem Münchenbe. Ezredem pótzászlóaljához kerültem vissza, amely addigra a „katonatanácsosok" kezébe került. De az egészet annyira visszataszítónak tartottam, hogy azonnal elhatároztam: amint lehet, elmegyek."[20] Ugyanakkor rövid traunsteini tartózkodása után visszatért, és 1919 februárjának végén részt vett a meggyilkolt Kurt Eisner bajor miniszterelnök gyászfelvonulásán – legalábbis erre utal egy 1919. február 26-án készített pillanatfelvétel, amely kétségkívül Hitlert ábrázolja.[21] Ha valóban így volt, az legalábbis elég szokatlan egy antimarxistától és antiszemitától, márpedig Hitler a *Mein Kampf* tanúsága szerint ez idő tájt már régen ezeket az elveket vallotta. Eisner ugyanis zsidó családból származó szocialista volt.

Hat héttel később, miközben Münchenben már a polgárháború első heves harcai zajlottak a republikánusok és a kormányzó tanácsköztársaság követői között, Hitler még az állítólag oly gyűlölt katonatanácsok egyikének póttagjául is megválasztatta magát. Összesen 19 szavazatot kapott.[22] Az 1919. április 15-i választás már az SPD-vezetés alatt álló lojális egységek virágvasárnapi puccsa után zajlott, amelyet a kommunista milicisták igen gyorsan levertek, mivel a várakozásokkal ellentétben a müncheni helyőrségek a legitim kormány oldalára álltak. A katona- és munkástanácsok tagjai ezután kikiáltották a kommunista diktatúrát. Az újonnan megválasztott tanácsok kinyilvánították, hogy „minden erejükkel védelmezik a tanácsköztársaságot"[23] – melynek vezetői, például Eugen Levine, Tobias Axelrod és Ernst Toller részben zsidó családból származtak. Egy asszimilálódott karlsruhei zsidó 1925-ben így panaszkodott az eseményekről: „A bajor zsidók valószínűleg sok szerencsétlenséget elkerülhettek volna, ha a zsidó, főleg a keleti zsidó kommunisták nem vettek volna részt a bajor forradalomban."[24] Mindenesetre bizonyos képviselőket – például Max Levient – helytelenül neveztek „zsidónak", a tanácsköztársaság nacionalista ellenfelei ugyanis antiszemita ellenségképükkel azonosították a forradalmárokat. Mindehhez az is hozzájárulhatott, hogy a forradalmárok polgári túszokat ejtettek, és legalább tízüket le is lőtték. A gyilkosságokat a németországi „vörös terror" kezdeteként értelmezték, és a zsidókkal hozták összefüggésbe.

A katonatanács tagjaként Hitler nem végzett bizonyítható tevékenységet. A *Mein Kampf*ban ezt a funkcióját nemhogy elhallgatta, de azt állította, hogy a tanácsköztársaság ellenfeleként lépett fel, amiért a forradalmárok célkeresztjébe került: „1919. április 27-én kora reggel akartak letartóztatni, de a három fickónak inába szállt a bátorsága rájuk fogott karabélyom láttán. Ahogy jöttek, vissza is vonultak."[25] Nagy valószínűséggel stilizálásról van szó, hiszen az állítólagos meghiúsult letartóztatás zavaró pontossággal egyezik hasonló beszámolókkal, amelyeket Dietrich Eckart népi (völkisch) író, és Hitler ezredbajtársa, Fridolin Solleder publikáltak.[26]

A kommunista tanácsok müncheni hatalomátvétele a berlini birodalmi kormány komoly ellenintézkedéseit váltotta ki. Több tízezres, felfegyverzett alakulatok és szabadcsapatok (Freikorps) indultak Észak-Bajorország felé, hogy erőszakkal vessenek véget az „őrült karneválnak"[27]. Április második felére világossá vált, hogy a tanácsköztársaság leverése már csak napok kérdése. A forradalmárok „vörös hadseregének" esélye sem volt a hatalmas túlerőben lévő ellenséges alakulatokkal szemben. 1919 májusának elején parancsnokai már sikerről számolhattak be a belső biztonságért felelős népmegbízottnak (Volksbeauftragte), Gustav Noske miniszternek. A müncheni forradalmat tehát leverték. Legalább 606, de valószínűleg ezernél is több embert öltek meg: jórészt felkelőket, de ártatlan civileket is.

Végzetes „jóvátétel"

Valószínűleg ez idő tájt vált Hitler radikális antiszemitává. Feltételezhető, hogy így próbálta meg „jóvátenni" a katonatanács tagjaként végzett rövid tevékenységét. A tanácsköztársaság leverése után néhány nappal egy bizottság tagjaként mindenesetre már azt vizsgálta, ezredbeli bajtársai közül ki támogatta a forradalmat. Többek között Georg Dufter és Jakob Seihs katonákat vádolta meg, akik a három héttel korábbi választásokon lényegesen több szavazatot kaptak nála: „Hogy a Vörös Hadsereg ezredének bizonyos tagjai is csatlakoztak, az Dufter és az ezredtanács (Bataillonsrat) tagja, Seihs propagandatevékenységére vezethető

vissza."[28] Nagyjából ezzel egy időben, 1919. május 7-én hozták nyilvánosságra a versailles-i békeszerződés rendkívül szigorú feltételeit, amelyek Németország-szerte komoly megrázkódtatást okoztak, a baloldali szociáldemokráciától a szélsőjobboldali fanatikusokig. Mindenekelőtt népi (völkisch) körökben elválaszthatatlanul összeforrt az állítólagos zsidó bolsevizmus és annak német hajtása, a tanácsköztársaság, az ellenséges külföldi hatalmakkal, amelyek elviselhetetlen jóvátételi követelményeket támasztottak.

Hitler elöljárója, Karl Mayr legkésőbb 1919. június–júliusa táján már megbízott annyira az akkor harmincéves őrvezetőben, hogy komolyabb feladatot osszon rá. Hivatalosan beiskolázta egy olyan tanfolyamra, amely antibolsevista propagandatevékenységre készítette fel. „Néhány héten belül parancsot kaptam, hogy vegyek részt egy »kurzuson«, amelyet a hadsereg tagjainak tartottak, és ahol a katonák az állampolgári gondolkodás bizonyos alapjait sajátíthatták el" – írta Hitler a *Mein Kampf*ban.[29] Az előadók kivétel nélkül német nemzeti vagy népi (völkisch) szellemiségűek voltak, néhányuk bevallottan antiszemita. Üzenetük nyilvánvalóan tovább erősítette Hitler álláspontját. „Egy napon szólásra jelentkeztem. Az egyik résztvevő ugyanis azt hitte, hogy lándzsát kell törnie a zsidók mellett, és hosszú fejtegetésében védelmezni kezdte őket. Ez ellenkezésre késztetett. A tanfolyam jelenlévő résztvevőinek túlnyomó többsége az én álláspontomra helyezkedett."[30] Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ezeken a kurzusokon a nyílt viták valójában nemkívánatosak voltak: a meggyőződéses antiszemiták panaszkodtak is, hogy akadályoztatva érzik magukat a „zsidókérdés" megvitatásában.[31]

Mayr azonban, aki maga is antiszemita volt, felismerte védence agitátori tehetségét, és időközben megszilárdult meggyőződését. Hitlert az egyik legmegbízhatóbb emberének tartotta, és a lehetőségeinek megfelelően pártfogolta. 1919. szeptember 10-én azt a megbízást adta neki, hogy írjon választ Adolf Gemlich ulmi katonának, aki levelében a következő kérdést fogalmazta meg: „A kormány túl gyenge ahhoz, hogy fellépjen a veszélyes zsidóság ellen?" Mayr azt az utasítást adta alárendeltjének, hogy „bocsássa rendelkezésére egy vagy két oldal terjedelemben a kérdés egyes pontjainak kifejtését."[32] Adolf Hitler azonban nem

tudta ilyen rövidre fogni a mondanivalóját. Négy sűrűn teleírt oldalon foglalta össze elsőként zsidógyűlöletét. A Münchenben az idő tájt uralkodó előítéleteket és az ellenségképet olyan kíméletlen meggyőződéssel kapcsolta össze, amely nem sokkal később szinte megmagyarázhatatlanul nagy hatást tett szónoklatai közönségére.

Nincs olyan téma – az „élettér" megszerzését sem kivéve –, amely annyira meghatározó volna a *Mein Kampf*ban, mint az antiszemitizmus. A zsidógyűlölet könyvben ábrázolt kialakulása ugyanakkor nagyrészt merő kitaláció: Hitler őszintétlenül ábrázolta zsidógyűlölete kiindulópontját. Nem kérdéses, hogy a politikailag közömbös őrvezetőből 1919 májusa és szeptembere között vált meggyőződéses antiszemita. A változás háttere és oka ugyanakkor nem állapítható meg egyértelműen. Sok minden szól amellett, hogy Hitler túltengő zsidóellenes dühe a müncheni tanácsköztársaságban játszott, visszatekintve tévedésként értelmezett, de rövid és jelentéktelen szerepe miatti túlkompenzáció lehetett.

MEGBÍZHATÓSÁG

A *Mein Kampf* sok tekintetben Hitler fejlődésregénye: kitalált magának egy politikailag hasznos élettörténetet.

THOMAS WEBER, TÖRTÉNÉSZ[1]

Megengedhető pontatlanság

Sehol nem szépítenek és manipulálnak, sőt hazudnak annyit, mint az önéletrajzokban. A műfajhoz szorosan hozzátartozik a saját életút szépítése, és a célnak megfelelő szempontok kidomborítása. Mindez a *Mein Kampf* első kötetére: Hitler származásának, neveltetésének és első világháborús, valamint későbbi tapasztalatainak bemutatására is igaz. Szinte minden oldal tartalmaz bizonyítható tévedéseket, félreértéseket és egyéb valótlanságokat. Nem is az apróbb hibák az igazán érdekesek, hiszen mindenki elkövet ilyeneket, aki több mint tíz év távlatából igyekszik a pontos adatokra visszaemlékezni, helyekre és nevekre. Sokkal figyelemre méltóbbak azok a szakaszok, amelyeket szerzőjük a hatás kedvéért hamisított meg, más szóval, a tudatosan megszépített énkép célját szolgálják.

Jelentéktelen apróság például, hogy rosszul keltezte első bécsi látogatását, és kissé megtévesztően így idézte fel: „Tovább fokozódott mindez [az építészet iránti érdeklődés], amikor még tizenhat éves korom előtt életemben először két hétre Bécsbe utazhattam. Azért mentem oda, hogy tanulmányozzam a Hofmuseum képtárát, de magát az épületet sokkal lenyűgözőbbnek találtam. Kora reggeltől késő estig járkáltam egyik látnivalótól a másikig, de elsősorban az építmények kápráztattak el. Órákig álldogáltam az Operaház előtt, órákig csodáltam a parlamentet, a körút pedig az Ezeregyéjszaka varázsával érintett meg."[2]

A valóságban ez az utazás nem Hitler tizenhat éves születésnapja, azaz 1905. április 20-a előtt történt, hanem több mint egy évvel később, és nem is csak két hétig tartott. Ezt egyrészt a Linz önkormányzata által kiadott állampolgársági bizonyítvány (Heimatschein) támasztja alá, amely a nagyvárosba utazás feltétele volt, és ottani ellátását igazolta, vagyis egyfajta szociális biztosítási kártyaként működött – 1906. február 21-én állították ki.[3]

Ezenkívül előkerült négy levelezőlap is, melyeket Hitler 1906. május eleje és június eleje között küldött Bécsből Linzbe barátjának, August Kubizeknek. Ezek tanúsága szerint a Habsburg Monarchia [Osztrák–Magyar Monarchia] fővárosa iránti lelkesedése nem volt határtalan: „Bár mindent nagyon szépnek találok, vágyom vissza Linzbe."[4] Igaz, Hitler ugyanezen a lapon hírül adta azt is, hogy hamarosan visszatér, de legalább 1906 pünkösdjéig a városban maradt – legalábbis bécsi pecséttel ellátott képeslapot küldött az ünnepekre Kubizeknek és a szüleinek.[5] Ilyesfajta tévedések elkerülhetetlenül előfordulnak azzal, aki csaknem két évtized távlatából idézi fel a múlt eseményeit.

Szándékos stilizálás

Egészen más a helyzet az olyan meghatározó emlékek esetében, amilyen például édesapja politikai meggyőződése volt. A *Mein Kampf*ban Alois Hitlerrel kapcsolatban megjegyzi, hogy „szigorú nemzeti szellemiség" jellemezte, amely fiára is „átragadt"[6]. Ha ez megfelelt volna a valóságnak, apjának az össznémetek (Alldeutsche) közé kellett volna tartoznia, ahogy a századfordulón az Osztrák–Magyar Monarchia radikális nacionalista ellenzékét nevezték. A szervezet kategorikusan elutasította a bécsi udvar Magyarországnak tett engedményeit, és népellenes, idegen uralkodóknak tartotta a Habsburgokat. Könyvének másik szakaszában Hitler a következőképpen jellemzi apja generációjának „nemzeti és hazafias érzületű férfiúit", akik „valódi, német érzelmű osztrákként" éltek: „Nem önmagában a nemzet, és nem is az állam ellen lázadtak, hanem az olyan kormány ellen, amely meggyőződése szerint saját népe pusztulását okozza."[7]

Fia állításai azonban összeegyeztethetetlenek Alois Hitler dokumentált politikai meggyőződésével. Az 1895-ben nyugdíjazott vámtisztviselő minden kétséget kizáróan hűséges államhivatalnok volt. Felettesei aligha helyezték volna Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia határára, Braunau am Inn-be, sőt egy rövid időre Passauba – vagyis a Német Birodalom oldalára – olyasvalakit, aki nem elég megbízható. Hivatali pályafutásának végén Alois Hitler további két lépést haladt a ranglétrán, és Linzben egészen a vám-főtisztviselőségig (Zolloberamtsoffizial) vitte, vagyis a legmagasabb pozícióig, amelyet érettségi és főiskolai végzettség nélkül csak elérhetett. Az 1903 elején 65 évesen, a hirtelen elhunyt, nyugdíjas hivatalnok emlékére elhangzott egyik gyászbeszédben „elkötelezetten haladó szelleműnek" nevezték – a kifejezés Német-Ausztriában akkoriban az államhűvel jelentett egyet.[8] August Kubizek hasonlóan jellemezte barátja édesapját – ha csupán másodkézből is, mert személyesen nem ismerte: „Ha Alois Hitler, ahogy akkoriban Ausztria tisztviselőnél gyakran előfordult, liberális nézeteket is vallott, a császár személyében megtestesülő állami autoritás abszolút érinthetetlen volt számára."[9] Német nemzeti szellemiséget tehát aligha hagyományozott a fiára – amit mellesleg maga is elismert könyvében, amikor apját más összefüggésben „kötelességtudó állami tisztviselőnek" nevezte.[10] Amikor tehát azt állítja, hogy Alois nacionalizmusa „átragadt" rá, utólagosan változtat a tényeken, hogy radikális népi (völkisch) meggyőződését, és a Német-Ausztria Németországgal való „újraegyesítését" kora ifjúsága óta vágyott célkitűzéseként ábrázolhassa.

Egyszerű sorból?

Hogy a városi és vidéki munkások érdekeiért való kiállását hihetőbbé tegye, a *Mein Kampf*ban Hitler nagy hangsúlyt fektet arra, hogy gyermek- és fiatalkorában egyszerű körülmények között élt. „Mivel a szükség istennője tartott a markában, és gyakran fenyegetett azzal, hogy egészen összeroppant, egyre nőtt bennem az ellenállás, míg végül akaratom győzedelmeskedett" – írta könyvében. „Annak az időszaknak köszönhetem, hogy kemény lettem, és kemény is maradtam. És ennél

is jobban hálás vagyok azért, hogy kiragadott a kényelmes élet ürességéből, hogy az anyámasszony katonájáról lehúzta a kényelmes paplant, és a gondot nevezte ki mostohaanyjául, hogy a szegénység és a nyomorúság világába vetette a vonakodót, és bemutatta neki, kikért kell majd harcolnia a későbbiekben."[11] Az ábrázolás természetesen a legkevésbé sem fér össze kényelmes nyugdíjból élő tisztviselőcsaládjának helyzetével – amely nyugdíj az apa halála után az özvegynek is kijárt –, illetve a saját földbirtokkal. Hitler tehát azt a trükköt alkalmazta, hogy kisebbnek állította be családja vagyonát és bevételét: „A szükség és a könyörtelen valóság gyors döntésre kényszerített. A kevéske apai hagyatékot anyám súlyos betegsége nagyrészt felemésztette, a nekem járó árvaellátás pedig még arra sem volt elegendő, hogy megéljek belőle, vagyis rászorultam, hogy valamiképpen magam keressem meg a kenyerem."[12]

A valóságban a gyógyíthatatlan rákbeteg Klara Hitler kezelésére egyáltalán nem ment rá az „apai hagyaték". 1907 januárjában levették az egyik mellét, a kórház pedig száz koronát számol fel az ott-tartózkodásért, a műtétért és a gyógyszerekért. Az operáció azonban nem volt sikeres: az áttétek addigra már kialakultak. A haldokló Klaránál tett látogatásaiért az 1907. december 21-én bekövetkezett halálig a zsidó származású linzi orvos, Edmund Bloch szokatlanul keveset: kezelésenként mindösszesze négy koronát kért a szokásos hat helyett. Az orvosságokért további 128 koronát számolt fel, így a fáradozásaiért kért végösszeg 300 koronát tett ki.[13] Klara Hitler sikertelennek bizonyuló kezelése tehát mindent beleszámítva hozzávetőlegesen 500 koronába kerülhetett.

Mindez valóban sok pénz, hiszen akkoriban nem voltak egészségpénztárak, amelyek a költségek egy részét átvállalták volna – de a Hitler-család nem szegényedett el emiatt. Klara férje halála, és az 1898-ban szerzett kis ház eladása után mostohagyermekei kifizetésével, Adolf és húga, Paula örökrészének 24. életévükig való zárolásával, illetve az adók és költségek levonásával is legalább 4000 korona készpénzzel rendelkezett. Ehhez jött még évente az 1200 koronás özvegyi nyugdíj, és a gyermekek után kapott 480 korona nevelési ellátás.[14] Így Klarának a kamatokkal együtt évente több mint 1900 koronája volt a családjára, vagyis éppen a kétszer annyi, mint amennyi 1905 körül egy fiatal tanár vagy

jogász kezdő fizetése volt Német-Ausztriában. Szűk egyharmadáért, azaz 600 koronáért bérelte a lakást. A család egyébként szerényen élt. Háztartásvezetésük véletlenül fennmaradt adatai meglehetősen egyszerű étkezésekről, de semmiképpen sem szegényes életmódról tanúskodnak: rendszeresen vásároltak friss tejet és kávét, hetente kétszer kenyeret és húst, ellenben gyümölcsöt és zöldséget igen ritkán.[15]

Anyja halála után a tizennyolc éves Adolf nem csupán a havi 25 koronás árvaellátást kapta meg, hanem az anyai örökségből is a rendelkezésére állt évi 600 korona. 1908-ban nagynénjétől, Johanna Pölzltől kétszer is 924 koronás kölcsönt – valójában adományt – kapott. Az megromlott egészségű, valószínűleg mozgáskorlátozott asszony 1911-ben halt meg, mindössze 48 éves korában. Hitlernek tehát körülbelül 2500 korona induló tőkéje volt, ehhez jöttek még hozzá a különböző kifizetések, amelyek évi 300 koronát tettek ki. Még a drágának számító Bécsben is meg lehetett élni évi 1200 koronából, vagyis minden állítása ellenére nem töltötte keserű szegénységben bécsi életének első másfél évét, sőt kifejezetten jól élt: operába és kávéházakba járt, s lassanként felélte az örökségét. Az 1908-ból és 1909-ből fennmaradt bejelentőlapokon „diákként" tüntette fel magát, anélkül, hogy egyetlen felvételi vizsgát is teljesített volna, vagy éppen „íróként", anélkül, hogy egyetlen sort is leírt volna.[16] August Kubizek visszaemlékezése szerint „minden hozzátartozója" – nagyon találóan – „naplopónak tartotta, aki nagy ívben kikerül minden kenyérkereső munkát"[17].

A bukás

Végül 1909-ben, nyár végére, vagy ősz elejére Hitler pénze valóban elfogyott. Legalább 2800 koronát adott ki 1908. február közepén történő fővárosba költözése óta – annak ellenére, hogy saját bevallása szerint ebben a másfél évben „egyetlen fillér nélkül" maradt. „Bécsbe utazásomkor mindössze 80 korona készpénzem volt"[18] – állította a *Mein Kampf*-ban. Utolsó bérelt lakásából titokban költözött ki. Talán adós maradt a lakbérrel, talán a bécsi hatóságokat akarta megtéveszteni – vagy mindkettő. Mindenesetre néhány hónapra szociálisan teljesen lecsúszott,

és a szabad ég alatt, vagy nyomortanyákon húzta meg magát éjszakára. A *Mein Kampf*ban szemléletesen ábrázolja ezt a nyomort: „a körút palotái előtt ezerszámra ténferegtek a munkanélküliek, a régi Ausztria eme diadalútján a csatornák homályában és szennyében hajléktalanok tanyáztak."[19] Azt természetesen sehol sem ismerte be, hogy ő maga is felelős volt gyors lecsúszásáért. A havi 25 koronás árvaellátást továbbra is megkapta: ez a napi tejre és kenyérre bármiféle tevékenység végzése híján is elegendő volt. Könyvében azonban „nyomorúságos kenyer[éről]" panaszkodik, amely „még arra sem volt elég, hogy a mindennapi éhséget csillapítsa."[20]

Az utcán való éjszakázás mellett alkalmanként a meidlingi hajléktalanszállót is igénybe vette, melyet adományokból tartott fenn egy magánegyesület. Esténként körülbelül ezer embert engedtek be: férfiakat, nőket és gyerekeket egyaránt, akik hatalmas, meleg és száraz hálótermekben tölthettek el ingyen egy-egy éjszakát, hogy aztán reggel visszatérjenek az utcára, ahol már újabb elkeseredett tömeg várakozott, hogy a következő éjszakára szálláshoz jusson. Orvosok álltak készenlétben, hogy ellássák az akut betegségeket és sérüléseket, tusoló is rendelkezésre állt, sőt a ruhákat is fertőtleníteni lehetett. Hogy milyen gyakran szállt meg Hitler a meidlingi menedékhelyen, arról nem maradt fenn bizonyíték, mert a szálláshelyet működtető egyesületben nem kérték el a hajléktalanok papírjait – néhány hónap elteltével már maga sem tudta.[21] Az 1909–1910 kemény telén valószínűleg már minden lehetőség megfelelt neki. Visszatekintve ugyanakkor meglehetősen negatívan értékelte az egyesület tagjainak önzetlen segítségét: „Létért folytatott küzdelmem során már Bécsben nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a szociális tevékenységnek nem a nevetséges jótékonykodási vakbuzgóságban kellene látnia a feladatát."[22]

Hitler tehát teljesen mélyre jutott: saját erejéből nem volt képes kiemelkedni az önmaga okozta nyomorból. Ehhez kapcsolatba kellett kerülnie egy kisstílű bűnözővel és csavargóval, Reinhold Hanischsal, akivel a meidlingi menedékhelyen találkozott, és aki „Fritz Walter" álnéven élt. Ő beszélte rá Hitlert, hogy még egyszer pénzt kolduljon a rokonaitól. Johanna Pölzl hagyta magát meggyőzni, és valóban küldött neki 50 koronát. Ebből Hitler akvarellpapírt és festékeket vásárolt, hogy képeslapokról másoljon akvarelleket, melyeket aztán Hanisch szatócsoknak, képkereskedőknek és Bécsbe látogatóknak árult. A képek minősége igen szerény volt: „Jobb műkereskedő üzletekben mindig elutasították őket" – idézte fel Hanisch.[23]

A bevételek mégis elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy 1910 kezdetén beköltözhessenek a Meldemannstraßén található férfiszállásra, amely heti 2,50 koronába került. Minden bérlő 4 négyzetméteres saját hálófülkét, és hetente friss ágyneműt kapott. Bár napközben nem lehetett az ágyban maradni, mégsem dobták ki őket az utcára. A férfiszállásnak nappali szobája és étkezője is volt, egyszerű, de olcsó konyhával. Hitler napközben a képein dolgozott, amelyek többnyire Bécs látványosságait ábrázolták, Hanisch pedig az üzlettel foglalkozott, és megrendeléseket vett fel – a hasznot pedig megosztották. Néhány hónap elteltével azonban az üzletfelek összevesztek: Hitler rávette egyik lakótársukat, hogy csalás miatt jelentse fel Hanischt, akit a rendőrségi kihallgatás során a képek és a bevételek elsikkasztásával vádolt meg. A bíróság egy hét börtönbüntetésre ítélte.

A *Mein Kampf*ban Hitler elhallgatta, milyen fontos szerepet játszott „Fritz Walter" ötlete abban, hogy kiutat talált a hajléktalanlétből. Ehelyett saját kezdeményezésként, és tudatos döntésként mutatta be Hanisch javaslatát. Állítása szerint Bécs lecsúszottjai között szerzett nyomorúságos tapasztalatai adtak lökést személyes fejlődésének, így lett belőle iparművészeti kisvállalkozó: „elhatároztam hát, hogy belevetem magam a számomra teljesen ismeretlen világba, és boldogulni fogok."[24] Mindez azonban más szempontból sem volt igaz: a havonta kapott árvaellátásról is csupán kényszerből mondott le 1911 elején. Hat évvel idősebb féltestvére, Angela Raubal, Alois Hitler és második felesége, Franziska, házasságban élő lánya kérelmezte a támogatás újraosztását. Miután Alois harmadik felesége, született Klara Pölzl meghalt, második gyermeke, Paula, Adolf Hitler édestestvére Raubalék háztartásába került. A hivatalos jegyzőkönyv alaposan megindokolja az újraelosztást: „mivel ezen felül felmerült, hogy Adolf festőművészi tanulmányai céljából nagyobb pénzösszeget kapott Johanna Pölzl nagynénjétől, vagyis testvéréhez ké-

pest előnyben részesült, a kiskorú Adolf és Paula Hitler gyámjaként a bíróság nem látja akadályát, hogy a 600 koronás árvaellátást a kiskorú Paula nevelési költségeire fordítsák."[25]

Menekülés a katonai szolgálat elől

Hajléktalanlétével és képeslapfestő tevékenységével egyidejűleg a katonai szolgálat kérdése is felmerült Hitler számára a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiában. Az osztrák honvédelmi törvény értelmében a 21. születésnapja előtti őszön minden férfi állampolgárnak jelentkeznie kellett az illetékes hatóságnál, és ha alkalmasnak bizonyult, a következő tavasszal hároméves, aktív katonai szolgálatra kellett bevonulnia, melyet hét év tartalékosság és két év honvédségi (Landwehr) szolgálat követett.[26] Plakátokon és újságcikkekben rendszeresen figyelmeztettek erre a kötelességre, és azt is mindig pontosan megadták, mely években születetteknek kell jelentkezniük. A húszéveseknek kellett megjelenniük, illetve minden huszonegy és huszonkét évesnek, akik felmentés miatt korábban nem álltak szolgálatba, vagy elmulasztották a jelentkezést. Abban, hogy Hitler 1909 szeptemberében eltűnt a színről, szerepet játszhatott, hogy nem akart eleget tenni szolgálati kötelezettségének – annyi mindenesetre biztos, hogy nem jelentkezett. Új lakóhelye, a Meldemannstraßén lévő férfiszállás üzemeltetői ugyan nyomatékosan kérték, hogy jelentkezzen a rendőrségen, ennek ellenére sem 1910-ben, sem a rákövetkező években nem vetette fel magát a katonai jegyzékbe, ami a behívás feltételeként kötelessége lett volna. 1913-tól az 1889-es évben születetteket már nem szólították fel nyilvánosan a jelentkezésre, a 24. életév betöltésével pedig az addig szolgálatot nem teljesítettek kötelezettsége is megszűnt. A háború előtt Németország és Ausztria–Magyarország területén az alacsony kiképzési kapacitás miatt minden évjáratból csupán a hadkötelesek körülbelül felét hívták be. A többieket vagy alkalmatlannak nyilvánították, vagy „tartalékos állományba" sorolták, ami békeidőben egyet jelentett az alkalmatlansággal. Csakhogy Hitler tévedett, ha azt hitte, a jelentkezés elmulasztásával megmenekül a katonai szolgálattól. Mivel nem jelentkezett a törvénynek

megfelelően, az új korhatár automatikusan kitolódott, méghozzá a 36. születésnapjáig.[27]

Mivel ezek a szabályok minden osztrák férfira vonatkoztak, és a németekre is hasonló előírások voltak érvényben, Hitlernek magyarázatot kellett adnia a *Mein Kampf*ban, miért nem vonult be húszas éveinek elején. A Bécsben töltött időszak hosszú bemutatásának végén, négy oldalon keresztül fejtegette „belső idegenkedés[ét] a Habsburgok államával szemben". Ez az „államtákolmány" szerinte egészen biztosan „szerencsétlenséget hoz a németségre", „belül teljesen üres", és hátráltat „minden igazi németet" – amivel elsősorban magára gondolt. „Elkezdtem hát kettős életet élni – idézte fel. – Értelmem és a valóság szerint Ausztriában jártam az élet keserű, mégis áldásos iskoláját, csak a szívem volt máshol." Visszaemlékezése szerint leginkább a „faji keveredés" taszította, amely oly meghatározó volt Bécsben, és az egész Osztrák–Magyar Monarchiában. „Mivel szívem sosem a monarchiáért, hanem mindig csak a Német Birodalomért dobogott, ennek az államnak a pusztulása csak a német nemzet megváltásának kezdetét jelenthette számomra."[28]

A katonai szolgálattal kapcsolatos ellenszenvének valódi okát azonban elhallgatta. Valójában nem akarta feladni képeslapfestői, nyugodt bécsi életét a férfiszálláson. Az osztrák–magyar hatóságok sem nehezítették meg a helyzetét. Mivel a szolgálati kötelesség teljesítésének vizsgálata községi illetőség alapján történt, először Linzben tűnt fel, hogy nem jelent meg az előírásoknak megfelelően. Itt a nyilvántartásban ismeretlen helyre költözöttként szerepelt, annak ellenére, hogy Bécsben bejelentkezett a rendőrségen. 24. születésnapja után néhány hónappal, 1913 májusában Hitler elhagyta Bécs városát, és Münchenbe költözött, hogy ott folytassa életét. „Hontalanként" jelentkezett be, ami ugyan nem felelt meg a valóságnak, de talán úgy vélte, így rejtve maradhat az osztrák katonaság megkeresései ellenére. Nem járt sikerrel: 1913 augusztusától keresni kezdték. 1914 elején a bajor rendőrség „sorozás előli menekültként" (Stellungsflüchtling) jelentette be a monarchia müncheni konzulátusán. Hitlert négy hét fogda és egy év börtön közötti büntetés fenyegette, illetve 2000 koronáig terjedő pénzbüntetés, valamint természetesen a katonai szolgálat valami világ végére kihelyezett egységnél.

Ebben a helyzetben írta 1904. január 21-én élete addigi leghosszabb levelét. Helyesírási hibáktól hemzsegő, négy sűrűn teleírt oldalon keresztül magyarázta szolgálati kötelezettsége sorozatos megsértésének állítólagos okait. Elismerte: „Minden bizonnyal hibás vagyok. 1909 őszén elmulasztottam a jelentkezést, ám 1910 februárjában bepótoltam." Mindez pontosan annyira felel meg a valóságnak, mint a következő mondat: „Az azonban sosem jutott eszembe, hogy kivonjam magam alóla, annál is inkább, minthogy ebből a célból tartózkodom Münchenben." Későbbi visszaemlékezéseihez hasonlóan, bécsi nyomorúságát eltúlozva, és arra hivatkozva hárítja el saját felelősségét: „ami 1909. őszi mulasztásomat illeti, végtelenül keserves időszak volt ez számomra. Tapasztalatlan fiatalemberként minden pénzügyi segítség nélkül maradtam, és túlságosan büszke voltam ahhoz, hogy bárkitől is támogatást fogadjak el, nemhogy kérjek." Mindez természetesen hazugság volt, hiszen 1911-ig havonta árvaellátást kapott, sőt 1909–1910 fordulóján sikeresen koldult pénzt nagynénjétől is. Ahelyett, hogy a *Mein Kampf*ban állított, monarchiával szembeni politikai ellenérzésére hivatkozott volna, siránkozó hangnemben folytatta: „Két hosszú évig nem volt más társam, csak a szükség és a nyomorúság, a csillapíthatatlan éhség. Sosem ismertem meg az ifjúság gyönyörűségét. Még ma, öt évvel később is ujjaimon, kezemen és lábamon lévő fagyási sérülések emlékeztetnek erre az időszakra." Arcátlanul még azt is kijelenti, hogy „lelkiismeretem tiszta az elmulasztott katonai jelentkezés miatt, hiszen arról nem is volt tudomásom."[29]

A levél és a *Mein Kampf* kijelentései közötti eltérések alapján nem meglepő, hogy közvetlenül Ausztria Harmadik Birodalomhoz való csatlakozása, az 1938-as Anschluss után Hitler a következőket írta August Eigruben, felső-ausztriai NSDAP-körzetvezetőnek (Gauleiter): „Itt, Linzben lennie kell egy engem érintő katonai aktának. Ez az akta nekem szolgáltatható ki, személyesen csak nekem!" Másnap azonban Eigruber így válaszolt: „Führerem, voltak itt Önre vonatkozó akták, de kiemelték őket, és nem lehet tudni, ki volt az."[30] Hitler valósággal tombolt dühében. Több gyanúsítottat is őrizetbe vétetett, akiket a Gestapo később kihallgatott, de az akta és az eredeti levél nem került elő – így nem lehetett

megsemmisíteni. Franz Jetzinger szociáldemokrata politikus padlásán hevert, ahol sértetlenül vészelte át ezt az időszakot.[31]

Hitler valószínűleg megbánta 1914-es levelét, hiszen nem sokkal az elküldése után kiderült, hogy feleslegesen írta. Az osztrák–magyar hatóságoknak nem állt érdekében a bujkáló hadkötelesek behívása. A salzburgi pótsorozáson, ahová külön el kellett utaznia, alkalmatlannak nyilvánították. Katonai aktája a következő záróbejegyzést tartalmazza: „fegyveres szolgálatra alkalmatlan".[32] Akkoriban ez az ítélet nagy megkönnyebbülést jelenthetett számára, mert nem kellett többé tartania az általa gyűlölt, osztrák–magyar hadseregbe való behívástól. Ez a kevéssé hízelgő értékelés ugyanakkor a későbbiekben fenyegetéssé vált, mivel a részletesen bemutatott nélkülözés mellett katonaviselt múltja is politikai önbemutatásának szerves részét képezte – könyvében éppúgy, mint a beszédeiben.

Királyi engedéllyel?

A *Mein Kampf* természetesen tárgyalja az első világháború kitörését is. Elmondása szerint Hitler azonnal felismerte a Habsburg trónörökös, Ferenc Ferdinánd ellen elkövetett 1904. június 28-i merénylet történelmi jelentőségét: „Akinek az utóbbi években alkalma nyílt folyamatosan figyelemmel kísérni Ausztria Szerbiához fűződő viszonyát, az egy pillanatig sem kételkedhetett, hogy az események felgyorsultak, méghozzá feltartóztathatatlanul." Sőt az a gondolat is mindjárt „átfutott a fején", hogy „a háború végre elkerülhetetlenné vált."[33] Ha valóban így volt, Hitler komoly kivételnek számított, hiszen a szarajevói kettős gyilkosság sokkolta Európát, majd ezt követően, július harmadik hetére lecsillapodott a közhangulat – Berlinben éppúgy, mint Bécsben, vagy Hitler lakóhelyén, Münchenben, de még vidéken is.[34] Ez csak a Szerbiának adott, 1914. július 23-i osztrák ultimátummal változott meg, és csak ekkortól lett úrrá a népesség egy részén – elsősorban a városok polgári lakosságán – a háború iránti irracionális lelkesedés. Ugyanakkor sokan aggódva tekintettek a jövőbe, ám ezek a hangok többnyire elhalkultak: háborúellenes tüntetésekre csak ritkán került sor – például az SDP szer-

vezésében. A német lakosság állítólagos teljes egyetértését a nacionalista publicisztika igen hamar az „augusztusi élmény" (Augusterlebnis) névvel illette. A *Mein Kampf*ban Hitler épp ilyen egyoldalúan és hamisan mutatja be a jelenséget: „Istenemre mondom, az 1914. évi háborút nem kényszerítették a tömegekre, ez az egész nép legbelsőbb vágya volt."[35]

1914. augusztus elején már a küszöbön állt a nagy háború, amelytől Hitler, könyve tanulsága szerint, semmi esetre sem akart távol maradni. „Elsősorban politikai okokból hagytam el Ausztriát, ez a meggyőződésem pedig még egyértelműbbé vált, amikor a háború kezdetén még egyszer, igazán megfontoltam. Nem akartam a Habsburg államért harcolni, de kész voltam bármikor életemet adni a népemért, és az azt megtestesítő birodalomért."[36] Azonnal jelentkezni akart önkéntesnek, csakhogy ez nem volt olyan egyszerű, mert bár Münchenbe érkezésekor hontalanként jelentkezett be, az osztrák–magyar konzulátuson való elővezetésekor, illetve a salzburgi pótsorozáson bekerült az irataiba, hogy a monarchia állampolgára, vagyis nem szolgálhatott a bajor királyi hadseregben. Épp ellenkezőleg: mind a bécsi, mind a müncheni kormánynak az volt a szándéka, hogy „visszairányítsa a szövetséges szomszéd hadköteleseit."[37]

A *Mein Kampf*ban Hitler elárulja, hogyan hidalta át ezt a problémát: „Augusztus 3-án közvetlenül III. Lajos király őfelségéhez fordultam kérvényemmel, hogy beléphessek az egyik bajor ezredbe. A kabineti irodának [Kabinettskanzlei] ezekben a napokban rengeteg dolga lehetett – annál nagyobb volt az örömöm, amikor már másnap kézhez kaptam kérvényem elbírálását. Amikor remegő kézzel kibontottam az írást, és megláttam, hogy engedélyezték a kérésemet, és felszólítanak, hogy jelentkezzem egy bajor ezrednél, örömöm és hálám nem ismert határt."[38] Szimpatizánsai tovább díszítették fiktív emlékeit. Anna Popp, akinek müncheni lakásában Hitler bérelt egy szobát, a hatalomátvétel után a következőket mesélte egy brit újságírónak: „Még most is magam előtt látom az ifjú Hitlert, amint a kabineti irodától kapott lapot mutatja arról, hogy szolgálhat a német hadseregben."[39] Hasonlóképen nyilatkozott Hitler egyik háborús bajtársa is, 1952-ben pedig egy élénk fantáziájú újságíró idézte fel: „A szomszédok jól emlékeztek arra, amikor egy bajor udvari szolga Poppék lakásához érkezve kézbesítette a örvendetes üzenetet."[40]

A látványos jelenet ugyanakkor merő kitaláció. Nemcsak azért, mert 1924-ben sem hasonló kérelem, sem a piszkozata, sem pedig másolat nem került elő a müncheni kabineti iroda hiánytalanul fennmaradt aktái közül, hanem azért is, mert az ilyen megkeresések esetében sem a kabineti iroda – vagyis az uralkodói hivatal –, sem pedig maga a király nem volt illetékes. III. Lajos a német védelmi rendelet (Wehrordnung) 21. paragrafusa értelmében, amely szerint „az idegen államokhoz tartozó" „seregbe való belépéséhez a kontingens vezetőjének [Kontingentenherr] engedélye" szükséges, teljes egészében a bajor hadügyminisztériumot hatalmazta fel arra, hogy „a háború időtartama alatt külföldieket állítsanak be háborús önkéntesként."[41] Ha Hitler egyáltalán írt kérvényt a királyhoz, azt minden bizonnyal továbbirányították – ez a kerülő út pedig már önmagában is lehetetlenné tette az azonnali választ. Ráadásul a reguláris csapatok mozgósítása minden előkészület ellenére rengeteg szervezési munkával járt, vagyis a minisztériumi alkalmazottaknak sokkal fontosabb dolguk volt, mint egy sürgősnek aligha nevezhető kérvény megválaszolása.

Az anekdota világos céllal jött létre: Hitler bajor hadseregbe való önkéntes belépésének fényét az állítólagos legfelsőbb engedély csak tovább emeli, és megszünteti azt az esetlegességet, amely a valóságban jellemezte. 1924 októberében, a bajor belügyminisztérium kérésére a müncheni háborús archívum megpróbálta rekonstruálni a történteket. „Nem zárható ki, hogy a mozgósítás legelső napjaiban Hitler önkéntesnek jelentkezett. Mivel nem lehetett rá szükség, először valószínűleg elküldték, vagy szabadságolták – ahogyan másokat is." Hitler csak 1914 augusztusának közepén kapott esélyt, amikor a reguláris csapatok első hulláma már a frontra tartott. Ez idő tájt a harcoló egységek veszteségei a vártnál jóval nagyobbnak bizonyultak, ennek megfelelően káosz uralkodott a hátországi tartalékos alakulatoknál is, amelyeknek kötelezően biztosítaniuk kellett egy minimális létszámot. Ilyen körülmények között valószínűleg nem sokat firtatták a 25 éves önkéntes valódi állampolgárságát.

A közvetlen kérvény legendáját Hitler nem a *Mein Kampf* számára találta ki. Egyik korábbi életrajzában is szerepel, amelyet 1921. novem-

ber 29-én, egy ismeretlen NSDAP-szimpatizánsnak küldött: „1914. augusztus 5-én a királyhoz intézett kérvényemre kapott engedély alapján jelentkeztem az első bajor gyalogezrednél, hogy belépjek a német hadseregbe. Néhány nap múlva visszarendeltek, és átirányítottak a második gyalogezredhez. Végül augusztus 16-án léptem be a 16-os számú bajor tartalékos gyalogezred akkor felálló alakulatába."[42] Ugyanakkor nem tudható, használta-e ezt a magyarázatot már a háború alatt is, hogy a bajtársai előtt tisztázza, miért harcol már az akcentusa alapján is megállapíthatóan osztrákként a bajor hadseregben.

A fronton

Ezredében, melyet első parancsnokáról, Julius Listről neveztek el, Hitler nyilvánvalóan jól érezte magát. Visszatekintve így beszél a katonaidőkről: „Ahogy minden bizonnyal valamennyi német számára, úgy számomra is földi életem legfeledhetetlenebb és legnagyszerűbb korszaka kezdődött el. A hatalmas küzdelem eseményei mellett a múltban történtek teljesen eltörpültek."[43] A néhány hétre rövidített alapkiképzés után a túlnyomórészt szolgálatot nem teljesítettekből, és kisebbrészt önkéntesekből álló egység parancsot kapott, hogy Belgiumba vonuljon. Ott a hiányosan felszerelt, és alig kiképzett férfiak 1914 októberének végén átestek a „tűzkeresztségen". Hitler a *Mein Kampf*ban meglepően röviden tér ki első harci bevetésére: „Flandriában némán gyalogoltuk végig a hideg és nedves éjszakát. Amikor a nap emelkedni, a köd pedig oszlani kezdett, acélos üdvözlés süvített végig a fejünk felett, és éles csattanássokkal apró golyók csapódtak soraink közé, a nedves talajt is felverve körülöttünk. Mielőtt ez a felhő szétoszlott volna, kétszáz torokból hangzott fel a csatakiáltás a halál első hírnökei felé. Ropogás és zúgás, énekszó és üvöltés hallatszott. Mindenki lázas tekintettel tört előre, egyre gyorsabban, míg végül a répaföldeken és sövényeken áttörve megkezdődött a közelharc. A távolban ekkor dal csendült fel, amely egyre közelebb ért a fülünkhöz. Századról századra terjedt, és ahogy a halál újra meg újra lecsapott közénk, minket is elért, mi pedig továbbadtuk: »Deutschland, Deutschland über alles, über alles in der Welt!«"

A *Mein Kampf*nál jóval konkrétabban ábrázolja az első csatát müncheni ismerőseinek szóló két levelében. 1914. december 3-án főbérlőjének, Joseph Poppnak írta a következőket: „Október 27-én, éjjel egy órakor hirtelen riadóztattak bennünket. Két órakor már dobszóra meneteltünk, és 29-én, reggel hét órakor érkeztünk meg a csatatérre. Közvetlenül az arcvonalba kerültünk, és rohamra indultunk. Ez volt a Gheluvelt és Becelaere melletti csata. Négy napon keresztül folytak a heves harcok, és büszkén mondhatom, hogy ezredünk hősiesen küzdött. Az első nap estéjére már szinte minden tisztünk odaveszett."[44] Hitler több mint hat oldalon keresztül számolt be az ütközetről 1915 februárjában, Ernst Heppnek, müncheni ismerősének írott levelében. Zászlóalja próbatételét ugyanakkor hatalmas túlzásokkal ábrázolja. Leírja néhány bajtársa halálát, és azt, ahogyan az egység megmaradt tagjai felszólították utolsó tisztjüket: „Hadnagy úr, vezessen minket rohamra!" A közeli erdőben négyszer nyomultak előre, és négyszer verték őket vissza, mire estére bevették magukat egy utcába."[45] A sok-sok részlet közül azonban, amelyekről hetek, hónapok távlatából, mégis viszonylag frissen tájékoztatott, hiányzott a levelekből egy igen lényeges információ: hogy a flandriai területen való előrenyomulás közben a német katonák a „Deutschlandlied" első strófáját harsogták.

A *Mein Kampf*ban olvasható csataleírás valójában anekdota, amelyet Hitler azért kölcsönzött, hogy kapcsolódjon a kollektív emlékezethez. A nyugati harcokról szóló legismertebb tudósítás ugyanis az a jelentés, amelyet 1914. november 11-én a legfelsőbb hadvezetés (Oberste Heeresleitung) hozott nyilvánosságra: „Langemarcktól nyugatra fiatal katonák »Deutschland, Deutschland über alles« énekszóval törtek rá az ellenséges állások első sorára, és foglyul ejtették őket. A francia sorgyalogság mintegy kétezer emberét fogták el, és hat gépfegyvert zsákmányoltak."[46] Itt is puszta szépítésről van szó, amely az elterjedt hőstoposzt követi: valójában nem „fiatal", hanem rosszul kiképzett, középkorú tartalékosokból álló ezredek igyekeztek nagy nehézségek közepette utat törni a gránátoktól iszapossá vált flamand földeken. A dalhoz fűzött gyakori magyarázat, amely szerint a katonák így akarták megakadályozni, hogy saját lövegeik találják el őket, szintén nem igaz. A fegyverek

és gránátok dübörgése közepette, még az ezer torokból egyszerre zengő énekszó sem lett volna pontosan lokalizálható, így nem jelezhette volna a tüzérség géppuskásainak a saját csapatok pozícióját.

Amellett, hogy már az anekdota eredeti változata sem felelt meg a valóságnak, Hitler az állítólag dallal kísért rohamot tizenhárom nappal korábbra, és jó tizenöt kilométerrel távolabbra: Langemarck-Bikschoote helyett, az attól délkeletre fekvő Gheluveltbe tette át – éppen oda, ahol a List-ezred bizonyíthatóan harcolt. De sem Ludwig von Bassenheim százados hadi naplója, sem pedig a harcokban részt vett katonák tudósításai, sőt egyetlen, 1915-ös, első kézből származó ábrázolás sem ad hírt az éneklésről.[47] Az 1932-es ezredtörténet szerint néhány katona rázendített a „Wacht am Rhein" című dalra, amikor reményvesztetten feküdtek egy szántóföld oldalának fedezékében: „Kissé bizonytalanul és nyomottan hangzik. De az ördögbe is! Német katonaként akarunk meghalni!"[48]

A bajor tartalékosok és önkéntesek „tűzkeresztségének" ábrázolásában is kevés a helytálló elem. Ahelyett ugyanis, hogy saját kezdeményezésből, bátran és töretlenül nyomultak volna előre, a katonák legtöbbje igyekezett kitérni az ellenfél gyilkos golyózápora elől. Sokan egyszerűen a földre vetették magukat, így várva a küzdelem végét. Amikor Bassenheim százados rohamra szólította fel a List-ezredhez tartozó embereit, naplója tanúsága szerint háromszor is meg kellett ismételnie a parancsot, hogy a katonák mozgásba lendüljenek. Az első nap estéjén Hitler egysége is „lassan kúszva, a talajhoz lapulva tért vissza", ahogy már 1915-ben elhangzott az első csatákról szóló egyik visszaemlékezésben.[49] Estére feladták Gheluvelt völgyét, „a hüvelykről hüvelykre német véren megvásárolt kilométernyi területet".[50] Diadalról tehát nem volt szó. A „tűzkeresztség" *Mein Kampf*-beli ábrázolása tehát heroizálás csupán, amelyet Hitler megszépített visszaemlékezése és a hivatalos propaganda Langemarck-mítosza táplált.

A front mögött

Mindenesetre ez az egyetlen részletes szakasz a *Mein Kampf*ban, amely egy konkrét csatát mutat be, ahol Hitler is részt vett. „A világháború" című, meglepően rövid: mindössze 21 oldalas fejezet ide vonatkozó

szakasza a következőképpen zárul: „Ez volt a kezdet. És így ment tovább évről évre, csakhogy a csatatéri romantikát lassanként felváltotta a borzalom."[51] Az olvasóban mindez azt a benyomást keltheti, hogy az elkövetkező négy évben Hitler hasonló élményeket élt át. Csakhogy ez nem felelt meg a valóságnak, ugyanis a Gheluveltért vívott csata volt az egyetlen roham, amelyben részt vett. 1914. november 3-án őrvezetővé léptették elő, és hat nappal később saját kérésére küldöncként az ezredtörzshöz helyezték. A tíz futár egyikeként parancsokat közvetített az ezredparancsnok és a zászlóalj harci állásai között. Feladata nem volt teljesen veszélytelen: bár az ezredtörzsek körletei általában több kilométernyire a harcvonal mögött helyezkedtek el, időnként mégis ellenséges tüzérségi támadások érték őket. Természetesen jóval alacsonyabb volt a kockázat, mint a frontvonalon, a lövészárkokban. A hét futár közül, akikkel az 1915-ben Fournes-ban készült fényképen szerepel, senki sem halt meg a nyugati fronton: csak egyik bajtársa vesztette életét Romániába helyezése után. Ezzel szemben a List-ezred minden negyedik tagja elesett a háborúban.[52]

Adolf Hitler önkéntes katona egyetlen harci bevetése két hétig sem tartott: 1914. október 29-én reggel kezdődött, és november 9-én ért véget. A század egyik katonája, ahová Hitler az első harcok idején tartozott, 1932-ben így emlékezett vissza a kérdéses időszakra: „Amikor bőrig ázva lapultunk az iszapos gránáttölcsérben, amikor mocsokba és szennybe süllyedve tartottuk az első sáncvonalat [...], akkor Adolf Hitler már nem volt ott, hanem a frontvonal mögött ült az ezredtörzsnél."[53] A *Mein Kampf*ban mindenesetre egyetlen szóval sem utal arra, hogy futárként túlnyomórészt a hátországban teljesített szolgálatot, és hogy az első néhány naptól eltekintve nem az első vonalban szolgáló, majd „pihenésképpen" hátsóbb területekre helyezett bajtársak sorsában osztozott. A katonai táborból müncheni ismerőseinek küldött leveleiben egyértelműen utalt privilegizált helyzetére, de a könyvében erről már egyetlen szót sem ejtett. Saját személyének stilizálása nyilvánvalóan sokkal fontosabb volt, így nem vallhatta be, hogy ha nem is volt „lógós", de „frontdisznó" sem. Bajtársai mindenesetre „hadtáposnak" tartották, ez pedig nem túl hízelgő elnevezés olyasvalaki számára, aki későbbi beszédeiben rendszeresen háborús tapasztalataira hivatkozott.[54]

Viszonylag ritkán került kapcsolatba az első vonalban harcolókkal, így azt sem élhette át, mennyire megváltozott ott a hangulat. De az is elképzelhető, hogy szemet hunyt a jelenség fölött, vagy egész egyszerűen szándékosan elhallgatta, mert nem fért össze könyve heroikus hangnemével. A *Mein Kampf*ban mindenesetre arról írt, mennyire megdöbbentette a Berlin közelében fekvő, Beelitz hadikórházában a német katonák időközben megváltozott morálja. 1916. október 6-i első sebesülése után – bal combját sebesítette meg egy gránátrepesz, a frontvonal mögött két kilométerre, az ezred főhadiszállásának közelében – visszahelyezték Németországba. „Úgy látszott, itt nyoma sincs a fronton harcoló hadsereg szellemiségének. Először voltam tanúja olyasminek, ami a fronton teljesen ismeretlennek számított: a gyávasággal való kérkedésnek! Odakint is hallható volt néha szitkozódás és méltatlankodás, de soha senki nem biztatott kötelességszegésre, és nem magasztalta a gyáva nyulakat. Soha! A gyáva egyszerűen gyáva maradt, és semmi más, a felé irányuló megvetés pedig általános volt, éppúgy, mint az igazi hősök csodálata."[55]

Az ábrázolásnak ugyanakkor nem sok köze volt a nyugati fronton zajló háború két évének valóságához: sem általában véve, sem pedig magát a List-ezredet tekintve. Bár az erősen megtizedelt csapatot Hitler sebesülése után néhány nappal teljes kimerültség miatt visszavonták a somme-i csata első vonalából, és egy nyugodtabb frontszakaszra helyezték, a parancsmegtagadások, dezertálások és öncsonkítások mégis egyre gyakoribbá váltak. Az ezred aktáiba feljegyezték például egy katona kijelentését, aki megtagadta a további harcot: „Inkább a fegyházba mennék, ott nem kell kockára tennem az életemet."[56] Hitler Beelitzben, a bajor pótezredben régóta uralkodó háborús fáradtság kifejeződését tapasztalta meg, amely a fronttól távoli törzsön kívül már mindenütt érezhető volt.

A Vaskereszt

Aránylag kényelmes pozíciójának köszönhette Hitler legmagasabb háborús kitüntetését, az első osztályú Vaskeresztet is, amelyet később mindig kitűzött a mellére, amikor uniformist, vagy arra alkalmas civil öltözetet viselt – a második világháború idején mindvégig. A *Mein*

*Kampf*ban ugyanakkor egyetlen szóval sem említette, milyen körülmények között tüntették ki 1918. augusztus 4-én. Ennek valószínűleg két oka is volt. Egyrészt a legkülönfélébb híresztelések keringtek arról, hogy milyen teljesítményt jutalmaznak ezzel a kitüntetéssel, másrészt az antiszemita Hitler számára különösen kínos lett volna az őszinteség.

A szokatlan hallgatás keltette űrt a háborús bajtársak, és a különböző publicisták kitalációkkal töltötték ki. Az egyik szerint a magányos, és egyetlen pisztollyal felfegyverzett futárszolgálatost brit katonák csoportja ejtette fogságba. Olyan hírek is keringtek, hogy egy tucat francia fogta el. Más változat szerint egy megrongálódott telefonösszeköttetést állított helyre ellenséges tűz közepette, vagy az üzenetközvetítés minden más módjának lehetetlensége miatt maga vitt egy parancsot a frontvonalra. Mindebből azonban semmi sem igaz. Kitüntetésének hivatalos előterjesztésében ugyanis a következő állt: „Hitler az ezred kivonulása óta minden ütközetben kitűnő munkát végzett. Futárszolgálatosként mind az álló, mind pedig a mozgó háborúban példát mutatott hidegvérével és bátorságával, és a legnehezebb helyzetekben, a legnagyobb életveszély közepette is mindig készen állt a jelentések közvetítésére. A legsúlyosabb ütközetek során, az összeköttetések magszakadásának esetén fáradhatatlan és áldozatkész tevékenységének köszönhetően a hírek a nehézségek ellenére is célba értek."[57] Mindezzel pedig első osztályú Vaskeresztet érdemelt ki.

Tehát nem egyetlen, kiemelkedő hőstettért tüntették ki a legénységi rendfokozatba tartozóknak ritkán odaítélt elismeréssel, hanem általában vett fáradhatatlanságáért – és természetesen az ezredtörzs tisztjei iránt mutatott, állandó alázatos magatartásáért. A List-ezred egyik frontkatonája, aki később a nemzetiszocializmus esküdt ellenségévé vált, 1932-ben azt írta: Az „igazi frontkatonák" számára sohasem volt titok, hogy a Vaskeresztet „sokkal inkább a front mögött, a törzsnél, mint elöl, a lövészárokban" osztogatták. „Ismerem ezeket tiszti fickókat és ordonáncokat az ezredünkből, akik a hátsó állásokban sokkal hamarabb megkapták a »szokásos« kitüntetéseket, mint a bátor tisztek a sáncoknál."[58]

Ráadásul Hitlernek még szerencséje is volt: kitüntetése előtt mindössze egy héttel a 6. bajor tartalékos hadosztály, amelyhez ezrede is tar-

tozott, első osztályú Vaskeresztekből „az utolsó harcokra külön készletet" kapott, méghozzá hatvan darabot, az egységnél szokásos mennyiség háromszorosát.[59] A parancsnoknak tehát az ezredek javaslatai alapján oda kellett ítélnie a kitüntetéseket. A 16. pótezredben nyolc Első Osztályú Vaskereszt várt szétosztásra – ezeket hét tiszt illetve altiszt, és egyetlen őrvezetőként Hitler kapta meg. „Fáradhatatlanságán" túl azonban nem sok mindennel szolgálhatott elöljáróinak. Annak ellenére ugyanis, hogy az alacsony és a közepes rangú fronttisztek és altisztek között arányaiban sokkal komolyabbak voltak a veszteségek, mint a többi katonánál, így a megfelelő emberekből hiány mutatkozott, 1914. november 3-a után többször nem tüntették ki.

Hitler hallgatásának másik oka az volt, hogy a kitüntetésre Hugo Gutmann, zsidó tartalékos hadnagy, az ezred ideiglenes segédtisztje terjesztette elő. Hivatalosan a parancsnok javasolta és ítélte oda az elismerést, de ha Hitler valóban Gutmann-nak köszönhette a kitüntetését, az rövidděl a háború után már megalázó lehetett számára. Elhallgatta tehát Gutmann szerepét, és akkor sem lépett közbe, amikor egykori bajtársai leszólták, gyalázták, nagyképűnek, pimasznak és gyáva nyúlnak titulálták a zsidó hadnagyot, és azzal vádolták, hogy „bármilyen egérlyukba bebújik", ha „egyszer valóban éles helyzetbe kerül"[60]. A valóságban azonban Hugo Gutmann kiváló tiszt volt, aki rendkívüli bátorságával tűnt ki, és már 1916. kezdetén megkapta az Első Osztályú Vaskeresztet.

Hitler még 23 évvel a kitüntetés után is, szűk körben így panaszkodott a zsidó tisztről a Führer-főhadiszálláson: „Azért nem viseltem a világháborúban az Első Osztályú Vaskeresztet, mert láttam, kiknek ítélik oda. Volt egy zsidó az ezredben, Gutmann, különösen gyáva alak. Ő kitűzte magára. Kiábrándító volt és szégyenletes."[61] Valójában legfeljebb 34 napig viselhette volna a kitüntetését frontközelben, mert 1918. augusztus 21-én telefonkezelői tanfolyamra küldték Nürnbergbe – nem sokkal azelőtt, hogy a List-ezred egy nagyobb brit offenzíva során komoly veszteségeket szenvedett. A frontra csak hét héttel ezután, 1918. szeptember 27-én tért vissza, ahol tizenhét nappal később, egy gáztámadás során átmenetileg megvakult.

Hitlert természetesen bosszantotta, amikor tanúk mondtak ellent – általában a sajtó közvetítésével – manipulált önéletrajzának. Számos kritikát egyszerűen figyelmen kívül hagyott, mert a bíróság előtt nehezen tudta volna megvédeni a *Mein Kampf* állításait. Az erőteljesebb támadások ellen azonban felvette a harcot. 1932 februárjában például az *Echo der Woche*, a szociáldemokrata *Hamburger Echo* egyik melléklete hírül adta, hogy „Hitler bajtárs" címmel az NSDAP-vezér háborús szolgálatáról szóló cikksorozatot indít. A *Sozialdemokratische Pressedienst* sajtószolgálat szerint „egy régi ezredbajtárs" beszél „egyszerű szavakkal arról, milyen szerepet töltött be Hitler a világháború alatt", és bebizonyítja, hogy „alig tíz napot töltött a frontvonalon, és hogy azonnal futárnak jelentkezett az ezredénél." Négy éve lett volna „kitüntetni magát az első vonalban, de ő az utolsókban tartózkodott." A cikkek végkövetkeztetés szerint pedig Hitler „óvatossága nagyobb volt a becsvágyánál."[62] A hamburgi tartományi bíróság (Landgericht) azonnal leállította a sorozatot, melyet részben röpirat formájában terjesztettek tovább. Valóban tartalmazott egy durva tévedést: az anonim szerző azt állította, hogy Hitler osztrák dezertőrként lépett be a bajor hadseregbe. A sajtószolgálat tudósított a perről: „Az állítás, miszerint Hitler osztrák dezertőr, hónapokig cáfolatlanul jelent meg a sajtóban és a parlamentben. Miután Hitler nemrégiben hivatalos igazolást nyújtott be arról, hogy fizikális problémák miatt katonai szolgálatra alkalmatlan volt, az állítás elintézettnek tekinthető."[63] Az NSDAP-vezér tehát akkora fenyegetést látott az *Echo*-sorozatban, hogy szükségét érezte bemutatni az osztrák–magyar hatóságok alkalmatlanná nyilvánítását.

Végül mégis megnyerte a hamburgi pert, mivel egy idősebb bajtársa, aki a nemzetiszocialisták politikai ellenfelének vallotta magát, egyértelműen Hitler mellett vallott – annak ellenére, hogy 1914 novemberének közepén a koronatanú már sebesülten feküdt egy katonai kórházban.[64] A bíróság ugyanakkor megállapította, hogy „az *Echo der Woche* cikkének »nem minden állítása megengedhetetlen«". A különböző SPD-s és polgári demokratikus újságok nem hagyták annyiban a dolgot – kritikájukat és gyanújukat ugyanakkor megengedhető módon kérdésként

fogalmazták meg. A *Swäbische Tagwacht* például egyszerűen rákérdezett: „Adolf, hol voltál?", míg a *Westfälische Allgemeine Volks-Zeitung* az *Echo*-cikk kijelentését erősítette fel kérdés formában: „Nem megmondtuk, hogy Adolf Hitler frontkatonasága kétségbe vonható?"[65]

A hetedik tag?

A hatalomátvétel után nem sokkal Németországban már senki sem mert hasonló kritikákat megfogalmazni. Még Anton Drexler sem, aki 1919 elején Német Munkáspárt néven megalapította az NSDAP közvetlen elődjét. Pedig zavarta, hogy Hitler hamisan nyilatkozott a pártba való belépéséről. A *Mein Kampf*ban ugyanis a következő áll Hitler 1919. szeptemberi első látogatásáról, amelyet párt egyik rendezvényén tett: „Nem tett rám sem jó, sem pedig rossz benyomást. Ez is csak egy újabb pártalapítás, akárcsak a többi. [...] Hasonló egyesületek gombamód nőnek ki a földből, hogy aztán nyomtalanul eltűnjenek. Alapítóiknak rendszerint fogalmuk sincs arról, hogyan lehetne az egyesületet párttá, sőt mozgalommá formálni." Elmondása szerint Hitlernek valaki a kezébe nyomott egy brosúrát, aztán „utána [...] ugrott", és felszólította, hogy olvassa el. „Örültem neki, mert így remélhettem, hogy egyszerűbben megismerkedhetem ezzel az unalmas egyesülettel, és nem kell ilyen érdekfeszítő gyűlésekre járnom. Egyébként ez a munkásnak tűnő férfi jó benyomást tett rám. Ezzel mentem is." A munkás Drexler volt, aki géplakatosként dolgozott a vasútnál. A *Mein Kampf* szerint Hitler nem volt elragadtatva eszmefuttatásaitól: „A nap folyamán még néhányszor eszembe jutott a dolog. Végül már éppen félre akartam tenni, amikor – alig egy héttel később – legnagyobb meglepetésemre levelezőlapot kaptam, amelyben arról értesítettek, hogy felvettek a Német Munkáspártba. Nyilatkozhatom ezzel kapcsolatban, ha a következő szerdán elmegyek a bizottsági ülésükre. Egészen megdöbbentett, milyen módszerrel „nyerik meg" tagjaikat, azt sem tudtam, hogy mérgelődjem, vagy csak nevessek rajta." Mindenesetre eleget tett a meghívásnak, meghallgatott egy előadást, és úgy döntött, valóban belép. A *Mein Kampf*ban így írt erről: „Jelentkeztem tehát, és a Német Munkáspárt tagja lettem. Ideiglenes tagsági igazolványt kaptam, méghozzá a hetes számút."[66]

Hitler leírásával Drexler joggal nem értett egyet. 1940 januárjában levelet írt Hitlernek a következőkkel: „Führerem, senki sem tudja jobban, mint Ön, hogy sohasem volt a párt hetedik tagja, legfeljebb a bizottság hetedig tagja, ahová toborzási vezetőnek kértem fel."[67] A DAP ebben az időben 50–60 tagot számlált, de nyomtatott tagsági könyvük még nem volt. Csak 1920 elején készítették el, és osztották szét az igazolványokat. Betűrend szerint állították ki őket, méghozzá az 501-es számmal kezdődően, hogy a párt a valóságosnál népesebbnek tűnjön. Drexler így a párt 526., míg Hitler az 555. tagja lett – a valóságban tehát az 54. abból a körülbelül 200 DAP-tagból, akik abban az időben a párthoz tartoztak. A dokumentum a mai napig fennmaradt.[68]

Mivel az igazolvány nem állt összhangban a *Mein Kampf*ban leírtakkal, manipuláció áldozata lett. Drexler kifogásolja is ezt egyik levelében: „Néhány éve panaszt kellett tennem az egyik párthivatalnál, hogy a DAP első, valódi tagsági kártyáját, amelyen Schüssler aláírása és az enyém szerepel, meghamisították: retusálták az 555-ös számot, és 7-sel pótolták."[69] A levelet azonban az NSDAP alapító tagja és ideiglenes tiszteletbeli elnöke – aki 1925-ben szakított Hitlerrel és kilépett, majd 1933-ban tért vissza a pártba – soha nem küldte el. Vélhetően alapos megfontolásból döntött így. A vázlatot csak 1945 után találták meg Drexler hagyatékában.

A ténybeli pontosságra Hitler éppúgy nem fektetett hangsúlyt, mint a logikus érvelésre. Saját életének bemutatása során elkövetett hamisításai legalábbis részben szándékosak voltak, és a tények szépítését szolgálták: visszatekintve úgy alkotta újra az életét, ahogy politikailag hasznosnak tűnt számára.

KRITIKA

A *Mein Kampf* irodalmi minőségének becsmérlőivel egyet kell értenünk abban, hogy a könyv stilisztikai szempontból egy komplett katasztrófa.
HELMUTH KIESEL, GERMANISTA[1]

Visszhang nélkül?

Politikai álláspontunktól függ, hogy egy politikai könyvet jónak találunk-e vagy sem. Legalábbis nagy részben, mert bizonyos objektív kritériumok alapján természetesen a minőség is megítélhető – így például az érvelés következetességének, a nyelv választékosságának, vagy a bemutatott gondolatmenet eredetiségének és relevanciájának figyelembevételével. Ilyen mércével mérve a *Mein Kampf* kétségkívül rossz, sőt nagyon rossz könyv. Ugyanakkor abban, hogy milyen hatást tett közönségére és bírálóira, utóbbiak alapbeállítódása sokkal komolyabb szerepet játszik, mint a mű megformáltsága, intellektuális előnyei és hátrányai. Ennek megfelelően Hitler könyvének fogadtatása meglehetősen megosztott volt.

A frissen megjelent műre szerzőjének hívein kívül alig volt kíváncsi valaki: „politikai szenzációnak" – ahogy az NSDAP publikációiban később megjelent – egyáltalán nem volt nevezhető.[2] A tekintélyesebb német és bajor lapok még csak hírt sem adtak a megjelenéséről – amit az Eher-Verlag 1936–1937-es reklámlapja, amelyen a hárommilliós példányszám átlépéséről adott hírt, úgy kommentált, hogy a *Mein Kampf*ot „a rendszer sajtója agyonhallgatta"[3]. De még a *Völkischer Beobachter* – az NSDAP kiadójának legfontosabb sajtóterméke – is visszafogottan reagált: annak ellenére, hogy a pártfőnök és főtulajdonos első műve jelent meg, nem készültek reklámkampánnyal. Csak a kiszállítás után

tizenegy nappal jelent meg egy nagyobb reklámhirdetés, amelyet nem sokkal később az egyik fejezet egy részlete követett. A második hirdetést csak a *Mein Kampf* megjelenése után egy hónappal közölte a pártlap.[4] Az Eher-Verlag hirdetményei a szokásos, NSDAP-rendezvényeket hirdető plakátok stílusában készültek, és csupán München belvárosában, és az ismertebb népi (völkisch) könyvkereskedések közelében ragasztották ki őket. Nem tisztázott, miért nem verték nagydobra a megjelenést még a párt saját publikációiban sem.

Megjelenésekor tehát a könyv még a Hitler-mozgalom köreiben is viszonylag kis figyelmet kapott, a többi újság és folyóirat pozitív kritikája pedig teljesen elmaradt. Ám a negatív vélemények is felkelthetik az érdeklődést: sokszor még jobban, mint a pozitív megítélés. Ilyen szempontból a kiadó talán nem is bánta a két első cikket, amelyek a *Völkischer Beobachter* reklámhirdetésével egyidejűleg jelentek meg. A Bajor Néppárt (Bayerische Volkspartei, BVP) Hitlerrel szemben igen kritikus, paraszti, reakciós és zsidóellenes szárnyának napilapja, a *Das Bayerische Vaterland* gúnyos hangnemben nyilatkozott a könyvről: „A *Mein Kampf*, amelyet egész Németország – miért nem mindjárt az egész világmindenség – izgalommal várt! Megjelent *Adolf Hitler elszámolása*, ahogy a vérvörös plakát hirdeti. Talán inkább az erőlködése! [Sein Krampf] Remélhetőleg a pénzsegélyekkel is elszámol benne: hogy honnan jöttek, és mire költötték őket."[5] Hasonló irányba megy el az antiszemita *Miesbacher Anzeiger* is, amelynek *Mein Kampf*-kritikáját valószínűleg maga a főszerkesztő, Bernhard Stempfle írta. Határozottan megkérdőjelezi a könyv eredetiségét, mivel állítása szerint sok szakaszon keresztül olyan gondolatokat tartalmaz, amelyeket „korábban és máshol, hol jobban, hogy ugyanolyan jól már kifejtettek, és amelyeket Hitler jogtalanul állít be eredeti és saját szerzeményeként."[6]

Az Eher-Verlagot még fájdalmasabban érinthette a *Simplicissimus* című szatirikus újság 1925. augusztus végi címlapja. Erich Schilling karikaturista ugyanis tökéletesen telibe talált a „Tegnap még büszke nyeregben..."* cím alatt szereplő rajzával, amelyen a szikár, középen elválasztott

* Idézet Wilhelm Hauff „A lovas reggeli éneke" című verséből (ford.: Lothár László).

hajú Hitler a sörkertben bajor férfiaknak kínálja a *Mein Kampf*ot, és a beszédeit tartalmazó másik könyvét – mire bajor dialektusban a következő választ kapja: „Tizenkét márkát a könyvért? Kicsit drága, szomszéd uram... Gyufája nincs?"[7] A karikatúra kínosan frappáns, méghozzá kétszeresen: egyrészt Hitlert házalóként mutatja be, másrészt a meglehetően drágára árazott *Mein Kampf*ot, a Hitler beszédeit tartalmazó, sokkal olcsóbb kötettel állítja szembe. A korábbi szónoklatok szövegét tartalmazó 159 oldalas gyűjteményért, amely Ernst Boepple népi (völkisch) és radikális antiszemita kiadójánál, a Deutsche Volksverlagnál jelent meg, a könyvkereskedők mindössze 2,60 birodalmi márkát kértek.

A *Mein Kampf* első kritikusai közé tartozik Joseph Goebbels is, aki 1925 augusztusa és októbere között három naplóbejegyzésében írt Hitler könyvéről. A fiatal német NSDAP-funkcionárius egy hónappal korábban ismerkedett meg a pártfőnökkel, és művét a megjelenés után azonnal beszerezte. 1925. augusztus 10-én a következőket jegyezte fel: „Olvasom Hitler könyvét, a *Mein Kampf*ot, egészen megrázó ez a politikai hitvallás." Szűk három héttel később pedig megállapítja: „Hitler könyve csodálatos. Micsoda politikai ösztön!" Ám ha valóban olyan kiemelkedőnek találta a kötetet, meglehetősen furcsa, hogy a fenti naplóbejegyzés után nem sokkal félretette. Bár a germanisztikából doktori címet szerzett Goebbels igen gyorsan olvasott, október közepéig tartott, mire leírhatta: „Végigolvastam Hitler könyvét, méghozzá gyorsan, és feszült izgalommal!"[8]

Az első recenziók

Körülbelül ez idő tájt készült el a *Mein Kampf* első recenziója. Szerzője, a demokrata kultúrújságíró, Stefan Grossmann, aki főállásban a *Das Tage-Buch* című folyóirat kiadója volt Berlinben, emellett pedig különböző újságokban publikált. Cikke először 1925 októberének végén jelent meg egy berlini újságban, rövidítve és erősen átdolgozva, november 1-jén a bécsi *Neue Freie Presse*ben, végül hat nappal később, részletesebb változatban a *Tage-Buch* lapjain. Mindhárom szöveg központi állítása, hogy Hitler nem használta ki a landsbergi fogság nyújtotta lehetőséget,

hogy magába szálljon és elmélkedjen. „Ha Hitler vastag kötetében az elmélyülés nyomai után kutatunk, hiába keresgélünk. Hitler elszámolásnak nevezte könyvét, de ha a lelki élet apró nyoma is pislákolna benne, akkor – mozgalma összeomlása után – elsősorban saját magával kell majd elszámolnia." A könyv minőségéről Grossmann csak gúnyos hangnemben tudott nyilatkozni. Olvasás közben le kellett fejtenie a „szépítés burkát", és „többé-kevésbé patetikus ostobaságok", „frázisok" és felületességek, illetve „elképesztő badarságok" sorával szembesült. A „zsidókról" szóló eszmefuttatások alapján „enyhe kétely merült fel [benne] az emlékiratok írójának szellemi épségével" kapcsolatban. De élcelődik „a szerző apró emberi megnyilvánulásaival" is, aki „Goethe és Schiller védelmében" fellépve óva int „a művészet prostituálásától". Ezek a figyelmeztetések azonban mind-mind „a legsekélyesebb sekélyességek". A végső ítélet pedig a legkevésbé sem meglepő: „A könyv tehát, amely ugyan még az elején legalább néhány tényt felvonultat, a legsemmitmondóbb fecsegésbe fullad." Egy szó mint száz: a kötet pont annyira „vaskos", mint amennyire „silány"[9].

November elején nemzetközileg elismert, tekintélyes német lapokban is jelentek meg könyvismertetők. A *Neue Züricher Zeitung* még viszonylag jószándékúan ítélte meg a könyvet. Hitler a kritikus szerint „kétségkívül tehetséges, nagyratörő ember", ugyanakkor rendkívül zavaró, milyen felületesen „fecseg összevissza" a *Mein Kampf*ban. A bírálat figyelemre méltónak találja a külpolitikai fejtegetéseket, különösképpen azt a megállapítást, hogy az élettér kiterjesztésére irányuló politika Európában csak Oroszország terhére képzelhető el. A recenzió erre a végkövetkeztetésre jut: „Az önéletrajz elolvasása után úgy hisszük, hogy [a könyv] megrögzöttsége annak a felkapaszkodott, túlzásra hajlamos, de megfontolt politikára nem képes agitátornak a terméketlen önfejűségéből és zavarodottságából ered, aki már nem érti a világot."[10]

Hasonló végkövetkeztetésre jut, bár élesebb hangnemben fogalmaz a gazdasági liberalizmust képviselő polgárság által olvasott *Frankfurter Zeitung* elemzése. A kritikusabb megközelítés egyik oka lehet, hogy Hitler a lapot többször is élesen támadja a *Mein Kampf*ban. A cikk ugyanakkor nem említi sem az ócsárlást – Hitler „úgynevezett értelmiségi sajtó[nak]" nevezi az újságot –, sem pedig azt a vádat, hogy a lap a külső formára ügyelve „olvasói szívébe máshonnan csepegtet mérget"[11]. Ettől függetlenül a *Mein Kampf* recenzense nem programadó írásként, hanem elsősorban önéletrajzként értelmezi, és találóan „proletár-nacionalista gondolategylegnek", ezzel párhuzamosan pedig „terrorista demagógiának" nevezi a könyvet. Ezek után a konklúzió sem lehet meglepő: „A konstruktív politika hívei kézbe veszik majd Hitler könyvét, és látni fogják belőle, milyen igazuk volt abban, amit gondoltak. Az idő meghaladta, Hitler pedig – önvallomása után egyértelműen – végleg el van intézve." A tanulságnak megfelelően a cikk a „Hitler elintézése" címet kapta.[12]

A nemzeti liberális *Vossische Zeitung*, Berlin legtradicionálisabb lapja 1925. július 18-tól az év végéig pontosan negyvenszer említette Hitlert és pártját, de a *Mein Kampf*ot egyetlenegyszer sem hozta szóba. Hasonlóképpen reagáltak a birodalom fővárosának más jelentős újságjai is: például a baloldali-liberális *Berliner Tageblatt*, és a kispolgári *Berliner Morgenpost*. Bár nem ignorálták teljes mértékben Hitler pártját, de túlnyomórészt politikai vagy rendőrségi kishírekre – például az NSDAP tagjainak túlkapásaira – szorítkoztak. Ez a visszafogottság azonban sokkal inkább zavarta a párt funkcionáriusait, hiszen a Hitler-mozgalomnak ebben az időben még szűk támogatói köränél jóval szélesebb nyilvánosságra lett volna szüksége.

A könyv ugyanakkor viszonylag komoly visszhangot váltott ki a reakciós és a népi (völkisch) sajtóban – de még itt sem egyhangúan pozitív az értékelés. Az Össznémet Szövetség *Deutsche Zeitung* című lapja például élesen bírálta a „fajismereti" fejtegetéseket: „az ilyen helytelenségeket annál is inkább el kell utasítani, minthogy a könyv bizonyos tekintetben a Hitler-mozgalom katekizmusának számít. Nem szabadna tehát ilyen hatalmas terjedelemben hamis állításokat és féligazságokat tartalmaznia, a néhány helyes megállapítás mellett." A recenzenst emellett az „elfogult szidalmak" is rendkívüli módon zavarták.[13] Határozott véleményt alkotott a *Mein Kampf*ról a reakciós *Neue Preußische Zeitung* is: „Szellemet keresünk benne, de csak arroganciát találunk, ösztönzést kívánunk, de unalmat kapunk, szeretetet és lelkesedést várunk,

de csak frázisokra lelünk, egészséges ellenszenvre számítunk, de szitokszavakat olvasunk." Összegzésül a lap felteszi a kérdést: „Ez a németek könyve? Az baj lenne!"[14]

A *Mein Kampf* éles hangú népi (völkisch) bírálójának még másfél évtizeddel később is viselnie kellett határozott elutasításának személyes következményeit. Walter Frank, aki 1925-ben 20 éves bölcsészhallgató volt Münchenben, „demagóg tébolynak" nevezte Hitler könyvét, amelynek szerzője „legfeljebb tűrhető néptribun lehet, de államférfi sohasem". Az NSDAP valószínűleg megfeledkezett volna az értékelésről, vagy egyszerűen elsiklott volna felette, ha Frank nem vált volna erősebb ellenséggé. Amikor azonban „az új Németország történelmének birodalmi intézete" (Reichsinstitut für die Geschichte des neuen Deutschlands) élére került igazgatóként és professzorként, majd 1941-ben ismét összetűzésbe került a nemzetiszocialisták főideológusával, Alfred Rosenberggel, és bizalmasával, Wilhelm Grauval, Rosenberg a pártvezetéshez intézett panaszában önelégülten jegyezte meg: „egy húszéves megnyilvánulásából minden bizonnyal nem vonható le pontos következtetés az egész életére nézve, nem is ezt tesszük. Egy ilyen embernek ugyanakkor erkölcsileg nincs joga ahhoz, hogy a nemzetiszocializmus bírója legyen." Ehhez az érveléshez csatlakozott Martin Bormann is, az NSDAP pártkancelláriájának vezetője, és szabadságolta Frankot: „Csak azért nem lett rögtön véglegesen eltávolítva hivatalából, mert az a tisztviselőkre vonatkozó szabályozásba ütközött volna." Csakhogy Rosenbergnek komoly árat kellett fizetnie Bormann segítségéért, aki így fordult hozzá: „Hálás volnék, ha dr. Graut is felmentené a hivatala alól."[15] A megalázó lefokozás ellenére Walter Frank meggyőződéses nemzetiszocialista maradt: 1945. május 9-én öngyilkosságot követett el, mert Adolf Hitler halála után már nem volt értelme az életének. A „demagóg tébolyról", ahogy két évtizeddel korábban a *Mein Kampf*ot nevezte, ekkor már hallani sem akart.

1926 elejéig a kevésbé szélsőséges jobboldali német újságok is közöltek kritikákat, de elsősorban a kisebb, illetve csak a helyi közönség által olvasott lapok, mint a stuttgarti *Süddeutsche Zeitung*, a nürnbergi *Fränkischer Kurier* és a hannoveri *Niederdeutsche Zeitung*. Legtöbbször negatív vélemények jelentek meg, az *Augsburger Neueste Nachrichten* hangneme ambivalens értékelésével kilóg a sorból: „Akárhogy is viszonyulunk Hitlerhez és életművéhez, azt el kell ismerni, hogy kimagaslóan tehetséges ember, aki kemény életküzdelme során kialakított meggyőződésével, és őszinte akaratával egy valódi élharcos." Itt is a könyv önéletrajzi jellege került előtérbe: „Aki közelebbről meg szeretné ismerni Hitler sajátos személyiségét, és megérteni cselekedeteit, az olvassa el a könyvét: akár kritikával fogadja, akár egyetért vele, mindenképpen a hasznára lesz."[16]

Gyors felejtés

A *Mein Kampf* első kötetéről a német sajtóban megjelenő, eleinte elszórt, később azonban tetemes mennyiségűre duzzadt – bár túlnyomórészt szkeptikus – vélemények ellenére a könyvre a népi (völkisch) körök érdeklődésén kívül hamar feledés borult. Erre utal a *Weltbühne* gúnyos jegyzete is, amelyet Otto Kraus írt 1926 áprilisában, a második kötet egyik fejezetének előzetes publikálásakor, amely brosúra formájában jelent meg *Die Südtiroler Frage und das deutsche Bündnisproblem* (A déltiroli kérdés, és a német szövetségi probléma) címmel. A bécsi szerző írásában Hitler csapongó gondolatmenetét állítja pellengérre, aki néhány oldalon keresztül összefüggést próbál találni Dél-Tirol és a japán császárság külpolitikája között. A közös pont a „zsidók Németországgal és Japánnal szembeni ellenségessége" volna. Hitler ilyeténképp dicsérő szavakkal nyilatkozik „a japán nemzetállam[ról]", amely az „évezredes zsidó birodalom" „veszélyes ellenfele". Csakhogy a zsidók itt nehézségbe ütköznek, ugyanis „a sárga ázsiaiakhoz nem találnak utat"[17]. Kraus szarkasztikusan mérlegel: „A Japánnal kötendő szövetség szempontjából akár egyet is lehetne érteni Hitler külpolitikájával, amennyiben magára vállalja a feladatot, hogy meggyőzi a tervről a japánokat." Túl nagy esély azonban nincs erre, ugyanis „a japánok politikai műveltsége a zsidók merész trükkjeivel szemben sajnos nem elégséges."[18]

A kritikus mindazonáltal nem utal rá, hogy Hitler a *Mein Kampf* első, alig egy évvel korábban megjelent kötetében micsoda megvetéssel nyi-

latkozott az ázsiaiakról: „Ha mától fogva megszűnne minden árja hatás Japánra, mert Európa és Amerika elpusztulna, rövid ideig még kitartana Japán tudományos és technikai felemelkedése, de néhány év alatt elapadna a forrás. A japán jellegzetesség győzedelmeskedne, de a mai kultúra megmerevedne, és abba a mély álomba merülne, amelyből hét évtizede az árja kultúra hulláma riasztotta fel."[19] Ezt a szakaszt Kraus valószínűleg nem ismerte, mert ha olvasta volna, az ellentmondásban rejlő kényes pontot nem hagyta volna ki. Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy Hitler vallomásai nem nyerték el a kritikusok tartós figyelmét.

A *Mein Kampf* második kötetének 1926-os megjelenésekor, szinte egyáltalán nem keltett visszhangot. A kevés kritika jobbára az első kötetről szólt – így például Adolf Bartel recenziója is, amely 1927 májusában a *Deutsches Schrifttum* című folyóiratban jelent meg. Megítélése Hitlerrel való alapvető politikai egyetértésének tükrében egyáltalán nem meglepő. A *Mein Kampf* szerinte „Bismarck *Gedanken und Erinnerungen* [Gondolatok és emlékek] című önéletrajza óta a legjelentősebb német politikai publikáció". A meggyőződéses antiszemita ugyanakkor azt is kijelentette: „Hitler esetében nem csupán politikusként mondok ítéletet, hanem irodalomtörténészként is." Bartel lelkesedése határtalan volt: „Kétségtelen, hogy nincs még egy olyan német nyelvű önéletrajzi írás, amely a személyes politikai fejlődés és politikai nézetek ilyen mély és alapos bemutatását adja, és főleg olyan nincs másik, amely ilyen jelentős, jövőbe mutató értékeket határoz meg." A szerző, az NSDAP tiszteletbeli tagja, 39 oldalas brosúrájában már 1924-ben „Németország megmentőjének" nevezte a nemzetiszocializmust, most pedig így ír Hitlerről: „Könyve alapos elolvasása után meggyőződésem, hogy ő az a politikus, akire nekünk, németeknek most szükségünk van, és aki »megmenthet« bennünket."[20]

A népi (völkisch) lapok ilyen, és ehhez hasonló véleményein kívül azonban 1926 végétől 1930 elejéig a nyilvánosság alig vett tudomást a *Mein Kampf*ról. Erre utal az eladott példányszámok csökkenése is, amelyek messze elmaradtak Hitler, és az Eher-Verlag elvárásaitól. Igazán lelkesek tulajdonképpen csak a saját követői voltak. Joseph Goebbels 1926. december 12-i naplóbejegyzésében, egy rövid müncheni látogatása kapcsán jegyezte fel: „A főnök ma nekem ajándékozza *Mein Kampf*ja második kötetének első példányát." Hazafelé Goebbels, aki november eleje óta a berlini NSDAP körzetvezetője (Gauleiter) volt, azonnal olvasni kezdte: „A vonaton. Lázas izgalommal olvasom Hitler könyvét. Az igazi Hitler. Milyen nagyszerű! Szinte felkiáltok az örömtől! Micsoda figura!" Ezúttal, a hasonló terjedelmű első kötettől eltérően nem kerek két hónap, hanem alig több mint két hét alatt a végére ért: „Végigolvastam Hitler könyvét, és határtalanul boldog vagyok" – írta 1926. december 30-án. Kétségtelen, hogy a pártfőnökkel is megosztotta lelkesedését, mert jutalomban részesült: „Tegnap a főnök elküldte nekem a bőrkötéses második kötetet saját ajánlásával, és egy kedves levéllel. Nagyon örültem neki."[21]

De Goebbelstől eltérően nem minden nemzetiszocialista olvasta, és tette megáévá Hitler fejtegetéseit. A pártfőnök az NSDAP nünbergi, 1927-ben megrendezett első kongresszusán, egy szervezettel kapcsolatos előterjesztés magyarázata közben szükségét érezte, hogy utaljon a könyvében szereplő fejtegetésekre. Az egy évvel korábban belépett drezdai Herbert Knabe indítványozta, hogy a pártot „nevezzék át mozgalommá", mert a „párt" kifejezés „taszítóan" hat a választókra. Az NSDAP „Führer-elvének" megfelelően hasonló indítványokat lehetett benyújtani, amelyeket összegyűjtöttek, és Hitler írásbeli állásfoglalásai alapján döntöttek róluk, nem is mindig elutasítóan. Knabe javaslata azonban nyilvánvalóan bosszantotta a pártfőnököt. „Az indítvány értelmetlen. Az indítványozó nem ismeri a »párt« fogalmát. Az emberek mindenfajta összefogása párt, amely egy bizonyos szándék megvalósítására, vagy egy bizonyos cél elérésére irányul. Az indítvány beadójának ajánlatos lenne elolvasnia, amit a *Mein Kampf* első kötetében a 380–381. oldalon írtam erről."[22]

Hitler itt valóban egyértelműen nyilatkozott: „Sokan ellenzik és ellenezték korábban is, hogy a fiatal mozgalmakat pártnak nevezzük. Számomra ez mindig is az illető gyakorlati érzékének, és szellemi képességeinek hiányát jelentette." „Egy mozgalom értéke" ugyanis nem „a fellengzősen hangzó elnevezéseken" múlik. A névadás kérdése nyilvánvalóan intenzíven foglalkoztatta Hitlert, mert így folytatta: „Akko-

riban nehéz volt megértetni az emberekkel, hogy minden mozgalom párt, amíg eszméi nem arattak győzelmet, vagyis el nem érte célját – ha ezredszer is más nevet kap."[23] Úgy tűnt, Knabénak nem volt meg a könyv, ami az első kötet 1927 nyaráig eladott példányszámára (15 ezer) és az NSDAP-tagok létszámára (70 ezer) való tekintettel talán nem is olyan meglepő. A durva megjegyzés azonban azt eredményezhette, hogy tájékozódott a kérdésben – legalábbis a pártkongresszus ideje alatt, a hivatalos határozathozatal előrelátható időpontja előtt egy nappal visszavonta indítványát.

Paródiára érett?

Az NSDAP választási sikereinek köszönhetően 1929 végétől megnőtt az érdeklődés a *Mein Kampf* iránt – a vásárlók és a kritikusok körében egyaránt. Az egyik legnépszerűbb német író, a német nemzeti szellemiségű Rudolf Binding 1930 augusztusában megpróbálta megérteni a Hitler-jelenséget. A *Frankfurter Zeitungban* megjelent „Vezetés – de hová?" című cikkében egy sor idézetet gyűjtött össze a *Mein Kampf*-ból, amelyekből az alábbi következtetésre jutott: „Egyetlen ösztön mozgatja: az emberek leigázása. Talán mindjüket megveti. Azokat mindenképpen lenézi, akiket a legtöbb esetben megcéloz, és akikre saját célba éréshez szüksége van: a tömegeket." Hitler „ugyanazt az ösztönt és ugyanazt a megvetést érzi irántuk, mint a zsoldosvezér a zsoldosok, vagy a szélhámos az áldozatai iránt."[24] Találó megfigyelése ugyanakkor mit sem változtatott az NSDAP felemelkedésén. Binding 1933 elején ugyanakkor helyesbítette nézőpontját, és onnantól kezdve védelmébe vette az új kormányt a külföldi bírálatokkal szemben: „Egy nép, amely már nem hitt magában, most hisz. Hite pedig megszépíti." A másképp gondolkodók, és a német zsidók elleni túlkapásokat ugyan nem cáfolja, de „szórványos jelenségnek" nevezi.[25] Mivel Binding 1938-ban meghalt, azt már nem érhette meg, meddig fokozódott Hitler tömegek iránti megvetése, és hogyan tüzelte őket háborúja során.

Annak ellenére, vagy talán éppen azért, mert az NSDAP 1930 végén Németország második legerősebb pártjává vált, jó ötletnek tűnhetett

egy *Mein Kampf*-paródia publikálása. Karácsony környékén Hans Reimann humorista, és kiadója, Paul Steegemann megállapodtak, hogy kiadják Hitler könyvének paródiáját, amelynek munkacíme *Mein Krampf* (Erőlködésem) volt. Steegemann minden bizonnyal arra számított, hogy a könyv kelendő lesz, hiszen előleget és igen nagyvonalú: tizenkét százalékos részesedést ígért a szerzőnek. Csakhogy kölcsönös és durva vádaskodásba fulladt a dolog, amiben az NSDAP ráadásul tökéletesen ártatlan volt. Jó két héttel a szerződés megkötése után Reimann visszakozott, „mert aggódott az életéért". Némi huzavona után mégis késznek mutatkozott rá, hogy megírja a könyvet, ha Steegemann kötelezi magát arra, hogy „minden orvosi és kórházi költséget megtérít, ha a paródia megjelenése után megvernék."[26] Aligha gondolhatta komolyan, de a kiadó szó szerint értette. Az ügy bíróság elé került, megfellebbezték, illetve nyilvános visszhangot is kapott. Bár Reimann egyetlen sort sem adott le a paródiából, a projekttel összeforrott hír annyira elterjedt, hogy ügyvédje 1932 augusztusában a másodfokú bírósághoz intézett periratban kétértelműen így nyilatkozhatott: „Még a legjobb és legnépszerűbb humoristának is el kellett buknia Hitler könyvének paródiáján."[27]

Közben Reimann már régóta visszavonulót fújt. Ismerősök figyelmeztették, hogy veszélyben az élete, ezért kiszivárogtatta, hogy be akar lépni a nemzetiszocialisták közé. Nyilvánosan sokkal visszafogottabbá vált, egyre többet írt álnéven, vagy olyan társszerzővel, akire nem vetült a gyanú árnyéka – ahogy például a *Die Feuerzangenbowle* (Tűzfogó bólé) című filmklasszikus forgatókönyve esetében is. 1934 végén mégis kiéleződött a helyzet. Reimann befeketítette Stegemannt a könyvkiadók engedélyezésének felelősévé vált birodalmi írói kamaránál (Reichsschrifttumskammer). 1935. január 21-én a kiadó vezetőit utasították, hogy állítsák le üzleti tevékenységüket. Richard Suchenwirth, a cenzúrahatósághoz hasonló nemzetiszocialista kamarák ügyvezetője ezt így magyarázta Stegemann-nak szóló levelében: „1931-ben Hans Reimann szerzőnél megrendelte Hitler *Mein Kampf* című művének gúnyiratát. Amikor Reimann Hitler könyvének elolvasása után visszalépett a szerződéstől, kártérítési pert indított, amelynek folyamán 1932-ben megítélték a kártérítést." Stegemann, aki 1933-ban azonnal nemzetiszocialista

propagandát tartalmazó brosúrák kiadásába kezdett, kegyelmi kérvényt küldött Hitlernek, amelyet tíz oldalon keresztül igyekezett bizonyítékokkal alátámasztani. Többek között arra hivatkozott, hogy már 1930-tól „adott ki Remarque és Tucholsky ellen szóló könyveket". Csak a Reimann elleni per elindítása után, 1931-ben olvasta el a *Mein Kampf*ot, és – antiszemita utalással élve – csak akkortól kezdte „Hitler alakját és akaratát nem Ullstein szemüvegén át látni"[28]. A hízelgés azonban nem járt sikerrel: Steegemann kiadója kényszerleépítés áldozata lett, ő pedig kivándorolt Prágába, és ott élte túl a második világháborút. Ezzel szemben Reimann részben álnév alatt publikált tovább, sőt saját nevén is jelentek meg írásai – politikamentes paródiák. Goebbels jól szórakozott ezeken: „A hotelben olvastam Reimann *Das Buch vom Kitsch* [Könyv a giccsről] című írását. Rendkívül szórakoztató" – jegyezte fel 1936. október 12-én a szerző legfrissebb művével kapcsolatban. Ennek ellenére 1938 végén Reimann öt, 1921 és 1930 között írott könyve is felkerült „a káros és nemkívánatos írások listájára" – vagyis gyakorlatilag betiltották őket. A háborúban a katonákat szórakoztató műsoraival turnézott, és legalább egy rosszindulatú antiszemita szöveg jelent meg a neve alatt. Steegemann és Reimann még a háború után is folytatták vitájukat a *Mein Kampf* tervezett paródiájáról, kölcsönös egymásra mutogatás és vádaskodás közepette. Mindkettő a maga módján próbált hízelegni és idomulni. Igazán figyelemre méltó szatíra azonban, amelyet Hans Reimann írhatott volna, 1933 előtt nem jelent Hitler könyvéről.

Kommunista értelmezés

A *Mein Kampf* első terjedelmesebb kritikája 1932-ben látott napvilágot. Ernst Ottwalt kommunista író *Deutschland erwache* (Németország, ébredj!) című könyvében több mint húsz oldalon keresztül elemezte Hitler hitvallását. Jobbára azonban a KPD (Kommunistische Partei Deutschlands, Németország Kommunista Pártja) lapjainak bevett előítéleteit ismételgette. Az első kommentárok a szokásos értelmezési sémákat követték, így például ezek a mondatok semmi újat nem tartalmaznak: „*Mein Kampf* – több ez, mint egy könyvcím. A német kispolgárság végső

és visszafordíthatatlan pusztulásának szimbóluma a fasiszta diktatúrában" vagy „semmi rosszabb nem történhet vele, mint hogy végig kell olvasnia a 782 oldalt, amelyen Adolf Hitler fantáziátlan és összefüggéstelen fecsegése hömpölyög végig". Ottwaltnak végül mégis sikerült magasabb színvonalú, önálló kritikát is megfogalmaznia, melynek zárásaként meglepően találó véleményt formált.

„Nem is Hitler miatt szégyelljük magunkat, hiszen ez a népi [völkisch] újító nem is tud németül írni" – jegyzi meg élesen. Elsőként pellengérezi ki alaposabban Hitler képzavarait – például a következőt: „a sors ökle, amely felnyitotta szememet", vagy az elhíresült mondatot: „Százezrével hevernek körülöttünk Kolumbusz tojásai, de Kolumbuszokat már ritkábban találni."[29] Mindkét stílushibát pontosan idézi, a „Kolumbuszokról" szólót szó szerint, a „sors ökléről" valót pedig megfelelően rövidítve – ez eredeti mondat ugyanis így hangzik: „Itt is csak a sors öklére volt szükség, amely felnyitotta szememet ezzel a hallatlan népcsalással kapcsolatban."[30] Az a megállapítás is teljesen helytálló volt, hogy Hitler gyakran felcserélte a „mert" és az „amennyiben" kötőszókat. Ugyanakkor a szerző jórészt Linzben töltött gyermekkorára való tekintettel igazságtalannak tűnik az alábbi megállapítás: „Ami legalábbis Hitlernél »amennyibent« jelent" – az osztrák német nyelvben ugyanis ez a szóhasználat helyesnek számít. A többi nyelvi tévedését már nem idézte ilyen pontosan. A mondat eredeti megfogalmazását („Aki maga nem vergődik e fojtogató kígyó szorításában, sosem ismeri meg a méregfogait.") például itt is átalakította: „Németország egy dühös kígyó szorításában vergődik." Ottwalt itt-ott igazságtalan kritikája mégis találóan foglalja össze a lényeget. Képmutató módon az alábbi következtetésre jut: „Hitlernek nem vethető a szemére – ahogy bölcsebb párttagtársainak sem –, hogy hagyta magát befolyásolni marxista és zsidó irodalmárok német nyelvhasználatától."[31]

A felszínesebb filológiai vizsgálatnál Ottwalt számára fontosabbnak tűnt a tartalom elemzése. A kommunista szerző hasonló konklúzióra jut, mint hét évvel korábban az antiszemita *Miesbacher Anzeiger*: „Ebben a rémisztően vaskos könyvben olyan gondolat után kutatunk, amelyet még nem találtak ki ezerszer, és nyammogták és kérődzték vissza több

ezerszer. Egyet sem találunk. Egyetlenegyet sem!" Az önéletrajz külső formáját nem vette komolyan: „Adolf Hitler életgyónása nem egy kereső ember hitvallása. Farizeus önteltség és igaztalanság, amely bőségesen és hencegve tör a világ középpontja felé." Ezért is kell foglalkozni a *Mein Kampf*fal – ahogyan helyesen megjegyzi: „kevésbé azzal, amit mond, mint inkább azzal, amit el akar érni." „Írása legfőbb tendenciája" nem a történelmi igazság megmutatása, hanem „annak bizonyítása, hogy ő, csakis ő Németország elhivatott vezetője."[32] Ezt követően Ottwalt tíz oldalon keresztül követi Hitler ifjúkoráról és bécsi, illetve müncheni éveiről szóló ábrázolását, majd megkérdőjelezi a hihetetlen állításokat, anélkül, hogy részletesen és egyenként cáfolná őket. Bármennyire is kézenfekvő lenne, nem bocsátkozik a háborús ábrázolások kétségbe vonásába – minden bizonnyal nem akar ilyen személyeskedő szintre süllyedni a kritikájában. Ugyanakkor bosszantja az első világháború utáni időszak szűkszavú bemutatása, amely éles ellentétben áll a könyvre egyébként jellemző bőbeszédűséggel. Feltűnik neki, amit utána sok történész évtizedekig nem vesz észre: „Hitler politikusi pályája mindjárt egy hézaggal kezdődik. Hogy mit csinált 1919-ben és 1920-ban, azt nárcizmusa ellenére sem találta említésre méltónak." Ottwalt azonban kíváncsian rákérdez: „A müncheni fehérterror – Hitler vajon hol van ekkor? Részt vett volna a vörös söpredék leverésében, és elhallgatja az utókor elől hőstetteit? Lehetetlen!"[33]

Ahogy szinte minden kritikusnak, úgy Ottwaltnak is kevesebb mondanivalója van a második kötettel kapcsolatban. A viszonylag konkrét életrajzi szakaszokba, és az azokból levont politikai „következtetésekbe" bele tudta dolgozni magát, de a „nemzetiszocialista mozgalom" politikai frázisainál ez már sokkal nehezebbnek bizonyult. Ottwalt ehelyett ócsárlásba kezd: „Egy kispolgár képe, semmi több" – véli, majd így folytatja: „A nagy néptribun, Adolf Hitler dinári kobakjában mindössze ennyi rejlik." A Hitler könyvéről szóló fejezet végén az író visszatér a KDP párthivatali értelmezésének kliséihez, amely az NSDAP vezetőjében – az 1932-ben érvényes moszkvai fasizmus-definíciónak megfelelően – elsősorban „a tőke ügynökét" látja. Hitler „egy nagy nulla, egy hatalmas semmi, aki tudatosan és szándékosan prostituálódik olyan célok érde-

kében, amelyek nem a »népi [völkisch] gondolatban« és nem is a »német szocializmusban« gyökereznek, hanem egy megvadult kispolgár rosszindulatú és ostoba hatalomméhségében, akit nála hatalmasabbak és okosabbak dróton rángatnak."[34] A kritika tehát megrekedt félúton: bár Ernst Ottwalt helyesen ismerte fel a *Mein Kampf* gyenge pontjait, maga is az előítéletek rabja maradt.

A Weltbühne véleménye

Körülbelül ezzel egyidejűleg a *Weltbühne* több szerzője is foglalkozott a *Mein Kampf*fal. 1932 tavaszán a birodalmi elnökválasztás két fordulója során igazolást nyert, hogy az NSDAP a legnagyobb politikai erővé nőtte ki magát Németországban: Hitler államfővé választását csak az akadályozta meg, hogy a demokratikus pártok: az SDP és a Centrum támogatta a népszerűtlen, ultrakonzervatív Paul von Hindenburg újraválasztását. A baloldali liberális pacifista, Hellmut von Gerlach – másokkal ellentétben – alaposan elolvasta Hitler könyvét, az elejétől egészen a második kötet végéig. 1932 júniusának közepén igen találóan jegyezte meg: „Franciaország különösen nehéz helyzetben van. 1871 után szinte hipnotizáltan meredtek a Vogézeken éktelenkedő lyukra. Ma Hitlerre és mürmidónjaira merednek. Csak az a kérdés, mikor éri el az abszolút többséget? Mi lesz akkor Franciaországgal, melynek megsemmisítését a *Mein Kampf*ban külpolitikai programjaként hirdette meg?"[35] Mindez Hitler könyve utolsó fejezetében tett megjegyzésére utal, mely szerint Németországnak „Franciaország elpusztítását csupán eszköznek kell tekintenie", hogy „népünknek végre megadhassuk a másfelé való terjeszkedés lehetőségét."[36]

Öt héttel később Fritz Ausländer, egykori porosz tartománygyűlési képviselő, „Hitler mint nevelő" című cikkében összegyűjtötte a *Mein Kampf* idevonatkozó szakaszait, és összevetette az nemzetiszocialista kultúrpolitikusok konkrét tanácsaival. Helyesen ismerte fel, hogy a nemzetiszocialista „nevelés" központi eleme a „faji gondolkodás", ebből szükségszerűen következően pedig a keleti hódítás, vagyis az „új élettér" megszerzése. Ugyanakkor Ausländer, a kommunista tanár – bár egy

vitát követően röviddel azelőtt lépett ki a KPD-ből – nem tudott elvonatkoztatni a párt hivatalos nemzetiszocializmus-értelmezésétől: „Hitler, a kispolgár, iskolaprogramjának elméletét és gyakorlatát már régen a finánctőke szolgálatába állította."[37]

1932 októberében, a választási küzdelem közepén jelent meg Heinz Horn „Hitler németje" című cikke a *Weltbühne* hasábjain. A *Mein Kampf* szerinte „egészen egyedülálló a német irodalomban", sőt „nagyon is elképzelhető, hogy a világ más népei is irigyelnek minket a hatalmas baklövések eme gazdag gyűjteményért". Amit más országokban „könyvek és írások százaiból nagy fáradsággal gyűjtögetnek össze", itt egy az egyben rendelkezésre áll, és „az elsőtől az utolsó sorig eredeti munka, állati komolyan gondolva, és lenyűgöző pátosszal előadva." A nyelvezet „keleties gazdagságában a Karl May útleírásaiból ismert kis Hádzsi Hálef Omar tirádáin is túltesz". Aki nem tudná, hol fekszik Braunau, „a kis város legnagyobb fiának nyelvéből arra következtethet, hogy a leggyanúsabb Keleten". A későbbiekben megállapítja, hogy „A képeket és a hasonlatokat, amelyeket Hitler mély értelmű kinyilatkoztatásaiban használ, előszeretettel választja a természettudományok területéről, ezen belül pedig elsősorban a gusztustalan kisállatok, például a bacilusok, férgek és medúzák köréből."[38] Bizonyítékul Hitler egyik meglehetősen zavaros megfogalmazását választja: „Ahogy egy ilyen daganatba egészen óvatosan belemetszünk, rálelünk a hirtelen fénytől elvakulva, a rothadó testben megbúvó féreghez hasonlatos zsidócskára."[39] Ezt a szövegrészt a kritikus természetesen nem hagyta annyiban, hanem élvezettel boncolgatta: „Akármilyen gyönyörű is önmagában ez a képekben gazdag nyelvezet, nem árulja el egyértelműen, tulajdonképpen ki vakul el a hirtelen fénytől: a féreg, a zsidócska, vagy maga a bátor sebész. A költőnek a hasonlat során sajnos az is elkerülte a figyelmét, hogy a féreg azért van a testben, mert az rothad, és a test nem azért rothad, mert a féreg benne van."[40] De Hitlernek Horn szerint nem csupán a féreggel van problémája: az egyszerű tengeri élőlények biológiájával, például a medúzával is meggyűlik a baja. Bécsi munkavezetőkkel folytatott állítólagos szópárbajai kapcsán ugyanis a következőképpen fogalmaz: „Amikor egy ilyen apostolt megfog az ember, és megragadja kocsonyás, medúzaszerű kezét, az szétválik, és átfolyik az ujjai között, hogy a következő pillanatban újra egyesüljön."[41]

A *Mein Kampf* biológiai metaforáit Heinz Horn különösen bántónak találta, de nyelvi kritikájában nemcsak ezekre szorítkozott: „Ahol az állatvilágot nyugton hagyja, ott Hitler prózája színpompás ékesszólásával emelkedik ki."[42] Példaként itt az első kötet „Általános politikai megfigyelések" újságírókról szóló szakaszát emeli ki: „Ez a bagázs tákolja össze az úgynevezett »közvélemény« több mint kétharmadát, melynek habjaiból a parlamentáris Aphrodité kiemelkedik." Horn további kusza megfogalmazásokra bukkan, például: „halvány fogalmuk sincs arról, hogy ha a lelkesedés egyszer letörik, nem ébreszthető fel tetszés szerint". De ez az egészen képtelen megállapítás is elnyerte a tetszését: „Isten képmásaiból csak keveset találhatunk, különben vétkeznénk a Mindenható ellen."[43] Ebből pedig levonja végső következtetését: „Anélkül, hogy vétkezni akarnánk a Mindenható ellen: aki mindezt letört, és tetszés szerint felébreszthető lelkesedéssel olvassa, azon már nem lehet segíteni."[44]

A Hitler birodalmi kancellárrá való kinevezése utáni első hetekben újabb kritikák jelentek meg a *Mein Kampf*ról. Hellmut von Gerlach „Hitler külpolitikájáról" szóló újabb cikke a *Weltbühne* betiltás előtti utolsó számában jelent meg. Bevezetésében leszögezte: „az NSDAP bibliája Hitler könyve. A párton kívüliek számára nem egyszerű olvasmány, sok mindent nem értenek benne. De ez nem a könyvön múlik, hanem azon, hogy az olvasó nem párttag." Gerlach igyekezett fogódzót nyújtani az értő olvasáshoz. Bár nem világos, Hitler mit ért a „az állam által összefogott faj" kifejezésen, hiszen még a legradikálisabb népi (völkisch) elmélet szerint sincs német „faj", hanem csak Németországban egymás mellett élő „fajok". Ennek ellenére a *Mein Kampf* kétlépcsős külpolitikai koncepciója világosan levezethető. A távlati cél Gerlach összefoglalása szerint a következő: „Kelet felé lovagolunk!" Ennek eléréséhez azonban teljesülnie kell egy feltételnek, ugyanis, ahogy a pacifista megállapítja, Hitler szerint „a célhoz vezető út akadálya nyilvánvalóan Franciaország."[45] Bár a *Weltbühne* szerzője nem tudhatta, miről beszélt Hitler 1933. február 3-án a birodalmi hadsereg (Reichswehr) tábornokai előtt tartott bizalmas beszédében, az ott megfogalmazott politikai célokat

egészen pontosan eltalálta. Fontos beszédében ugyanis Hitler tudatosan utalt vissza a *Mein Kampf* külpolitikai szakaszaira, és azokat tovább pontosította.[46] Néhány nappal cikke megjelenése után, mivel az NSDAP egyik publicisztikai főellenségévé vált, Gerlachnak el kellett menekülnie Németországból.

Hauptmann és Schneider

A 70 éves Gerhart Hauptmann-nak ellenben nem kellett. Az irodalmi Nobel-díjas drámaíró, aki fiatalkorában haragudott II. Vilmos császárra, de az első világháború idején már hazafiasságát állította előtérbe, a nemzetiszocialisták sokszor brutalitásba forduló hatalomátvételének lecsendesedése után kezdte olvasni a *Mein Kampf*ot. Kézbe vette a „valóban nagyon jelentős Hitler-bibliát" – jegyezte be 1933 júniusának végén naplójába.[47] Abban az évben vásárolta meg az olcsó változat 28. kiadását, melynek csaknem nyolcszáz oldalából százat ellátott kézírásos jegyzeteivel és jelöléseivel, méghozzá elsősorban a kezdő, önéletrajzi és alapozó fejezeteket, de például „Az összeomlás okait" tárgyaló szakaszokat is, amelyek az 1918-as vereség felelősségéről szólnak.[48] Gyakran jelölt meg olyan szövegrészeket, amelyekkel hasonló véleményen volt, illetve felkiáltójelekkel fejezte ki egyetértését, például Hitler bécsi szakszervezetisekkel folytatott állítólagos beszélgetéseinek bemutatásánál, amely a következő ítélettel zárult: „Egyáltalán semmi sem maradt, amit ne rántottak volna le a szenny iszonyú mélyébe."[49] Mindenfajta elhatárolódás nélkül egyszerűen megjelölte olyan, nyelvileg teljesen abszurd képeit is, melyeket más kritikusok kajánul kigúnyoltak – például a Hitler szemét felnyitó „sors ökl[éről]" szólót[50]. Hasonló szakaszok kiemelésénél semmi sem utalt rá, hogy távolságot tartana a leírtakkal kapcsolatban. Ugyanakkor a *Mein Kampf* más állításaihoz fűzött kritikai megjegyzéseket is a saját példányában. A háború előtti évek Bécsében uralkodó állítólagos „szellemi terror" és „testi terror" miatti siránkozást olvasva Hauptmann, a Reichstag felgyújtása után indított, hónapokig tartó, borzasztóan brutális NSDAP-hatalomátvétel után teljesen érthetően a következő szarkasztikus megjegyzést tette: „ma, nemzetiszocialisták, persze másképpen van."[51] A daganatba metszéskor előbukkanó, a „rothadó testben megbúvó féreghez hasonlatos zsidócská[ról]" szóló szakasz szörnyű antiszemita kirohanásához pedig csak annyit fűz hozzá: „gonosz megfogalmazás." Másrészről igen sok megjegyzéssel egyetértett, a marxizmus „népbetegség[ként]" való említése mellé, amelynek alapítói „valóságos ördögök", például egyszerűen odavetette: „igen".[52]

Fél évvel Gerhart Hauptmann után, amikor a *Mein Kampf* összpéldányszáma már 1,3 milliónál tartott, Reinhold Schneider, a keresztény-konzervatív, a nemzetiszocializmussal kapcsolatban meglehetősen szkeptikus író is foglalkozni kezdett Hitler könyvével. 1935 februárjában naplójába jegyezte le az addigi talán legtalálóbb elemzést, amely a nemzetiszocialista vezér személyiségére, nyelvezetére és legfőbb téziseire is kitért. „A szerző egy demagóg, aki zseninek tartja magát, emellett a szépség nagy rajongója, miközben hatalmas gyűlölködő" – írta. Nyelvi és emberi minőségén nem időzött túl sokat: „A könyv nagy része irodalmilag rosszabb már nem is lehetne, emberileg pedig, ami még fontosabb, semmi esetre sem kellemes." Hitler világnézetét találóan „Darwin elképzeléseit keveri Nietzsche naplójának gondolataival: a legerősebbé és legbüszkébbé a világ." A kritikust nyilvánvalóan meglepte „a gondolkodás őszintén ostoba primitivitása", és leszögezte: „A példákat kerüli, hiszen nem is találna illőket." A *Mein Kampf* mindent összevetve „egy rossz vezércikk színvonalát képviseli, amelynek csupán a vehemenciája méltó a figyelemre."

Schneider ugyanakkor nem egyszerűen csak ítéletet mondott a könyvről, hanem megpróbálta megtalálni a meglepően jó eladás, és úgy általában: Hitler sikerének okait is. A propagandáról és tömegbefolyásolásról szóló fejezetekben lelt rá a megoldásra: „A könyv a vége előtt nem sokkal, a tömegek irányításának technikájáról szólva hangnemet vált, és páratlan nyíltsággal fogalmaz" – figyelte meg Schneider, aki kételkedve tette fel a kérdést: „itt a stílus is javul – vagy ez már nem is az ő stílusa?" Tartalmilag ennek a szakasznak a kifejtését is elutasítja, ugyanakkor konstatálja, hogy a „Führernek" a tömeghez „jó érzéke van". „Hatásának titkát" pedig az „ismétlődően megújuló fanatizmusban" látja, ami megint csak találó megállapítás.

Egy héttel később, amikor az olvasmány hatása leülepedett benne, Reinhold Schneider visszatért a *Mein Kampf*hoz, méghozzá tartalmi kiindulópontjaihoz, a zsidóellenességhez, és a faji őrülethez. Itt már nem a könyv megértésére törekedett, hanem a gyűlöletbeszédek abszurditását ábrázolta, és a kívánatos kiutat vázolta fel: „Feloldhatatlan az ellentét a tömeg tetszésének igénye, és az arisztokratikus tendenciák között. Hiszen az emberek előszeretettel hiszik el, hogy egy magasabb rendű fajhoz tartoznak és született előjogaik – a világuralom joga –, illetve érdemeik vannak. Azok lesznek a leglelkesebbek, akik maguk még sosem jutottak erre a gondolatra: azok a széles rétegek, akik a fajokkal kapcsolatban teljesen tájékozatlanok. Ha azonban felismerik, hogy a faj tulajdonképpeni képviselői föléjük rendelődnek, lelkesedésük nem lesz fenntartható." Egy ilyen szelekció gondolata „egyáltalán nem tehető népszerűvé, csak a kedvezményezettek körében."[53] A konzervatív író tehát a német nép azon képességéből indult ki, hogy felismerik a zsákutcát, amely felé tartanak – csakhogy ez tévedés volt. A *Mein Kampf* értő elemzését tehát illúziók táplálta remény követte.

Lion Feuchtwanger

Az elmélkedő Reinhold Schneidernél egyszerűbben ragadta meg a dolgot Lion Feuchtwanger, politikai író. Már évekkel Hitler hatalomátvétele előtt igen nyíltan agitált a nemzetiszocializmus ellen: 1930-as *Siker (Erfolg)* című kulcsregényében, amely az 1920-as évek Münchenéről szólt, megalkotta a német irodalom első Hitler-ábrázolását. Rupert Kutzner néven egy munkanélküli szerelőt mutatott be, aki „magas, néha enyhén hisztérikus hangon adott elő". „Egyre csak terjedtek az igen beszédes Rupert Kutzner tanai, aki zseniálisan egyszerű módot talált arra, hogy megtisztítsa, és talpra állítsa a közéletet. Egyre több ember érkezett, akik figyelemmel és egyetértéssel hallgatták beszédeit, a nyomdatulajdonos egy kis újságot szerkesztett, amelyet Kutzner eszméinek szentelt. De kinyomtatva ezek az eszmék már igen silánynak tűntek, az újság azonban mélyen az olvasók emlékezetébe véste, a szavain határozottan feléjük evező férfi élénk benyomását."[54]

Talán mert Feuchtwanger Hitler nyomtatásban megjelent szavaira oly keveset adott, nem foglalkozott igazán hosszasan a *Mein Kampf*fal sem. Csak akkor elégelte meg a puszta gúnyolódást, és kezdett komolyan foglalkozni a könyvvel, amikor a nemzetiszocializmus elől száműzöttek irodalmának egyik legfontosabb képviselőjévé előlépve, olyan cikkei jelentek meg, mint a „Gyilkosság Hitler-Németországban" vagy az antiszemita túlkapások felsorolásához fűzött „A sárga folt" című előszava. 1935-ben két publikációjában is hasonló megjegyzéseket tett közzé. Cinikus-szatirikus önéletrajzában így fogalmazott: „Mivel L. F. író kimondta, hogy Hitler *Mein Kampf* című könyvének 164 ezer szava 164 ezer vétség a német nyelvtan és stilisztika ellen, saját könyveit sújtotta megvetés." A gondolat annyira megtetszett neki, hogy a Berlin elegáns negyedében, a Grunewaldon található, lefoglalt házában élő lakóhoz írt „nyílt levelében" a következőképpen fogalmaz: „A könyvek, úgy hallottam, nem túl népszerűek abban a birodalomban, ahol Ön él, Herr X., és aki ilyesmivel foglalkozik, könnyen kellemetlenségbe keveredik. Én például olvastam »Führerük« könyvét, és ártalmatlanul megállapítottam, hogy 140 ezer szava 140 ezer vétség a német nyelv ellen. Megállapításom következményeképp ül most Ön a házamban." Utóiratában még hozzáfűzte: „Ön is úgy találja, hogy állításomat, miszerint »Führere« rosszul ír németül, megcáfolja a a tény, hogy Ön ott ül a házamban?"[55] Mindez valóban viccesen hangzik, mégsem megfelelő módja a *Mein Kampf* kezelésének – és még csak nem is azért, mert a két kötet sem 140 ezer, de nem is 164 ezer szóból áll, hanem körülbelül 219 ezerből.

Józanul szemlélve Hitler könyve a művelt és elkötelezetlen olvasót sem nyelvi minőségével, sem pedig érvelésével nem győzhette meg, vagyis nem nyerhette meg a nemzetiszocializmus számára. Ezzel szemben lehengerlő retorikájával tökéletesen kiszolgálta a népi (völkisch)–antiszemita körök igényeit. Igazi erőssége ebben rejlett: a *Mein Kampf* maradéktalanul megfelelt célcsoportja elvárásainak. Éppen ezért maradt minden kritika hatástalan vele szemben.

ÁTDOLGOZÁSOK

Bár a *Mein Kampf*ot a különböző kiadásokhoz újra meg újra átdolgozták, lényeges tartalmi változtatás egyetlen kivételtől eltekintve nem történt.

BARBARA ZEHNPFENNIG, POLITOLÓGUS[1]

Aktuális vagy történelmi?

A tökéletesség ritkán érhető el, első nekifutásra pedig soha. Ezért a szokásos eljárás szerint, ha egy könyvet újra kiadnak, azt többé-kevésbé átdolgozzák és kiegészítik, illetve szükség esetén a megváltozott körülményekhez és feltételekhez igazítják. Bizonyos változtatások – például a nyomtatási hibák kijavítása – hallgatólagos beleegyezéssel történnek. A kisebb nyelvi korrekciókra sem szokás külön hivatkozni. A tények hamis ábrázolását szintén javítani kell, de mindig magyarázattal ellátva: akár külön elő- vagy utószóban, akár kiegészítő lábjegyzetben. Egy szöveg csak így maradhat mindig aktuális és átlátható.

A *Mein Kampf*ot durva kritikák érték nyelvtani és értelmi hibái, képtelen megfogalmazásai, és az első kiadás sok-sok helyesírási hibája miatt. Mindez Hitlert egyáltalán nem zavarta: az alapos átdolgozás gondolata sosem fordult meg a fejében. Épp ellenkezőleg: kategorikusan elutasította: „Tartalmilag semmin sem akarok változtatni."[2] Ennek okára már a könyvében rávilágított: „Egy nagy vonalakban helyes tan esetében kevésbé káros megtartani egy olyan változatot, amely nem felel meg teljesen a valóságnak, mint javítással általános vita tárgyává tenni a mozgalom addig kőbe vésett alaptörvényét, és kiszolgáltatni a megvitatás súlyos kísérőjelenségeinek." Mindez egyenesen lehetetlen „addig, amíg

maga a mozgalom a győzelemért" küzd: „Mert hogyan is akarhatnánk az embereket vak hittel eltölteni egy tan igazságával kapcsolatban, ha a külső váz folyamatos változtatása bizonytalanságot és kétséget ébreszt?"[3]

Hitler állítólag mégis tett egy kivételt – legalábbis ügyvédje, Hans Frank visszatekintése szerint –, amikor 1938-ban megkérdőjelezte a második kötet egyik bekezdését. Frank arról számolt be, hogy Hitler kijelentette: „A szifiliszről szóló fejezet hibás, teljesen át kell írnom".[4] Kétségbevonható azonban, hogy ez valóban így történt. Frank ugyanis ebben az összefüggésben Hitler más megjegyzéseit is említette a *Mein Kampf* keletkezésével kapcsolatban, amelyek hamisnak bizonyultak – például, hogy Rudolf Hessnek diktálta az első kötetet. És ha Hitler valóban beszélt is a szifiliszről szóló szakasz átdolgozásáról, a gyakorlatban nem valósította meg a tervét. A szövegezés ugyanis 1944-ig minden kiadásban változatlan maradt.

Frankhoz hasonlóan vélhetően rosszul emlékezett vissza Otto Wagner is, aki egy időben az NSDAP-főnök bizalmasa volt. 1932-ben Hitler állítólag a következőket mondta neki: „Lassanként beláttam, hogy sok minden másképpen van, mint ahogy a rácsok mögül láttam és kifundáltam. Hamarosan hozzáláttam, hogy felvázoljam a változtatásokat és a javításokat. De ettől csak rosszabb lett. Fontolgattam, hogy visszavonjam-e a könyvet, de már nem volt rá lehetőség. Útnak indult Németországban, majd külföldön is, és a benne rejlő igaz és pozitív nem maradt hatástalan. Így nem nyúltam hozzá. Többé nem változtattam rajta."[5] Csakhogy 1932 elején még szó sem volt arról, hogy a *Mein Kampf* külföldre „indult" volna, és arra sincsen bizonyíték, hogy Hitler komolyan gondolta könyve visszavonását. Épp ellenkezőleg: 1932 elején mindennél jobban függött a belőle származó jutalékoktól.

Néhány évvel később a nemzetiszocialista államapparátusban az a vélemény terjedt el, hogy a mű idejétmúlt és meghaladott. 1936. február 5-én a propagandaminisztérium egyik titkos sajtóutasítása a következőre figyelmeztetett: „Az utóbbi időben többször is illetéktelenül idézték és magyarázták Hitler *Mein Kampf*jának külpolitikai passzusait. A kommentárok figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a könyv 1924-ben jelent meg, és az akkori politikai körülményeken alapszik."

Figyelemre méltó megjegyzés követi azt a megállapítást, amellyel Hitler valószínűleg nem értett volna egyet: „A könyv ma már történeti forrás." Ezért a jövőben „el kell hagyni a könyv külpolitikai tendenciáinak részletező tárgyalását."[6] A valóságban a *Mein Kampf* természetesen 1925–26-ban jelent meg. A pontatlanság annál meglepőbb, minthogy a *Völkischer Beobachter*, az NSDAP lapja, amely a propagandaminisztérium ellenőrzése alatt is állt, a könyv megjelenésének tizedik évfordulóján a következő kommentárral közölte le a főszerkesztő Alfred Rosenberg himnuszát: „Ma egész Németország, sőt az egész világ erre a könyvre figyel, amely korszakunk monumentuma, és mai, holnapi és holnaputáni érzéseink és gondolataink rendíthetetlen alapja marad mindörökre."[7]

Ennek ellentmond Hitler egyik megnyilatkozása is, amely Bertrand de Jouvenel francia újságíróval folytatott beszélgetése során hangzott el, és amely 1936. február 28-án a *Paris-Midi* című újságban jelent meg: „Azt kívánja, hogy javítsak a könyvemen, ahogyan az író teszi, aki kiadja műve átdolgozását? Csakhogy én nem vagyok író. Politikus vagyok. A külpolitikámon hajtok végre korrektúrát, a Franciaországgal való megegyezés terén. Ha a német–francia közeledés sikerrel jár, az igazán méltó javítás lesz. A korrektúrámat a történelem nagy könyvén hajtom végre!"[8] A propagandaminisztériumnak ez a beszélgetés sem tetszett igazán, legalábbis azt az utasítást adta, hogy „ne nagy méretben, és ne a címlapon hozzák le". A hozzá fűzött külföldi kommentárok pedig egyelőre „nemkívánatosak".[9]

A javítások részletei

Amikor az erlangeni egyetemi könyvtár munkatársa, intézményének dokumentációs kötelezettsége miatti aggodalmában megkérdezte a müncheni Eher-Verlagot, mennyiben térnek el egymástól a *Mein Kampf* különböző kiadásai, 1940-ben a következő, egyértelmű választ kapta: „A Führer könyvén sosem történt változtatás." Vagyis „a mű második kiadása megegyezik az elsővel és minden későbbivel." Csakhogy már a szöveg második mondata ellentmond ennek az állításnak, mivel kijelenti: „itt-ott végrehajtottak ugyan néhány stilisztikai változtatást, de ezek teljesen jelentéktelenek."[10]

A valóságban azonban a *Mein Kampf*on minden nagyobb nyomdai megrendelés esetén hajtottak végre változtatásokat, még ha csak apróságokat is. Az újraszedés időnként elkerülhetetlen volt, mivel az ólom nyomóformát csak korlátozott ívszám nyomtatására lehetett használni, mielőtt a betűk elkoptak volna. A tömegtermelésben tucatnyi nyomda, vagyis a legkülönfélébb szedők és korrektorok vettek részt, így sok kisebb változtatás történt: például hiányzó kettőspontok, idézőjelek és hasonló központozási eltérések.[11] Ezek azonban valóban nem voltak lényeges módosítások.

A tartalomjegyzék alapos átdolgozása azonban már nem ebbe a kategóriába tartozik. Az első kiadásokban az egyes fejezeteket jelölő élőfejet külön oldalszámmal látták el, 1930-tól azonban kétoldalas, fejezeteket mutató tartalomjegyzéket fűztek a szöveghez. Ezt az Eher-Verlag betűrendben felépített „név- és tárgymutatóval" egészítette ki, amelyet szokatlan módon a könyv vége helyett a tartalomjegyzék és az előszó között helyeztek el. Húsz oldalon több mint háromszáz bejegyzés szerepel, és legalább ezer hivatkozás a *Mein Kampf* teljes szövegére, jórészt a számos ismétlődésnek köszönhetően. Csupán a „zsidóság" címszóhoz több mint ötven hivatkozás tartozik, amelyek az egész könyvben szét vannak szórva. Ennél több utalást csak a „Hitler" és a „nemzetiszocializmus" címszavak kaptak.[12]

Szemmel látható változás volt a fraktúr betűkről az antikvára való áttérés. 1939 júniusának elején a *Mein Kampf* egyik kiadása már latin írásmóddal jelent meg, amelyet eredetileg olyan külföldieknek és külföldön élő németeknek szántak, akik tudnak németül, de a gót betűs írásmódot kevésbé ismerik. Először csak ebben a különkiadásban szerepelt így, de 1941. január 3-án Hitler egész Németországban az antikva elsődleges használatát rendelte el – méghozzá egészen képtelen indokkal. „Az úgynevezett gót írásmód (fraktúra) nem német írás, hanem a zsidó schwabacher betűképre vezethető vissza" – írta Martin Bormann három héttel később a NSDAP szolgálati helyeinek – természetesen „csak szolgálati használatra" – küldött körlevelében. A széles körű elterjedtség annak köszönhető, hogy a nyomdászatban a „zsidó dominancia" érvényesül, méghozzá „a nyomdák birtokbavétele által, amely már a

könyv-, később pedig az újságnyomtatás bevezetése óta zajlik." Ezért Bormann elrendelte, hogy a „normál írásmódnak" nevezett antikvát alkalmazzák minden nyomdaterméken. A párt nem vette túlságosan komolyan a problémát: „A bevezetés az új kiadásoknál és az újranyomásoknál történik. A fennmaradó készleteket természetesen fel kell használni." Takarékosan gondolkodtak: „A bevezetett intézkedések semmi esetre sem igényelhetnek a megszokottnál magasabb ráfordítást az alapvetően szükséges anyagokból, vagyis papírból, nyomdafestékből stb."[13] Az átállás valódi okát Joseph Goebbels 1940. február 2-án árulta el, amikor tudomást szerzett Bormann körleveléről: „A Führer tehát elrendeli, hogy mostantól az antikvát tekintsük német írásnak. Nagyon jó. Akkor a gyerekeknek legalább nem kell többé nyolc ábécét megtanulniuk. Nyelvünk pedig valódi világnyelvvé válhat."[14] Ennek ellenére a *Mein Kampf* további kiadásai egészen 1943-ig jelentek meg fraktúrában, még ha ekkor már nagyrészt latin írásmóddal nyomtatták is a könyvet.

Az újraszedés és korrektúrázás okozta különbségek, az új jegyzékek, és a vizuálisan feltűnő, de a tartalomra nem ható tipográfiai átállás mellett magában a szövegben is történtek kisebb igazítások. Az idők folyamán, elsősorban az egykötetes, olcsó kiadásra való 1930-as átálláskor több mint 2500 változtatást hajtottak végre. A legtöbb pusztán stilisztikai jellegű volt. A tördelő sok töltelékszót – például „hát", „ugyan", „nos", „noha" és ehhez hasonlók – húzott ki. Ezenkívül Hitler nyelvhasználatának felső-ausztriai jellegzetességeit is némiképp az irodalmi némethez (Hochdeutsch) igazították: a „sokkal inkább" helyére a „hanem" került, és a középfok nyelvjárási formáját is a köznyelvi alakra cserélték fel.[15] Más források idézése esetén az igen gyakori kijelentő mód helyett a németben a függő beszéd visszaadásakor nyelvileg helyes kötőmódot alkalmazták.

Az eredeti szöveg zavaros szórendjét is sok helyen javították. Ebből a mondatból például: „Három oka volt, úgy vélem, az össznémet mozgalom bukásának Ausztriában" a következő lett: „Úgy vélem, az össznémet mozgalom bukásának Ausztriában három oka volt."[16] A „München" című fejezetben szereplő szakaszt pedig – „Tehát a német nép gyarapodása adott ideig földünk kihasználásának fokozásával fedezhető anélkül,

hogy azonnal az éhségre kelljen gondolnunk" – erre cserélték: „A német nép gyarapodása adott ideig tehát az éhínség veszélye nélkül is fedezhető termőföldjeink jobb kihasználásával."[17]

Tartalmi változtatások

Néhol több mondatot is kihúztak mindenfajta pótlás nélkül, ha azok feltűnően ismételték a már korábban elmondottakat, vagy egyértelmű ellentmondásban álltak velük. A tördelők és a korrektorok a későbbi kiadásokban már legalább valamelyest enyhítettek a szitokszavak mértéktelen használatán. A „bécsi tanulóévekről és a szenvedésről" szóló fejezetben a „mozigiccs, szennysajtó és hasonló trágya" helyett „mozigiccs, szennysajtó és hasonlók" szerepelt, a „világjobbító hülyék[ből]" „hírhedt világjobbítók" váltak, a „pestises szajha" „pestis[sé]" enyhült.[18] Az olvasó számára valószínűleg teljesen érthetetlen „esztétikai majomparádé" helyett „esztétikai ifjoncok", a „saját disznó létének bűvkörében" helyett pedig „saját alacsonyrendű létének bűvkörében" állnak a könyvben.[19] A hasonló átfogalmazásokat jóindulattal még nevezhetjük „stilisztikainak" – ahogyan az Eher-Verlag is tette.[20]

Más változtatásoknál ugyanakkor ezt már nem tehetjük meg: ahol a kiadó – minden bizonnyal Hitler jóváhagyásával – közvetlen tartalmi változtatásokat hajtott végre. Olyan téma kapcsán módosítottak, amely az NSDAP gyakorlati vezetése számára hatalmas jelentőséggel bírt. Hitler ugyanis 1925-ben még a következőket írta a *Mein Kampf*ban: „A mozgalom minden szinten egy germán demokrácia alapelveit képviseli: a Führer megválasztását, aki azonban feltétlen hatalmat kap." Az egykötetes olcsó kiadásban a mondat lényeges változtatással szerepel: „A mozgalom minden szinten a teljes felelősséggel tartozó Führer feltétlen tekintélyének alapelvét képviseli." Ebből Hitler komoly következtetéseket vont le a pártmunka minden területére vonatkozóan: a helyi csoportoktól kezdve a körzetvezetésig (Gauleitung). Míg az első kiadásban ez állt: „A legfőbb elöljárót mindig választják, ezzel pedig korlátlan hatalommal és tekintéllyel ruházzák fel. Ugyanez érvényes a teljes pártvezetésre is. A választott elöljáró a mozgalom kizárólagos vezetője."

1930-tól ez a szakasz a következő megfogalmazásban jelent meg: „A vezetőt mindig felülről nevezik ki, és ezzel egyidejűleg korlátlan hatalommal és tekintéllyel ruházzák fel. A teljes párt vezetőjét az egyesületekről szóló törvény értelmében beválasztják az általános taggyűlés tagjai közé. De ő a mozgalom kizárólagos vezetője."[21]

Bár Hitler a *Mein Kampf* első kötetének utolsó fejezetéből kihúzatta a „germán demokrácia" kifejezést, az „Általános politikai megfigyelések bécsi tartózkodásom alatt" című részben ragaszkodott hozzá. A gyűlölt parlamentáris demokráciával ellentétben ez a következőt jelentette számára: „Ezzel szemben áll a cselekvéséért és mulasztásaiért teljes felelősséget vállaló vezető szabad megválasztásának valódi germán demokráciája. Az egyes kérdésekkel kapcsolatban a többség nem szavaz, csak egyetlen személyt választ meg, aki aztán vagyonával és életével felel a döntéseiért."[22] Walter Scheunemann a nemzetiszocializmusról szóló kritikai tanulmányában – amely a későbbiekben, aligha véletlenül, az „elégetett könyvek" közé került – már 1931-ben így kommentálta Hitler fejtegetését: „Eltekintünk attól, hogy egy ilyen kormányzó alakulat nevezheti-e magát demokráciának. Attól is eltekintünk, hogy a vagyoni és élettel való felelősségvállalás Tacitus korában még célszerűnek számított, ám a modern államéletben igencsak fiktív."[23]

A zsarnokgyilkosság terve

Az NSDAP-n belüli választási elvek megváltoztatása az egyetlen tartalmilag is releváns módosítás, amely a valóság változásához igazítja a könyvet. Ugyanakkor egyetlen betű sem változott azon a szöveghelyen, amely a pártfőnök birodalmi kancellárrá választása, de legkésőbb a második világháború fordulópontja után különösen kényesnek tűnhetett. A harmadik fejezetben a bécsi évek politikai meggyőződéseiről szólva Hitler a következőket írta: „Az állami autoritás nem lehet öncélú, mivel ebben az esetben a Föld minden zsarnoksága szentesítve lenne, és támadhatatlanná válna. Ha egy népet a kormányhatalom segédletével vezetnek a pusztulásba, akkor a népnek a lázadás nem joga, hanem kötelessége."[24] Ennél világosabban és egyértelműbben nem is vehette volna védelmébe a diktatórikus uralommal szembeni ellenállás jogát.

Hitlert ennek ellenére aggasztották a hasonló fejtegetések lehetséges hatásai. 1941. június 3-án „szigorúan bizalmasan" elrendelte, hogy „Schiller színművét, a *Tell Vilmost* ne adják elő többé, és az iskolában se tárgyalják." Az NSDAP pártkancelláriájának egyik másolatához fűzött aktajegyzetben Hitler döntésének okaként azt adták meg, hogy egyrészt a svájci újságok Harmadik Birodalom elleni „szégyentelen hecce" miatti büntetőintézkedésről van szó, másrészt „Tell" mint történelmi személyiség nem létezett. Egy további megállapítás azonban még fontosabb: „Tulajdonképpen nem is hős, hanem egy alattomos orvlövész."[25] De a saját könyvében szereplő, legalább ennyire veszélyes helyre Hitler nyilvánvalóan már maga sem emlékezett.

Mindenesetre az SS (Schutzstaffel) biztonsági szolgálatának terjedelmes jelentései (*Meldungen aus dem Reich* [Jelentések a Birodalomból]) egyetlen egyszer sem említik, hogy Hitler ellenfelei hivatkoztak volna erre a szakaszra. De nem szerepelt a néptörvényszék (Volksgerichtshof) és a nemzetiszocialista különbíróságok (Sondergerichte) aktáiban sem. Nem hivatkozott rá sem Carl Friedrich Goerdeler, sem Claus Schenk von Stauffenberg gróf. A 1944. július 20-i összeesküvők szélesebb köréből is mindössze egyetlen személy ismerte közelebbről Hitler könyvét: Ewald von Kleist-Schmenzin, a meggyőződéses konzervatív földbirtokos, aki 1932-es *Der Nationalsozialismus. Eine Gefahr* (A nemzetiszocializmus veszélye) című brosúrájában nyomatékosan figyelmeztet a mozgalom veszélyére. Ám a hatalomátvétel előtt az ellenállás jogáról szóló szövegrész kényessége és aktualitása még nem volt felismerhető.

Hitler építésze és fegyverkezési minisztere, Albert Speer sem ismerte a könyvet – 1945 februárja előtt legalábbis biztosan nem. Saját bevallása szerint ekkor kereste fel ismerőse, Friedrich Lüschen, aki megkérdezte tőle: „Tudja-e, Hitler *Mein Kampf*jának melyik mondatát idézik a legtöbbször az utcán?" Speer nem tudta, mire Lüschen felvilágosította: „A diplomáciának kell gondoskodnia arról, hogy egy nép ne rohanjon hősiesen a pusztulásba, hanem fennmaradjon a valóságban. Az efelé vezető utak mind célirányosak, elkerülésüket pedig kötelességszegésnek és bűntettnek kell neveznünk."[26] Igen jól illik mindehhez egy másik szakasz is, folytatta Lüschen, és itt idézte az ellenállás jogáról és kötelességéről szóló szövegrészt.

Speer ezen elcsodálkozott: „Maga Hitler mondta ki, amire az utóbbi hónapokban törekedtem. Már csak a végkövetkeztetés marad: Hitler – politikai programjának érdekében – tudatosan árulta el saját népét, amely feláldozta magát céljaiért, és amelynek mindent köszönhetett. Ezen az éjjelen határoztam el, hogy Hitlert ki kell iktatni."[27] Speer, aki egy közeli munkatársa előtt hangosan „Hitler boldogtalan szerelmének" nevezte magát, állítólag ekkor tette első előkészületeit a zsarnok meggyilkolására.[28] Megpróbált mérges gázhoz jutni, és azt a birodalmi kancellária alatti bunkerbe vezetni. Ugyanakkor valószínűtlen, hogy ezt a tervét komolyan megpróbálta volna véghez vinni. Mindez csak egy utólag kitalált, a védekezést szolgáló állítás lehetett, amellyel a Nürnbergben zajló legfőbb háborús bűnök perének bíróit igyekezett enyhébb ítéletre hangolni. Sok évvel később Speer visszatekintve így nyilatkozott egy brit újságírónak: „Az elkeseredettség sugallta, de soha nem tettem volna meg. Nem tudtam volna megtenni."[29]

Bár Hitler könyvét többször is a mozgalom „gránit alapzat[ának]" nevezte, amelyet nem szabad átdolgozni, a kiadástörténet során több ezer változtatás történt rajta. A legtöbbnek nem volt tartalmi hatása: a valóságban jelentéktelenek voltak. Az egyetlen ismert releváns módosításnál is izgalmasabb az a néhány szakasz, amely kényes tartalma ellenére is változatlan maradt egészen az utolsó kiadásig.

A FOLYTATÁS

A *Zweites Buch* ismételten rámutat, hogy Hitler politikai-világnézeti érvelésének csupán néhány sablonos sarokpontja volt, amelyekhez mindenkor ragaszkodott.

MARTIN BROSZAT, TÖRTÉNÉSZ[1]

A dél-tiroli kérdés

Kibővíteni egy már meglévő dolgot első pillantásra könnyebb feladatnak tűnik, mint valami újat létrehozni. De ennek a fordítottja is igaz lehet. Ahhoz ugyanis, hogy egy könyv folytatásához megnyerjük az olvasókat, eltérő tartalomra van szükség, ám anélkül, hogy az túlságosan ellentmondana a már megjelent előzménynek. Külpolitikai elképzeléseiről Adolf Hitler a *Mein Kampf* két kötetében már nyilatkozott – ha nem is szisztematikus kifejtés formájában, csupán a német szövetségi politikáról szóló két hosszabb kitekintésben. A szakaszok központi gondolata igen hasonló: Németországnak Nagy-Britanniával és Olaszországgal kell szövetségre lépnie, hogy Franciaország fölé kerekedhessen a kontinensen zajló hatalmi harcban, majd új „életteret" hódíthasson meg Kelet-Európában, lényegében a Szovjetunió terhére.

Programja tudatosan szembehelyezkedett a berlini kormány nemzetközi politikájával. Az 1923 óta hivatalban lévő Gustav Stresemann külügyminiszter elődeihez hasonlóan politikai egyensúlyra törekedett Franciaországgal, amely a Népszövetségbe való 1926-os belépésben csúcsosodott ki. A birodalmi kormány a Szovjetunióval is igyekezett megegyezésre jutni – ennek eredményeképp ugyanabban az évben barátsági

szerződés jött létre a két ország között. Európa egyetlen vitás helyzetét Stresemann tudatosan hagyta lezáratlanul. A Lengyelországgal való megegyezést, amely az 1919 és 1922 közötti határváltoztatások kötelező elismerését jelentette volna, a német társadalom nagy részéhez hasonlóan visszautasította. A berlini szerződés ugyanakkor egy semlegességi záradékot is tartalmazott, amely nyilvánvalóan csupán a Szovjetunió Lengyelország ellen indított esetleges revansháborújára vonatkozhatott. Diplomáciailag igen barátságtalan aktusról van itt szó, amely ellen még az NSDAP sem emelhetett szót.[2] A keleti szomszéddal kapcsolatos részleges egyetértés ellenére Hitler ahol tudta, nevetségessé tette a nemzeti liberalizmust képviselő külügyminisztert. 1927-es heidelbergi beszédében például azzal viccelődött, hogy „Stresemannt ez és ez az államférfi fogadta, és ezzel és ezzel az államférfival háromnegyed órán keresztül beszélgetett. A múlt héten már egy órát beszélt vele, a jövő héten pedig azt halljuk majd, hogy kettőt."[3]

Ugyanakkor az NSDAP-nek volt egy külpolitikailag igen sebezhető pontja. A német–lengyel határrevízió mellett az 1920-as évek közepén a nemzeti érzelmű németeket és osztrákokat Dél-Tirol kérdése foglalkoztatta. Az 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződés értelmében, amely az osztrák köztársaságot hasonlóan érintette, mint Németországot a nyugati hatalmakkal kötött versailles-i szerződés, Ausztriának nemcsak Triesztről, Isztriáról és a jórészt olasz lakosságú Trentinóról kellett lemondania Olaszország javára, hanem Dél-Tirolról is. Dél-Tirol mind a 172 német nyelvű községe csatlakozott ahhoz a petícióhoz, amelyben önrendelkezési jogot követeltek, és amelyet a római parlament tüntetően figyelmen kívül hagyott. Németországban a weimari köztársaság idején a baloldali szociáldemokratáktól egészen a Centrum reakciós szárnyáig, sőt a szélsőjobboldali Német Nemzeti Néppártig (Deutschnationale Volkspartei) teljes volt az egyetértés, hogy az egyértelműen német kultúrájú Dél-Tirol helyzetét revideálni kell.

Csak az NSDAP nem csatlakozott ehhez a többségi véleményhez, annak ellenére, hogy a *Mein Kampf*ból származó mondat – „Azonos vér azonos birodalomhoz tartozik"[4] – az alapelveik közé tartozott. Ennek két oka is volt. Hitler külpolitikai koncepciója a Nagy-Britanniával mint

tengeri hatalommal, illetve a Földközi-tenger és Észak-Európa felé irányuló Olaszországgal való szövetségen alapult, ezzel pedig nem fért össze Dél-Tirol visszakövetelése. Másrészt Rómában 1922 októbere óta Benito Mussolini uralkodott, akinek fasiszta mozgalmában és hatalomra emelkedésében Hitler saját példaképét látta. Aligha támadhatta meg Európa egyetlen olyan kormányfőjét, aki jórészt az övéhez hasonlatos ideológiát vallott.

Hitler már 1922 novemberében – valószínűleg nem véletlenül – Adolfo Tedaldi olasz diplomata jelenlétében hangot adott határozott véleményének: „Pillanatnyi helyzetünkből csak egy nagyhatalom támogatásával szabadulhatunk meg, erre pedig számtalan okból Olaszország a legalkalmasabb. Azzal az Olaszországgal szemben, amely kész segíteni nekünk, most és a jövőben is abszolút hűségre kötelezzük magunkat. A 200 ezer, megfelelő bánásmódban részesülő német iránt érzett testvériség emberi érzelmétől vezetve sem feledkezhetünk meg arról, hogy másutt valóban elnyomott németek milliói élnek, és hogy mindenekelőtt Bajorország sorsa forog kockán. Nyíltan és egyenesen kell közölnünk Olaszországgal, hogy a dél-tiroli kérdés nem létezik, és ezután sem fog létezni."[5] Hitler a következő években újra meg újra hasonlóan nyilatkozott, nyilvános és bizalmas beszélgetéseiben egyaránt. „Arra van szükség, hogy Németország tisztán és világosan lemondjon a dél-tiroli németekről" – mondta például szimpatizánsai előtt tartott beszédében.[6] A *Mein Kampf* második kötetében pedig leírta, hogy 1914 és 1918 között pontosan ott volt, ahol Dél-Tirol sorsáról döntöttek – a hadseregben. „Ezekben az években kivettem a részemet a harcból – állította –, és nem azért, hogy Dél-Tirol elvesszen, hanem azért, hogy a többi német földhöz hasonlóan, a haza része maradjon." Az a legkevésbé sem zavarta, hogy bajor ezrede sosem került még csak az olasz front közelébe sem. Két oldallal később azonban már fel is adja a Dél-Tirolra formált igényt, mivel egy ilyen konfliktus nem állhat a német–olasz megegyezés útjába: „A zsidóknak és a Habsburg legitimistáknak nagyon is érdekében áll, hogy megakadályozzák Németország szövetségi politikáját, amely egy nap a szabad német haza feltámadásához vezethet. Nem a Dél-Tirol iránti szeretetből csapnak ekkora felhajtást, mert ezzel nem segítenek rajta,

sőt ártanak neki, hanem a lehetséges német–olasz egyezségtől való félelmükben."[7]

Hitler számára annyira fontosnak tűnt ez a téma, hogy 1926 februárjában, a készülő második kötet egy fejezetét *Die Südtiroler Frage und das deutsche Bündnisproblem* (A dél-tiroli kérdés és a német szövetségi politika) címen 10 ezer példányban adta ki brosúra formájában.[8] Az előszóban a következőképpen fogalmaz: „Mindaz, amit a közvélemény manapság felhoz Olaszország ellen, nem a dél-tiroli németség sorsa iránti aggodalomból fakad, hanem a jelenlegi olasz kormány, és legfőképp az Olaszország nemzeti lelkiismeretét megtestesítő, páratlan zseni iránti gyűlöletből."[9] Hasonlóan érvelt Alfred Rosenberg, a *Völkischer Beobachter* főszerkesztője is egy évvel később, a *Der Weltkampf* című folyóiratban megjelent cikkében: „A harc ma Mussolini, a szabadkőművesek ellensége ellen, és általában a német nép ellen zajlik, hogy elfojtsák végső, pislákoló erejét. Ez a lényege a jelenlegi, mesterségesen gerjesztett Németország–Olaszország-problémának."[10]

Dél-Tirol témájának ilyesfajta elintézése azonban kevés megértésre talált a német közvéleménynél, különösen, amikor 1928 elején a római kormány szigorította új és problémás állampolgáraival való bánásmódját. Ausztriában, és valamelyest Németországban is felháborodást keltett a dél-tiroli iskolákban kötelező jelleggel bevezetett olasz nyelvű hitoktatás. Sajtókampány kezdődött. A *Völkischer Beobachter* azonban szokatlanul defenzív érvelésre kényszerült, hiszen követnie kellett Hitler és Rosenberg irányvonalát, így nem hangolhatott Olaszország ellen. A dél-tiroli intézkedésekre adott olasz magyarázatot a lap ugyan „alaptalannak" nevezte, de a témához kapcsolódóan, a hét végére azonmód meg is hirdette Mussolini beszédét, amelyben tisztázza a történteket.[11] A felszólalás ugyanakkor nyilvánvalóan csalódást okozott Rosenbergnek, aki feltűnően semleges hangnemben tudósított róla.[12]

Egy nappal később azonban megemésztette az olasz miniszterelnök arcátlanságát, és visszatért a szokásos érveléshez. A „Der marxistische Weltbetrug" (A marxista világcsalás) című cikke szerint, ha jobban megnézzük, a Dél-Tirolról szóló beszédben nem is volt olyan sok negativitás. Németország érdekében az állna, ha jóváhagyással reagálna, ám az

„úgynevezett német politika" nem használja fel az Olaszországban tapasztalható rokonszenvet, hogy „az olasz érdekekkel összhangban lyukat üssön az antanton." Ehelyett inkább Németország ősellenségeivel: „franciákkal, polyákokkal és a zsidó pénzvilággal" kacérkodik. Különösen a szociáldemokraták szítják a Dél-Tirollal való nemzeti szimpátiát, de csak azért, hogy „fellobbantsák a marxista-zsidó világforradalmat, és az egész németséget elintézhessék."[13] Ez az erőltetett magyarázat azonban aligha győzhetett meg bárkit is.

Az 1928. május 20-ra meghirdetett parlamenti választások előtt a dél-tiroli kérdés tovább gyengítette az NSDAP pozícióját. Néhány beszédében Hitler állást foglalt a kérdésben, de nem sikerült meggyőzően indokolnia az Olaszországgal szemben támasztott népi (völkisch) igények, és az előle való meghátrálás közti ellentmondást.[14] További beszédeiből valószínűleg ezért hagyta el a témát. Az *Oberbayersiche Generalanzeiger* is megemlítette a téma hanyagolását Hitler, 1928. április 23-i landsbergi fellépéséről szólva: „A sok-sok fejtegetés közül, amelyek részben, de legfőként az előadás második órájában merész hasonlatok terjengős használatába torkolltak, hiányoltunk egy témát: mi van a külföldi németekkel, és mindenekelőtt: mi van a dél-tiroliakkal? E sürgető kérdésre Hitler úr egyetlen szót sem vesztegetett."[15] Más újságok, mint a *Deutsche Tageblatt*, a *Bayerische Kurier* vagy a *Münchner Post* azt a vádat is felhozták, hogy az NSDAP választási kampányát Olaszországból finanszírozzák, a Dél-Tirolról való lemondás ellentételezéseként. A választás vasárnapján a müncheni SDP plakátkampányt indított: a nagy formátumú hirdetményen azzal vádolták Hitlert, hogy eladta Dél-Tirolt Mussolininek a választási kampányhoz nyújtott anyagi segítségért cserébe. Az NSDAP főnöke azonnal feljelentést tett. A másodfokon is tárgyalt ügyben a müncheni tartományi bíróság megállapította, hogy a vád nem bizonyítható, így ejtették az ügyet.[16]

Felszabadító rúgás

Ám Dél-Tirol ennél mélyebb sebeket ejtett. 1928. május 23-án, három nappal az NSDAP számára lesújtó: birodalomszerte mindössze 810 ezer szavazatot, átszámolva 2,6 százalékot és 12 mandátumot jelentő válasz-

tási eredmény után Hitler olyan részletesen beszélt a témáról, mint soha azelőtt. Új, és meggyőző gondolatmenetet ugyanakkor nem tudott felmutatni. Ennek ellenére ez idő tájt döntött úgy, hogy újabb könyvben fejti ki külpolitikai nézeteit. A következő hat hétre visszavonult a nyilvánosság elől. Elhagyta Münchent, és a néhány hónappal korábban kibérelt obersalzbergi Wachenfeld-házba költözött, egészen 1928 júliusának elejéig. Most is diktált, ahogy 1926 nyarán a *Mein Kampf* második kötetênél is, méghozzá valószínűleg magántitkárnőjének, Herta Frey-nek, aki hallás után gépelte le a szövegeket. Erre utal a fennmaradt gépírásos kézirat, amely a központozás előtt sok helyütt szóközöket tartalmaz, illetve a gépelt javítások, amelyek gyorsírásos feljegyzésből való másolás esetén nem így néznek ki. Minden bizonnyal vázlatról volt szó, amely két példányban, indigóval készült. Az első 239 oldal első, míg a maradék 86 oldal másodpéldányként maradt fenn. Legalább három fejezet a közepén félbeszakad, és hogy a többi vajon teljes-e, azt Hitler kusza érvelésmódja miatt nem lehet biztonsággal megállapítani.

Az előszóban Hitler megmagyarázza, miért ír még egy könyvet: „A nemzetiszocialista mozgalom a nagyhatalmú koalíció ellen harcol, amely a legkülönfélébb szempontokra hivatkozva igyekszik a német külpolitika középpontjába helyezni a dél-tiroli kérdést. Az uralkodó franciabarát tendenciával szembehelyezkedve, a párt Olaszországgal kíván szövetséget kötni. Azt hangsúlyozza – a teljes német közvéleménnyel szemben –, hogy Dél-Tirolnak sem így, sem úgy nem kell, és nem is szabad megakadályoznia ezt a politikát." Hitler szerint ezt a meggyőződést az NSDAP ugyan a német pártok közül egyedüliként képviseli, de valamikor ez válik majd „a német nemzet újbóli felemelkedésének alapjává". „Azért írom az alábbi művet, hogy részletesen megokoljam, és érthetővé tegyem az ebben való mélységes hitemet."[17]

Az első fejezetben Hitler az életről mint harcról szóló szociáldarwinista felfogását fejti ki. Bár részletesebben taglalja, mint a *Mein Kampf* vonatkozó szakaszaiban, lényegesen nem tér el ezektől. „A Földön az élőlények számtalan faja él – írja –, és minden egyes faj önfenntartási és fennmaradási vágya és ösztöne végtelen. A tér azonban, amelyben az élet folyamata zajlik, ezt korlátozza. Egy behatárolt gömbfelületről van szó, amelyen élőlények milliárdjai küzdenek az életükért, és utódaik életéért. Az életért folytatott harcra az élettér ezen korlátozottsága kényszerít, ám ez a harc egyben a fejlődés feltétele is." Az erőszakos konfliktusok mindenáron való elkerülése nem jó választás: „Ha csődöt mond a békepolitika, az éppúgy a nép pusztulásához, húsának és vérének megsemmisüléséhez vezet, mint a meghiúsuló háborús politika." Ám éppily veszélyes az örökös háború politikája is, hiszen ilyenkor „a hős meghal, a bűnöző megmarad." A népességnövekedés születésszabályozás útján történő korlátozása sem megoldás: „Egy évnyi születéskorlátozás Európában több embert öl meg, mint ahány a francia forradalomtól máig, az európai háborúkban összesen elpusztult, beleértve a világháborút is."[18] Az első fejezet Hitler beszédeinek jellegzetes retorikai megoldásával: csattanóval zárul: „Mert nem azért politizálunk, hogy meghalhassunk. Csak annyi ember halhat meg, amennyi a nép továbbéléséhez szükséges."[19]

A következő szakasz a német politika négy lehetséges útjának felvázolásával folytatódik, amelyekkel a *Mein Kampf* második kötetében már foglalkozott.[20] Hitler azt a meggyőződését ismétli meg, amely szerint a gazdaság külkereskedelmi célú erősítése nem biztosíthatja egy nép hosszú távú fennmaradását, mert ez sokkal inkább a rendelkezésre álló földterülettől függ. Még ha rövid- és középtávon sikeres is lehet a kereskedelmi többletre és importra irányuló politika, valójában az állam kudarcát hordozza magában: „Egy nép úgynevezett békegazdasági [wirtschaftsfriedlich] politikájának veszélye abban rejlik, hogy olyan népességnövekedést tesz lehetővé, amely nem arányos a saját területekből és termőföldekből származó élethozadékkal [Lebensertrâgniss]. Az emberek nem megfelelő méretű élettérre való bezsúfolása nem ritkán súlyos társadalmi károkat okoz. Munkaközpontokban koncentrálódnak, amelyek kevésbé a kultúra helyszínei, mint inkább fekélyek a nép testén, ahol szörnyű bűnök, erkölcstelenségek és betegségek keverednek."[21] A fejezet közvetlenül Hitler velős definícióival zárul, amelyek pontosan összefoglalják politikai álláspontját: „A politika egy nép földi létéért folytatott harcának megvalósítása, a külpolitika pedig a nép számára szükséges, megfelelő méretű és minőségű élettér biztosításának művé-

szete. A belpolitika egy nép mindezekhez szükséges hatalmi erejének fenntartása, faji értékének és létszámának formájában." Bizonyos beszédeiben, és egy 1927-es írásában Hitler korábban ehhez hasonlóan nyilatkozott.[22]

A harmadik és negyedik fejezet is jól ismert állításokat tartalmaz, bár kissé más formába öntve. Az élet helyes felfogásának alapja a „faji elv" elismerése. Aki ezt nem veszi figyelembe, visszafordíthatatlanul pusztulásba viszi a népét. A demokrácia megakadályozza „az igazán nagy vezetők" felemelkedését, akikre azonban feltétlenül szükség van: „A népeknek dönteniük kell: többségi döntéshozást, vagy igazi vezetőket akarnak. A kettő nem fér meg együtt."[23] Mindezt a minden politika alapját képező, táplálékot biztosító termőföld kérdésének boncolgatása követi. Zárásképpen Hitler azt az elvet fogalmazza meg, amelyhez a Harmadik Birodalom bukásáig ragaszkodni kívánt: „Megpróbálok arra törekedni, hogy eltökéltséggel pótoljam, ami a siker eléréséhez és nagyságához még hiányzik, és ezt a szellemiséget az általam vezetett mozgalomra is kiterjesszem."[24]

A befejezetlen fejezetet, amely a polgári politikusok által szorgalmazott idegen népek „germanizálása", és a nemzetiszocialista „térpolitika" közötti ellentétet igyekszik bemutatni, újabb terjedelmes, történelminek szánt fejtegetések követik, Bismarck és Hitler korának eltéréseiről. Ha rövidebben is, de mindez már a *Mein Kampf*ban is szerepelt, és ugyanez érvényes a császárság 1914 előtti, elhibázott politikájának ábrázolására is, amely jórészt az első kötet harmadik és negyedik fejezetének megismétlése. A második kötetnél alaposabb kifejtést kap azonban a kérdés, miért nem tartja elérendő célnak a világháború előtti status quo elérését: „Ha a német nép valóban elérné az 1914 előtti határok visszaállítását, akkor a világháború áldozatai éppígy hiábavalóak lennének. De egy ilyen visszarendeződés népünk jövőjének szempontjából sem járna semmiféle előnnyel."[25] Ez a fejezet is a szöveg közepén szakad meg.

A következő szakaszban Hitler a termőföld-politika elképzelhető alternatíváit vázolja fel. A történelmi határok visszaállítása és az expanzív gazdaságpolitika egyformán elfogadhatatlan lehetőség, ahogy a pán-

európai állam létrehozása is. Az az érv, miszerint az Egyesült Államok is ezt az utat választotta, Hitler szerint Európában nem állja meg a helyét: „Cáfolni kell azt a véleményt, hogy ha az amerikai unióban létrejöhetett a különböző népek tagjainak összeolvadása, akkor ez Európában is lehetségessé válhat." Az Egyesült Államokban ugyanis „olyan különböző hovatartozású emberek olvadtak össze egy fiatal néppé", akik „faji szempontból azonos, de legalábbis egymással rokon csoportokhoz tartoznak". Ahol nem ez volt a helyzet, ott az NSDAP-vezér elképzelése vált valóra: „Sajátos és erőteljes nemzeti érzéssel, illetve faji ösztönnel rendelkező véridegen embereket az amerikai unió sem volt képes összeolvasztani. A kínai és japán elemek esetében asszimilációs ereje csődöt mondott."[26]

Hitler ennek ellenére tiszteletet érez az Egyesült Államok teljesítménye iránt – emellett a következő évtizedek főellenségének tekinti. „Könynyelműség volna azt hinni, hogy az Európa és Amerika közötti viszály mindig csupán gazdasági természetű marad" – írja. Épp ellenkezőleg: hosszú távon fegyveres konfliktus várható: „Észak-Amerika a jövőben az egyetlen állam lesz, amely ellenállást fejthet ki: amely mind belső életének jellegével, mind külpolitikájával képes népe értékét fajilag felemelni, és az ehhez legcélszerűbb államformába rendezni."[27] Mielőtt mindezt megfogalmazta volna, Hitler alsóbbrendű szerepet tulajdonított az Egyesült Államoknak. A következő években sem tért vissza korábbi gondolkodásához – egyetlen berlini beszéde kivételével, ahol 1928. július 13-án, a berchtesgadeni diktálásból közvetlenül visszatérve Amerikát kifejezetten „jövőbeli ellenségnek" nevezi.[28]

Hitler természetesen Németország semlegességét sem tekinti megfelelő alternatívának. „A világháború egy dolgot kétségkívül bebizonyított: aki semleges marad a világtörténelmi küzdelmek idején, az kisebb üzleteket talán köthet, de hatalompolitikai szempontból véglegesen kimarad a világ sorsának irányításából." Ha az Egyesült Államok 1917-ben nem üzent volna hadat Németországnak, másodrendű hatalommá degradálódott volna: „Azzal, hogy az amerikai unió belépett a háborúba, tengerészetileg elérte Anglia erejét, világpolitikailag pedig kiemelkedő jelentőségre tett szert."[29] Az Oroszországgal kötendő szövetség sem jöhet szóba, véli Hitler. A *Mein Kampf*ból már ismert fejtegetéseket itt kite-

kintésekkel egészíti ki. Aggodalmát fejezi ki egy nyugaton – elsősorban Franciaország és Németország között – zajló légi háború lehetséges következményei miatt: „a német határon jelenleg mindössze egy néhány négyzetkilométeres terület van, amely ne volna bevehető egyetlen óra leforgása alatt az ellenséges repülőgépek egyetlen látogatásával."[30] Hitler 1927 és 1928 közötti beszédeiben hasonló fejtegetésekkel nem találkozunk, ezért feltételezhető, hogy ezt a megjegyzését aktuális újságok és folyóiratok ihlették.

Szövetségi álmok

Szűkebb értelemben véve tulajdonképpen csak a kézirat utolsó harmadát képező körülbelül száz oldalt szentelte a nemzetiszocialista külpolitikának. A kiinduló helyzetről szóló nyolc megállapítással kezd. A Népszövetségtől nem vár semmit, de azt is megállapította, hogy Németország helyzetén pusztán katonai eszközökkel nem lehet javítani. Szükséges tehát, hogy „eddigi hintapolitikáját végleg befejezze, és egy határozott irány mellett döntsön, annak pedig vállalja és viselje a következményeit."[31] Franciaország azonban mindig is az ellensége marad, vagyis a nyugati szomszéddal való szövetség eleve kilátástalan. Ebből a szituációból kiindulva vezet le lehetséges célokat. A fejezet ebben az esetben is befejezetlen, és megint csak ismert követelések ismétlésében merül ki. A külkereskedelemre irányuló politika a Nagy-Britanniával való konfliktushoz vezetne, az 1914 előtti status quo visszaállítása pedig szintén nem járna haszonnal, az egyetlen értelmes cél tehát a keleti élettér meghódítása.

Ezzel állította szembe a tengeri és gyarmati világhatalommal kötendő szövetség vízióját, amely Hitler ellenfeleinek alapvetően hibás elképzelésén alapul: „Németországban különösen elterjedt egy téves nézet: hogy Anglia bármely európai nagyhatalmat azonnal legyőzné. Ez azonban nem igaz. Anglia hosszú időre figyelmen kívül hagyta az európai viszonyokat: egészen addig, amíg ki nem alakult egy fenyegető világkonkurrencia. Csak azt a fejlődést tekintette fenyegetésnek, amely a jövőben tengeri és gyarmati uralmát veszélyeztetné."[32] Csakhogy a valóságban amellett,

hogy valóban saját világbirodalmukat tartották szem előtt, a brit politikusok már a 18. század közepétől szigorúan ügyeltek arra, hogy egy több pólusú hatalmi rendszer kialakításával elejét vegyék egy erős európai vetélytárs megjelenésének. A *Mein Kampf* második kötetében ezt Hitler egészen konkrétan le is írta.[33]

Meglepő fordulattal zárásként kijelentette: „Európán belül az Anglia számára legveszélyesebb állam pillanatnyilag Franciaország." Katonai hegemóniája fenyegeti Nagy-Britanniát, méghozzá „Franciaország Angliához képest elfoglalt földrajzi helyzetéből adódóan": „A fontosabb angol nagyvárosok jó része, szinte minden védelem nélkül ki van téve a francia légitámadásoknak, ráadásul bizonyos angol városok nagy távolságú lövegekkel a francia partokról is elérhetők." Hitler minden bizonynyal aktuális olvasmányára támaszkodva diktálta a következőket: „Igen, ha a modern technikának sikerül fokoznia a nagy távolságú nehézlövegek teljesítményét, akkor London francia szárazföldről való megtámadása sem esik kívül a lehetőségek körén."[34] Ám figyelembe véve a támadóháborúk bojkottjáról zajló 1928-as tárgyalásokat, illetve a párizsi politikusok és a katonaság Németországban is jól ismert megfontolásait arról, hogyan lehetne Franciaország keleti határát egy esetleges német invázió ellen 1914-hez képest megerősíteni, mindez teljesen irreálisnak tűnt.

A fejezet a társadalom nemzeti liberális és nemzeti konzervatív szárnya elleni kirohanásokkal zárul, akik Németországot egy „politikailag" és „fajilag" lezüllött „második Svájccá" akarják tenni: „Patrióta polgári-nemzeti zugpolitikusaink ezt elérhetik, csak folytatniuk kell a folyamatosan zajló szócséplést, tiltakozásokat köpködni, egész Európa ellen háborút folytatni, és minden tett elől gyáván megbújni." Itt a felszínre tör Gustav Stresemann külpolitikájának nyilvánvaló sikere is, mert Hitler így folytatja: „Ezt nevezik a Németország újrafelemelkedéséért folytatott polgári-nemzeti-patrióta politikának." Buzgalmában azonban Hitler nem csupán Stresemann nemzeti liberális Német Néppártját támadta, hanem az erőteljesen jobboldali DNVP (Deutschnationale Volkspartei) követőit is: „Ahogyan polgárságunk szűk hatvan év alatt lealacsonyította és kompromittálta a „nemzeti" kifejezést, úgy pusztulása közben a „haza"

gyönyörű fogalmát is lerombolja, amikor egyleteiben puszta frázissá degradálja."[35] Nyilvánvaló célzás volt mindez az „Acélsisak – A Frontkatonák Szövetsége" (Stahlhelm – Bund der Frontsoldaten) elnevezésű német nemzeti veteránszövetségre, amely az SA konkurenciája volt.

Hitler a tizenötödik fejezetben tér vissza a témára, amely 74 oldalával a kézirat legterjedelmesebb szakasza. „Olaszország Európa második államа, amely nem áll alapvető konfliktusban Németországgal, mivel külpolitikai céljaik egyáltalán nem keresztezik egymást." Épp ellenkezőleg: érdekeik nagyrészt megegyeznek, ami azzal is összefügg, hogy 1861 és 1871 között nagyjából egyidejűleg alakultak állammá: „Hasonlóan a német egyesüléshez, amelynek igazi ellensége elsősorban Franciaország és Ausztria volt, az olasz egységmozgalom is e két hatalomtól szenvedett a legtöbbet" – vélte Hitler. Olaszország emellett jelenleg is Németországhoz hasonló problémákkal küzd: ki kell terjesztenie területét, hogy elláthassa növekvő népességét. „Az olasz terjeszkedés természetes színhelyét ugyanakkor most és a jövőben is a Földközi-tenger peremterületei jelentik."[36] Ez a párhuzam közelebb hozza egymáshoz a két államot. Tekintettel arra, hogy Németországban Olaszország 1915-ös hadba lépését az antanthatalmak oldalán – még több mint tizenkét évvel később is – széles körben árulásnak tekintették, mindez igen merész kijelentésnek tűnt.

Hitler szerint az érdekegyezés „Benito Mussolini, a zseniális államférfi" hatalomra jutása óta csak tovább fokozódott.[37] Mindkét állam Franciaország természetes ellensége, komoly viszály azonban nincsen közöttük. Ahhoz, hogy Hitler ezt állíthassa, jóval jelentéktelenebb színben kellett feltüntetnie a dél-tiroli kérdést, ezért többször is megismételte, hogy ott csupán 200 ezer – sőt tulajdonképpen 164 ezer – német került olasz fennhatóság alá.[38] A kéziratban üresen hagyott helyek arra utalnak, hogy Hitler utólag akarta pótolni a pontosabb számokat egy részletezőbb bekezdésben, ám erre már nem került sor. Dél-Tirollal kapcsolatos érvelései néhány hónappal korábban tartott beszédeit idézték, méghozzá elsősorban az 1928. május 23-it.[39] Jól ismert megjegyzése volt ezzel kapcsolatban, hogy nem ő és az NSDAP árulta el Dél-Tirolt, hanem egyrészt azok a politikusok, akik aláírták a versailles-i és a saint-germaini

szerződéseket, és 1919 óta teljesítési politikát (Erfüllungspolitik) folytatnak, másrészről természetesen a „zsidók", akiket Hitler az egész kéziratban majdnem kéttucatszor említ, méghozzá elsősorban a befejezésben.

Tömören és velősen fekteti le rasszizmusának alapjait. A „zsidók" végső célja a „véres bolsevizálás". Oroszországban és Franciaországban ez a harc már eldőlt, méghozzá a „zsidóság győzelmével". Nagy-Britanniában még folyik a küzdelem: „A zsidó invázió ott még mindig a régi brit hagyományba ütközik. Az angolszász ösztönök továbbra is olyan élesek és elevenek, hogy nem beszélhetünk a zsidóság teljes körű győzelméről." Mussolini országában azonban éppen fordított a helyzet: „A fasizmus győzelmével az olasz nép győzedelmeskedett. Ha a zsidó kényszerből meg is próbál alkalmazkodni a fasizmushoz Olaszországban, az Olaszországon kívüli hozzáállása a fasizmushoz elárulja belső meggyőződését." Hitler természetesen tisztában volt azzal, hogy Mussolini nem támogatta az antiszemitizmust az 1920-as években, sőt néhány zsidót miniszteri posztokra is kinevezett, és zsidó szeretőt tartott. Bár a fasiszta pártnak volt egy kisebb, radikálisan zsidógyűlölő szárnya is, amely alkalmanként pogromokat hirdetett, de az antiszemitizmus nem tartozott Mussolini diktatúrájának ideológiai magjához. Hitler azonban figyelmen kívül hagyta ezt az ellentmondást, mivel „egyetlen másik állam sem alkalmas arra, hogy Németország szövetségese legyen, csupán Olaszország."[40] A kézirat a Német Népi Szabadságmozgalom (Deutschvölkische Freiheitsbewegung) – az NSDAP-nél is kisebb, az 1928-as választásokkor alig 270 ezer szavazattal egyetlen mandátumot sem szerzett szélsőjobboldali szakadár csoport – ellen szóló, csípős megjegyzéssel zárul.

A meghiúsult terv

Hitler az 1928 júniusában és júliusának elején lezajló diktálás után nyilvánvalóan nem vette kézbe többé a 324 oldalt. Legalábbis erre utal, hogy egyetlen jelentéktelen, kézírásos korrektúra látszik csak a szövegen, amely nem tőle származik.[41] Ezen kívül az eredeti, befejezetlen fogalmazvány változatlan maradt.

Hogy miért nem jelentek meg könyv formájában Hitler külpolitikai fejtegetései, arra nem derült fény. Max Amann, az Eher-Verlag üzletvezetője is lebeszélhette róla, hiszen a *Mein Kampf* eladásai 1928-ban különösen rosszul alakultak: mindkét kötetből több ezer példány volt még raktáron. Egy újabb Hitler-könyv hatására eladásuk tovább csökkenhetett volna. Mivel a kiadó nagy összegű előleget fizetett a szerzőnek, amely még nem térült meg, gazdaságilag nem állt Amann érdekében, hogy kiadja a pártfőnök újabb kötetét.

Elképzelhető, hogy túl csekélynek tűntek a különbségek a nemzetiszocialista külpolitika első említésre méltó ábrázolásához képest, amelyet Alfred Rosenberg 1927-ben, szintén az Eher-Verlagnál jelentetett meg *Der Zukunftsweg einer deutschen Außenpolitik* (Egy német külpolitika jövőbe vezető útja) címmel. A *Völkischer Beobachter* főszerkesztője alapelvként fektette le, hogy az NSDAP olyan hatalmakkal törekszik szövetségre, amelyek szerves területi politikája nem áll ellentétben a némettel, ami azt jelenti, hogy az uralkodáshoz számukra nem létszükséglet sem a pénzarisztokrácia, sem Franciaország, sem pedig az egész francia rendszer."[42] Rosenberg szerint ezek az államok Nagy-Britannia és Olaszország – erre a következtetésre pedig Hitlerrel nagyjából azonos gondolatmenet alapján jut. Mussolini ideológiáját ugyanakkor nem látja olyan pozitívan, mint a pártvezér: „Nem látjuk, mit gondol legbelül Mussolini, de tény, hogy hivatalosan minden antiszemitizmust elutasít."[43]

A publikálás elmaradásának harmadik lehetséges oka, hogy Hitler gondolatmenete rövid idő alatt meghaladottá vált. 1928. október 20-án, a reakciós Alfred Hugenberg kiadótulajdonost megválasztották a DNVP élére, amely az 1928-as parlamenti választások alkalmával szavazóinak majdnem egyharmadát elveszítette, és még inkább jobbra tolódott. Ha az NSDAP nem is tekintette magát Hugenberg szövetségesének, Hitler kéziratának a nemzeti érzelmű polgárság ellen szóló kirohanásai nem kívánt következményekkel járhattak volna. 1929 nyarán a Hitler-mozgalom szövetséget kötött a DVNP-vel és az Acélsisakkal, hogy a népszavazás kezdeményezésével megakadályozzák a német jóvátételi kötelezettséget szabályozó Young-terv megvalósítását.

A kézirat egy példánya mindenesetre az Eher-Verlagnál maradt, ahol egy páncélszekrénybe zárták, és szigorúan titokban tartották. A másolatot Hitler valószínűleg magánál tartotta. Legkésőbb 1945. április 22-én semmisülhetett meg, amikor Julius Schaub főadjutáns Münchenben és Obersalzbergben elégette a diktátor személyes iratait. A kiadói példány azonban megmaradt, az Eher könyvrészlegének egykori vezetője májusban adta át egy amerikai tisztnek „Adolf Hitler állítólagos kiadatlan művének kéziratát" – ahogy a százados rövid kísérőszövegében megállapította.[44] Sok más lefoglalt irattal együtt az Egyesült Államokba szállították, ahol tévesen a *Mein Kampf* vázlataként vették leltárba.

Poszthumusz megjelenés

Az iratköteget csak 1958-ban azonosította Gerhard L. Weinberg, német származású történész. Felismerte a kiadatlan dokumentum jelentőségét, és hozzálátott a kritikai kiadás munkálataihoz. Két évvel később az információ kiszivárgott, és eljutott az NSZK-ba, a nürnbergi háborús bűnösök börtönébe: „A Welt nemrégiben közölt egy jegyzetet, amely szerint megtalálták Hitler második könyvét, és hamarosan kiadják" – jegyezte fel az ott raboskodó Albert Speer, aki leírta megmaradt fogolytársai reakcióit is: „Schirach gúnyosan nevet, és úgy véli, ezzel a szélhámossággal kicsit elkéstek. Hess is kétli, hogy a *Mein Kampf*nak folytatása lett volna, Hitler titkáraként neki biztosan tudnia kellett volna róla." Az egykori építész és fegyverkezési miniszter már nem volt olyan biztos ebben: „Én azonban emlékeztem, hogy Hitlernek a Berghof újjáépítésekor elfogyott a pénze, és egy meglévő kéziratra, amelyet külpolitikai okokból még nem akart publikálni, felvett néhány százezer márka előleget."[45] Végül Hess is elismerte, hogy esetleg egy hosszabb emlékiratról lehet szó, 1931-ből. Baldur von Schirach, a Hitlerjugend egykori vezetője azonban ezt is cáfolta.

Valójában Speernek volt igaza. Hitler 1942. február 17-én, egyik végtelenül hosszú monológjában utalt „egy másik, kiadatlan írására"[46]. A diktátor titkárnői között is ismeretes volt, hogy létezik egy ilyen kézirat: egyikük legalábbis, aki 1933 óta tartozott Hitler stábjához, beszámolt róla, amikor 1945-ben egy francia tiszt kihallgatta. Még maga Rudolf Hess is kétszer említette leveleiben, hogy Hitler egy újabb könyvön dol-

gozik. 1928. június 28-án szüleinek azt írta, hétvégén Berchtesgadenbe utazik, ahol „a tribunushoz kell menn[ie], aki ott egy új, nagyon jónak tűnő könyvet ír a külpolitikáról."[47] Ugyanazon a napon Hess Hannover-Nord NSDAP-körzetvezetőjének is fogalmazott egy levelet, amelyben tájékoztatta, hogy „Hitler úr július elején, előreláthatólag néhány napig Berlinben lesz." Ennél korábban a kért látogatási időpont „aligha jöhet szóba, mivel Hitler úr Berlinbe utazása előtt Münchentől távol dolgozik a könyvén."[48] Legkésőbb 1928 júniusának végéig ismertté vált az NSDAP vezetőségében, hogy Hitler egy újabb könyvet diktál, különben Hess nem tehetett volna ilyen megjegyzést.

A *Mein Kampf* soha ki nem adott folytatása elsősorban a külpolitika témáját tárgyalja. Hitler szükségesnek látta a megírását, mert nyomás alá került a fasiszta Olaszországgal kötendő szövetség iránti kiállásáért, amikor Dél-Tirol német kultúrájú lakossága miatt kiéleződött a vita. A kézirat ugyanakkor, néhány aktuális utalástól eltekintve, alig több mint Hitler korábbi állításainak variálása. Nem tisztázott azonban, hogy a *Mein Kampf* egyébként is alacsony eladási rátái miatt nem jelent meg, vagy azért, mert tartalmilag gyorsan meghaladottá vált.

ÉRTÉKESÍTÉS

Minden könyv elér egy bizonyos példányszámot. Hitler *Mein Kampf*jáé túlságosan nagy volt. Ma erősen alábecsüljük, mennyire elterjedt lehetett a német háztartásokban.

Michael Neumann, kulturális ügyekért felelős volt államminiszter[1]

Marketing

A siker reklám nélkül is lehetséges, de a tapasztalat szerint a jó marketing minden termék eladási esélyét megnöveli. A könyvekre is igaz, hogy a reklámozás ideális esetben már a megjelenés előtt elkezdődik. Ebből a szempontból a Franz Eher Nachfolger GmbH, az NSDAP kiadóvállalata kifejezetten haladó szelleműnek bizonyult. A meghiúsult novemberi puccsot követően magát a kis céget hivatalosan nem tiltották be, ellentétben az NSDAP pártlapjával, a *Völkischer Beobachter*rel, amely a legfontosabb termékének számított. Mivel azonban a párt betiltásával a kiadó elveszítette legfontosabb üzlettársát, a lefoglalt vagyon felszámolója úgy vélte, hogy ezzel a kiadó is „tönkrement", hiszen „létfontosságú szervét" veszítette el.[2] Csakhogy az 1923-ban alapított „Deutschvölkische Verlagsbuchhandlung" (Német Népi Kiadói Könyvkereskedés) azonos néven – Franz Eher Nachfolger – változatlanul fennmaradt, ennek leple alatt pedig az üzletmenet is folytonos maradhatott. A kiadó könyvkereskedése így már 1924 júniusának első felében terjeszteni kezdte az elítélt és letartóztatott pártvezető első könyvét hirdető reklámkiadványát. A brosúra az „Elszámolás – Négy és fél év harc a hazugság, a butaság és a gyávaság ellen" címen hirdette a leendő kötetet.[3]

A nehézkesen hangzó cím valójában Hitler fontos jelszava volt, amelyet hívei igen jól ismertek. Már 1920 júliusában, majd 1922 áprilisában használta a „négy és fél év háború" kifejezést a beszédeiben. 1923 márciusában is említette, de akkor az 1918. novemberi forradalom kezdete óta eltelt időre vonatkoztatva.[4] A kifejezés olyan fontos volt számára, hogy a müncheni népbíróság előtti első felszólalásában, rögtön az elején így fogalmazott: „Azt hiszem, különösnek tűnhet, hogy olyasvalaki, aki több mint négy és fél éven keresztül, sőt gyakorlatilag majdnem hat évig azt tanulta, hogy engedelmeskedjen a feletteseinek, senkinek se mondjon ellent, és vakon alkalmazkodjon; egyszerre az állami élettel szembeni legnagyobb ellentmondásba kerül, amikor az alkotmány ellen tiltakozásba kezd."[5] Ezért tűnt kézenfekvőnek, hogy könyve is ezt a címet kapja – legalábbis amíg az 1924-ben várható volt a megjelenése.

A reklám szerint a kötet „július hónap folyamán" kerül publikálásra. Ez meglehetősen optimista elképzelés volt, hiszen a reklámlap kinyomtatásakor a szövegből még csak néhány oldal készült el. Ennek megfelelően a reklámban ígért tartalom igen távol állt a később megjelent könyvtől. Max Amann, az Eher-Verlag üzletvezetője aligha számíthatott arra, hogy a pártfőnök könyvét ilyen gyorsan publikálhatja: a megjelenés meghirdetett dátuma inkább marketingfogás lehetett. A reklámlap ajánlata csábító volt: aki a megjelenése előtt megrendelte a kötetet, annak tizenkettő helyett csak tíz birodalmi márkát kellett érte fizetnie, ebből ötöt előre. A pártról szóló későbbi leírások szerint az összegből három márkát az ügynök kapott jutalékként, az Eher-Verlag pedig mindössze kettőt.[6] Ez azonban valószínűleg nem így történt, mert az első kiadást ilyen módon aligha lehetett volna előfinanszírozni, ezenkívül Hitler öt számjegyű előlegre tartott igényt. Ez a tény az NSDAP későbbi bemutatásaiban természetesen egyszer sem szerepelt.

A kiadó üzletvezetőjének ötvenedik születésnapjára megjelent ünnepi kiadásban, 1941-ben a következő szerepelt: „A Führer börtönbüntetése idején kezdett dolgozni alapművén, a *Mein Kampf*on, és itt fejezte be az *Elszámolás* című első részét. A kiadására Max Amann kapott megbízást. Pénz nem állt rendelkezésre. De Amann ebben a helyzetben sem hátrált meg. Új utat választott. A kiadó és a pártkirendeltség munkanélkülivé vált kollégái, akik a párttagokat a legjobban ismerték, megrendelőszelvényeket kaptak, és hirdetőként teljesítettek feladatot. Megrendeléseket kellett gyűjteniük, és azonnali befizetéseket szerezniük. Ezekkel az előlegekkel finanszírozták a nyomdát, a kötészetet, a forgalmazást és a terjesztést. A megrendelők pedig, akik szinte kizárólag a párt tagjai közül kerültek ki, türelmesen vártak."[7] Az NSDAP adatai szerint a reklámnak köszönhetően nagyjából háromezer előrendelést tudtak felvenni a csúszás ideje alatt *Mein Kampf*ra átnevezett Hitler-könyvre. Ennek alapján a 10 ezer példányszámú első kiadás reálisnak tűnt. Az Eher-Verlag „honoráriumkönyvébe" (Honorarbuch) feljegyezték, hogy az 1925. július közepi első nyomás, és a decemberi utánnyomás között 9586 példány kelt el: a maradék kiadói és szerzői tiszteletpéldány, és néhány, a könyveknél elkerülhetetlen hibás nyomás lehetett.[8]

Kiadói sikertelenség

Csakhogy a *Mein Kampf* értékesítése már a második kiadásnál viszszaesett. 1925 novemberében a kiadó nyolcezer példányt nyomtatott ki, de majdnem három év kellett ahhoz, hogy mind elkeljen. Ráadásul az 1926. december 10-én publikált második kötet, amelynek az első kötet forgalmát is fokoznia kellett volna, megbukott: 1927-ben csak 3543 példányt értékesítettek, a következő évben pedig 2199-et. A 10 ezer darab egészen 1929-ig kitartott, így az utánnyomás a maga szerény háromezres példányszámával csak augusztusban jelenhetett meg. Az első kötet sok vásárlójának nyilvánvalóan egy kötet is bőven elég volt Hitler művéből, annál is inkább, minthogy a második rész sem került kevesebbe, mint tizenkét birodalmi márka. Ennyi pénzért a szokásos 30 pfennig, és egy birodalmi márka közötti belépti díjak mellett akár egy tucat NSDAP-rendezvényre is el lehetett látogatni, ahol Hitler felszólalt – és akkor még egy-két liter sörre is maradt pénz, ami akkoriban 60–90 pfennigbe került.[9] Egy ilyen esemény pedig sokkal elevenebbnek és szórakoztatóbbnak tűnhetett, mint a könyv elolvasása, és közösségképző ereje is jóval nagyobb volt.

Kiadói szempontból a *Mein Kampf* 1928 végéig egyértelműen sikertelennek bizonyult – még a 23 ezer, kötetenként tizenkét márkáért eladott

példány ellenére is, és ezen az 1929-ben elkelt 7664 kötet sem változtatott. A lényegesen drágább pergamen-, illetve bőrkötéses gyűjtői és luxuskiadásokat egyébként is csak minimális darabszámban értékesítették. Nem tudható pontosan, miért gondolta meg magát a kiadó és a szerző, mindenesetre a Franz Eher Nachfolger az új kiadást teljesen más formába öntötte. A nyomatékosan és tudatosan "népi kiadásnak" nevezett változat 1930. május 7-én jelent meg, a két részt egy kötetbe foglalta, lényegesen kisebb méretű, illetve könnyebb volt, és vékonyabb papírra nyomtatták. A két kötetért az eddig legjutányosabb 24 birodalmi márka helyett csak harmadannyit: nyolc márkát kértek. A hasonló terjedelmű és kivitelezésű könyvekhez mérten még mindig drágának tűnt – ezek rendszerint 5–7 márka körüli áron voltak kaphatók. Visszatekintve az Eher-Verlag elégedett volt a lépéssel: „1930-ban végre hozzáláthattunk a népi kiadás megjelentetéséhez, és a szélesebb néprétegek számára is elérhetővé tettük a könyvet" – örvendezett egy 1938-as reklámbrosúra, majd így folytatta: „Nem csoda, hogy a kiadási számok is ugrásszerűen megemelkedtek."[10] A valóságban a kiadó vállalkozó kedve nem volt határtalan: az új kiadás először mindössze 10 ezer példányban jelent meg.

Az 1930-as áttörés

Egyszerre azonban virágozni kezdett az eladás. A népi kiadást gyors egymásutánban négyszer is ki kellett hozni, hogy minden igényt kielégíthessenek. Az 1928-as parlamenti választások megalázó, 2,8 százalékos eredménye után több területi választás is azt bizonyította, hogy az NSDAP felfutóban van. Az 1928. november 17-i, berlini helyhatósági választáson a Hitler-mozgalom helyi szavazatainak aránya az 1928-ashoz képest 5,8 százalékra – a háromszorosánál is magasabbra – emelkedett. A jó eredmény nem számított kivételnek: ezt igazolja a badeni (7,1 százalék), a türingiai (11,3 százalék) és a lübecki (8,1 százalék) polgárság választása is. 1930-ban a tendencia folytatódott: június 22-én az NSDAP Szászországban 14,4 százalékot ért el, Braunschweigban szeptember 14-én pedig 22,2 százalékot. Ugyanazon a napon a Hitler-párt birodalomszerte is áttörést ért el: a szavazatok 18,3 százalékát kapta, így 107 képviselővel

kis pártból egyszerre a Reichstag második legerősebb frakciójává emelkedett.[11] 6,4 millió német szavazott rájuk, közülük azonban – statisztikailag nézve – csak minden 118. személy vette meg a *Mein Kampf*ot, amelynek hivatalos eladási száma az összes változatot tekintve, a népi kiadás 90 százalékos arányával 54 086 lett az év végére. A német könyvkereskedelem tőzsdeújságjában megjelent reklámhirdetése szerint az Eher-Verlag azt remélte, hogy „Karácsonyra szánt könyvként milliióknak jut majd eszébe Adolf Hitler *Mein Kampf*ja". Ez a vágy azonban nem teljesült.[12]

Bár az NSDAP 1931-ben is több tartományi választáson hatalmas növekedést ért el – Oldenburgban például 37,2, Hessenben 37,1 százalékkal –, a *Mein Kampf* eladása, magas szinten ugyan, de stagnálni kezdett. A kiadó hivatalos közleménye szerint 50 808 példány kelt el az összes kiadásból. 1932-ben a két birodalmielnök-választáson, a két parlamenti választáson, a poroszországi, bajorországi, württembergi és számos kisebb tartományban rendezett tartományi választásokon a Hitler-párt aránya 30 és 40 százalék között állandósult. Az elnökválasztás második fordulóján, és a július 31-i parlamenti választáson egyenként csaknem 14 millió német szavazott az NSDAP-re. A pártelnök könyve mégsem kelt el milliós példányszámban, bár az eladások az év során elérték a 90 ezer darabos rekordmennyiséget, és ezzel az összeladás 225 ezerre emelkedett. Mégis csupán minden hatvanadik Hitler-szavazó volt *Mein Kampf*-tulajdonos. Az Eher-Verlag megint csak egy olcsóbb: kétkötetes, puhatáblás kiadást hozott ki, melynek darabját 2,85 birodalmi márkáért árusították. Ez újra felpörgette az értékesítést: hirtelen több mint 20 ezer darab kelt el a könyvből – bár az első kötetből most is lényegesen több, mint a másodikból.

1932 végén Hitler felemelkedése igen magas szinten: a választók csaknem egyharmadánál állt meg. A párt az 1932. novemberi parlamenti választások alkalmával veszített először szavazókat: 11,8 millióra esett vissza a támogatottságuk. A párton belül a szakadás jelei mutatkoztak. A Gregor Straßer körül kialakult pragmatikus szárny elutasította Hitler „mindent vagy semmit" politikáját, aki vagy kancellár akart lenni, vagy oppozícióba vonulni. Németország liberális lapjai annak a reményüknek

adtak hangot, hogy a Hitler-mozgalom ezzel véget is ér. A *Frankfurter Zeitung* például 1932 és 1933 fordulóján megállapította: „Visszaverték a demokratikus államra mért súlyos nemzetiszocialista támadást. Papen és Schleicher köre hatalmas ellentámadással válaszolta meg, amely ugyan jócskán próbára tette az idegeinket, és okozott bizonyos károkat, de az NSDAP soraiban komoly zavart keltett." A *Berliner Tageblatt* így gúnyolódott: „Az emberek mindenütt az egész világon róla beszéltek... Mi is a keresztneve? Adalbert Hitler? És azután? Egyszerűen nyoma veszett!" A *Vossische Zeitung* kommentárja szerint „Az utóbbi év túlpolitizáltsága, amelyet a nemzetiszocialisták mindenáron „a döntés évévé" akartak tenni, túlságosan hirtelen jött ahhoz, hogy valóra váljon. Ami tűznek tűnt, az valójában láz volt. Annál nagyobb most a kimerültség." A hagyományokhoz hű lap nyugodtabb idők eljövetelét várta Németországban: „A köztársaság mégis megmenekült. Nem azért, mert megvédték, hanem mert a támadói kölcsönösen elintézték egymást."[13]

Az első millió

A valóságban azonban mindössze 29 nap választotta el Németországot Adolf Hitler kancellári kinevezésétől. 1933 januárja folyamán egyre fokozódott a feszültség a berlini kormánynegyedben. Nyilvánvaló volt, hogy komoly döntés következik, csak az nem, hogy miféle. Valószínűnek látszott, hogy az NSDAP-n belül szakadásra kerül sor, és a pragmatikus szárny Hitler nélkül alapítja meg új, németnemzeti-reakciós kormányát. Az alternatívát egy katonai diktatúra jelentette, ahogyan 1923 novemberében is. Egyetlen dolog volt világos: ez így nem mehet tovább. Nem is ment, mert a teljesen alaptalan híresztelés, miszerint a birodalmi hadsereg puccsra készül Paul von Hindenburg birodalmi elnök ellen, váratlan fejleményt eredményezett: 1933. január 30-án délelőtt az államfő birodalmi kancellárrá nevezte ki a rangjából eredően oly megvetett „cseh őrvezetőt". Az Eher-Verlag villámgyorsan reagált a nyilvánosság és az NSDAP számára egyaránt meglepő, teljesen új helyzetre: már a német könyvkereskedelem következő tőzsdeújságjában megjelentette reklámhirdetését: „A nap könyve a *Mein Kampf*. A német könyvkereskedő egész sorokban állítja a kirakatba."[14]

A nemzetiszocialisták kormányrészvétele a *Mein Kampf* eladását erőteljesebben emelte, mint a párttagok számát. 1933 tavaszán a hatalom brutális, és szinte totális megszerzése után a konjunktúra tovább élénkült. Úgy tűnt, Hitler Németország jövője, és aki karriert akart befutni, vagy eddig hátrányban érezte magát, most kihasználta a lehetőséget. 1932 végén a párt 720 ezer tagot számlált, míg 1933 májusának elejére a felvételi kérelmek száma nagyjából 2,5 millióra emelkedett.[15] A fennmaradt fotók tanúsága szerint az NSDAP számos kirendeltségén szó szerint a plafonig tornyosultak a feldolgozatlan jelentkezési lapok, és a müncheni pártcentrum sem tudta követni a regisztrációkat. Ezért április végén tagfelvételi zárlatot hirdettek. A *Mein Kampf*ot ezzel szemben továbbra is szabadon meg lehetett vásárolni – ameddig voltak szállítható példányok. Több nyomdában is párhuzamosan zajlott az újabb és újabb kiadások előállítása, amelyek közül a leggyakoribb az egykötetes, népi kiadás volt. Az összpéldányszám adatai ingadoztak. 1933. október 2-án újságok jelentése szerint kiszállították „az egymilliomodik példányt".[16] Három cég is nyomtatott: kettő Münchenben, egy pedig Lipcsében. 1933. január 1-től november 17-ig 854 127 példányt adtak el.[17] Az év végéig a teljes eladás tovább emelkedett: az NSDAP adatai szerint 1,182 millióra rúgott, más becslések 1,08 milliót valószínűsítettek.[18] Ez az 1932 végéig eladott kötetszám ötszöröse volt, miközben a párttagok száma a zárlatnak köszönhetően ez idő alatt csak kicsivel több mint háromszorosára emelkedett.

A nyolc márkáért árusított egykötetes népi kiadás, és az átlagárakhoz igazított – 5,7 márkáért adott – kétkötetes puhatáblás változat népszerűsége körülbelül egyformának volt nevezhető. Az árkülönbség ugyan érezhető volt, de nem érintette túl érzékenyen a vásárlókat: nagyjából öt karton cigaretta árának felelt meg. Az eddigiek mellett azonban hamarosan igényesebb kivitelezésű ajándékkiadások is megjelentek félbőr, illetve bőrkötésben, valamint a „jubileumi kiadások" egész sora. Számos különleges változat is napvilágot látott: egyedi darabokként, vagy kis példányszámú kiadásokként. Nyomdász- és tördelőtanoncok például létrehoztak egy méretarányosan felnagyított, DIN A4-es formátumú – gyakorlatilag használhatatlan – egykötetes óriáskiadást.[19] Az *Illustrierte Beobachter* pályázati felhívásának fődíjaként egy szemé-

lyes ajánlással ellátott, pergamenbe kötött díszkiadás szerepelt. Feladatként a tízéves Adolf Hitlert kellett beazonosítani egy 1899-es osztályfényképen.[20]

Esküvői kiadás

Az eladások további növekedésében bízva, az Eher-Verlag hatalmas nyomdai megrendeléseket adott le – ám az eladás a Harmadik Birodalom első évét követően erősen visszaesett: körülbelül az egyharmadára. 1934-ben 380 ezer példány talált gazdára, 1935-ben már csak 350 ezer.[21] A kiadó hatalmas raktárkészleteket halmozott fel, ezért arra törekedett, hogy újabb piacokat hódítson meg messze legfontosabb termékének. A német ipar birodalmi rendje (Reichsstand der deutschen Industrie), valószínűleg a birodalmi kancellária diszkrét nyomására, az első világháború, és a „harcos idők" minden súlyos rokkantjának ajándékozott egy példányt Hitler könyvéből.[22] A reklám az NSDAP-n belül is sikeres volt. Martin Bormann, Hitler párthelyettese, Rudolf Hess törzsvezetője (Stabsleiter) elrendelte: „A párt minden kirendeltségének, tagozatának és kapcsolódó szövetségének elsődleges kötelessége a *Mein Kampf* lehető legszélesebb körű terjesztése. Arra kell törekedni, hogy egy nap minden német család, még a legszegényebb is hozzájusson ehhez az alapvető műhöz."[23] Itt azonban még mindig teljes árú példányokról, és nem másodkézből szerzettekről van szó. 1938 októberében a birodalmi írói kamara elnöke, Hanns Johst a londoni *Times* egyik tudósítását követően felszólította a német könyvkereskedőket, hogy a *Mein Kampf*ból kizárólag új példányokat árusítsanak, mivel „minden nemzetiszocialista gondolkodású németet kínosan érintené, ha korunkban a Führer művét „antikvárként" látná viszont."[24] A valóságban a felszólítás mögött az Eher-Verlag eladási érdekei húzódtak meg, még ha Johst személyesen ritkán is publikált az Ehernél, mert elsősorban a szintén NSDAP-közeli Langen-Müllernél jelentek meg az írásai.

Az eladás ösztönzésének bizonyos módszereivel a politikai vezetés azonban túl messzire ment. A *Völkischer Beobachter* berlini fióktelepének vezetője, 1935. június 21-én megírta a *Die NS-Gemeinde* című szaklap

szerkesztőségének, hogy a folyóirat nem ad hírt a kezdeményezésről, miszerint „ideje lenne, hogy a német hatóságok az iskolai használatban is kötelezővé tegyék a Führer művét", hiszen „ahogy időközben ismertté vált, a Führer helyettese megegyezett Rust birodalmi miniszterrel, hogy a mű iskolai bevezetését egyelőre visszavonja."[25]

Az a kezdeményezés sem fokozta lényegesen az eladásokat, hogy az anyakönyvi hivatalok minden friss házasságot kötött párnak adják át a *Mein Kampf* egy (természetesen teljes áron megvásárolt) példányát, mert sok közösség pénzügyi okokból elhalasztotta a bevezetést. Bár még a birodalmi belügyminisztérium is nyomást gyakorolt a Német Települési Gyűlésre (Gemeindetag), 1937 közepén a helyi önkormányzatok csaknem háromnegyede megtagadta, hogy esküvői ajándékként osztogassa Hitler könyvét. Németország húsz legnagyobb városa közül még két évvel később, közvetlenül a háború előtt is csak hatban kapták kézhez a friss házasok a *Mein Kampf*ot – az „Ostmarkot", azaz a Birodalomhoz csatolt Ausztriát is beleértve. A birodalmi főváros, Berlin, valamint Hamburg, Essen, Drezda, Breslau és Frankfurt am Main továbbra sem bizonyultak hajlandónak, míg Bécs, München, Stuttgart, Köln, Lipcse és Hannover időközben eleget tett az Eher-Verlag kérésének.[26]

Az esküvői kiadás csekély sikere ellenére 1936-ban, az olimpiai játékok évében az eladás némiképp megugrott: 590 ezerre, majd 740 ezer példányra emelkedett, végül 1938-ban elérte a 900 ezret.[27] Magukban a kötetekben azonban egészen más adatok voltak feltüntetve: 1938-ban például 1,15 millió példány kinyomtatásáról szóltak. Az Eher-Verlag honoráriumkönyvében csak 1933 novemberéig rögzítette a *Mein Kampf* eladási adatait, mivel a későbbiekben „a honoráriumok elszámolása a gyártásnyilvántartásban került feljegyzésre", amelynek a második világháborúban nyoma veszett, így kevés megbízható adat maradt fenn. 1938 augusztusának végén az összpéldányszám átlépte a 4 milliós határértéket, amiről a *Völkischer Beobachter* büszkén tudósított, az Eher-Verlag pedig „A németek könyvét" ünneplő reklámbrosúrában adott számot.[28] Egy évvel később, közvetlenül a háború kitörése előtt, az elegáns kivitelű, félbőr kötésű 483. kiadással együtt már több mint 5,5 millió példány létezett. 1940 és 1941 között alig kevesebb mint egymillió

példányt nyomtattak ki, míg 1942 és 1944 között ez a szám több mint 1,6 millióra emelkedett. Ekkor már a bibliapapírra nyomott „hátizsák-kiadások" domináltak, amelyet 7,20 birodalmi márkáért árusítottak, és a hadsereg katonái számára tervezték. A termelés egészen 1944 késő nyaráig vagy kora őszéig zajlott. Az utolsó ismert, 1027–1031. kiadással a teljes példányszám elérte az 12,4 millió darabot. Ennek kétharmada a második világháború idején jelent meg.[29]

Hitler vakoknak

A számok tekintetében nem volt olyan mérvadó az a speciális kiadás, amely több birodalmi minisztérium hivatalnokait, és a kiadói számos munkatársát is hónapokig foglalkoztatta: a vakok számára kiadott *Mein Kampf*. A szöveget egy sajtóhír szerint már 1932-ben átültették Braille-írásra. A népi kiadás 782 nyomtatott oldala ebben a formában becslések szerint tizenegy kötetet tett volna ki.[30] A vakok számára megalkotott könyvekhez hasonlóan ez a kiadás is igen magas költségekkel járt: igen sokba került a nyomólemezek előállítása, ahogy a speciális papír és kötés is – az elhanyagolható kereslet mellett a gazdaságilag megtérülő termelés eleve kizárható volt. Carl Strehl, a német vakok intézetének igazgatója, aki maga is világtalan volt, június 22-én támogatást kért a birodalmi kancelláriától: „A mű vakírásos kinyomtatásának engedélyét április 27-én kaptuk meg a szerzőtől és a kiadótól. A példányszám 500 darabot tehet ki."[31] Az engedély megkapásának hangsúlyozása indokolt is volt, mert a vakok szervezetei között is kialakult a konkurencia: Strehllel párhuzamosan a vakok gazdasági önállóságát támogató berlini egyesület is támogatást kért egy vakok számára kiadandó változatra, méghozzá egy tőkeerős pártfogótól: Hitler pártügyi helyettesétől, Rudolf Hesstől.[32]

A marburgiak kerekedtek felül – talán azért, mert ők voltak Németország hivatalos, vakokat képző intézete, vagy éppen Strehl előzékenysége miatt: „A nemzetiszocialista vakszervezetek és vakok előnyben részesülnek a szállításnál. A mű a marburgi vakokat képző intézet kiadójánál önköltségi áron jelenik meg." Az igazgató „körülbelül 40×30×8–9

centiméteres formátumban hat vastag kötettel" számolt, amelynek önköltségi ára száz példány esetén 31,51, a maximálisan engedélyezett ötszáz példány esetén pedig 21,60 birodalmi márka lett volna. „Mivel a vakok nincsenek abban a helyzetben, hogy akár az ötszáz példányszám esetén érvényes árat is kifizessék, a marburgi vakokat képző intézet kiadója őszintén és hálásan megköszönné, ha a birodalmi kancellária alapjából a könyv kiadása támogatást kapna – akár anyagi támogatás, akár egy nagyobb mennyiség előfizetése formájában."[33]

A kormánybürokrácia azonban nem működött ilyen egyszerűen. Bár a birodalmi munkaügyi minisztérium rendelkezett a vakok támogatására fordítandó kerettel, de pénzt csak intézményeknek juttathatott, kiadói termékek támogatására nem. A referens visszautasította Strehl javaslatát, hogy a *Mein Kampf* vakoknak szánt kiadását 2,30 birodalmi márkára szubvencionálják: „Nézetem szerint egy 5,70 birodalmi márkás ár volna megfelelő, amely a kétkötetes, puhatáblás kiadás árának felel meg."[34] Ezt figyelembe véve Strehl további potenciális támogatóknak diktált leveleket. A porosz tudományos, művészeti és népoktatási minisztérium (Ministerium für Wissenschaft, Kunst und Volksbildung) 2530 birodalmi márkát ígért, a birodalmi propagandaminisztérium pedig 3000 márkás támogatást. A birodalmi belügyminiszter azonban visszautasította a kérvényt, azzal, hogy „erre a célra nem állnak eszközök a rendelkezésemre"[35]. A számos egyéni megrendelés ellenére további 3700 márka hiányzott, amelyért Strehl végül a birodalmi kancellária államtitkárához folyamodott. A kormányközpont ügyintézője azonban megállapította, hogy „ilyen magas összeget nem lehetséges az itteni eszköztárból biztosítani. Egy 2000 birodalmi márkás támogatást mindazonáltal megfelelőnek tartok."[36] A pénzt egy elkülönített pénzalapból gondolta biztosítani. Valóban így jártak el: a porosz oktatási minisztérium visszaigazolása végül 1933. november 21-én érkezett meg Marburgból. A tisztviselők újabb 995 birodalmi márkás támogatást engedélyeztek, de azzal a feltétellel, hogy az egyéni megrendelők 7,50 birodalmi márkás áron kapják csak meg a könyvet.[37] Strehl beleegyezett, így a *Mein Kampf* hatkötetes, 1100 oldalas, pontírásos, vakoknak szánt kiadása 1933 végén jelenthetett meg.

1945-ig tehát Hitler könyvéből, csak az eredeti nyelven több mint 12 millió példány látott napvilágot, amelyeket jórészt el is adtak. Így elméletileg a potenciális olvasók körének minden hatodik tagjára jutott egy kötet. Egyetlen egyszerzős könyv sem érte el célcsoportjának ennél nagyobb lefedettségét.

JÖVEDELEM

Bár „a nép egyszerű gyermekeként" ünnepeltette magát, Hitler csak a könyve bevételeiből többszörös milliomos volt.

MICHAEL WILDT, TÖRTÉNÉSZ[1]

Nehéz helyzet

Adókra persze szükség van – de ki az, aki önként lemond a kiskapukról, ha csökkentheti az adóterheit? Mindez gyakran akár a nagyszabású adócsalásig is elvezethet. De ahhoz különleges arcátlanság kell, hogy valakit saját alkalmazottai ugrálnak körül, mégis, éveken át kifejezetten alacsony jövedelmet vall be, méghozzá úgy, hogy közben az adóhivatallal is folyamatos vitát folytat. Mindezt csak hatalmas szerencsével és bűnözői adottságokkal lehet sikeresen művelni – vagy ha az ember politikai okokból amnesztiában részesül. Adolf Hitlerre mindkettő jellemző volt – méghozzá ebben a sorrendben.

A *Mein Kampf* megírásának egyik ösztönző erejeként merült fel Hitlerben a vágy, hogy saját jövedelemhez jusson. 1920. március 31., vagyis a hadseregből való elbocsátása után nem volt rendszeres bevétele. 1921-ben Bécsben „íróként" adta meg a foglalkozását, de rendszeresen csak 1921 januárja és júniusa között publikált cikkeket a *Völkische Beobachter*ben. Összesen 40 írása jelent meg A. H. szignóval.[2] 1921. április vége és június eleje között a lap hetente kétszer megjelenő számaiban két, sőt néha három Hitler-cikk is olvasható volt egymás mellett.[3] Ha megfelelőképpen honorálták volna ezeket a szövegeket, Hitlernek elegendő keresete lett volna. Csakhogy a pártlap eladott példányszáma abban az

időszakban 11 ezerről kevesebb mint nyolcezerre esett vissza: a *Beobachter* nemhogy jövedelmező nem volt, hanem egyenesen veszteségesnek számított.[4] Az NSDAP 1920 decemberében, a nem rentábilis lap megvásárlása után először is kétszeresére emelte a tagdíjat, ezen felül eladott az Eher-Verlag kamatmentes befektetési jegyeiből.[5] Ezért is valószínűtlen, hogy Hitler megfelelő fizetést kapott volna a vezércikkeiért. 1921 júniusa után már csak elvétve, több hetes, sőt több hónapos szünetekkel jelentek meg Hitler cikkei – ehelyett részletesen beszámoltak a beszédeiről.[6] Ezt azonban anyagilag egyetlen szerkesztőség sem honorálja.

Saját feljegyzései szerint Hitler az 1920-as évek első felében különféle – az NSDAP-n kívüli – szervezeteknél tartott vendégelőadásainak honoráriumaiból élt. A valóságban a müncheni felsőbb körök jómódú szimpatizánsai tartották el, akik bohém figurákat hívtak meg szalonjaikba politizáló szórakoztatókként. Közéjük tartozott Dietrich Eckart népi (völkisch) író, Julius Lehmann és Hugo Bruckmann kiadók, a Berlinben és Felső-Bajorországban élő házaspár, Edwin és Helene Bechstein, és a Harvardon tanult nagypolgári sarj, Ernst Hanfstaengl. Hogy Hitler ilyen módon mennyi pénzhez jutott, az sosem derült ki, ahogyan az sem, hogy a fizetség neki vagy a pártnak járt-e – a pártfőnök ugyanis nem tett különbséget a kettő között. Mindenesetre jelentős összegekről volt szó. Helene Bechstein 1923 augusztusában például négy platina- és ezüstgyűrűt, illetve két értékes textíliát adott át Hitlernek, aki azokat egy 60 ezer svájci frankos magánkölcsön zálogaként helyezte letétbe.[7] Személyes kiadásai nem rúgtak nagy összegekre, mivel a Lehel városrész egyik szerény albérletében élt, csupán néhány egyszerű öltönye volt, étkezésekre pedig mindig meghívatta magát. Annak ellenére tehát, hogy szinte folyamatosan a *Sternäckerbräu*hoz és a *Café Neumayr*hoz hasonló lokálokban tartózkodott, alacsonyak maradtak a megélhetési költségei.

„Pénzcsinálás"

A mások pénzétől való függés azonban nem tetszett Hitlernek. Ezenkívül meggyőződése volt, hogy írásaival nagyobb fizetőképes közönséget is el tudna érni. A drága belépők ellenére már az 1923. novemberi puccskísérlet előtt is rendszeresen ezrével tódult a hallgatóság az NSDAP rendezvényeire, ha a pártfőnök emelkedett szólásra. „Die »Hetzer« der Wahrheit" című, 1922. április 12-i beszédének terjedelmes különnyomata olyan keresett volt, hogy a *Völkischer Beobachter* lehozta a második kiadását is.[8] A következő hónapokban, az 1923 februárjában csak a munkanapokon való megjelenés ellenére is emelkedtek a lap bevételei, majd az eladott példányszám 25 ezer körül stabilizálódott. A bajor rendőrség által szétlőtt, 1923. november 9-i menet után a pártot és a pártújságot betiltották, a puccsistákat pedig elfogták, és bíróság elé állították. A közönség ugyan választhatott volna más népi (völkisch) vagy nacionalista lapokat is, de ezek közül egyik sem volt olyan radikális, mint a leállított *Völkischer Beobachter*.

Landsbergi fogsága idején Hitler tehát okkal feltételezhette, hogy lenne kereslet a könyvére. Sok évvel később bizalmasa, Julius Schaub úgy nyilatkozott, hogy Hitler a *Mein Kampf*ot „csupán pénzt hozó propagandairatként" hozta létre.[9] Hasonlóan vélekedett Gottfried Feder, Hitler egyik legfontosabb politikai támogatója is. 1924-ben, egyik landsbergi látogatását követően azt jegyezte fel a naplójába, hogy „Hitlernek dolgoznia: írnia kell, hogy pénzt keressen."[10] Az NSDAP vezetőjének ugyanis adósságai voltak: mindenekelőtt védőjének, Lorenz Rodernek, és a bajor igazságügyi pénztárnak (Justizkasse) tartozott: „Ezenkívül azonnal ki kell egyenlítenem a perköltségeket, amitől már most égnek áll a hajam" – írta 1924. szeptember 13-án egy müncheni autókereskedőnek.[11] Otto Leybold börtönigazgató is tudott prominens foglyának anyagi megfontolásáról: „Arra számít, hogy könyve nagy példányszámban kel el, és reméli, hogy az értékesítésből származó bevételből ki tudja egyenlíteni a tartozásait, különösen a büntetőeljárásból, és a büntetés-végrehajtásból eredő adósságokat."[12]

Nem Hitler volt az egyetlen, aki jó üzletet remélt. A párttulajdonban lévő Eher-Verlagon kívül más kiadók is igyekeztek megszerezni a népi (völkisch) körökben régóta ismert könyvprojekt kiadási jogát. Ernst Hanfstaengl is az érdeklődők közé tartozott: „Mivel Hitler időközben meglehetősen ismerté vált, könyve biztos kiadói siker lehetett volna, még ha a jogok megszerzése szokatlanul magas honoráriumelőleget is köve-

telt volna" – írta visszatekintve. Megbeszélte az ötletet bátyjával, a családi vállalkozás üzletvezetőjével. „De amit félig-meddig sejtettem is, beigazolódott: a testvérem rövid úton, minden magyarázat nélkül elutasította a javaslatot, és még arra sem sikerült rávennem, hogy először nézze át a kéziratot."[13] A leendő szerzőt ez persze nem zavarta, hiszen ajánlatokban nem volt hiány – sőt túl sok is volt belőlük. Leybold igazgató arról számolt be, hogy „azok a kiadók, akik érdeklődtek a könyv vagy Hitler más írásművei iránt, megpróbáltak – hol sikerrel, hol sikertelenül – bejutni hozzá. Sokuk ütközött visszautasításba, részben Hitler beleegyezésével, részben pedig a tudtán kívül."[14] 1924. április 25. és június 4. között mindazonáltal ötször is beengedték hozzá a Großdeutscher Ringverlag képviselőit, akik kivétel nélkül döntési jogokkal rendelkező üzletvezetők és tulajdonosok voltak.[15] A fennmaradt látogatókártyák azonban azt igazolják, hogy Hitlernek nem sok megbeszélnivalója lehetett velük: látogatói – volt, hogy akár hárman is megjelentek – nyolc-tizenöt percen belül el is hagyták a fogadószobát. Ennyi idő semmiképpen sem lehetett elegendő arra, hogy könyvkiadásról tárgyaljanak.

Hitler az egyéb megkeresések ellenére minden bizonnyal már korán megállapodott Max Amann-nal, az Eher üzletvezetőjével. Mindenesetre 1924. április 17-én már megkötötték a szerződést, amelyben „könyve, a *Mein Kampf* kiadásának kizárólagos jogát átruházta" a kiadóra.[16] Legalábbis ez szerepelt Hitler Eher-Verlagnak írott nyilatkozatában, amelyet 1934. február 28-án állított ki. Hogy miért volt rá szükség, az máig sem világos. Talán elveszett a szerződés eredetije? Talán csak egy kézfogással állapodtak meg? Vagy Hitler nem volt elégedett a szabályozásokkal, amelyekben megegyeztek? Az előnytelen feltételeken nem múlhatott, hiszen Amann nagyon sokban kedvezett szerzőjének. Mindez azzal magyarázható, hogy a pártfőnök gyakorlatilag a pártkiadó főtulajdonosa is volt. Hitler kifejezetten magas elvárásokat támasztott a honoráriumot illetően, amelyeket az üzletvezető nehezen utasíthatott volna vissza: a *Mein Kampf* eladott példányaiért két birodalmi márkát követelt, vagyis az előfizetési ár 20 százalékát, és további 16,6 százalékot a 12 márkásra tervezett, teljes összegű eladási árból. A szokásos jutalék ennek legfeljebb a fele lehetett.[17] Hitler ezen kívül öt számjegyű előlegre

tartott igényt, melynek kifizetését landsbergi szabadulása utánra kérte. Meg is kapta, ahogy arról Rudolf Hess 1925 márciusának elején írott levele is tanúskodik, melyben a Führer új Mercedeséről ejt szót: „Hitler a nyomdába adott könyvéért kapott előleg egy részéből vette."[18]

Viták az adóhivatallal

Ez a luxuskategóriás, kompresszoros autó több mint 20 ezer birodalmi márkába került, és 1925-ben a modell egyetlen példánya volt, amely Németországban engedélyt kapott. A müncheni adóhivatal felfigyelt a dologra. Még Hitler börtönbüntetése idején előjegyzési ívet küldtek a jövőbeli adó megállapítására „Hitler, Adolf – író" számára, a lakóhely rovatnál az „egyelőre Landsberg" bejegyzéssel.[19] Korábban: 1913–1914-ben, illetve 1919 és 1923 között a müncheni adóhatóság nem vett tudomást a rendőrségen bejelentkezett osztrákról. Ám ez most megváltozott.

München Ost adóhivatalának 1925. május 1-jei felszólítására – amely 10 birodalmi márkás büntetéssel, vagy egy nap elzárással való fenyegetést is tartalmazott –, hogy adja meg 1925 első negyedében szerzett jövedelmének összegét, 18 nappal később Hitler udvariatlan rövidséggel válaszolt: „1924-ben és 1925 első negyedévében semmiféle bevételem nem volt."[20] Megélhetési költségeit kölcsönből fedezte, amelynek összegét nem nevezte meg. Az NSDAP házibankjától, a Hansa-Bank AG-től valóban vett fel hitelt, méghozzá hatalmas összeget: 45 ezer birodalmi márkát. Kezesként Edwin Bechstein szerepelt, aki végül a hitel nagy részét, és a kamatokat is visszafizette.[21] Gyakorlatilag tehát adományról volt szó. Az adóhivatal azonban nem elégedett meg Hitler válaszával. 1925. július 23-án egy hivatalnok megállapította, hogy az állítólag jövedelemmel nem rendelkező adóköteles, 20 ezer márkás autót vásárolt, Hitler pedig szeptember elején meg is kapta a pénzbüntetésről szóló dokumentumot. Mindez azonban nem különösebben zavarta, mert egy héttel később így válaszolt: „A mellékelt, 1925 második negyedévére vonatkozó adóbejelentő lap kapcsán kijelentem, hogy 1925 második negyedévében nem származott jövedelmem az írói tevékenységemből. Ahogy a Franz Eher Nachfolger müncheni kiadóvállalat, Thierschstraße

15 könyvei is igazolják, csak 1925. augusztus 4-én kaptam egy 7500 birodalmi márkás honoráriumelőleget."[22]

Így azonban az 1925. harmadik negyedévi adóbevallást már nem kerülhette el. Megkésve ugyan, de benyújtotta. Ám az adóhivatalnokok aligha lehetettek elégedettek. Hitler ugyan kifejezetten busás: 11 231 birodalmi márkás negyedévi bevételt vallott be, de 6540 márkát reklámköltségként, 2245 márkát pedig fizetett kölcsönkamatként igényelt vissza. Saját számításai alapján ezek után 2446 birodalmi márkás adóztatható bevétele maradt. A hatalmas levonásokat a következőképpen indokolta: „Politikusi tevékenységem oly kevéssé választható el írói tevékenységemtől, ahogy az útikönyvíró esetében az utazás. A bevételek ugyanis egy olyan könyvből származnak, amely politikai műnek tekinthető, egyrészt mert politikai tevékenység nélkül nem lettem volna abban a helyzetben, hogy megírhassam, másrészt mert a művet közel sem ekkora mennyiségben vásárolták volna meg."

Az adóból levonandó reklámköltségekhez számította asszisztense, Rudolf Hess, egy gépíró, és személyi sofőrje, Emil Maurice fizetését is. Utazási költségeit 500 birodalmi márkás havi átalányösszegben határozta meg, vagyis a korabeli átlagfizetés négyszeresében, ugyanakkor hozzáfűzte: „Nem saját luxusigényeim kielégítése céljából utazom körbe Németországot, éppúgy, ahogy személyi titkárt és kisegítőt sem kellene tartanom, ha tevékenységem összetettsége, és gazdasági helyzetem nem követelné meg." Életvitelének költségeit még ekkor is szerényen határozza meg: „Személyes szükségleteimet kényszerűségből egészen lecsökkentem, antialkoholistaként és nemdohányzóként a legegyszerűbb vendéglőkben eszem, és csekély lakbéremen kívül nincsenek olyan kiadásaim, amelyek nem kerülhetnek fel a politikai író számlájára."[23] Hogy időközben a Café Heckhez, a Schellingsalonhoz és az Osteria Bravariához hasonló polgári lokálok napi törzsvendégévé vált, ezenkívül rendszeresen járt moziba, operettekre és főként Wagner-operákra, azt természetesen elhallgatta. Az adóhivatal először is levonhatóként fogadott el 5785 márkát, a végső döntést pedig az 1925-i éves adóhatározatig elhalasztották.[24] Hitler tiltakozott a döntés ellen, és elérte, hogy a 10 285 birodalmi márkás érvényesített levonásból 1927 januárjában végül 6265 márkát elismertek.[25]

A következő években folytatódott Hitler és az adóhivatal harca. Mivel az Eher-Verlag a *Mein Kampf* kezdetben örvendetesen alakuló eladási számaiból nem csinált titkot, Hitlernek is be kellett vallania az írói tevékenységéből származó bevételeit. Ehhez alkalmanként még hozzájöttek a *Völkischer Beobachter*ben megjelent írásaiért kapott csekély honoráriumok, és a beszédekért, valamint az interjúkért kapott kisebb kifizetések. Arról azonban mélyen hallgatott, hogy Franz Xaver Schwarz, birodalmi kincstárnok (Reichsschatzmeister) többször is nagyobb összeget adott át neki az NSDAP kasszájából. Könyvének eladása később visszaesett: míg 1925 júliusa és 1926 decembere között csak az első kötetből 15 ezer példány kelt el, 1927-ben mindkettőből összesen csupán szűk 5600. 1927. harmadik negyedévi adóbevallásában Hitler el is panaszolta: „Július, augusztus és szeptember hónapokban a Franz Eher Nachfolger kiadó, amely írásaimat és könyveimet publikálja, nem fizetett számomra honoráriumot."[26]

A következő két évben a *Mein Kampf* eladási számai alacsonyak maradtak: 1929-ben az első kötetből csupán 4122 darab, míg a másodikból 3542 darab kelt el."[27] Mivel az Eher-Verlag félévente, míg az adóhivatal negyedévente számolt el, Hitler 1929 első negyedévére nem vallott be jövedelmet, és a második negyedévre is csupán 3890 birodalmi márkát ismert el. A harmadik negyedévben megint csak nulla jövedelemről nyilatkozott, míg az utolsó negyedévben 11 558 birodalmi márkáról. A 15 448 márkás összeg meglehetősen pontosan megfelelt a 7664 eladott példány után darabonként járó két márkának: a 110 márkás eltérés az ismeretlen mennyiségben kihozott díszkiadások eladásából keletkezhetett.[28]

Amikor Hitler összeállította 1929. második negyedévi adatait, már nem a Thierschstraßén lévő olcsó albérletben lakott. 1929. október 5-én az elegáns Prinzregentenplatz egyik óriási luxuslakásába költözött. A tulajdonos felé Hugo Bruckmann kiadó kezeskedett az esetlegesen fennmaradó albérleti díjak kifizetéséért. Az évi 4176 birodalmi márkáért bérelt, 397 négyzetméteres lakás a bérleti szerződés szerint kilenc szobából, két konyhából, két kamrából és két fürdőszobából állt.[29] Amikor a Bajor

Néppárt vezetője, Fritz Schäffer terjeszteni kezdte a hírt, az NSDAP-vezér magyarázkodni kényszerült. Nyílt levélben háborgott: „Gyűlésein Ön azt terjeszti, hogy kilencszobás lakásban lakom, holott jól tudja, hogy egy nyolcszobás lakásban élek két másik személlyel együtt, így személyes használatra három helyiséggel rendelkezem. Nem ismerem az Ön lakásának méretét, Schäffer úr, csak azt tudom, hogy pártjának a legkevésbé sincs oka, hogy egy politikai vezető szemére vesse három szoba birtoklását."[30] A „két másik személy" valójában Maria Reichert, a Thierstraßén lévő lakás egykori főbérlője, Hitler házvezetőnője, illetve unokaöccse, Geli Raubal volt – mindketten egy-egy szobát foglaltak el. A lakásban rajtuk kívül egy szolgáló házaspárt, és egy takarítónőt foglalkoztatott, akik azonban máshol laktak. Ha München Ost adóhivatalában megütközést is keltett Hitler szállása, az nem került be adózási irataiba.

1931-től Hitler lényegesen magasabb bevételeket vallott be. Rá is kényszerült, hiszen a *Mein Kampf* eladása a jutányosabb népi kiadás megjelenésével meredeken megugrott. Az egykötetes példányok nyolc márkás árából kezdetben 10 százalékot kapott. A több mint 50 ezer eladott példány után 45 472 birodalmi márka bevételt vallott be, a következő év 50 808 példánya után 40 780 birodalmi márka jutalékot, és 1932-ben a csaknem kétszeres: 90 ezer példány eladása után 62 340 márkát. Az 1925 és 1929 közötti időszakban a könyvéért kapott 70 844 márka honoráriummal összehasonlítva új világ következett. Míg Hitler bruttó jövedelme, vagyis a reklámköltségek levonása után fennmaradó bevétele 1925-ben még 13 578 birodalmi márkára rúgott, amelyből 1552 márka elment adóra, díjakra és büntetési tételekre, 1927-ig mindez 3515 birodalmi márkára esett vissza. A következő években éves bruttó jövedelme megtizenkétszereződött: 1932-ben már 44 745 márkára rúgott. Ennek megfelelően a befizetendő adók is 12 130 márkára: bruttó bevétele jó egynegyedére növekedtek.[31]

Természetesen a kiadásai is megnövekedtek. Berlini látogatásai alkalmával például teljes kíséretével együtt rendszerint a Hotel Kaiserhofban, a birodalom fővárosának legjobb szállodájában szállt meg. Ugyanakkor nem voltak olyan gigantikus költségei, amekkorákról 1942-ben beszámolt – heti 10 ezer birodalmi márkáról beszélt, vagyis egy birodalmi

miniszter éves fizetésének körülbelül feléről.[32] De 1931 szeptemberében három napra, hét szobáért, minden étkezéssel együtt a hotel egy véletlenül fennmaradt, eredeti számlája mégiscsak 650,86 birodalmi márkáról tudósít.[33] Hitler és kísérői a havi német átlagfizetésnél magasabb összegeket költöttek el egy-egy nap alatt a Kaiserhofban.

A müncheni adóhivatal 1932-ig meglehetősen türelmesen, mégis jogszerűen járt el az adófizető Hitlerrel szemben. A hivatalnokok nem jártak utána, hogy a *Mein Kampf*ból származó jövedelmek valóban egyedüli bevételi forrásai voltak-e, mint ahogyan állította, illetve erősen megkérdőjelezhető hitelfelvételeit sem ellenőrizték. Az NSDAP vezérét semmiképpen sem sújtották kemény adóterhek. Ugyanakkor az egészen elképesztő reklámkiadásoknak, amelyeket Hitler újra meg újra megpróbált elszámolni, csupán a szűk felét hagyták jóvá. A pénzügyi szervek szakértői tehát nem jöttek zavarba, még az NSDAP 1930 őszén elért nagy választási sikere után sem, amely a túlnyomórészt katolikus Bajorországban érezhetően csekélyebb volt, mint a protestáns területeken. Észak-Bajorország nem volt többé a nemzetiszocializmus fellegvára, mint ahogy tíz évvel korábban.

Felsőbb utasításra

1933 elején kétszeresen is megváltoztak a körülmények. Egyrészt Hitler honoráriumként kapott részesedése a *Mein Kampf* népi kiadásából január 1-jén 10 százalékról 15-ra nőtt, vagyis minden eladott példány után 1,20 birodalmi márka járt neki. Másrészt Paul von Hindenburg birodalmi elnök január 31-én birodalmi kancellárrá nevezte ki. Ludwig Schwerin von Krosigk pénzügyminiszter, már hat héttel később rendkívüli szabályozást léptetett életbe a kormányfő számára. Formailag ugyan megkérdőjelezhető volt, ugyanakkor nem nélkülözött minden jogalapot az a direktíva, hogy a birodalmi kancellár hivatali járandóságai adómentesek maradjanak. Hitler 1933-ban legalábbis ezt biztosította egy kuratórium számára, amely meggyilkolt SA- és SS-katonák hozzátartozóit támogatta. Bár hiányzott a jogalap, végső soron adománynak is tekinthető volt.[34] Egyértelműen törvényellenesnek számított azonban,

hogy a birodalmi pénzügyminisztérium nemzetiszocialista államtitkára engedélyezte a kancellár számára, hogy a *Mein Kampf*ból származó magánbevételeinek felét átalány formájában, minden vizsgálat nélkül reklámköltségként levonhassa. Az 1933-ban szerzett 1 232 335 birodalmi márkából, amely könyvének közel egymillió példányszámú eladásából származott, Hitler 616 167 birodalmi márkát számolt el. Az ugyanekkora adóköteles összeg után a progresszív adózás miatt 297 005 birodalmi adó befizetésére kötelezték.[35]

Hitler azonban nem fizetett. 1934. október 20-i adózási iratai alapján, 1933-ból 272 190 márka jövedelemadó-, 24 383,20 márka egyháziadó-, 14 315 márka agglegényadó- és 23 776,70 márka forgalmiadó-hátraléka halmozódott fel. 1934 harmadik negyedévére az adóhatóság 70 ezer márka adóelőleg befizetésére szólította fel. A birodalmi kancellár összes adótartozása 405 494,40 birodalmi márkát tett ki, vagyis többet, mint 13 hivatali évének teljes alapjövedelme.[26] A birodalmi pénzügyminisztérium, és a müncheni tartományi adóhivatal elnöke néhány levélváltást követően, teljesen egyoldalú megegyezésre jutott: elengedték az adótartozást, a folyamatban lévő eljárást pedig megszüntették – Adolf Hitler ezzel 1935. március 12-én eltűnt a német adóhatóság látóköréből. Attól kezdve egyáltalán nem fizetett adót. Sem a *Mein Kampf* eladásaiból kapott jutalék után, sem pedig a birodalmi kancellárként, illetve birodalmi elnökként kapott, és közvetlenül a magánszámlájára utalt hivatali járandósága után.[37]

Az Eher-Verlag szorgalmasan utalta a honoráriumokat, amelyekről azonban nem maradtak fenn pontos adatok. A *Mein Kampf* évente legalább egymillió márkát hozott – azért is, mert Max Amann üzletvezető kifejezetten restriktív üzletpolitikát folytatott, és csak ritkán adott árengedményt a kiadó bestsellerére. A birodalmi kancellária főnöke, Hans-Heinrich Lammers 1934. január 3-án a következőt kérte az Eher-Verlagtól: „A kancellár úrhoz gyakran járulnak magánszemélyek, hogy hozzájussanak könyvéhez, a *Mein Kampf*hoz. Ilyen esetekben gyakran rendeli el a könyv odaajándékozását. A könyv ilyen célokra történő megvásárlása mindeddig a teljes kereskedelmi ár megfizetésével történt." Az államtitkárt nyilvánvalóan dühítette a helyzet. Vissza kellett fognia magát, hogy udvariasan kérhessen: „Feltételezem, hogy a kiadónak van rá lehetősége, hogy a birodalmi kancellár úr könyvéből ajándékozás céljából egy bizonyos példányszámot térítésmentesen, vagy legalább kedvezményes áron bocsásson rendelkezésre." Az államtitkár igen szerénynek bizonyult: „Ha így van, hálás lennék, ha a birodalmi kancellária hozzájuthatna először körülbelül húsz példányhoz."[38]

Hasonló problémák merültek fel öt évvel később a birodalmi propagandaminisztériumban, amikor a *Mein Kampf* „két-háromezer példányát" szerették volna a külföldi német könyvtárak rendelkezésére bocsátani. Az illetékes hivatalnok a birodalmi kancelláriához fordult, hogy „a Führer keretéből" kérje a könyvek megvásárlását. Ők azonban nem érezték magukat illetékesnek, és továbbirányították a kérést az NSDAP-hez. Itt Rudolf Hess személyi referense vette át az ügyet, és 1939. március 22-én arról adott hírt, hogy a kiadó felszámít 2500 darabot, további 500–600 példányt pedig odaajándékoz. „Az Eher-Verlag ezt az utat választja – írták –, mert nem tervez általános árleszállítást, és mert nem kíván későbbi követelések számára precedenst teremteni."[39] A kiadó valóban kiállította a számlát a birodalmi kancelláriának 18 ezer birodalmi márkáról: a 2500 példány hivatalos bolti áráról, amely időközben 7,20 márka lett. További 500 példányt ingyen szállítottak le, így a kedvezmény összesen 16,6 százalék volt. A számlát a birodalmi kancellár egyik szabadon rendelkezésre álló pénzalapjából egyenlítették ki, amely adókból befolyt pénz volt. Hitler ráadásul a 2500 kifizetett példány után a szokásos jutalékot kapta: kötetenként 1,08 birodalmi márkát.

Az Eher-Verlag az 1936-os belügyminisztériumi rendelet értelmében, az anyakönyvvezetők által, a friss házasságot kötött pároknak kiosztott példányokat is a népi kiadás teljes árán számította fel. A német közösségek nagy része ellenszegült a minisztérium kívánságának, általában rossz anyagi helyzetükre hivatkozva. Az évente kötött 7000 házassággal például Frankfurt am Main több mint 50 ezer birodalmi márkát adott volna ki a város címerével díszített egykötetes kiadásért – ennyi pénz egyszerűen nem volt a város költségvetésében. A Német Települési Gyűléssel való hosszadalmas tárgyalások során a kiadó végül engedett – ám csak minimálisan: a több mint 100 ezer lakosú városok a *Mein Kampf* esküvői kiadásának megvásárlásakor árengedményt kaptak: 5 százalékot.[40]

Pontosan nem tudható, Adolf Hitler összesen mennyit keresett a *Mein Kampf*fal – csak durva becslések lehetségesek. 12 millió birodalmi márkánál lényegesen többet, a 12,4 milliós német összpéldányszámmal, és az eladott, kötetenként egy birodalmi márkás szerzői honoráriummal számolva. 1944-ben az Eher-Verlagnál vezetett szerzői számláján korábbi kifizetések és pénzkivétek után is 5,5 millió márka összegű követelése volt. Egy évvel később, amikor az amerikai katonai kormányzat lefoglalta Hitler számláját, majdnem 7 millió birodalmi márka volt rajta.[41] Óriási összeg, ám a birodalmi kancellár számára ez nem volt olyan nagy horderejű. Ennél sokkal több pénze volt: ugyanis legalább 50 millió birodalmi márkája származott a német bélyegeken szereplő arcképének lenyomatából, vagy a saját képmás használatának személyhez fűződő joga használatából.[42]

Ezenkívül meghatalmazottaival, például Martin Bormann-nal vagy Julius Schaub főadjutánssal együtt hozzáférése volt a „német gazdaság Adolf Hitler-adományához" is. A különadóból, amelyet a legtöbb vállalat évente fizetett a kifizetett bérek fél százalékának értékében, 1945-ig összesen 700 millió birodalmi márka folyt be, amely felett Hitler és társasága szabadon rendelkezett. Megalomán építészeti projekteket támogattak belőle, például a berlini Új Birodalmi Kancellária megépítését. Csak az obersalzbergi Berghof a bunkerlétesítményekkel, kaszárnyákkal és a birodalmi kancellária melléksszárnyával, összesen majdnem egymillió birodalmi márkába került. A pénznek csupán egy része származott Hitler magánszámlájáról, mert zavartalanul kiszolgálta magát más forrásokból, akár a közköltségvetésből is.[43] Ezzel szemben az sosem vált bizonyíthatóvá, hogy Hitler valóban utalt-e adózatlan feketepénzeket svájci bankszámlákra, amelyek talán még ma is érintetlenek. Az Egyesült Államokban működő hírszerző szolgálat, a Stratégiai Szolgálatok Hivatala (Office for Strategic Services) egyik 1944. végi jelentésében csupán hallomásból származó értesülésről van szó.[44]

A *Mein Kampf* csak részben, elsősorban 1930 és 1932 között váltotta be szerzője hozzá fűzött reményeit. Ezen időszak előtt a könyv önmagában nézve ugyan megfelelő bevételt hozott, de a munkatársak kifizetésére, és Hitler személyes luxusának biztosítására – gyors autóra, exkluzív szállásokra – nem volt elegendő. 1933-tól Hitler nem tett különbséget könyve immár hatalmasra rúgó bevételei, és más pénzforrásai között, melyek olyan bőven buzogtak, hogy mellettük a *Mein Kampf* csupán egy apró mellékágnak számított.

OLVASÓK

Gyakran hangzik el az az állítás, hogy alig olvasták a *Mein Kampf*ot. Ám helyénvaló a feltételezés, hogy mindez csupán egy generáció hamis védekezése.

ANTON PELINKA, POLITOLÓGUS[1]

Két közvélemény-kutatás

A legtöbb esetben könnyű megállapítani, hogy egy könyvből hány példányt nyomtattak ki, és adtak el: ez kiderül a kiadó dokumentációjából, vagy magából a kötetből, ahol időnként a példányszámot jelölő adatot is elhelyezik, illetve a szerző adópapírjaiból. Az azonban csak hozzávetőlegesen becsülhető meg, hogy hány vásárló jut tovább a megszerzett könyv puszta átlapozásánál. Az olvasás ugyanis ritkán hagy maga után visszakövethető nyomokat, csak esetenként bukkanunk aláhúzásokra, naplóbejegyzésekre, vagy éppen levelekben történő megemlítésekre. Az olvasás eme bizonyítékai azonban könnyen megsemmisíthetők, hiszen a papír igen jól ég.

A *Mein Kampf* több millió példányát tüzelték el először Aachen térségében 1944 őszén, majd a következő hónapok során egész Németországban. A szövetséges katonák a Harmadik Birodalomban előrenyomulva, gyakran rendeztek házkutatásokat, eközben pedig igen ritkán bukkantak Hitler kegytárgyként tisztelt könyvére. Természetesen nem vizsgálhattak át minden pincét, padlást és pajtát, ahol minden bizonnyal számos példányt őriztek. A *New York Times* is közlésre érdemesnek találta, hogy a pergamenkötésű, saját kezű aláírást tartalmazó, 1925-ös második

különkiadásból mindjárt tizenkét példányt – ha más fontos dokumentumot nem is – találtak Münchenben, Hitler Prinzregentenplatzon található magánlakásának széfjében.[2] Az amerikai katonák mindazonáltal a vártnál jóval ritkábban találkoztak Hitler könyvével, ahogy arra Ernst J. Cramer, az Augsburgból elűzött, és 1938–1939-ben a buchenwaldi koncentrációs táborba zárt, majd amerikai közkatonaként hazájába visszatérő zsidó visszaemlékezett.[3]

A megszállt ország katonai közigazgatása kíváncsi volt rá, körülbelül hány német olvasta a *Mein Kampf*ot, hogy képet alkothasson a nemzetiszocialista propaganda széles körű hatásairól. Mivel arra nem nyílt lehetőség, hogy kézzelfogható nyomok alapján vizsgálódjanak, kérdőívekre kellett hagyatkozniuk. 1945 őszétől az Egyesült Államok katonai kormányának hivatala (Office of the Military Government of the United States) felméréseket végzett Németországban. Mivel minden lakos élelmiszerjegyre szorult, ezeket pedig csak személyes körülményeik részletes megadása ellenében kapták meg, az amerikai zónában szinte tökéletesnek tűntek a feltételek, hogy a társadalomtudományban alkalmazott, reprezentatív szúrópróba módszerét alkalmazzák. Hasonló felméréseknél a kevés válasz alapján való következtetés ugyan viszonylag új kutatási területnek számított, ám az 1936-os elnökválasztás során szerzett tapasztalatok azt mutatták, hogy megfelelő mintaválasztással viszonylag megbízható eredmény érhető el. Bár a szakértők számoltak bizonyos hibaaránnyal, pontosabb adatokat semmilyen más módszerrel nem kaphattak volna.

A közvélemény-kutatók második hivatalos jelentése, amely az 1946. február végi 14. közvélemény-kutatás alapján készült, Hitler könyvének olvasóival foglalkozott. Az amerikai zóna 954 lakosát kérdezték, a nyers adatokból pedig Hessen, Württemberg-Baden, Bajorország és Bréma tartományok teljes lakosságára vonatkozó következtetéseket vontak le. A beszámoló címe egyszerűen így hangzott: „Ki olvasta Németországban a *Mein Kampf*ot?" Az eredmény szerint a felnőtt lakosság 23 százaléka ismerte be, hogy legalább részben olvasta Hitler könyvét, a teljes két kötetet pedig 7 százalék olvasta végig. A közvélemény-kutatók számára világos volt, hogy 1946 elején csak az az állítás lehetett szándékosan hamis, hogy valaki nem ismeri Hitler könyvét, illetve ennek ellenkezője, vagyis valótlanul senki sem büszkélkedett volna azzal, hogy tanulmányozta a *Mein Kampf*ot. A kérdőív eredményét tehát alsó értékeknek kellett tekinteni.

A vizsgálatot végzők tovább osztották a kapott adatokat, még ha tudták is, hogy ezzel következtetéseik pontossága szükségszerűen csökken. Nem számított meglepő eredménynek, hogy az NSDAP egykori tagjai az átlagosnál nagyobb arányban olvasták a *Mein Kampf*ot: 18 százalékuk teljes egészében, további 10 százalékuk pedig részben. Vagyis minden harmadik volt párttag közelebbről ismerte a pártfőnök művét. Az sem lepte meg a közvélemény-kutatókat, hogy az 1916 után született fiatal felnőttek 5 és 17 százalék közötti értékkel az átlag alá kerültek. A tapasztalat szerint a fiatalok ritkábban olvasták, mint az idősebbek. Ennél izgalmasabban hangzik két további eredmény. A felső középosztály, és az elit tagjai politikai meggyőződéstől függetlenül, gyakrabban olvasták a könyvet, mint a társadalomstatisztikailag a népesség átlagának megfelelő NSDAP-tagok: 14 százalék végig, 17 százalék pedig részben. Az egyetemet végzettek túl is lépték ezeket az értékeket: 41 százalékuk vallotta be, hogy legalább részben tanulmányozta a *Mein Kampf*ot. Rétegtől és képzettségtől függetlenül a férfiak 11 százaléka végigolvasta. Nagyobb arányban tehát, mint a nők, akik ellenben gyakrabban olvasták el csak részben. Katolikusok és protestánsok között nem volt kimutatható statisztikailag szignifikáns eltérés.[4]

Másfél évvel később egy – nyilvánosságra nem hozott – újabb közvélemény-kutatás lényegében megerősítette az eredményeket. 1947 novemberében a katonai kormányzat közvélemény-kutatói az amerikai zóna közel 3000 felnőtt lakosát kérdezték ki. A megkérdezettek 19 százaléka beismerte, hogy részben, vagy teljesen olvasta a *Mein Kampf*ot. Az 1946-os körkérdéshez képest megjelenő 4 százalékos eltérés ugyan meghaladta a statisztikában szokásos tartományt, másrészről a megkérdezettek időközben megtapasztalták, hogy a hatóságok viszonylag enyhe szankciókkal reagálnak a hamis adatokra. A részletes kiértékelés során hasonló eredmények születtek, mint 1947 februárjában: a felső középosztály és az elit tagjai, illetve az egyetemet végzettek átlag feletti

arányban olvasták Hitler könyvét. De mutatkoztak eltérések is: az 1947-es adatok szerint összességében a nőknél több férfi szerzett személyes tapasztalatot a *Mein Kampf*ról. A különböző életkori csoportok esetében az egy évvel korábbi eredményekhez képest nem volt lényeges változás.[5]

Ha az amerikai területek két vizsgálatának adatai nem is voltak egy az egyben átvihetőek a többi megszállt zónára, de valószínűsítették, hogy az 1946-ban élt felnőtt németek közül legalább minden negyedik személy részben, vagy teljesen olvasta a *Mein Kampf*ot. Mindehhez hozzájött még a hadsereg 5,2 millió elesett katonája, és a háborúban elpusztult, legalább másfél millió civil megfelelő hányada is. A vizsgálódások rámutatnak, hogy Hitler könyvét legalább 12 millió német ismerte saját tapasztalatból, nem csupán hallomásból. Tehát 1939-ben Németország 21 millió háztartásának majdnem kétharmadában élt olyan ember, aki ha részben is, de tanulmányozta Hitler könyvét. A bizonyíthatóan kinyomtatott 12,4 milliós összpéldányszám is megfelel ennek a számnak. Tehát a könyv minden ellenkező önvédelmi állítással ellentétben nem volt nevezhető „olvasatlan bestsellernek".

1933-ig kevés olvasó

De hogyan értékelték az olvasók Hitler könyvét – és mikortól? Csapongó érvelése miatt a könyv nem volt könnyű és gördülékeny olvasmány. Szövege sem sokban különbözött Hitler beszédeitől, amelyeket a Harmadik Birodalom korszakában szinte minden német többször is hallott: vagy személyesen, vagy – még gyakrabban – rádióközvetítéseken keresztül. A németek aligha tudtak különbséget tenni a közösség nagy részét magával ragadó szónoklatai, és a könyvében ábrázolt fejtegetései között. Valóban azonos alapokra épültek: Hitler személyes világnézetére, és ugyancsak jellegzetes hangnemére. A beszédeket és a *Mein Kampf*ot egyaránt szuggesztív állítások, leegyszerűsített problémafelvetések, populista követelések, és határozott ellenségképek alkották. Hitler közönségének tudatos és tudattalan félelmeire épített, indulatokat és előítéleteket ébresztett bennük, a komplex és árnyalt érvelést azonban messziről elkerülte.

Az NSDAP 1930-as parlamenti választásokon való nemzeti szintű áttöréséig, elsősorban a mozgalom tagjai és szimpatizánsai vettek tudomást a műről. De nem mindegyikük: Albert Speer építészeti egyetemi tanársegéd például 1931. március 1-jén a 474 481-es számú tagként belépett a pártba, úgy, hogy Hitler programjáról „semmi sem tud[ott]" – legalábbis ezt állította 1945-ben. Elmondása szerint a nemzetiszocialista időkben nem olvasta szisztematikusan, vagy legalábbis nem teljesen a *Mein Kampf*ot, intenzíven csak a háborús bűnösök nürnbergi börtönének cellájában foglalkozott vele először.[6] Egy egyszerű tény is alátámasztja Speer állítását, aki saját dolgaival kapcsolatban egyébként igen megbízhatatlan tanúnak bizonyult: 1932-ben, amikor az NSDAP számára lehetségesnek tűnt megszerezni a többséget a választások során, a párttagokon kívül pedig további 13 millió német is Hitler mellett adta le a voksát, a *Mein Kampf* eladott példányszáma csupán 225 ezerre szökött fel – statisztikailag tehát csak minden hatvanadik NSDAP-szavazónak lehetett könyve.

Hitler 1932. július közepén, saját kezűleg aláírt levelében elégedettségének adott hangot, hogy Walther Poppelreuter, bonni neuropszichológus a következő téli szemeszterben „Politikai pszichológia mint alkalmazott pszichológia Hitler *Mein Kampf* című könyve alapján" címen hirdet előadást: „Biztosíthatom róla, örömmel látom, hogy egy egyetemi professzor elsőként tart főiskolai előadást a könyvem alapján."[7] Poppelreuter, aki 1931 novembere óta maga is az NSDAP tagja volt, a *Mein Kampf*ot „a politikai pszichológia tankönyvének" nevezte, és előadásának szövegét 1934-ben negyvenoldalas füzetként hozta nyilvánosságra.[8]

Igazán széles körben valószínűleg csak 1933. január 30. után kezdték tanulmányozni Hitler könyvét. Az eladási ráta meredeken felszökött, ahogy minden bizonnyal az olvasók száma is. Néhány héttel később legalábbis Franciaország nagykövete, André François-Poncet megállapította: „Bizonyára mindenki ismeri eszméit, tanait. Ezeket a *Mein Kampf* című könyvében fektette le, amely óriási példányszámban jelent meg. Számos híve számára szent könyv, valóságos Biblia, vagy Korán."[9] Egy másik változat szerint a diplomata még ennél is egyértelműbben fogalmazott: „Mindenki ismeri eszméit, tanait. Ezeket a *Mein Kampf* című

könyvében fektette le, amelyet mindenki olvasott."[10] Mindez természetesen túlzás volt, hiszen a különböző hatóságok, és közigazgatási szervek munkatársai ez idő tájt kaptak utasítást, hogy kezdjenek el minél előbb foglalkozni a *Mein Kampf*fal. A hamburgi közrendvédelmi rendőrség (Schutzpolizei) már 1933 áprilisában új tantervet kapott, amely szerint az állampolgári ismeretek, és a történelem tantárgyak tanításának Hitler könyvére kell támaszkodnia. Hasonló irányultságú rendelet érkezett három hónappal később a porosz rendőrséghez is, itt azonban még a határidőt is megadták, hogy meddig kell elolvasni a *Mein Kampf*ot.[11]

Kötelezően ugyan nem írták elő, de a birodalmi hadsereg tagjainak is erősen sugalmazták a Hitler könyvével való megismerkedést, amelyet egy 1933. augusztusi utasítás értelmében minden csapatkönyvtárban be kellett szerezni – e célra még pénzt is rendelkezésre bocsátottak. A birodalmi hadügyminiszter, Werner von Blomberg ezenkívül – az Eher-Verlagnak kedvezve – hangsúlyozta, hogy „a katonáknak ajánlott a könyvből saját példányt is vásárolni"[12]. A katonai iskolák erősen átalakított tanterveiben a *Mein Kampf* fontos, sőt bizonyos témák esetében alapvető művé vált. 1935 júliusában a miniszter határozottan elrendelte, hogy „minden tisztnek osztania kell a nemzetiszocialista világnézetet"[13]. Blomberg bizalmasa, Walter von Reichenau egyenesen azt javasolta a beosztottjainak, hogy legyenek „pártkönyv nélküli nemzetiszocialisták". Méghozzá „a legjobbak, a leghűségesebbek és a legkomolyabbak"[14]. A Hitler-műre való utalásaival pedig igyekezett a politikai hadsereg nemzetiszocializmushoz fűződő szoros kapcsolatát hangsúlyozni: „Könyvében, a *Mein Kampf*ban gyakran emeli ki a hadsereg népnevelő jelentőségét" – méltatta Blomberg 1935-ben.[15] A hadsereg ugyanakkor hivatalosan soha nem tette kötelező olvasmánnyá a Führer írását.

Kötelező irodalom?

Még az állam által befolyásolható, legnagyobb potenciális olvasóközönség: a tanulók elérése érdekében is sem írták elő, csupán ajánlották Hitler könyvét. Bár Bernhard Rust nemzetiszocialista oktatási miniszter és porosz kultuszminiszter 1933 márciusában Rajani Palme Dutt brit

újságíró szerint egy rendeletéről a következőképpen nyilatkozott: „Megkértem az iskolahatóságot, hogy nagyon figyeljenek arra, hogy az iskolák legyenek ellátva a megfelelő könyvekkel. Elsőként természetesen a Führer könyvével, a *Mein Kampf*fal. Egyetlen olyan fiú és lány se lehessen, aki nem olvasta ezt a könyvet." Az egyes tanárok feladata, hogy „az igaz nemzetiszocializmus benne ábrázolt szellemét" átadja; Hitler műve legyen „a tanítás vezérelve".[16] De Dutt talán csak felült a pletykáknak, mert Rusttól ilyesfajta rendelet nem lelhető fel. A *Mein Kampf*ot mindenesetre nem vezették be kötelező olvasmányként, és amikor az Eher-Verlag 1935-ben, valószínűleg az eladások növelése érdekében, lépéseket tett ebbe az irányba, nem tudta keresztülvinni az indítványát: az NSDAP pártközpontjának utasítására „a mű iskolai bevezetését egyelőre visszavonták."[17] Ez 1945-ig változatlanul így is maradt.

Mindezek ellenére Hitler könyve 1932-től egyre komolyabb szerepet töltött be sok iskola oktatásában. Tanárok felolvastak diákjaiknak a *Mein Kampf*ból: vagy olyanok, akik maguk is NSDAP-tagok voltak – a nemzetiszocialista tanárszövetség 1933 elején nagyjából 10 ezer tagot számlált, háromnegyed évvel később pedig két tucatszor annyit –, vagy akik mindenképpen demonstrálni kívánták, hogy támogatják a Hitler-kormányt. Legalább két, sőt volt, ahol három évig is eltartott, amíg a túlnyomórészt jogállami, sőt Poroszországban a Weimari Köztársaságból származó, egyenesen demokratikus irányultságú tankönyvek hatalmas tömegét lecserélték. Ezt az időszakot sok tanár úgy hidalta át, hogy nemzetiszocialista írásokból dolgoztatott fel szakaszokat. Hitler könyvét nem vitatták meg a tanítási órákon, és még csak nem is elemezték a tételeit – sokkal inkább klasszikusként kezelték, ahogyan például Goethét. A tankönyvkiadók a lehető leggyorsabban idomultak az új időkhöz: az olvasókönyvekhez szánt kiegészítő füzetecskékbe, később pedig az átdolgozott kiadásokba Hitler beszédeiből és könyvéből származó szakaszokat építettek be. Adolf Hitler mint szerző körülbelül annyiszor fordult elő, mint Friedrich Schiller.[18]

A tanárok hozzászoktak, hogy segédanyagokat kapnak az óráik előkészítéséhez. A leggyorsabban Paul Sommer, iskolai tanácsos reagált, aki a tananyagok kiadására specializálódott lipcsei Hermann Beyer kiadónál

számos német irodalmi műhöz készített ilyen füzetecskéket: többek között Theodor Storm *Erdei tó (Immensee)*, Heinrich Kleist *Penthesilea*, illetve Franz Grillparzer *Bruderzwist im Hause Habsburg* (Testvérharc a Habsburg-házban) című műveihez. Az iskolai tanácsos néhány hét alatt a *Mein Kampf*hoz is elkészítette – 118 oldalra rúgó – magyarázatait, amelyeket „hálás tisztelettel és hűséggel" ajánlott „a német nép nagyra becsült birodalmi kancellárjának és Führerének". Sommer a bevezetést követően tömör, 15 oldalas áttekintést adott „a mű felépítéséről és vázlatáról", amelyet fejezetekre felosztott 30 oldalas „szó- és fogalommagyarázat" követett. A füzet magját 291 kiválasztott Hitler-idézet alkotta, amely alapján a tanárok különösebb felkészülés nélkül is megtarthatták a tanórákat. Mivel a vonatkozó helyek forrását Sommer a népi kiadás alapján adta meg, minden pedagógus gyorsan megtalálhatta az őt érdeklő szövegrészeket. Zárásként tizenkét „fogalmazásvázlat" kapott helyet, mint például az „Adolf Hitler *Mein Kampf*ja, Führerünk tükre" vagy az „Igaz Führerbirodalom", illetve „A faji probléma jelentősége Németországban" témákhoz. Mindegyikhez megfelelő szöveghelyeket is megadott, amelyekre a diákok hivatkozhattak.[19] A brosúrának 1935-ig több utánnyomása is megjelent, ezek szerint nyilvánvalóan kelendő lehetett.

Ugyanakkor az iskolatanácsos munkája tartalmilag nem mindenkinél talált egyetértésre. A nemzetiszocializmus irodalmának védelmére kialakított párthivatali ellenőrzőbizottság (Parteiamtliche Prüfungskommission zum Schutze des nationalsozialistischen Schrifttums), amelyet 1934 tavaszán az állítólagos vagy valódi nemzetiszocialista írások nagy számú megjelenésére való tekintettel hoztak létre, élesen bírálta a „magyarázatait". Egyik tagja, Karl Heinrich Köpke szerint a füzetre, de főleg a magyarázatokra semmi szükség nincsen, mivel „egy iskolamester írásai, aki azzal kíván feltűnni, hogy lefordítja a *Mein Kampf*ban előforduló idegen szavakat, és semmitmondó magyarázatokat fűz hozzájuk".[20] Ennek ellenére Sommer füzetecskéjét nem tiltották be.

Hogy milyen szerepet játszott a tanításban a *Mein Kampf*, azt az iskolahatóságok nem mérték fel. Bizonyos információk mindenesetre eljutottak a száműzetésbe vonult SDP tagjaihoz, akik havonként megjelenő, külföldön és kéz alatt a Harmadik Birodalomban is elérhető, Németország-jelentésükben adtak hírt róluk. 1935 februárjában egyik informátoruk hírét vette, hogy valamelyik hamburgi reáliskola felsőbb osztályában „az idősebb tanulók Hitler *Mein Kampf*ját *(Harcom)* maguk között *Mein großer Irrtum (Nagy tévedésem)* néven emlegették – vélhetően a tanár által erőltetett alapos feldolgozás következményeként.[21] Az 1936. március 29-i, egységes listás, vagyis értelmét vesztett parlamenti választás előtt – melynek alkalmával népszavazás útján, három héttel a megtörténte előtt a Rajna-vidék katonai megszállását is legitimálni kívánták – egy ügynök arról számolt be, hogy „a választás előtti héten valóban nem volt rendes tanítás". Ehelyett, legalábbis ebben a közelebbről meg nem nevezett iskolában, más szerepelt a tantervben: „A hét három délelőttjén végig a *Mein Kampf*ról szóló előadások, és a Führer életéről szóló elbeszélések voltak hallhatóak, miközben az osztály a katedrán eléjük tett, gyertyákkal körülvett Hitler-kép előtt állt fel."[22] Jó egy évvel később Délnyugat-Németországból jelentette egy informátor, hogy „az iskolákban napi egy-két órán át nemzetiszocialista könyvekből olvasnak fel (*Mein Kampf, Vom Kaiserhof zu Reichskenzlei* stb.), a tanulóknak pedig már a könyökükön jön ki."[23] Bár az is problémát okozhatott, ha a tanórákon túl szorosan igazodtak a fenti könyvekhez – legalábbis egy SDP-informátor szerint ettől tartott a bajor népiskolai tanár 1939 késő nyarán: „Most különösen óvatosnak kell lenni az iskolákban" – nyilatkozta „nemrégiben". „Az ember felolvas valamit Hitler könyvéből, aztán Dachauba kerül a jelenlegi kormány gyalázásáért."[24] Valóban: szinte minden ellentmond az 1939. augusztus 23-án megkötött Hitler–Sztálin-paktumban rögzített együttműködésnek, ami a *Mein Kampf*ban Oroszországgal, és a bolsevizmussal való viszonyról olvasható.

Az iskolai kötelező olvasmányként való bevezetés már csak azért sem volt életbevágó, mert a gyerekek és fiatalok enélkül is kapcsolatba kerültek Hitler könyvével. A Hitlerjugendben a *Mein Kampf* ugyanis hivatalosan elrendelt olvasmány volt. Az ifjúsági szervezet tagjainak „világnézeti képzésére" általában szerda délutánonként került sor. Ehhez a nemzetiszocialista ideológia lényegi pontjait tárgyaló tananyag is rendelkezésre állt, melyben mindig szerepelt a *Mein Kampf*ból, és a Führer-

beszédeiből származó idézetek feldolgozása is. Emellett bizonyos délutánokon együtt olvasták Hitler könyvét. Mivel a Hitlerjugend 1933 végén már 2,3 millió 10 és 18 év közötti lány és fiú tagot számlált, és 1939 közepén az ifjúsági hadkötelezettség (Jugenddienstpflicht) bevezetésekor 8,7 milliós tagszámmal a felvehető, vagyis „árja" fiatalok majdnem 98 százalékát felölelte, az 1930-as években gyakorlatilag minden serdülő, legalább kivonatos formában találkozott a *Mein Kampf*fal.

Kielégített igény

Egészen 1936-ig, de talán még 1937-ben is nagy volt a kereslet a *Mein Kampf* iránt, később azonban alábbhagyott az olvasók érdeklődése – legalábbis erre utalnak a nyilvános könyvtárak hiányosan fennmaradt kölcsönzési adatai.[25] Miután a Hitler gondolatai iránt érzett kíváncsiság elült, az olvasók más motivációból kezdtek foglalkozni a Führer könyvével. Németország-jelentéseiben a száműzetésbe vonult SPD már 1936 októberében arról adott hírt, hogy „A náci vezetők egyértelműen kelet ellen szóló beszédei ellenére sem az a meggyőződés, hogy a háborús tevékenység minden körülmények között ebbe az irányba való támadással kezdődik majd, illetve hogy ezzel kell kezdődnie. Időközben megtanulták kiolvasni a rendszer fejlődési tendenciáit és szándékait a szókimondó műből, és arra a következtetésre jutottak, hogy Hitler véleménye szerint keletre csak akkor lehet sikeres csapást mérni, ha a hátulról fenyegető francia veszély már elhárult." Hogy a tudósító itt beszélgetőtársa valóságos gondolatmenetét adta-e vissza, vagy saját következtetését, az nem derül ki. Mindenesetre az ábrázolt feltételezés igen találó: „Úgy hiszik, hogy az egységes terv még nem jött létre, és hogy fordítva csak akkor lehet eljárni, ha Franciaországot el lehet téríteni a Lengyelországgal, Csehszlovákiával és Oroszországgal kötött szövetségi kötelezettségeitől. Csak így kerülhet sorra először a kelet, és azután a nyugat."[26]

Az ilyen kritikus hozzáállás mellett még a magasan képzett németek esetében is előfordult annak fordítottja: a határtalan csodálat. Az 1936-os, decemberi jelentésben egy informátor közlése szerint „Több alkalommal megszólították egyetemet végzett embereket is, akik lelkesen mondták el, hogy igen, mióta elolvasták a *Mein Kampf*ot, meggyőződésük, hogy Hitler csodálatra méltóan hatalmas személyiség." Ezzel a betiltott SPD tagja még nem elégedett meg, hanem tovább kérdezett: „Mivel jól ismerte a náci irodalmat, vizsgálódni kezdett, és úgy találta, hogy ezek a képzett emberek mindössze Hitler fiatalkorának történetét, és talán még a zsidókról szóló néhány fejezetet olvasták, de egyikük sem a teljes könyvet."[27]

A tudatosan kirobbantott európai krízis további fokozása, a „maradék Csehország" (Resttschechei) 1939. márciusi elfoglalása, és az ezzel egyidejűleg megjelenő, lengyelek ellen szóló, egyre agresszívebb hangok mellékhatásaként a *Mein Kampf* iránti érdeklődés ismét megnőtt. A csaknem 1,2 millió eladott példánnyal a Harmadik Birodalom utolsó béke-, és első háborús éve majdnem elérte addigi, 1933-as rekordját. Ám a könyv már a mérsékelten figyelmes olvasó számára is meghaladottnak tűnhetett az 1939. augusztus 23-i Hitler–Sztálin-paktum után – hiszen az NSDAP főnöke 1926-ban még így írt: „Egy Oroszországgal kötendő szövetségnek már a puszta ténye is elvezetne a következő háborúhoz, amelynek kimenetele Németország végét jelentené." Ezt az álláspontját Hitler magához képest részletesen meg is indokolta: „Oroszország mai hatalmasságainak eszükbe sem jut, hogy becsületes szövetséget kössenek, és tartsák is magukat hozzá. Soha ne feledjük, hogy a mai Oroszország uralkodói aljas, véreskezű bűnözők, az emberiség söpredéke." Lehetetlen volna olyan partnerrel szövetséget kötni, akinek egyetlen érdeke a másik megsemmisítése. A *Mein Kampf*ban Hitler világos következtetésre jut: „A zsidó világbolsevizmussal folytatott harc határozott állásfoglalást követel Szovjet-Oroszországról. Az ördögöt nem űzhetjük ki Belzebubbal szövetkezve."[28]

A háború idején

Az Európa két hatalmas diktátorának paktuma által keltett világszenzációval mindez semmiféleképpen sem volt összeegyeztethető. A nemzetiszocializmus ellenfelei egymás között jót mulattak az ügyön. „Mar-

xista körökben az a pletyka terjed, hogy az NSDAP feloszlik, és a *Mein Kampf* nem jelenik meg többé" – állt az állami és pártintézményekből összeállított Birodalmi Biztonsági Főhivatal (Reichssicherheitshauptamt) részévé vált SS biztonsági szolgálatának „a belpolitikai helyzetről szóló jelentésében", amelyet 1939 októberének közepén a nemzetiszocialista vezetőség szűk köre kapott kézhez.[29] „Marxista körökön" nyilvánvalóan a szociáldemokratákat értették, hiszen az illegális kommunisták inkább nem viccelődtek Hitler irányváltásán – nekik komolyabb problémával: Sztálin kurzusváltásával kellett szembenézniük. Két héttel később, egy minden bizonnyal Prágából terjesztett röpirat jelent meg, „amely a *Mein Kampf* alapján igyekezett bizonyítani, hogy a Führer a végét járja, hiszen a korábban »halálos ellenségnek« nevezett Szovjetunióval paktált le."[30] De nemcsak a munkásmozgalom megmaradt tagjai gúnyolódtak, hanem a rendszerkritikus katolikusok is hasonlóképpen érveltek. Darmstadtban például azon spekuláltak, hogy „a Führer könyvét, a *Mein Kampf*ot, a benne szereplő Oroszország-ellenes támadások miatt visszavonják."[31]

De semmi ilyesmi nem történt, épp ellenkezőleg: az Eher-Verlag kihozta a bibliapapírra nyomott, egykötetes „hátizsák-" vagy „frontkiadást". Ezzel minden bizonnyal vásárlói és olvasói igényeket elégített ki. A biztonsági szolgálat mindenesetre 1940 márciusának közepén azt jelentette, hogy a frontkiadást „a lakosság hatalmas érdeklődéssel fogadja. Sokakban megfogalmazódik a kívánság, hogy hozzátartozóinak ajándékként küldje el a frontra a könyvet." Ugyanakkor ismételten bosszankodásra adott okot a kiadó árpolitikája: a 7,20 birodalmi márkás ár, amely megegyezett a korábbi egykötetes népi kiadás árával, de lényegesen drágább volt a kétkötetes puhakötéses változat 5,70 márkás áránál, túlságosan soknak bizonyult. „Rendkívül keresett Hitler könyve, a *Mein Kampf*, amelynek vékonypapíros kiadását gyakran küldik a frontra" – jelentette a biztonsági szolgálat. „Szegényebb néptársaink, ahogy Neustadt an der Weinstraßéből jelentik, sajnálják, hogy a frontkiadást nem árusítják olcsóbban."[32] A frontkiadásból szűk egymillió példány jelent meg 1943-ig, ami az ebben az időszakban nyomtatott példányok egynegyedét tette ki.

1940 decemberében már érezhetővé váltak a háború miatt bevezetett megszorítások. „A közelgő karácsony ünnepére való bevásárlás során

néptársaink elégedetlenek a kínálat szűkösségével, elsősorban az ajándéktárgyak és játékszerek esetében" – figyelmeztették a Gestapo besúgói.[33] A *Mein Kampf*, illetve Alfred Rosenberg *Mythus des 20. Jahrhunderts* (A 20. század mítosza) című könyve ugyanakkor kapható volt. A nemzetiszocializmus két legfontosabb „irányadó műve" igen kelendőnek, míg más pártpublikációk eladhatatlannak bizonyultak.[34] Ez azért is volt így, mert az árucikkekkel való ellátottság romlása miatt a vásárlóerő a jegy nélkül kapható termékek felé áramlott – így például a könyvek irányába.

A közönség érdeklődése kitartott. 1942 februárjának végén a biztonsági szolgálat arról tudósított, hogy a *Mein Kampf* továbbra is keresett, jelentését pedig az olvasóközönség további növelését célzó javaslattal egészítette ki: „Ismételten kezdeményezik, hogy ezekből a művekből rövidebb kivonatok jelenjenek meg, hogy a népesség szélesebb, elsősorban vidéki rétegei számára megkönnyítsék a nemzetiszocializmus történelmi és világnézeti alapjainak megismerését."[35] Bár a hatalomátvételt követő években különböző kiadók adtak ki gyűjteményeket, melyek elsősorban a *Mein Kampf*ból, és a beszédekből származó Hitler-idézeteket tartalmaztak, ezt maga a diktátor igyekezett megakadályozni. „A Führer nem akarja, hogy műve feldarabolva, és különböző nézőpontok szerint rendezve jelenjen meg" – rendelkezett az NSDAP vizsgálóbizottsága.[36] Ez így is történt: hivatalosan rövidített kiadás soha nem jelent meg németül.

Bár csupán 1944-ben több mint 1,6 millió példányt nyomtattak ki, és csaknem 11 millió további példány volt forgalomban, a háború következtében a *Mein Kampf* is hiánycikké vált. Tehát nyilvánvalóan kelendő volt, ráadásul a német városokban szinte naponta bekövetkező, általában gyújtóbombás légitámadások következtében is igen sok válhatott a lángok martalékává. 1944 júliusának elején, még a Harmadik Birodalomban szinte mindenható SS-apparátusnak is problémát jelentett ezer darab frontkiadás felhajtása. Ennyi példány „pillanatnyilag elérhetetlen" volt, ezért az SS-főhivatalnak Heinrich Himmler személyes stábjához kellett fordulnia, hiszen „a mai körülmények között a megbízás teljesítése sajnos meglehetősen hosszú időt vesz igénybe." Ugyanazon év

végén, miközben már egyetlen németországi nyomda sem nyomta a *Mein Kampf*ot, egy hadnagy próbált keríteni egy példányt ajándékba a zászlósának, ám hiába igyekezett „minden erlangeni könyvkereskedésben felhajtani a művet."[37] Ez pedig nem lehetett a bombatámadások következménye, hiszen Erlangent, a város peremén található kisebb településekre 1942-ben és 1943-ban mért két kisebb támadáson kívül nem érte említésre méltó légitámadás. Ha az utánpótlás el is maradt a *Mein Kampf*ból, az 1944 őszén az Eher-Verlag által a frank városba szállított példányok minden bizonnyal elkeltek.

A *Mein Kampf* tehát bizonyosan nem volt olvasatlan bestseller: üzenete széles körben elterjedt a Harmadik Birodalomban. Közvetlenül a második világháború után a németek egyötöde bevallotta, hogy részben vagy teljes egészében olvasta Hitler könyvét. A valóságban azonban ennél többen olvashatták. Az azonban nem állapítható meg, hogy közülük hányan értették meg, és vették komolyan a mondanivalóját.

MEGVALÓSÍTÁS

Túlbecsülni sem szabad a *Mein Kampf* jelentőségét: a könyv nem több, mint a nemzetiszocializmus politikai vallásként való beállításának modellje.

Ludolf Herbst, történész[1]

„Megváltoztathatatlan program"

Aki politikai programot ír, általában világosan megfogalmazza követeléseit, hiszen a céloknak egyértelműeknek kell lenniük. Ugyanakkor nem törvényszerű, hogy egy ilyen szöveg rövidre és velősre sikerül. A pártprogramok lehetnek ezer szavasnál rövidebbek, de akár kétezer, vagy éppen 20 ezer szó terjedelműek is. Hosszuk semmit sem árul el politikai vagy morális értékükről éppúgy, ahogy megvalósíthatóságukról sem: egy borzasztó részletesen kifejtett politikai program is maradhat puszta fikció, de akár egy kurta akaratkinyilvánítás is beindíthat hosszú távú pozitív fejlődést. És mindennek az ellenkezője is igaz lehet.

Az NSDAP 25 pontos programja pontosan 890 szót számlál. Hitler 1920. február 24-én, párton belüli tényleges hatalomátvétele után hirdette meg a programot, amely többek között a Nagy-Németország létrejöttét, a versailles-i szerződés felbontását, új életteret és minden „zsidó" teljes kirekesztését követelte. Már a bevezetésből megállapítható, hogy az NSDAP egyetlen programjának szánták: „a vezetők elutasítják, hogy a programban kitűzött célok elérése után újabb célokat tűzzenek ki, csupán abból a célból, hogy a tömegek mesterségesen felfokozott elégedetlenségével tartsák életben a pártot."[2] A hivatalos elnökkel, Anton Drexlerrel ellentétben Hitler mindezt teljesen komolyan gondolta. Amikor

1921 júliusában kisebb népi (völkisch) csoportokkal való egyesülésükről, és egy új program lehetőségéről tanácskoztak a háta mögött, Hitler dühösen kilépett a pártból. Döntését az NSDAP alapelveinek megsértésével magyarázta: „Ezerfős néptömeg esküdött fel változtathatatlan és sérthetetlen programjára, amely száznál több tömeggyűlés gránitalapjaként szolgált. A párt mindeddig folyamatosan elköteleződött a széles néptömegek iránt, hogy soraikban a feltétlen őszinteséget képviseli, hogy kezeskedik a lefektetett alapelvek rendületlen követéséről, hogy határozottan fellép megszegésük ellen, és hogy a képmutatókat és álszent ellenfeleket nem tűri meg, hanem könyörtelenül eltávolítja a mozgalom soraiból."

Mivel az NSDAP nem mondhatott le legfontosabb szónokáról, Hitler végül sikerrel járt. Kikényszerítette Drexler visszalépését, és saját magát választatta meg „korlátlan jogkörrel rendelkező elsőszámú elnökké". Azt is keresztülvitte, hogy „a név vagy program bárminemű megváltoztatása végérvényesen, először is hat éves időtartamra tilos" legyen.[3] Mindez már a megfogalmazását tekintve is logikátlan volt, hiszen a változtatást „végérvényesen", és ezzel egyidejűleg egy bizonyos időtartamra tiltotta meg. Hitlernek ez az ellentmondás valószínűleg egyáltalán nem tűnt fel.

A meghiúsult puccs utáni újraalapítást követően a párt 25 pontos programja továbbra is érvényben maradt. Az 1925. augusztus 21-i szabályzat nyomatékosan kimondta: „Az egyesület programja a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt 1920. február 24-én, Münchenben kiadott alapprogramja. Ez a program megváltoztathatatlan. Csak a teljesítése után adható fel."[4]

A programnak akkor is döntő jelentősége volt, amikor 1941–42-ben a birodalmi kancellária intézkedéseket kívánt tenni Hitler utódjának biztosítására. A jövőbeli „Führernek" egy saját maga által választott „szenátus" előtt kellett volna letennie a következő esküt: „Esküszöm, hogy rendíthetetlenül, és életem árán is hű maradok a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt programjához, ahogy azt 1920. február 24-én Adolf Hitler meghirdette."[5] Hitler ugyanakkor nem volt hajlandó a halála után érvényes szabályozásokkal foglalkozni, és nem hozott döntést utódja

kiválasztási eljárásával kapcsolatban. Az NSDAP programja a párt Szövetséges Ellenőrző Tanács (Alliiertes Kontrollrat) általi, 1945. október 10-i hivatalos feloszlatásáig változatlanul érvényben maradt.[6]

Hitler tehát hatalmas jelentőséget tulajdonított az NSDAP programjának, ez azonban a politikai csatározások során időnként inkább gyengeségnek bizonyult. A „25 pontot" egyrészt az 1920-as évek perspektívájából fogalmazták meg, másrészt a 11. ponttól a 18-ig erősen antikapitalista jellege miatt szélsőségesen gazdaságellenes volt. A *Das freie Wort* című SDP-folyóirat ezért 1931-ben „a lehető legjobb fegyvernek" nevezte az NSDAP-vel folytatott küzdelem során.[7] Hitler pártja tehát nem a „megváltoztathatatlan" programnak köszönhetően, hanem annak ellenére aratott sikert.

A „marxisták" és „zsidók" ellen

A 25 ponttal ellentétben a *Mein Kampf*ot 1933-ig csak ritkán értelmezték konkrét programként, sokkal inkább Hitler világnézetének életrajzi alapú ábrázolásaként tekintettek rá. Pedig már az előszóban megfogalmazta azt az igényt, hogy „mozgalmunk céljait" kívánja benne „megvilágítani", az NSDAP tanának „alapvetéseit" meghatározni.[8] A hatalomátvétel után a könyv iránti érdeklődés határozottan megnövekedett, és egyre gyakrabban nevezték a nemzetiszocialista mozgalom „bibliájának" vagy „koránjának".[9] A két, nagy könyvekre épülő vallás szent iratai ugyanakkor nyilvánvalóan kevés kézzelfogható cselekvési útmutatást tartalmaztak – de mi a helyzet a *Mein Kampf*fal?

Az új Birodalmi Kabinetben (Reichskabinett) ugyan a nemzetiszocialisták kisebbséget alkottak, de Hitler domináns személyiségével a miniszterek fölé kerekedett. A kancellár már 1933. február 1-i, első rádióbeszédében meghirdette a kormány első lépéseit. A könyvéből ugyan egyetlen megfogalmazást sem idézett pontosan, de a központi gondolatok hasonlósága egyértelműen megnyilvánult. A *Mein Kampf*hoz hasonlóan a „marxizmus" és a bolsevizmus „megsemmisítését" jövendölte, amely „a német nemzet jövőjének kérdése".[10] Államvezetői proklamá-

ciójában (Regierungsproklamation) kijelentette: „a 14 év marxizmus tönkretette Németországot."[11] A SPD-nek szóló, egyértelmű hadüzenetet néhány napon belül a szociáldemokrata újságok, pártgyűlések betiltása, és önkényes letartóztatások követték. Miután Marinus van der Lubbe, holland anarchista a tűz martalékává tette a Reichstagot, az NSDAP kihasználta az alkalmat, hogy államilag megtűrt, sőt akár a rendőrség által is aktívan támogatott ámokfutással iktassa ki belpolitikai ellenségeit.[12] Egy csapásra tízezer embert fosztottak meg erőszakosan a szabadságától, és több száz gyilkosságot is elkövettek. A marxizmus „megsemmisítése", ha nem is a *Mein Kampf*ban ábrázolt terv szerint, de az ott leírt értelemben zajlott le.

Hasonlóképpen történtek az első zsidóellenes intézkedések is. A Hitler-követők által elkövetett antiszemita erőszak ellen, a rendőrség már 1933 februárjában sem igen lépett fel. A következő hetek folyamán ezekből a túlkapásokból állampolitika lett, amit többek között az április 1-jén meghirdetett, zsidó üzletek elleni bojkott is jól mutat. Aki olvasta a *Mein Kampf*ot, meg sem lepődhetett ezen, hiszen a könyv számos kirohanást tartalmaz a „kereskedelem" ellen, amelyet a „zsidók" „saját privilégiumuknak" tartottak, és könyörtelenül kihasználtak. A *Mein Kampf* szerint a városokban a zsidó üzletek „saját negyedeket" alkottak, amelyek „államon belüli államként" működtek.[13] A belvárosokban tapasztalható ilyesfajta állítólagos koncentrálódás ellen lépett fel a hivatalosan a külföldről indított, „szörnyű zsidó hecc" elleni védekezésnek nevezett bojkott is, amely nem bizonyult sikeresnek, és amelyet már az első nap megtörtek, pedig a tervek szerint majdnem egy hétig kellett volna tartania.[14]

A hivatásos közszolgálat (Berufsbeamtentum) visszaállítását célzó 1933. április 7-i törvény az állami hivatalnoki réteg *Mein Kampf*ban is ábrázolt állítólagos hanyatlása elleni intézkedésként értelmezhető. Az apparátus világháború előtti állapotáról Hitler a következőket írta: „Németország volt a világ legjobban szervezett és legjobban irányított országa." A köztisztviselőket a mindenkori kormánytól való teljes függetlenség jellemezte. Azonban ezek az előnyök a háborús vereséget követően mind odalettek: „A forradalom óta ez alapvetően megváltozott. A tudás és képesség helyére a pártbeállítódás lépett, és az önállóság és

függetlenség inkább hátránynak, mint előnynek számított."[15] Ennek megfelelően a Harmadik Birodalom első fontos, nyíltan antiszemita törvénye kimondta: „Azok a hivatalnokok, akik 1908. november 9-e óta léptek hivatalba, a pályafutásukhoz előírt szokásos előképzettség, vagy alkalmasság nélkül, elbocsáttatnak a szolgálatból." A következő paragrafus alapján pedig „azokat a hivatalnokokat, akik nem árja származásúak, nyugdíjazni kell." Paul von Hindenburg birodalmi elnök ellenvetésének, és a törvényhozásba való beavatkozásának köszönhetően ugyan hozzátették, hogy mindez nem érvényes „azokra a köztisztviselőkre, akik 1914. augusztus 1-jén már hivatalban voltak, vagy a világháborúban a Német Birodalom, vagy szövetségese frontján harcoltak, illetve édesapjuk vagy fiuk elesett a világháborúban."[16] De az alapelven nem változtattak ezek a kivételek.

Rugalmas külpolitika

Miközben számos belpolitikai lépés alapján úgy tűnt, kancellárként Hitler, ha nem is szó szerint, de lényegében a *Mein Kampf*ban megfogalmazott világnézetéből eredő elképzeléseit valósítja meg, a külpolitika tekintetében más volt a helyzet. A birodalmi kancellár 1933. május 17-i „békebeszéde" például alapvetően ellentmondott a könyvben ábrázolt meggyőződésének. „Miközben határtalan szeretettel és hűséggel ragaszkodunk saját népünkhöz [Volkstum], ugyanezen meggyőződésből tiszteletben tartjuk más népek nemzeti jogait is, és szívünk legmélyéből békében és barátságban kívánunk élni velük" – nyilatkozta Hitler a puszta díszletté süllyedt parlamentben. „A körülöttünk élő európai nemzeteket adott ténynek tekintjük. A franciák, a lengyelek és a többi szomszédos népeink, és jól tudjuk, hogy ezen semmiféle történelmileg elképzelhető folyamat nem változtathat." Ehelyett Németország „mindig készen áll, hogy lemondjon a támadó fegyverekről, ha a világ többi része is ezt teszi." A kormányfő egy lépéssel még ennél is tovább ment: „Németország kész arra, hogy belépjen minden ünnepélyes megnemtámadási egyezménybe, mert Németország nem a támadásra, hanem a saját biztonságára gondol."[17]

A *Mein Kampf* fejtegetéseivel a fentiek összeegyeztethetetlenek voltak, hiszen ezek azt mondták ki, hogy először Franciaországot kell megsemmisíteni, hogy a német népnek lehetősége nyíljon a kelet-európai hódításokra, Lengyelország, és mindenekelőtt Oroszország terhére.[18] A brit *Times* elképedve kommentálta a látszólagos pálfordulást: „A világ tegnap látta először Hitlert, az államférfit. Amit elmondott, annak többségét akár az elődei is mondhatták volna."[19] A londoni szerkesztőségnek nem lehetett tudomása arról – ahogy a világ nyilvánosságának sem –, hogy 1933. február 3-án Hitler bizalmasan közölte a hadsereg vezetőivel: „Hat–nyolc évre teszem a marxizmus teljes megsemmisítésének határidejét. Ezután a hadsereg képes lesz rá, hogy aktív külpolitikát folytasson, és a német nép életterének kibővítését fegyveres erővel is elérhesse." A cél valószínűleg majd a kelet lesz, folytatta, és a bevetni szándékozott módszert is elárulta. „Az annektált, illetve meghódított országok népeinek germanizálása nem lehetséges. Csak a földet lehet germanizálni."[20] A bizalmas szónoklat gondolatmenete szorosan a *Mein Kampf*ot követte, míg a parlament előtt elmondott beszéd nagy része teljesen szembement vele.

Mindazonáltal előfordult néhány egyezés, elsősorban a Népszövetséget illetően. Hitler 1933. május 17-én megszépítve jelentette be a Népszövetségből való kilépést. Elmondása szerint Németország elég jellemes ahhoz, hogy „ne akarja ráerőszakolni a többi nemzetre az együttműködést, hanem ha nehéz szívvel is, de levonja a megfelelő következtetést."[21] Mindez arra a megvetésre utal, amellyel könyvében a genfi szervezetről nyilatkozott: „fantasztikus találmánynak" nevezte, amelyben „jámboran" ugyan hihet az ember, de mindössze annyi értelme van, mint „a kedves Úristenhez intézett ünnepélyes fohásznak". Ám Hitler most sem ismételte meg a *Mein Kampf*ban nyíltan megfogalmazott következtetést a világ közönsége előtt. 1926-ban, a második kötetben ugyanis félreérthetetlenül leszögezte: tisztában kell lenni azzal, hogy „az elveszett területek visszaszerzése" valójában „kizárólag fegyveres erőszakkal" valósítható meg.[22]

Hitler könyvének külpolitikai alapelveivel a német–lengyel megnemtámadási egyezmény is összeegyeztethetetlen volt, amelyet hivatalosan

1934. január végén írtak alá, és amely „a jószomszédi viszony megalapozását" célozta meg. „Nemcsak a két országra hoz áldást, hanem Európa többi népére is."[23] A *Mein Kampf*ban lehetetlennek nevezte a varsói kormánnyal való mindenfajta szövetségi politikát, méghozzá „a jövőben mindenkor", Lengyelországot pedig „az egész népkeverék" részeként „visszataszítónak" nevezte.[24] Az 1934 januárjában megkötött egyezmény tehát csupán taktikai céllal jött létre, Hitler pedig egy kevésbé megbízható tanú szerint szűk körben nyíltan kimondta: „A Lengyelországgal kötött mindenfajta megállapodás csak átmeneti érvényű. Eszembe sem jut komolyan megegyezni Lengyelországgal."[25] Az idézet ugyan nem maradt fenn, gondolkodásmódját ugyanakkor hűen tükrözi.

A *Mein Kampf* alapján az 1939. augusztusi német–szovjet megegyezés pedig már végképp teljesen lehetetlennek tűnhetett. Hitler szerint a „zsidó bolsevizmus" uralkodik az országban, amely „fanatikus brutalitással harmincmillió embert ölt meg embertelen kínzások közepette, vagy éheztetett halálra". Az Oroszországgal kialakított viszony a második kötet fejtegetései szerint Németország „legfontosabb külpolitikai kérdése". Ugyanis csakis itt lehet a német nép számára „élettérnek" szükséges területet meghódítani. Az 1917. évi októberi forradalmat ezért Hitler a sors „intésének" látta: „Mivel Oroszországot kiszolgáltatta a bolsevizmusnak, megfosztotta népét attól az értelmiségtől, amely mindeddig az állam fennmaradását megalapozta és szavatolta."[26] Az NSDAP-n belül általánosan elterjedt vélekedésből Joseph Goebbels naplójában levonta a következtetést: „Feladatunk a bolsevizmus szétzúzása. A bolsevizmus zsidó ámítás! Oroszországot nekünk kell örökölnünk."[27]

Későbbi propagandaminiszterétől eltérően Hitler külpolitikájában merész taktikai manővereket látott szükségesnek. Így például Bismarck esetében, aki porosz miniszterelnökként és birodalmi kancellárként nagy hangsúlyt fektetett az Oroszországgal ápolt jó kapcsolatra. Hitler azonban úgy vélte, ez nem megfelelő érv, hiszen „a mai Oroszország már nem az, ami régen volt". A *Mein Kampf* szerint Bismarcknak „soha nem jutott volna eszébe, hogy taktikai okokból végérvényesen kijelöljön egy politikai utat. Sokkal inkább a pillanat embere volt, mint hogy ilyesfajta kötöttséget vállalt volna."[28] Mindez a maximális hatalompolitikai

rugalmasság alig leplezett védőbeszéde volt. Hitlerre jellemző módon néhány oldallal később már így fogalmazott: „Ha a háború előtt még el is lehetett fojtani az Oroszországgal kapcsolatos érzéseket, ez ma már lehetetlen."[29]

Ha a *Mein Kampf*ban voltak is bizonyos mondatok, amelyekkel igazolható lett volna a Hitler–Sztálin-paktum, ezek csupán kivételnek számítottak. Annyiban ugyanakkor konzekvensnek volt nevezhető, hogy 1941. június 22-én, amikor a hadsereg megtámadta a szövetséges Szovjetuniót, a nemzetiszocialista és bolsevik diktatúra együttműködése annak ellenére érvényét veszítette, hogy ezzel éppen az a helyzet alakult ki, amelyet a nemzetiszocialista vezetés az 1914–18-as világháborúból levont következtetés alapján el akart kerülni. „Még jó, hogy nem kell kétfrontos háborút folytatnunk – mondta például Goebbels 1939 novemberében –, így egyedül a nyugati hatalmakkal kell felvennünk a harcot."[30] Másfél évvel később Franciaországot ugyan leverték, Nagy-Britanniát azonban nem sikerült. Ennek ellenére Hitler minden különösebb ok nélkül feladta a Sztálinnal kötött paktumot. Mindez ugyan szavahihetőségének elvesztésébe került, de stratégiai lehetőségeket teremtett. A világnézet ismét győzelmet aratott a gyakorlati politika felett.

„Fajhigiénia"

Hitler a *Mein Kampf* második kötetében több oldalon keresztül fejtette ki a „fajhigiénia" kérdését. Fejtegetései a „népi [völkisch] állam" legfőbb feladatának kitűzésében csúcsosodtak ki: „Gondoskodnia kell arról, hogy csak az nemzzen gyermeket, aki egészséges. Szégyenletes dolog saját betegség és fogyatékosság tudatában gyereket hozni a világra, és a legnagyobb dicsőség lemondani róla. De a fordítottja is megvetendő: megfosztani a nemzetet az egészséges gyermekektől."[31] Az 1920-as években mindez nem volt eredeti gondolat. Az európai, és egyesült államokbeli humángenetikusok és öröklésbiológusok nagy része ezen a véleményen volt. Az NSDAP-től függetlenül 1932-ben Poroszországban biológusok egy törvényjavaslatot fogalmaztak meg, amely az örökletes betegséget hordozó emberek önkéntes alapú sterilizációját vette tervbe.

Kezdeményezői az erősen katolikus Hermann Muckermann, és az asszimilálódott német zsidó, Richard Goldschmidt voltak. Egyiküknek sem volt különösebb köze a nemzetiszocializmushoz – 1933-ban el is veszítették professzori állásukat.

A Muckermann-féle eugenikai törvénykoncepció lett az alapja az 1933. július 14-én elfogadott, „az örökletes betegségben szenvedő utódok kiküszöböléséről" szóló törvénynek (Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses). Az eredeti tervezet és az elfogadott szöveg között egyetlen paragrafusnyi különbség volt, amely szerint nem csak az érintettek és törvényes képviselőik kérvényezhetik a sterilizálást, hanem az illetékes tisztiorvos, vagy az ápolási intézmény vezetője is. A gyakorlatban speciális „öröklés-egészségügyi bíróságok" (Erbgesundheitsgericht) rendelték el azt a körülbelül 350 ezer sterilizációt, amelyet ilyen kérvények alapján 1945-ig végrehajtottak. Közalkalmazottként vagy közhivatalnokként a tisztiorvosokat és az intézményvezetőket kötelezték a közigazgatási utasítások, amelyek politikai meghatározottsága világosan kiderült a törvény indoklásából: „Az átörökíthető értékes tulajdonságok fokozatos elvesztése a kultúrnépek teljes elkorcsosulásának következményével járhat. Széles körökben fogalmazódott meg az a követelmény, hogy törvényt kell hozni „az örökletes betegségben szenvedő utódok kiküszöböléséről" a biológiailag alacsonyabb rendű öröklődés megszüntetésére. A terméketlenné tétel a nép testének fokozatos megtisztítását, és az örökletes betegségek kiszűrését szolgálja."[32] Mindez szorosan kapcsolódik Hitler fejtegetéseihez: „Ha csupán hatszáz évre kiküszöbölnénk a testileg és szellemileg fogyatékos emberek szaporodási képességét és lehetőségét, az az emberiséget nem csupán mérhetetlen szerencsétlenségtől szabadítaná meg, hanem hozzájárulna a manapság szinte elképzelhetetlen gyógyulásához."[33] Az azonban nem tisztázott, hogy Hitler a korabeli „fajhigiéniai tudománytól" eltérően kettő helyett miért mindjárt húsz biológiai generációt vett alapul. Talán csupán félreértésről vagy félreolvasásról volt szó.

A „öröklés-egészségügyi törvény" (Erbgesundheitsgesetz) széles körben elterjedt kiegészítő magyarázata egy *Mein Kampf*ból származó idézettel kezdődik: „Aki testileg és szellemileg nem egészséges, nem örö-

kítheti tovább szenvedését a gyermeke testében."[34] A törvénytervezet szigorítása valóban közvetlenül Hitler akarata szerint történt, aki már az első kötetben így fogalmazott: „A józan ész megköveteli, hogy a fogyatékos emberek számára lehetetlenné tegyük más, hasonlóképpen fogyatékos utódok nemzését, ennek tervszerű kivitelezése pedig az emberiség leghumánusabb cselekedete. Szerencsétlenek millióit kíméli meg a meg nem érdemelt szenvedéstől."[35] Egyébként beszédeiben 1933-ig ritkán hozta szóba ezt a témát, csupán 1928. október 10-én foglalkozott vele kiemelten: „Mi, nemzetiszocialisták ezért amellett vagyunk, hogy például minden bűnözőt és gyógyíthatatlant – akkor is, ha szellemileg gyógyíthatatlan –, sterilizáljanak."[36] Ezért feltételezhető, hogy valóban Hitler *Mein Kampf*ban szereplő fejtegetései adtak lökést a kényszersterilizáció bevezetéséhez. Vezető humángenetikusok és fajbiológusok bizonyíthatóan ismerték ezeket a szakaszokat: Fritz Lenz például 1930-ban hozzáfűzte az egyik tanulmányához: „Abból a tényből, hogy Hitler »szerencsétlenek millióiról« beszél, az következik, hogy a sterilizációt nem csupán extrém esetekben követeli, ami a faj gyógyulása szempontjából jelentéktelen hatással volna, hanem ki akarja terjeszteni a népesség teljes alacsonyrendű részére."[37] Lenz – aki 1933-ban a politikai okokból elbocsátott Muckermann utódja lett – kollégáival együtt tehát jól tudhatta, a későbbiekben még milyen méreteket ölthet a sterilizáció.

Tömeggyilkosság gázzal

1945-ig bizonyosan a *Mein Kampf* egyik leggyakrabban idézet passzusa volt a legutolsó fejezet egyik megjegyzése: „Ha a háború kezdetén és folyamán 12–15 ezer héber néprontót mérges gáznak tettek volna ki, ahogy azt a fronton a legkülönbözőbb rétegekből és szakmákból érkező legjobb munkásaink százezreinek kellett elszenvednie, akkor a harcok több millió áldozata sem esett volna el hiába. Épp ellenkezőleg: 12 ezer bitang időben történő megsemmisítése egymillió becsületes és értékes német életét menthette volna meg a jövő számára."[38] Történészek és újságírók, de mindenekelőtt érdeklődő laikusok közvetlen kapcsolatot vélnek felfedezni Hitler mondatai, és az elsősorban Lengyelországban létrejött nemzetiszocialista megsemmisítő táborok között.[39] Mindez érthető is, tekintettel arra, hogy a faji őrület áldozatául esett csaknem 6 millió zsidó majdnem felét olyan „innovatív" módszerekkel végezték ki, mint a szén-monoxiddal, vagy a Zyklon–B nevű, kéksavat (hidrogén-cianidot) tartalmazó készítménnyel való elgázosítás. 1945 előtt ugyanakkor erre a szöveghelyre szinte senki sem figyelt fel. A kevés kivétel közé tartozott 1932-ben Wilhelm Knevels badeni evangélikus teológus, ám az antiszemita irányzat egyáltalán nem vett róla tudomást.[40]

A *Mein Kampf* említett helyének valójában semmi köze a legfontosabb megsemmisítő táborok – Auschwitz, Treblinka, Bełżec, Sobibór, Chełmno/Kulmhof és Lublin-Majdanek – kivégzési módszereihez. Hitler kétségkívül az európai zsidók tömeges meggyilkolását akarta, amit több alkalommal be is jelentett. Az ilyen megszólalásai közül a legemlékezetesebb 1939. január 30-i parlament előtti beszéde volt, amikor elmondta: „Ha a nemzetközi zsidó pénzvilágnak Európán belül és kívül megint sikerül világháborúba sodorni a népeket, az eredmény nem a Föld bolsevizálódása, és ezzel a zsidóság győzelme lesz, hanem a zsidó faj megsemmisítése Európában."[41] A tényleges kivitelezés ugyanakkor Hitlert nyilvánvalóan nem érdekelte: egyetlen utalás sincs arra, hogy valaha is részletesen beszámoltatott volna az elgázosításról, vagy a golyó általi tömeges kivégzésekről, amelyeket a mozgó kivégzőosztagok (Einsatzgruppen) hajtottak végre. Joseph Goebbels nyilvánvalóan tájékozottabb volt. Legalábbis a propagandaminiszter 1942. március 27-én a következőket diktálta titkárának: „A főkormányzóságból most Lublinból kiindulva, keletre űzik a zsidókat. Meglehetősen barbár, és részletesen le nem írható módszert alkalmaznak, a zsidókból pedig nem sok marad."[42] A Harmadik Birodalom legfelsőbb vezetéséből csupán Heinrich Himmler, SS-főnök nézett végig saját elgázosításokat a saját szemével – a kivégző személyzet kivétel nélkül az ő szervezetéhez tartozott.

Nincs nyoma, hogy a kivégzési módszer „feltalálói" döntésükkor a *Mein Kampf*ra támaszkodtak volna. Német földön először 1940 januárjában öltek mérges gázokkal Brandenburg an der Havel börtönében. A Birodalmi Biztonsági Főhivatal Kriminháltechnikai Intézete a flakonos kiszerelésű, magas koncentrációjú szén-monoxidot javasolta mint a leg-

alkalmasabb szert. Minden bizonnyal más mérgek bevetését is kipróbálták, de az nem tisztázott, hogy ezek között az első világháborúban bevetett harci gázok is szerepeltek-e. Egy „sikeres" „próbagázosítás" után a módszert a megszépítve „eutanáziának" nevezett beteggyilkosságok eszközeként vetették be, valószínűleg Hitler beleegyezésével, akinek bizalmasai, Philipp Bouhler és Karl Brandt a „tesztek" szemtanúi voltak. Több mint 70 ezer szellemi és testi fogyatékost öltek meg így az elkövetkezendő másfél évben, a német gyógy- és gondozóintézetekben.

A módszernek a zsidók megsemmisítéséhez való használata nem köthető sem Hitlerhez, sem pedig a *Mein Kampf*hoz. A kezdeményezés Rolf-Heinz Höppner jogásztól és középszintű SS-tisztségviselőtől ered, aki a lengyel zsidók keleti deportálásáért volt felelős. 1941. július 16-án egy aktára írott megjegyzésében a következőket írta felettesének, Adolf Eichmann-nak: „Ezen a télen fennáll a veszélye annak, hogy nem oldható meg teljes egészében a zsidók táplálása. Komolyan megfontolandó, hogy nem lenne-e humánusabb megoldás a munkaképteleneket egy gyorsan ható szerrel elintézni. Mindenesetre kellemesebb lenne, mint hagyni őket éhen halni."[43] Mivel Hitler a pletykák és a kritikák megjelenése miatt öt hét múlva véget vetett a németországi beteggyilkosságoknak, 1941. szeptember elejétől rendelkezésre álltak az eddig az „eutanáziáért" felelős kivégzőintézmények. Körülbelül ez idő tájt kezdett Heinrich Himmler olyan új gyilkolási módszer után kutatni, amely az SS-embereit, az addig százezer ízben elkövetett, egyénileg végrehajtott tarkólövésnél kevésbé terheli meg. Höppner „humánus" embermegsemmisítő javaslata, a munkanélkülivé vált „eutanázia"-specialisták rendelkezésre állása, és Himmler tömeggyilkosai iránt érzett aggodalma 1940 őszén végül együtt vezettek az elgázosítás módszerének bevezetéséhez. Az SS néhány hónapon belül kiépítette a „zsidókérdés végső megoldásának", a világtörténelem legnagyobb tömeggyilkossági programjának infrastruktúráját. Mivel nem állt rendelkezésre megfelelő mennyiségű iparilag előállított szén-monoxid, teherautók és harckocsik szándékosan rosszul beállított motorjának kipufogógázát használták mérges gázként. Az alacsonyabb koncentráció miatt a mobil és az állandó gázkamrákban sokkal borzasztóbb körülmények között haltak meg az emberek, mint az „eutanázia"-program kivégzőintézményeiben.

Az Auschwitz-Birkenauban található legnagyobb megsemmisítő táborban az SS a kártevők irtására használt Zyklon–B-t vetette be a tömeggyilkosságokhoz, amelyet egyébként ruhák fertőtlenítésére alkalmaztak. Mindez a *Mein Kampf* következményének tűnhet, ahol Hitler a zsidókat számtalanszor „férgeknek" és „parazitáknak" nevezte, de a valóságban nem állt összefüggésben a könyvvel.[44] A különösen „effektív" gyilkolási módszer sokkal inkább a véletlennek köszönhető: a Zyklon–B-t a legtöbb koncentrációs táborban rendszeresen használták a ruházat tetűirtására, és ezért Auschwitzban is nagy mennyiségben volt készleten. Rudolf Höß, Auschwitz parancsnoka így írt a gyilkos módszer kiválasztásáról: „Gázzal kellett végrehajtani, de milyen gázzal? Ekkor felfedeztük a gázt és az eljárást."[45]

Hitler nem vett részt a tömeggyilkos módszerek technikai részleteinek kidolgozásában, de nyilvánvalóan informálódott róluk. Életének utolsó dokumentuma, az 1945. április 29-én keltezett politikai végrendelete is erről tanúskodik. Cinikus módon így forgatta ki a valóságot: „Senkit elől sem titkoltam el, hogy ezúttal nemcsak az árja népek több millió európai gyermeke hal éhen, nemcsak felnőtt emberek milliói halnak meg, és nemcsak nők és gyermekek százezrei égnek el és válnak bombatámadások áldozataivá a városokban, hanem ha humánusabb eszközökkel is, de a valódi bűnösök is megbűnhődnek."[46] Ugyanakkor a gáz általi halál, akár szén-monoxid, akár Zyklon–B, semmi esetre sem nevezhető humánusnak.

A *Mein Kampf* nem tartalmaz olyan kidolgozott politikai programot, amelyet Hitler a hatalomra jutása után „megvalósított" – erre a könyv, szerkezetét tekintve, teljesen alkalmatlan volt. Tehát a Harmadik Birodalom és bűntettei nem követtek egy „mesteri tervet", amelyet a későbbi diktátor a landsbergi börtönben fogalmazott meg. Hitler sokkal inkább a rá jellemző összefüggéstelen módon vázolta fel világnézetének alapjait, amelyek 1933-tól bizonyos taktikai és gyakorlati eltérések mellett is, összességében politikájának kiindulópontját adták.

KÜLFÖLD

Éppen a [brit] sajtóban és publicisztikában terjedt el széles körben az a vélemény, hogy a *Mein Kampf*ot, lévén egy elkeseredett börtönlakó pamfletje, nem kell komolyan venni.

DETLEV CLEMENS, TÖRTÉNÉSZ[1]

Professzionális segítség

Ha valaki rosszban sántikál, tervét általában szigorú titokban tartja. Ha ez mégsem lehetséges, például mert ösztökélni akarja a követőit, óvatosságból legalább arról gondoskodik, hogy a potenciális ellenfelek minél kevesebbet tudjanak meg, vagyis lehetőség szerint csak alaposan megszűrt információkhoz jussanak. Ebben az egyszerű alapelvben igen sok nemzetközi újságíró hitt a háború előtti évek Berlinjében, de legalábbis a birodalmi főváros külföldi sajtójában ez a vélekedés terjedt el. A csapdát csak néhány megfigyelő kerülte el. „A külföld sok mindent elolvashatna a Harmadik Birodalom Bibliájában és Koránjában, a *Mein Kampf*ban arról, ami itt történik, és történni fog" – jegyezte fel naplójába William L. Shirer, a CBS New York-i rádiótársaságának tudósítója, 1937. szeptember 27-én. Majd így folytatta: „Ám egészen meglepő módon sem angolul, sem franciául nem olvasható értelmes fordítás, és Hitler nem is engedné meg, hogy elkészüljön, mert nyugaton minden bizonnyal igen sokakat sokkolna."[2]

Ez teljesen logikusan hangzott. Ahogy az amerikai riporter is leírta, valóban nem létezett még teljes angol kiadás. A legtöbb – olasz, portugál, spanyol és magyar – fordítás többé-kevésbé valóban rövidített volt.[3] De Shirer vélekedésével ellentétben emögött nem rejlett hátsó szándék:

legalábbis nem az, amit sejtett. Többek között teljes dán és svéd nyelvű fordítás jelent meg abban az időben, ráadásul sok olyan többnyelvű külföldi is élt Berlinben, aki gond nélkül lefordíthatta, és hazájában nyilvánosságra hozhatta volna a fordításból kimaradt szakaszokat. Ezt Joseph Goebbels propagandaminisztériuma se tudta volna megakadályozni, még ha igyekezett is megfigyelni, és befolyásolni a megbízott külföldi tudósítókat. A *Mein Kampf* német kiadása azonban 1933 óta minden német könyvkereskedésben kapható volt, az idelátogatókat pedig nem lehetett megakadályozni abban, hogy megszerezzenek egy-egy példányt, és bizonyos szakaszait hazájukban is terjesszék. Erre azonban csak nagyon ritkán került sor, és ha mégis, akkor nyilvános, említésre méltó nagy-britanniai, egyesült államokbeli, vagy franciaországi visszhang nélkül.

Shirer kézenfekvő sejtésével ellentétben Hitlernek nagyon is érdekében állt, hogy német nyelvterületen kívül is ismertté tegye a könyvet. Természetesen a lehető legjobban kézben akarta tartani az irányítást, emellett persze szeretett volna minél több pénzt is keresni. Az Eher-Verlag már 1925-ben, majd 1927-ben címvédelmet kért Amerikában, hogy adott esetben érvényt szerezhessen szerzői jogigényének. Egy évvel később a brit Curtis Brown irodalmi ügynökség tett ajánlatot a *Mein Kampf* nemzetközi jogaira, ám hogy kitől származott a kezdeményezés, az nem tisztázott. A nagy hagyományú ügynökség egyik vezető munkatársa, Cherry Kearton 1928-ban szerzett egy példányt Németországban, amelyet magával vitt Londonba. Megpróbálta felkelteni a brit kiadók érdeklődését a könyv iránt, de nem járt sikerrel – az NSDAP csalódást keltő, 2,6 százalékos szavazati arányát tekintve, amelyet az 1928. május végi parlamenti választásokon elért, mindez nem meglepő. Ugyan ki akarná kiadni egy kis németországi párt vezetőjének könyvét, amelyet még a hazájában is alig vett meg valaki? A vállalkozás kilátástalansága miatt Kearton egyelőre fel is hagyott fáradozásaival: a két kötet ettől kezdve a raktárban porosodott. Ezen az sem változtatott, hogy az 1930. szeptember közepi következő választásokon, az NSDAP földcsuszamlásszerű előretöréssel Németország második legerősebb pártjává vált. A *Mein Kampf* továbbra sem vált vonzóvá az angol nyelvű könyvpiacon, bár a német kiadás eladási számai ezalatt meredeken felszöktek.

Hitler birodalmi kancellárrá választása azonban mindent megváltoztatott. Alighogy a reggeli lapok leadták a hírt 1933. január 31-én Londonban, Cherry Kearton már telefont is ragadott. Időközben a híres Hurst & Blackett kiadóhoz került, de egykori asszisztense még mindig a Curtis Brownnál dolgozott. Kearton nem vesztegette az időt, hanem megkérdezte tőle, hogy kiadója megvehetné-e a fordítási jogokat. Az irodalmi ügynökség azonnali fizetést kért 350 font értékben, és jutalékot minden eladott példány után.[4] A nyolcezer birodalmi márkára rúgó összeg egy birodalmi miniszter több mint négyhavi fizetésének felelt meg – rengeteg pénz, főleg, hogy csupán a fordítás jogainak megvásárlására szolgált. Még magas – nagyjából a kétkötetes eredeti német kiadás 24 birodalmi márkás árának megfelelő – darabárral számolva is, rövid időn belül több ezer példányt kellett volna eladni belőle, hogy megtérüljenek az előlegek, illetve a fordítási és nyomtatási költségek. A bruttó bevételből ráadásul a jogdíjat, a könyvkereskedelmi árrést és az adókat is le kellett vonni. Kearton habozott, főnöke azonban intézkedett: meggyőződése volt, hogy Benito Mussolinihez hasonlóan Hitler is hatalmon marad. Ráadásul Nagy-Britanniában éppen erősödni kezdett Oswald Mosley fasiszta pártja, amely 1933-ig 50 ezer tagot számlált – potenciális vásárlókat. Így megbízást kapott, hogy kössön szerződést a Curtis Brown ügynökséggel a *Mein Kampf* angol kiadásának megjelentetéséről.

Az első fordítás

Miközben a kiadó és az ügynökség kidolgozta a részleteket, Cherry Keartonnak váratlanul lehetősége nyílt rá, hogy csökkentse a költségeket. 1933-ban, egy áprilisi napon, Edgar Dugdale látogatta meg az irodájában, és ingyen felajánlotta saját, rövidített angol fordítását, mert német kiadók már fizettek neki érte. Mivel Kearton a jogokat úgyis hivatalosan akarta megszerezni, az Eher-Verlagnak mindenképpen el kellett fogadnia a fordítást. Tudatták is a *Völkische Beobachter* londoni tudósítójával, Hans Wilhelm Thosttal, hogy a német félnek nincs ellenvetése Dugdale ellen.

Az önzetlen fordító, a brit elit tagja, 1876-ban született. Kétnyelvűként nőtt fel, és a windsori Eton College-ben, illetve az oxfordi Balliolban végzett. Tisztként szolgált az első világháborúban, de a lövészárokban meggyengült az egészsége, így a háború további részét a brit hadsereg postai cenzúrájánál töltötte. 1928 után túlnyomórészt fordítóként tevékenykedett, többek között a brit külügyminisztérium megbízásából.[5] Hogy Dugdale pontosan mikor és miért döntött úgy, hogy lefordítja Hitler könyvét, azt nem tudjuk: az ötlet valószínűleg feleségétől, Blanche asszonytól származott 1930 szeptemberéből. Legalábbis röviddel az NSDAP parlamenti választásokon aratott sikere után ezt közölte férjének szóló levelében: „Ezen a héten olvastam, hogy Hitler valamiféle önéletrajzot írt. Biztos vagyok benne, hogy – ha még nem fordították le – érdekelne egy kiadót. De ennél többet nem tudok a dologról." Blanche Dugdale, a korábbi brit miniszterelnök, Arthur Balfour unokahúga, aki erősen elkötelezett volt a procionista mozgalmak iránt, egészen biztosan nem volt vádolható a nemzetiszocializmus iránti szimpátiával. Ez minden bizonnyal a férjére is igaz lehetett, mert Blanche ezt írta neki javaslata indokául: „Miközben az egész világ Hitler iránt érdeklődik, mindez rendkívül fájdalmasan érinti a zsidókat – az antiszemitizmus miatt, amely a nemzetiszocialista propaganda része."[6]

Dugdale-t azonban, legalábbis az első pillanatban, nem igazán érdekelte a zsidógyűlölet. Először 1931 októberében tárta a brit nyilvánosság elé, hogy Hitler *Mein Kampf*jával foglalkozik: ekkor jelent meg tanulmánya „A németországi nemzetiszocializmusról". Írásában az antiszemitizmus mint a nemzetiszocialista ideológia része alárendelt szerepet játszott. Lényegesen fontosabbnak tűnt számára Hitler külpolitikai koncepciója, amelyet találóan foglalt össze: Franciaország Németország örök ellensége, míg Anglia és Olaszország természetes szövetségesei. Röviden érintette a szerző két másik vezérelvét is: a Führer személyes felelősségét Németország jövőjével kapcsolatban, és a „német faj" tökéletesítésének feladatát. A *Mein Kampf* üzenete szerinte „mélyen beleivódott a német nemzetbe, amely kész minden eszmét elfogadni, amelyet elég nyomatékosan adnak elő."[7] Hogy Dugdale nyilvánvaló procionista beállítottsága ellenére miért nem hangsúlyozta erőteljesebben Hitler zsidóellenes ki-

rohanásait, az rejtély maradt. Elképzelhető, hogy világháborús tisztként nem akart az 1914-es „rémpropaganda" hibájába esni. A brit újságok akkoriban olyannyira felnagyították a Belgiumban elkövetett német háborús bűnöket, hogy elveszítették szavahihetőségüket a közönség előtt, ez pedig azzal a következménnyel járt, hogy később, a valódi túlkapások pontos leírását sem hitték el nekik. A saját tapasztalatból származó elővigyázatosság még másfél évtizeddel később is érezhető volt, amikor brit újságírók az NSDAP felemelkedéséről írtak: nem vették szó szerint Hitler és hívei egyébként komolyan gondolt fenyegetéseit.

Hasonlóan állhatott hozzá a Hurst & Blackett is, hogy nem lehetetlenítette el az angol kiadás értékesítését: ugyan ki venné meg egy őrült könyvét? De Cherry Kearton ezzel nem elégedett meg: hogy biztosítsa magát, eljuttatta Hans Wilhelm Thostnak Dugdale fordításának egy másolatát, a *Völkische Beobachter* tudósítója pedig Németországba vitte átnézetni a kéziratot. Végül megérkezett az átdolgozott, és nyomtatásra engedélyezett anyag, amely az eredetihez képest megint csak komoly rövidítésen ment keresztül: a *Mein Kampf* népi kiadásának 782 oldalából csak nagyjából 250 angol oldal maradt. Nem világos, hogy a kihúzások közül melyek erednek Dugdale-től, és melyek az Eher-Verlagtól, a propagandaminisztériumtól, vagy esetleg az NSDAP pártkancelláriájától. Mindenesetre sok különösen visszataszító szövegrészt töröltek belőle, például a „fajgyalázásról" szólókat az első kötet tizenegyedik fejezetéből. A „zsidó bolsevizmus" ábrázolásáról szóló szakaszok is hiányoztak Dugdale egyébként is rövidített fordításából, ezenkívül pedig a „nagy nép feletti uralmat zsidó irodalmárok, és tőzsdebűnözők kezére játszó" szovjet rezsim brutalitását bemutató passzusok is teljes egészében kimaradtak.[8] De Hitler fiatalságának, és bécsi éveinek hosszan hömpölygő leírását is 85 százalékkal lerövidítették az angol változatban. A legkevésbé az NSDAP kialakulásáról szóló, a császárság 1918-as összeomlásának okait tárgyaló, és az SA-t bemutató fejezeteket húzták meg, de az angol fordítás ezeken a helyeken is csupán az eredeti szöveg egyharmada-fele maradt.

A fordításban még így is elegendő antiszemita kirohanás maradt. A legtöbbje első pillantásra ugyan tárgyilagos kijelentésnek tűnik, melynek

a fordító szolid kozmetikázással vette el az élét. Jellegzetesek Hitler „zsidó népről" szóló, általános jellemzései, amelyek Dugdale változatában szinte elismerésnek tűnnek: „Az árják legnagyobb ellentéte a zsidó. A világ egyetlen másik népénél sem fejlődött ki olyan erősen az önfenntartás ösztöne, mint az úgynevezett kiválasztottaknál. A legjobb bizonyíték erre az az egyszerű tény, hogy ez a rassz még mindig létezik. Hol van másik olyan nép, melynek belső hajlama és karaktere az utóbbi kétezer évben oly kevés változáson ment keresztül, mint a zsidóké? Melyik népnek kellett ekkora fordulatokat elszenvednie, úgy, hogy az emberiség leghatalmasabb katasztrófái után is ugyanaz maradjon? Micsoda végtelenül szívós életakarásról, a jelleg megőrzésére való törekvésről árulkodnak ezek a tények!"[9]

Kritika és siker

Amikor a *Mein Kampf* rövidített fordítása 1933 októberében *My Struggle* címmel megjelent a londoni Hurst & Blackettnél, és ezzel egyidejűleg a Houghton Mufflin Bostonban is kihozta *My Battle* cím alatt, a recenzensek teljesen eltérő módon értékelték a rövidítéseket. Henry Wickham Steed, a *Times* egykori főszerkesztője a konzervatív *Observer* lapjain megjegyezte: bár hatalmas teljesítmény „a német eredeti körülbelül 240 ezer szavát nagyjából 93 ezer szónyi gyönyörű angollá összepréselni", de a brit olvasók számára készült fordításnak a német eredeti „morbid életfuvallatához képest se íze, se bűze". Ennek ellenére „minden intelligens náci – ha van ilyen – legszívesebben felüvöltene a *My Struggle* 280 megmaradt oldala alapján, hogy »Ezt egy ellenség követte el!«" Összességében csupán egy „szegényes angol változatról", a *Mein Kampf* „karikatúrájáról" van szó.[10] Steed egykori lapjának másik cikke azt kifogásolta, hogy „a finomítás szándékosnak hat". Ugyanezen az oldalon egy további szöveg ugyanakkor úgy találja, hogy „a fordítás nem próbálja meg visszafogni Hitler antiszemitizmusát."[11] Az 1913 és 1917 között, az Egyesült Államokat Berlinben képviselő nagykövet, James W. Gerard találóan fogalmazta meg a *New York Times*ban: „Még a rövidített változatban is szinte oldalanként követik egymást a zsidók elleni támadások."[12]

A publicisztika élénk érdeklődése Nagy-Britanniában komoly bevételeket hozott: legalábbis a Hurst & Blackett számára megérte kiadni a könyvet. Az első ötezer darabos kiadás, amely egy 280 oldalas könyvhöz képest 18 shillinges, vagyis háromnegyed font sterlinges árával kifejezetten drágának számított, néhány hét alatt elkelt. Ez a vásárlóerőt és a csekély terjedelmet figyelembe véve még a kétkötetes német kiadásnál is lényegesen magasabb árnak számított. Ezt hét további, kisebb kiadás követte, egyenként mindössze 1750 példányban, amelyek jutányosabb áron: három és fél shillingért voltak kaphatóak – ez már lényegesen olcsóbb volt, mint a háromszoros terjedelmű német népi kiadás. 1933 végéig öszszesen valamivel több mint 15 ezer példányt adtak el a *My Struggle*-ból, 1934 márciusának végéig pedig újabb háromezer példányt. Ettől kezdve különféle kivitelezésben, évente több kiadás is megjelent.

Az Egyesült Államokban is heves sajtóreakciók fogadták a könyvet. Az *American Hebrew* című folyóirat még a kiadását is meg akarta akadályozni, ami azonban megint csak tiltakozást váltott ki. Ez azonban nem változtatott alapvetően a *My Battle* negatív fogadtatásán. „Ahogy az amerikai sajtó elfogultsága alapján várható volt, a kritikák, amelyek közül néhányat nyíltan bemutatok, általában igen elutasítóak" – tájékoztatott Hans Luther nagykövet. Az egykori konzervatív birodalmi kancellár, bár maga semmi esetre sem volt Hitler követőjének nevezhető, erre jellegzetesen antiszemita magyarázatot adott: „A lapokban megütött ellenséges hangnem részben a zsidó befolyás alatt álló sajtónak azzal a félelmével indokolható, hogy az Amerikában már egyébként is meglévő, erős zsidó befolyással szembeni ellenérzés a mű publikálásával új táptalajhoz juthat."[13] A nyilvános figyelem ellenére az eladások jóval alulmúlták a Houghton Mufflin várakozásait. Bár a *My Battle* egyszerű kivitelezésű kiadása csupán három dollárba – átszámolva 12,60 birodalmi márkába, 1934 januárját, vagyis a dollár leértékelését követően pedig mindössze 7,50 márkába – került, az első félévben mindössze szűk 13 ezer példány kelt el a hatalmas amerikai piacon.[14] Hitler és a nemzetiszocialista Németország nyilvánvalóan jóval kevésbé érdekelte a közönséget, mint a brit nyilvánosságot – ami érthető is, tekintve, hogy Nagy-Britanniával, és annak politikai érdekeivel ellentétben az Egyesült Államok mindössze

fél tucat közvetlen vagy közvetett utalással alig játszott szerepet a *Mein Kampf*ban.

A londoni diplomaták

A tengerentúli és európai angol nyelvű közönségtől eltérően a londoni kormány nem volt ráutalva egy erősen lerövidített fordításra, hogy képet alkothasson Hitler könyvéről, hiszen a berlini nagykövetség legtöbb diplomatája kitűnően beszélt németül. Ennek ellenére egészen az NSDAP-vezér birodalmi kancellárrá választásáig egyetlen munkatárs sem érdeklődött komolyan a *Mein Kampf* iránt. Igazolhatóan, diplomáciai jelentésben először 1931. november 30-án említették a könyvet, az NSDAP belső felépítéséről szóló német újsághír összefoglalójában. Maga a szerző, Basil Newton, nagykövetségi tanácsos minden bizonnyal nem olvasta a könyvet. Így volt ez James Marshall-Cornwall katonai attaséval is, aki 1932 januárjában másodkézből idézte a *Mein Kampf*ot.[15] A Wilhelmstraßén lévő nagykövetségen ugyanaz a vélemény volt az uralkodó, mint a londoni külügyminisztériumban: a bestsellert nem szabad túlértékelni, hiszen mindössze egy elkeseredett börtönlakó írása, amelyet hosszú évekkel később már minden bizonnyal nem gondol komolyan. Ezt a hozzáállást foglalta össze a kitűnő kapcsolatokkal rendelkező külpolitikai szakértő és újságíró, Vernon Bartlett is, amikor Hitler könyvét egyszerűen „nonszensznek" nevezte, és úgy vélte, nem igazságos bírálni az államférfit azért, amit fogolyként, és fiatal, tapasztalatlan politikusként, a meghiúsult puccskísérlet után összeirkált.[16]

Horace Rumbold, Berlin tapasztalt nagykövete Hitler könyvét először 1933 tavaszán olvasta. 1914-ben diplomataként élte át Berlinben az első világháború kezdeti időszakát, és 1928 óta, egészen nyugdíjazásáig Nagy-Britannia legfőbb képviselőjeként volt hivatalban Németországban. Rumbold kritikusan figyelte az NSDAP felemelkedését, de teljes egészében nem tudta megérteni. 1929 végén a Hitler-mozgalom és a kommunisták választási sikerét egy képpel próbálta érzékeltetni: „A többi, józan pártzenekarral szemben egy dzsesszegyüttes magnetikus vonzerejével rendelkeznek."[17] Azt feltételezte, hogy a pártfőnök inkább az NSDAP mérsékelt képviselői közé tartozik: a kormányzás első heteinek túlkapásaiért például Hermann Göringet tette felelőssé. Személyesen csak 1933. február közepén, egy nem hivatalos beszélgetés során ismerkedett meg Hitlerrel. Rögtön ezután olvasni kezdte a 17. népi kiadás egyik példányát, amely 1932 végén vagy 1933 elején jelent meg – hogy a nagykövetség Hitler kancellárrá való kinevezése előtt vagy után vásárolta-e meg, az nem tisztázott.[18]

A brit diplomaták mindaddig az NSDAP 1920-as 25 pontját hitték Hitler politikai irányelvének. Rumbold csak ekkor ébredt rá, hogy a *Mein Kampf* sokkal pontosabban tükrözi a nemzetiszocialista világnézetet. 1933 áprilisának közepén, szűk két héttel a zsidó üzletek elleni, az SA által meghirdetett, nemzetközi felháborodást keltő bojkott után megírt jelentésében, a nagykövet a könyv alapján összefoglalta Hitler zsidóképéről alkotott benyomását: „Németország ezek szerint egy idegen rassznak ad helyet, a német vért pedig meg kell tisztítani ettől a szennytől." Az NSDAP antiszemitizmusa ugyanis alapvetően eltér a más országokban is tapasztalható zsidógyűlölettől: itt ugyanis a legkevésbé sem a zsidó vallás elutasításáról van szó, hanem rasszizmusról. Rumbold valószínűleg alaposan elolvasta a *Mein Kampf*ot, mert bár hivatalos értékeléseiben óvatos visszafogottságról tett tanúbizonyságot, azt nyíltan kimondta, hogy a könyv hemzseg az ellentmondásoktól, és a banális hibáktól. Végeredményként megállapította, hogy Hitler alapvető szándéka a zsidók „eltávolítása" Németországból.[19]

Horace Rumbold az antiszemitizmusra fókuszáló jelentése után néhány nappal, 1933. április 26-án megfogalmazott egy hosszabb terjedelmű következőt, amelyben a londoni kormány számára összefoglalta Hitler könyvét. A „*Mein Kampf* Despatch" (*Mein Kampf*-jelentés) című elemzés nem csupán Ramsay MacDonald miniszterelnökhöz és kabinetjéhez jutott el, hanem a királyhoz és a nemzetközösség képviselőihez is. A nagykövet sok tekintetben jól látta Hitler gondolkodásmódját. Például előrejelezte, hogy újra meg újra felesküszik majd a békére, hogy hamis biztonságba ringassa a külföldi hatalmakat. De valójában nem érdeke a béke, mert a könyvében és a beszédeiben megfogalmazott „nyugtalanító" külpolitikája a német területek Oroszország terhére való ki-

bővítését célozza meg. Programjának eme központi elemét az NSDAP főnöke nem fogja feladni, ehelyett megpróbálja ellenségeit „olyan mély álomba ringatni, hogy egyik a másik után hagyja majd legyőzni magát." Addig azonban Németországnak még néhány évnyi békére van szüksége, hogy fegyverkezzen, és már ne lehessen preventív háborúval visszatartani. Rumbold azt is pontosan felismerte, hogy „nem várható kijózanodás, vagy lényegi változás a kancellár és környezetének gondolkodásában", sőt az idő múlásával egyre nehezebb lesz helyesen megítélni a Németországban zajló folyamatokat. A nagykövet arra is figyelmeztetett, hogy Hitler virtuóz módon veti be a propagandát, és úgy vélte: „cinikusan, és ugyanakkor nagyon tisztán ítéli meg a német nép pszichológiáját." A „hitlerizmus" leépíti a németek kisebbrendűségi komplexusát, „de csak azáltal, hogy Európára a nacionalizmus újabb kitörésének terhét rója".[20]

A „*Mein Kampf*-jelentés" alapvető vitát váltott ki a külügyminisztériumban a Németországgal szemben folytatott jövőbeli politikára nézve. Nem alakult ki határozott álláspont a Hitlerrel szembeni kemény fellépésről, amely végül preventív katonai beavatkozáshoz vezethetett volna. A rangidős tisztviselő, Robert Vansittart helyettes államtitkár Rumbold jelentésének körbeadott példányára azt a véleményét jegyezte fel, hogy Németország a lehető leggyorsabban új háborút akar szítani Európában, meg kell tehát fontolni egy megelőző csapás lehetőségét. Csakhogy elképzelését nem tudta keresztülvinni. A közép-európai részleg vezetője, Ralph Wigram ezzel szemben azt javasolta, hogy a Hitler-Németország számára európai nagyhatalmi rangot kell biztosítani egy Olaszországgal, Franciaországgal és Nagy-Britanniával való négyhatalmi egyezmény megkötésével – vagyis tulajdonképpen az 1938-as müncheni egyezmény megelőlegezésével. Nem sikerült dönteni a két különböző elképzelés között, így a Harmadik Birodalommal szemben folyatott brit politika továbbra is határozatlan maradt, míg végül a megbékélés (appeasement) irányába hajlott. Amikor mindez kirajzolódott, éppen Wigram változtatta meg alapvetően az álláspontját, és ettől fogva a külügyminisztériumból származó bizalmas hírekkel látta el Winston Churchillt, a brit politika Hitler-kritikus kívülállóját. Rumbold *Mein Kampf*-jelentése nem váltotta be szerzője hozzá fűzött reményeit, bár a legbelsőbb körökben sokáig a „Hitlerről való tudásunk bibliájának" számított.[21]

Hitlernek és az Eher-Verlagnak nem volt ellenvetése egy teljes angol fordítás ellen, épp ellenkezőleg: 1936-ban a birodalmi propagandaminisztérium hivatalosan megbízta Iren James Murphyt, hogy készítse el a *Mein Kampf* új és teljes angol fordítását. Az újságíró korábban már összeállított egy válogatott Hitler-beszédekből álló angol kötetet, és megírta a birodalmi kancellár derűs hangvételű életrajzát. Másrészről azonban a Hitler-kritikus Nobel-díjas, Max Planck és Erwin Schrödinger könyveit is fordította, illetve Emil Ludwigét, akinek életrajza 1933 óta az elégetendő könyvek listáján szerepelt Németországban. 1938 tavaszán Murphytől „megbízhatatlanság" miatt megvonták a megbízást. Ennek ellenére Berlinben maradt: felesége angolórák adásával keresett pénzt.[22] Ám a nemzetiszocialista rezsimmel való szakítását többé nem lehetett helyrehozni: 1938 szeptemberében elhagyta Németországot. Két hónappal később a felesége egy rövid időre visszatért, hogy elhozza férje *Mein Kampf*-fordításának saját másolatát. Végül az Eher-Verlaggal folytatott vitákat követően meg is jelent a tősgyökeres londoni Hurst & Blackett kiadóháznál Dugdale rövidített kiadása helyett, amelyből már nem készült több utánnyomás.[23] Kritikusok ugyanakkor kifogásolták, hogy Murphy bevezetője túl sok rokonszenvet mutat, más szóval „Hitler-párti".[24]

1939 elején a New York-i Reynal & Hitchcock és Stockpole kiadók bejelentették, hogy saját, teljes fordítást akarnak kihozni, méghozzá az Eher-Verlaggal kötött szerződés nélkül, mert annak szerzői joga „érvénytelen". Hitler ugyanis a megjelenés időpontjában hontalan volt, így az Egyesült Államok értelmezésében a szerzői jog nem lehet német tulajdonban. „Két, nyilvánvalóan zsidó vagy zsidó befolyás alatt álló kiadó februárban bejelentette a *Mein Kampf* teljes szövegének kiadását" – táviratozta a Deutsches Nachrichtenbüro, a hivatalos német hírügynökség New Yorkból. A könyvet „az itteni emigráns egyetem professzorai" fordítják, és látják el kommentárokkal, így több mint ezer oldal terjedelmű lesz. „A könyv első kiadása 250 ezer példányban jelenik meg, az eladásból származó haszon egy részét pedig menekült német zsidók kapják meg."[25]

Erre való tekintettel, és annak ellenére, hogy az észak-amerikai jogtulajdonos, a Houghton & Mifflin egészen a washingtoni legfelsőbb bíróságig elment a keresettel, az Eher-Verlag keservesen úgy döntött, hogy a két „kalózkiadás" közül a kevésbé rosszat engedélyezi. Végül Alvin Johnson és társai fordítása jelent meg 1939 márciusában a Reynal & Hitchcocknál, Németország jóváhagyásával és hivatalosan, „a Houghton & Mifflin beleegyezésével".[26] A Stockpole jóval kritikusabb kiadását ellenben 1939 októberében, legfelsőbb fokon pedig 1940 augusztusában betiltották, ám ezt az európai politikai fejleményekre, elsősorban pedig a háború kitörésére és az amerikai elnökválasztási küzdelemre való tekintettel nem verték nagydobra. Ez idő tájt a Johnson-fordítás megérte a 17. kiadást, másfél évvel később pedig az eladás már negyedmillió példánynál tartott. Ennél is nagyobb példányszámokat értek el az erősen rövidített, illegálisan kinyomtatott összefoglalások – köztük egy 32 oldalas, kis formátumú füzetecske a következő ellentmondásos alcímmel: *Mein Kampf – An unexpurgated Digest. Read what Hitler tried to hide from you* (*Mein Kampf* – Csonkítatlan kivonat. Olvassa el, amit Hitler megpróbált eltitkolni!).[27] Az utolsó új angol kiadás 1943-ban jelent meg, szintén a Houghton & Mifflinnél – ekkor Hitler már hadat üzent az Egyesült Államoknak. Ebből a Ralph Manheim által fordított változatból, amely angol nyelvterületen a mai napig hivatalos kereskedelmi forgalomban van, több ezer példányt adnak el évente.

Franciául nem

Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal ellentétben Franciaország számára nem lehetett kétséges Hitler fenyegetése. A *Mein Kampf* második kötetében félreérthetetlenül kimondja, hogy „a német nép könyörtelen ősellensége Franciaország, és az is marad." „Franciaország megsemmisítése" „csupán eszköz" arra, hogy „azután népünk számára egy másik helyen biztosítsuk a szükséges terjeszkedést."[28] Csakhogy Nagy-Britanniához hasonlóan 1932-ben az NSDAP 25 pontos programjának még sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint Hitler könyvének. Bár ebben az időben már a *Mein Kampf*on alapuló kiadványok is megjelentek a pártfőnökről, nem volt még terjedelmes elemzés a könyvről, a francia diplomaták intő szavait pedig figyelmen kívül hagyták Párizsban. A nemzetiszocialisták hatalomátvétele után azonban fokozódni kezdett az ingerültség Franciaországban, amelyet a Párizsban, és az ország déli részén menedéket talált német emigránsok is tovább szították. Az új rezsim első hónapjainak masszív támadásai azonban elterelték a közvélemény figyelmét Hitler lehetséges hosszú távú céljairól.

Talán ezért nem járt következményekkel a berlini nagykövet, André François-Poncet terjedelmes jelentése sem. 1933 késő tavaszán küldhette el, mégis csupán közvetlenül a háború után írott visszaemlékezéseiben maradt fenn. Tisztán és pontosan foglalta össze benne a *Mein Kampf* lényegét, és könyörtelenül rámutatott a mű gyengeségeire is – például arra, hogy szinte egyetlen állítása sincsen bizonyítva. Az ideológia lényeges pontjairól François-Poncet találó leírást adott: „az antiszemitizmus Hitler és a nemzetiszocializmus tanításában nem csupán valami járulékos, kiegészítő dolog, hanem központi elem, sarkalatos pont. Németország megtisztításához, a germán faj tisztaságának visszaállításához, küldetéstudatának megújításához le kell győzni, és ki kell irtani a zsidóságot, nemcsak Németországban, hanem mindenütt, ahol csak létezik." A német területek kibővítésével kapcsolatban pedig megfogalmazta: „ahelyett, hogy gyarmatok keresésére vesztegetné az erejét, Németország inkább ahhoz gyűjt erőt, hogy keleten új „életteret" szerezzen: olyan területeket, amelyek a létéhez szükséges és kiegészítő termékeket szállítanak."[29] Német részről aggodalommal szemlélték az új berlini kormány miatt kitört franciaországi felháborodást. Körülbelül François-Poncet *Mein Kampf*ról szóló tájékoztatásával egy időben Walther Funk, a propagandaminisztérium államtitkára szerint az Eher-Verlag tervbe vette, hogy kiadják Hitler könyvének rövidített, francia változatát. 1933 júniusának közepén a nagykövet tudomást szerzett erről, és Párizst is tájékoztatta.[30] Mindez azonban csak terv maradt. Hitler július végén megcáfolta a hírt, sőt a későbbiekben sem volt hajlandó „francia nyelven kiadni a könyvét".[31]

Néhány hónappal később az Eher-Verlag mégis újra fontolgatni kezdte a francia fordítást. 1933 őszén a párizsi Haumont kiadónál megjelent ugyanis a *Hitler par lui meme d'après son livre Mein Kampf* (Hitler önmagáról *Mein Kampf* című műve alapján) című könyv a párizsi Musée-bibliothèque de la guerre (Hadi múzeum és könyvtár) német részlegének vezetőjétől, Charles Appuhntól. A 71 éves, tapasztalt fordító 169 oldalon keresztül mutatta be a birodalmi kancellár politikai céljait, igen gyakran idézve könyvét. Az NSDAP központi archívuma által készített összehasonlítás szerint Appuhn pontosan fordította az eredetit, még ha Karl Epting pártlevéltáros ezt másképpen is állította be: „a fordítás terjengős, sekélyes és pontatlan, bizonyos helyeken helytelen, ahogyan a csatolt lista is mutatja."[32] Az Eher-Verlag tajtékzott, Max Amann pedig a következőket írta Rudolf Hessnek: „A műben, amennyire meg tudjuk állapítani, éppen azok a szakaszok szerepelnek a *Mein Kampf*ból, amelyek az eredeti kiadás ismerete nélkül hamis színben tüntetik fel a Führert." Az Eher üzletvezetője ugyanakkor jól tudta: „A német jog szerint a könyv önálló munka, vagyis jogilag nem lehet eljárni ellene. Ez valószínűleg Franciaországban is így van. Kérjük azonban legalább annak a kezdeményezését, hogy a Külügyi Hivatal [Auswärtiges Amt] tiltakozzon Hitler könyvének szándékos elferdítése miatt Franciaországban." Hess postafordultával kérést intézett Konstantin von Neurath birodalmi külügyminiszterhez: „Hálás lennék, ha vizsgálatot kezdeményezne, lehet-e tenni valamit Franciaországban a könyv megjelenése ellen, és ha közölné velem az elképzelhető lépéseket."[33]

Hitlert Appuhn munkája a jogi lépésektől függetlenül is érdekelhette. Legalábbis a könyv német fordításának kézirata bekerült a magánkönyvtárába.[34] Ugyanarról a szövegről lehet szó, amelyet az NSDAP központi archívuma, az Eher-Verlag, és a német diplomaták vettek alapul tanácskozásaik során. A fordítás szerint a záró fejezetben Appuhn a következőket jegyezte meg: „Ebben a kis könyvben megpróbáltunk, teljes lojalitással és kizárólag Hitler útmutatását követve fogalmat alkotni az emberről és művéről." A szerző óvatosan megjegyezte: „Nem tudjuk, mi lesz a kimenetele a vállalkozásának, milyen kisebb vagy nagyobb

nyomot hagy majd a történelemben. Éppen ezért tartózkodunk politikai tevékenységének, és megvalósult, illetve a későbbiekben megvalósuló hatásának mindennemű értékelésétől." A *Mein Kampf*ot Appuhn ennek ellenére értékelte, Hitlernek pedig minden bizonnyal nem tetszett a végkövetkeztetés: „Egy valami igen szembetűnő: könyve rosszul van megírva, és tele van unalmas ismétlésekkel."[35]

1934. március elején már nem nagyon érdekelhette Appuhn könyve, mert időközben egyértelműen jogtalanul, engedély nélkül megjelent egy teljes francia *Mein Kampf*-fordítás *Mon Combat* címmel Párizsban. „Minden franciának el kell olvasnia ezt a könyvet" – állt a kiadói előszó előtt szereplő mottóban a Hubert Lyautey tábornoktól és első világháborús hadügyminisztertől származó idézet.[36] A propagandaminisztérium által gyűlölt „árjásított" Ullstein-Verlag nemzeti liberális lapja, a *Vossische Zeitung* franciaországi tudósítója a következőkről adott hírt: „A kérdést, hogy a könyv fordítása szöveghű vagy elfogult, nem lehet egyértelmű »igennel« vagy »nemmel« megválaszolni. Az eredeti és a fordítás felületes összehasonlításával nem állapítható meg, hogy a fordító tudatosan, egy bizonyos irányzatot követve, részlehajlóan fordít-e."[37] A minisztérium számára mindez elég ok volt arra, hogy utasítást adjon az egész német sajtónak: „A *Vossische Zeitung* 1934. március 6-i száma nem terjeszthető tovább, mert hamis feltevésekből indul ki. Az úgynevezett fordítás különösen aljas módon részlehajló."[38]

A szerzői jog megsértése egyértelmű volt. Az Eher-Verlag egy franciául beszélő ügyvédet küldött Párizsba, hogy megtegye a jogi lépéseket, Hitler pedig ezzel egyidejűleg, egy berlini személyes találkozó során megbízta a párizsi német nagykövetet, hogy tiltakozzon Franciaország külügyminiszterénél.[39] A francia kiadó úgy érvelt, hogy a *Mein Kampf* „kevésbé irodalmi mű, mint inkább egy politikai párt kiáltványa", ezért nem áll szerzői jog védelme alatt.[40] A parlamenti beszédekhez hasonlóan „egy közéleti szereplő nyilvánosság előtti szavairól és írásairól" van szó, amelyek „a nyilvánosságra tartoznak".[41] Emögött valószínűleg az a próbálkozás rejlett, hogy Hitlert, a szerzőt megalázó módon a párizsi bíróság elé kényszerítsék, ez azonban nem sikerült. A nemzetiszocialisták egyik francia szimpatizánsa azt közölte a Külügyi Hivatallal, hogy

a kiadás előszava beismeri a jogsértést: „Nyíltan megvallják a fordítás ellenséges szándékát."[42]

Mivel a jogi helyzet tisztázott volt, az ítélet sem maradt kérdéses. „A felperesnek szinte minden pontban igazat adtak" – közölte a párizsi német nagykövetség.[43] Miután tavasszal egyszer már elkobozták a *Mon Combat* példányait, 1934 októberének végén ismét házkutatásokat tartottak két párizsi könyvkereskedésben. Nyilvánvalóan keringtek még példányok a fordításból, csak az eredetileg is igen magas 60 frankos árnál is lényegesen drágábban. Közben további kalózmásolatok is megjelentek, a francia ifjúszocialisták például a teljes fordításból kiválogatott szakaszokból egy 109 oldalas, kis formátumú füzetecskét nyomtattak ki. Mivel nem volt nyomda, amelyet az Eher-Verlag hivatalosan beperelhetett volna, lehetetlen volt jogi intézkedéseket tenni az ilyesfajta nemkívánatos terjesztés ellen.

A párizsi kereskedelmi törvényszék a *Mon Combat* okozta károkat pontosan egy frankban állapította meg, hiszen az egész jogi vitát akár reklámnak is lehetett tekinteni, ha az Eher-Verlag úgy határozna, hogy maga is kiad egy francia változatot. Egy neves francia kiadó, a Flammarion pályázott is erre. Eleinte még fontolgatták a hivatalos fordítás lehetőségét, sőt egy német diplomata meg is jegyezte, hogy „a Führernek pillanatnyilag szándékában áll átdolgozni a könyvet, mindenekelőtt a Franciaországra vonatkozó részeit". Néhány hónappal később azonban lemondták a dolgot azzal, hogy a Flammarion a német nagykövetség helyett forduljon közvetlenül az Eherhez. „A kiadó mindeddig azzal az indokkal utasította el az ilyen megkereséseket, hogy a francia fordítás kiadásának ideje még nem érkezett el."[44] A dolog ennyiben is maradt.

A hatástalanított válogatáskiadás

Legkésőbb 1935 elején bizonyult először hibának, hogy Hitler megtiltotta egy hivatalosan engedélyezett francia fordítás publikálását. Addisz-Abeba, az etióp főváros német követe beszámolt ugyanis egy Hailé Szelasszié császárral folytatott beszélgetéséről, amelyben többek között a német zsidópolitikáról, és a Hohenzollern-családról volt szó. Az uralkodó francia nyelvű propagandaanyag megküldését kérte, és elmondta, hogy „különösen érdekli a Führer könyve, a *Mein Kampf*, és szeretné, ha a rendelkezésére bocsátanák a könyvet francia nyelven." A követ javasolta egy ilyen anyag biztosítását, lehetőség szerint angolul is, amelyet „a külügyminiszter és a rokonai is megértenek".[45] Hogy Hailé Szelasszié végül megkapta-e a *Mein Kampf* rövidített angol nyelvű kiadását, ha már nem volt hivatalosan elfogadott francia fordítás, az nem derül ki a fennmaradt iratokból. Az etióp császár 1936-ban, miután a fasiszta Olaszország megtámadta országát, a nyugati hatalmak oldalán harcolt, bár Nagy-Britannia és Franciaország, attól félve, hogy Benito Mussolini függésbe kerülhet Hitlertől, alig gyakorolt rá nyomást.

1938 májusában megint csak gondot okozott a propagandaminisztériumban a *Mein Kampf* egyik francia kiadása. Párizsból jelentette egy berlini sajtóiroda, hogy a francia munkások körében Hitler könyve „rendkívül elterjedt". A minisztérium azonnal felvilágosította a német szerkesztőségeket, hogy „ez a jelentés nem úgy értendő, hogy a francia munkások lelkesednének a nemzetiszocializmus iránt." Épp ellenkezőleg: „a könyvnek eddig nem volt hivatalosan engedélyezett francia fordítása. A meglévő francia kiadás, amely csupán kivonatokat tartalmaz a *Mein Kampf*ból, erősen elfogult." Goebbels apparátusa tehát feltételezve, hogy a lefoglalási akció során az 1934-es teljes fordítás minden, vagy majdnem minden példányát sikerült megsemmisíteni, csak azt tudta elképzelni, hogy a párizsi jelentésben Charles Appuhn könyvéről van szó: „Kérjük, hogy ezt a nyilvánvalóan Franciaországból kezdeményezett jelentést ne vegyék át."[46]

Csak 1938 nyarán jelent meg a valóban az Eher-Verlag által engedélyezett, mindössze 345 oldalas kiadvány *Ma doctrine* címmel, amelynek azonban Hitler saját szövegéhez vajmi kevés köze volt: témakörök szerint elrendezett hosszabb idézeteket tartalmazott a *Mein Kampf*ból, és különböző Hitler-beszédekből. Az első fejezet például olyan szakaszokból állt, amelyek az első kötet harmadik fejezetének tizenegy különböző oldaláról, illetve a második kötet második oldaláról származnak.[47] A két szerkesztő és a fordító szerénytelenül azt állította, hogy kijavították és aktualizálták Hitler könyvét: „A *Mein Kampf* 1924 és 1926 között kelet-

kezett. Azóta a kancellár számos beszédével és kiáltványával járult hozzá a világ gazdasági és politikai erejének fejlődéséhez, és olyan elemeket vezetett be a nemzetiszocialista világnézetbe, amelyek kiegészítik, vagy éppen érvénytelenítik és mással pótolják a *Mein Kampf* bizonyos tanait."[48] A párizsi német diplomaták ingerülten reagáltak: gróf Johannes von Welczeck nagykövet utasítást kért, „hogyan járjon el."[49]

A *Ma doctrine* valóban teljesen más képet adott a nemzetiszocialista ideológiáról, mint Hitler könyve. Számos, Franciaországot támadó kirohanás kimaradt ebből a kiadásból, és bár nem húztak ki mindent, amit a franciák ellenségesnek érezhettek, a fennmaradt szakaszok élét erősen tompították. Nem volt szó benne Franciaország elszigeteléséről egy Németország, Nagy-Britannia és Olaszország között létrejövő szövetség által. A pacifizmus elleni heves kirohanások nagy része is eltűnt, ahogyan az 1918-ban, a Német Császárság és a bolsevik Oroszország között létrejött breszt-litovszki békeszerződés „valóságos és szinte határtalan embersége", és az 1919-es versailles-i szerződés szembeállítása is.[50] A német közönségtől eltérően a politikai érdeklődésű franciáknál ez az összehasonlítás biztosan nem érte volna el a célját: bár jól tudták, hogy a versailles-i szerződés igen szigorú feltételeket támasztott, de azt is, hogy jóval kevésbé volt brutális, mint a breszt-litovszki megállapodás.

Az eredetihez képest az antiszemita szakaszok is lényegesen rövidebbek lettek, ám élüket nem veszítették el. A Harmadik Birodalom nyíltan zsidógyűlölő politikáját Hitler nem tudta, és nem is akarta leplezni. Épp ellenkezőleg: az volt a célja, hogy más országok antiszemitáit is megnyerje magának. Egy német száműzött a *Das Neue Tage-Buch* című folyóiratba írt, *Ma doctrine*-recenziójában lesújtó következtetésre jutott: „A legnagyobb szolgálatot, talán akaratukon kívül, a fordítók tették az eredetinek. A *Mein Kampf* borzalmas német nyelvezetét, amelynek minden sora a német nyelv törvényei és hagyományai iránti teljes érzéketlenségről árulkodik, helyes franciára ültették át. Ezzel azonban egy igen lényeges jellegzetesség vész el."[51]

Ami az angolon és a francián kívüli, más nyelvekre való fordításokat illeti, az Eher-Verlag meglehetősen eltérő módokon reagált. Az még következetesnek tűnt, hogy engedélyezte a teljes dán és svéd fordítást, elvégre nemzetiszocialista értelemben a skandinávok „északinak" számítottak. Ugyanakkor egészen a második világháborúig nem volt igény román és bolgár fordításra, bár a balkáni országok a Harmadik Birodalom szövetségeseinek számítottak. Ezzel szemben a Harmadik Birodalommal szintén szövetséges Magyarországon *Harcom* címmel megjelent „a *Mein Kampf* szöveghű fordítása" – egy problémamentes kiadás.[52] Az engedély nélküli cseh fordítás ellen a kiadó egyáltalán nem tett jogi lépéseket, bár a pártlapban, a *Völkische Beobachter*ben felháborodottan adtak hírt róla.[53]

Az arab változatok ellen nem emeltek kifogást. 1934 márciusában az *Al-Nidda* című bejrúti újság, a Franciaország-ellenes nacionalista szírek orgánuma, az angol válogatás alapján összeállított kivonatok saját fordítását tette közzé, míg áprilistól az *Al-Alam-Ul-Arabi* című bagdadi napilap a Dugdale-kiadás teljes szövegét közölte le arabul, összesen 117 folytatásban. A *Mein Kampf*ot, jelentette a bagdadi német követség, „az itteni arab olvasóközönség a legnagyobb érdeklődéssel, sőt lelkesedéssel olvassa".[54] Dokumentálás céljából több részt is elküldtek a folytatásokból Münchenbe az Eher-Verlagnak.[55] 1936 novemberében a propagandaminisztérium a *Mein Kampf* teljes arab fordításának kéziratát juttatta el a Külügyi Hivatalnak azzal a kéréssel, hogy „át kívánják nézetni" egy arabistával. Hitler ugyanakkor azzal a feltétellel engedélyezte a megjelenést, hogy „eltekintenek azon a szövegrészek fordításától, amelyek nem tűnnek megfelelőnek a jelenlegi politikai helyzetre, és az arab népek érzékenységére való tekintettel, és hogy a válogatásról újra tájékoztatni fogják".[56] Ugyanakkor megállapították az átvizsgálás során, hogy a rövidített fordítás „megjelenésre nem alkalmas".[57]

1936 elején jelent meg az angol kiadás kivonatainak erősen rövidített kínai fordítása. Elhagytak belőle minden szakaszt, amely „nem tart számot általános érdeklődésre" – még az önéletrajzi ábrázolásokat is.[58] A japán kiadás engedélyezésére vonatkozó megkeresést Hitler hónapokkal

később utasította el. A birodalmi kancellár nem találta „sem célszerűnek, sem pedig szükségesnek" – közölte a propagandaminisztérium a Külügyi Hivatallal.[59] 1938-ban ugyanakkor mégis megjelent egy japán fordítás az Eher-Verlag engedélye nélkül, de a tokiói kormány támogatásával: az igazságügy-miniszter, és az igen befolyásos kabineti államtitkár egyaránt írt hozzá előszót. A kiadvány az 1933-as amerikai kiadás szövegét követte. Amikor a német követség tiltakozott, a kiadó sajátos érvvel válaszolt: a szerzői jogok megsértésére nem is gondoltak, mert Japánban egyébként sem foglalkoznak az amerikai kiadók jogaival. Ugyanakkor hajlandóak voltak jutalékot fizetni. Az első ezer eladás után tíz százalékot, majd minden további után 7,5 százalékot ajánlottak fel. Ez az Eher-Verlag számára nem tűnt elfogadhatónak, de a tokiói követség néhány nappal később közölte, hogy a japán válogatáskiadást nem nyomják ki többet, a háromezer példányos első kiadás pedig időközben elkelt.[60] Indiában 1937 elején, a *Mein Kampf* angol fordításából származó kivonatokat tartalmazó füzetecskék jelentek meg különböző helyi dialektusokban. Az Eher-Verlag erről csak a konzulátus tájékoztatása, és egy szimpatizáns kérése alapján szerzett tudomást, aki javasolta a burmai nyelvű kiadás megjelentetését. Hitler a Külügyi Hivatal illetékes referensének többszöri megkeresése ellenére is elutasította a lehetőséget, mert „a legkevésbé sem érdekel[te] műve bármiféle indiai kiadása".[61] A már elterjedt változatok ellen azonban nem léphetett fel.

A *Mein Kampf* legprominensebb fordítója minden bizonnyal Grigorij Zinovjev, az orosz forradalom bolsevik vezére, a Kommunista Internacionálé ideiglenes vezetője volt. 1927-ben leváltották, kizárták a pártból és száműzték. Meglehetősen sok ideje lehetett: 1932-ben kezdett foglalkozni Hitler könyvének oroszra fordításával, és az első kötettel 1932–33 fordulójára el is készülhetett, mert 1933. február 23-án már visszakapta az átnézett kéziratot. Minden bizonnyal nehézségei támadtak fordítás közben. Feltette magának a kérdést, hogy a *Mein Kampf*ot szöveghűen adja vissza, vagy inkább érthető szöveget alkosson belőle. „Hitler nem úgy ír és beszél, mint egy normális ember, hanem mint Pythia: kuszán és homályosan. Néha nyelvileg helyesen fejti ki mondanivalóját, főként akkor, amikor a társadalmi csoportok és a „filozofálás" témájával foglalkozik. Időnként azonban az az érdeke, hogy szándékosan bonyolult formában tárja a közönség elé kinyilatkoztatásait, hogy így is, és úgy is érthetőek legyenek."[62] Ezzel a véleményével Zinovjevnek nem volt igaza, de a *Mein Kampf* fordítóinak általános problémáját találóan megragadta. Az orosz kiadás 1933 végén jelent meg, még Sztálin is alaposan elolvasta, és megjegyzésekkel látta el. A fordítóra ennek ellenére sem hozott szerencsét a munka: Grigorij Zinovjev 1936-ban a Szovjetunió Kommunista Pártjának egyik első főtisztviselőjeként a sztálinista tisztogatások áldozatává vált.

A *Mein Kampf* nemzetközi sikernek 1933 és 1941 között volt nevezhető. Hitler életében legalább egymillió nem német nyelvű példány kelt el, ha csak azokat a változatokat vesszük számításba, amelyek az eredeti szövegnek legalább a felét tartalmazták. Összességében egészen bizonyosan többről volt szó, a németországi eladásokkal összevetve mégis kiábrándító az eredmény: a Harmadik Birodalomban eladott példányszám kevesebb mint tíz százaléka talált vásárlóra a világ többi részén.

VITÁK

A bajor pénzügyminisztériumnak fogalma sincs, miről szól a *Mein Kampf.* Az ottani jogászoktól nem hallottam hozzáértő megállapításokat.

HANS MOMMSEN, TÖRTÉNÉSZ[1]

Tisztázott jogi helyzet

Ami igaz volt valaha, az nem feltétlenül marad mindörökre igaz. A körülmények változnak, hiteles pedig csak az maradhat, aki mindezt felismeri, viselkedését kritikus szemmel megvizsgálva adott esetben módosít is rajta. Aki azonban ragaszkodik a már meghozott döntéseihez, és mereven elutasítja álláspontja bármiféle korrekcióját, azt az a veszély fenyegeti, hogy a valóság egyszerűen meghaladja. A Harmadik Birodalom 1945-ös bukását követően akár tovább hathatott volna a nemzetiszocializmus ideológiájának mérge, és ezzel a második világháború győztes hatalmai is tisztában voltak. Mivel azonban Németország nácitlanítása kiemelt szerepet kapott a közösen kialakított megszállási politikában: épp akkorát, mint a demilitarizálás, a decentralizálás és a demokratizálás, a *Mein Kampf* megítélése és kezelése, ha nem is a legsürgetőbb, de mindenképpen alapvető feladatnak számított.

A megszálló amerikai katonai kormányzat a megszállási jognak megfelelően már 1945-ben elkobozta, és az új bajor kormány vagyonkezelésébe adta az NSDAP teljes vagyonát, beleértve pártkiadóját, a Franz Eher Nachfolger GmbH-t is. 1946 márciusában törvénybe foglalták a nemzetiszocializmus és a militarizmus felszámolását, és döntés született a párt vezetőfunkcionáriusainak hagyatékáról is: „Ha az érintett már halott,

a politikai felszabadulásért felelős miniszter [Minister für politische Befreiung] rendelete alapján végrehajtható az országban található hagyaték teljes vagy részleges lefoglalási eljárása a törvényes öröklési sorrend vagy a végintézkedés figyelmen kívül hagyásával."[2] Hitler 1945. április 30-án ugyan Berlinben követett el öngyilkosságot, de müncheni lakosként volt bejelentkezve, így a bankszámláit is itt vezették. Épségben maradt kevéske tulajdona is túlnyomórészt Münchenben volt. A nácitlanítás keretei között ezért a müncheni 1. számú esküdtszék (Spruchkammer München I) 1948. október 15-én azt az ítéletet hozta, hogy „Adolf Hitler Bajorországban maradt hagyatékát teljes egészében elkobozzák. Az eljárás költségeit a hagyatékból fedezik."[3] A Bajor Szabadállam innentől kezdve átvette a hagyaték kezelését. Ezzel a *Mein Kampf* szerzői és kiadói jogai egyaránt a müncheni pénzügyminisztériumra szálltak, az amerikai katonai kormányzat nyomatékos utasításával együtt, miszerint fel kell lépni mindenfajta nemzetiszocialista üzenet terjesztése ellen.

A szerzői jogok a fennmaradt hagyaték lényeges részét képezték, mert az amerikai megszálló hatalom, és a bajor kormány több obersalzbergi és müncheni ingatlant már régóta más célokra használt: katonai üdülőhelyként, illetve rendőrkapitányságként. A szerző, illetve halála után hetven évvel a szerzői jogok jog szerinti tulajdonosa korlátozás nélkül meghatározhatja, mi történjék a műveivel. Mivel 1958-ban Konrad Adenauer javaslatára a szövetségi kabinet (Bundeskabinett) úgy határozott, hogy a Német Birodalom jogutódjaként a végrendelet szerint elméletileg a Német Szövetségi Köztársaságra szálló Hitler-örökséget elutasítja, Bajorország illetékessége nem volt kérdéses.[4] Mindezt ugyan – többnyire csupán a pénz és a nyilvánosság érdekében – vitatta Hitler néhány távoli rokona, de soha nem volt esélyük a sikerre.[5]

Jogászok vs. történészek

A pénzügyminisztérium jogászai már az 1950-es években kitűzték a *Mein Kampf*fal kapcsolatos elsődleges célt, melyet azóta is többször megerősítettek. Néhány évente, hol Münchenben, hol pedig a bonni Külügyi

Hivatalban rangos résztvevők bevonásával találkozókat szerveztek, ahol újra meg újra ugyanarra a végkövetkeztetésre jutottak: „A megbeszélés végeredménye, hogy alapvetően az eddigi irányvonalat kell megtartani. Ez azt jelenti, hogy a könyv terjesztése ellen, a konkrét esettől függően civiljogi, büntetőjogi, adminisztratív, illetve egyéb eszközökkel tevőlegesen fel kell lépni."[6]

A történészek azonban szinte teljes egyetértésben alapvetően máshogy látták, és látják a helyzetet. A történettudósok már évtizedek óta igénylik, hogy jelenjen meg Hitler könyvének jegyzetekkel és kommentárral ellátott kritikai kiadása. Hitler öngyilkossága után szűk negyed évszázaddal, egymástól függetlenül két vállalkozás is tervezte a *Mein Kampf* kivonatainak kommentált, új kiadását. Helmut Krausnick, a Kortárs Történeti Intézet akkori vezetője biztosította őket támogatásáról. 1932-ben, 27 évesen maga is az NSDAP tagja volt, második világháborús tapasztalatai alapján mégis a nemzetiszocialista bűntettek relativizálásának egyik leghatározottabb ellenfelévé vált. A müncheni Deutscher Taschenbuch Verlag 1969-ben javasolta, hogy kísérőszövegekkel és kommentárokkal ellátva, hozzanak nyilvánosságra egy nagyjából 260 oldalas válogatást, az eredeti szöveg jó egyharmadát. A nemzetiszocialista rezsim egyik korai ellenfele által alapított bécsi Fritz-Molden-Verlag pedig olyan kötetet tervezett *Was Hitler wirklich dachte* (Mit gondolt Hitler valójában) címmel, amelyben a *Mein Kampf*ból, Hitler beszédeiből és más forrásokból származó idézetek kapcsolódnak össze, és nyújtanak közérthető áttekintést. A bonni Külügyi Hivatal és a bajor pénzügyminisztérium közbelépésének köszönhetően a két projekt egyike sem jött létre.[7]

Egy évtizeddel később Eberhard Jäckel stuttgarti történész újabb kísérletet tett. Kollégájával, Gerhard L. Weinberggel együtt – akinek a családja a nácik elől menekült Németországból az Egyesült Államokba – felajánlotta Krausnick utódjának, Martin Broszatnak, hogy elkészíti Hitler „főművének" kritikai kiadását. Az intézet vezetője azonban elutasította az ajánlatot, mert – Jäckel sejtése szerint – „a kutatás egyik központi tézise", hogy elkerüljék a *Mein Kampf* kiadását.[8] Pedig a két kutató kiválóan megfelelt volna a projekt kidolgozására: Jäckel éppen lezárta *Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen 1905 bis 1924* (Hitler összes feljegyzé-

sei 1905–1924) című kötetének munkálatait, Weinberg pedig már 1962-ben kiadta a Hitler második könyvét *(Hitlers zweites Buch)*. Jäckel panaszt emelt az elutasítás ellen, és bírálta „az aggodalomra okot adó körülményt, miszerint az állam ezen az úton gyakorol cenzúrát". „Hátráltató és igen sajnálatos", hogy nem áll rendelkezésre kritikai kiadás, mivel a könyv „számos kommentárnál meggyőzőbben támasztja alá Hitler bűnöző jellemét".[9] Amikor 1983-ban lelepleződtek Hitler „naplói", és nyilvánvalóvá vált, hogy Jäckel kiadása nagyjából 80, Konrad Kujau által hamisított feljegyzést tartalmaz, Hitler-szakértői hírneve súlyosan megrongálódott, így elképzelhetetlenné vált, hogy vezetésével *Mein Kampf*-kiadás jelenjen meg.

Az 1990-es években a Kortárs Történeti Intézetnél Jäckel 17 kötetes, korai feljegyzéseket tartalmazó kiadásának folytatásaként jelent meg, az 1925 és 1933 közötti évek termését tartalmazó *Reden, Schriften und Anordnungen* (Beszédek, írások és rendeletek) című munka, amelybe a *Zweites Buch* javított kiadása, és az NSDAP-főnök ellen folyatott, 1924-es hazaárulási per anyagát tartalmazó négy kötet is beletartozott. Kézenfekvő lett volna, hogy ebben az összefüggésben a vonatkozó időszakhoz tartozó legfontosabb Hitler-kiadványok, köztük a *Mein Kampf* is, kritikai megjegyzésekkel ellátva lássanak napvilágot. Erre azonban nem került sor – annak ellenére, hogy a tekintélyes intézet ugyanebben az időben adópénzekből származó támogatásokból adta ki Joseph Goebbels 30 kötetes naplóját. A feljegyzések óriási terjedelme miatt kommentárok nélkül, még ha legalább olyan uszító hangnemű is volt. Számos szakértő rámutatott már erre az ellentmondásra, hiszen a nemzetiszocializmust feldolgozó forráskiadások bizonyos tekintetben egy fekete folt körül keringtek, amíg a *Mein Kampf* időszerű kiadás formájában elérhetővé nem vált a tudomány számára.

De még a brit Hitler-kutató, Ian Kershaw többszöri kezdeményezése ellenére sem változott a helyzet. 1999-ben „vehemensen" követelte a tudományos kiadást, a következő évben a Bajorország támasztotta akadályt „ostobaságnak" nevezte, és hozzátette: „Hatalmas rejtély számomra, miért marad betiltva a könyv Németországban."[10] A Német Szövetségi Köztársaság jól működő demokrácia, hangsúlyozta Kershaw, „ezért sokkal

jobb felvállalni a könyvet, mint elrejteni, és misztikus traktátussá tenni, amelyre a társadalom gonosz szellemei esetleg feleskühetnek." Semmi sincs ugyanis a *Mein Kampf*ban, amitől félni kellene.[11]

A publicisztikát oktató Bernd Sösemann professzor is „évtizedek óta esedékesnek" nevezte a kritikai kiadás megjelenését.[12] Rafael Seligmann újságíró hasonlóan látta 2004-ben: „A *Mein Kampf* folyamatos tiltása értelmetlen, anakronisztikus, nevetséges – és mindenekelőtt méltatlan."[13] Visszafogottabb hangnemben, de lényegében hasonlóan érvelt Hans-Ulrich Wehler társadalomtörténész 2008-ban, amikor a „helytelen tabucsinálástól" óvóan arra hívta fel a figyelmet, hogy „mivel Hitler szörnyen bomlasztó hatással bírt a világtörténelemben, a *Mein Kampf*nak kritikai kiadás formájában kell jelen lennie."[14] A Németországi Zsidók Központi Tanácsának (Zentralrat der Juden in Deutschland) főtitkára, Stephan Kramer is egy tudományos változat kiadását támogatja: „Alapvetően amellett vagyok, hogy a könyv kritikai kiadás formájában jelenjen meg, sőt a tulajdonképpeni nyomtatáson kívül elsősorban az interneten legyen elérhető." Bár ő is „rosszul van" tőle, mégis úgy véli, „a kényszerű hallgatás helyett nyilvános, és széles körű párbeszédre van szükségünk."[15]

Néhány szakértő, például Wolfgang Benz, a berlini Antiszemitizmuskutató Központ (Zentrum für Antisemitismusforschung) igazgatója elutasítja ugyan a *Mein Kampf* teljes kiadását, de a válogatáskiadások tiltását „butaságnak" tartja. 2008-ban megállapította, hogy Hitler sikerét, „kortársai félrevezethetőségét, és az ujjongó örömet, amellyel oly sok német fogadta a nemzetiszocializmust", a könyv nem magyarázza. Semmi esetre sem „a nemzetiszocialista uralom modellje", és szükségtelen pénzt áldozni a teljes kiadásra. Az egész szöveg elolvasásának vágya az egyes szakaszok megismerése után elül, az unalom bénítóan hat a kíváncsiságra. „A szükséges felvilágosításnak bőven eleget tesz, ha az érdeklődők maguk győződhetnek meg Hitler nyelvezetéről, előadásmódjáról és ideológiájának lényegéről." Ehhez elegendő „néhány kisebb kóstoló is a Hitler-szövegből, a keletkezési és kísérő körülmények, a szerző világnézetének és szándékainak, valamint az uralomra jutott ideológia végzetes hatásainak bemutatásába ágyazva." Aki egy ilyen válogatás elolvasása után többre vágyik, az „saját felelősségére további erőfeszítéseket tehet."[16]

Fiatal német történészek amellett érvelnek, hogy a *Mein Kampf* témája elintézhető egy meggyőző válogatáskiadás megjelentetésével. Thomas Weber, Hitler első világháborús tapasztalatainak szakértője „dicséretesnek" nevezte egy erősen rövidített iskolai kiadás ötletét.[17] Sönke Neitzel, aki annak idején a neves London School of Economics professzora volt, 2012-ben annak a véleményének adott hangot, hogy Hitler könyvét „más fontos forrásszövegekhez hasonlóan kivonatos formában kell kiadni és kommentálni." Csak így válna érthetővé, „hogy a szöveg a maga idejében kifejezetten meggyőző lehetett".[18] Még a tartalmi kérdésekben egyébként igen visszafogottan nyilatkozó Németországi Történészek Egyesülete (Verband der Historikerinnen und Historiker Deutschlands) is egyértelműen állást foglalt az ügyben, és kiállt egy kritikai kiadás elkészítése és kiadása mellett: „Egy ilyen kiadás nem csupán a kutatás számára kívánatos, hanem a felvilágosult történelmi kultúra szempontjából is fontos. A kritikai kiadás megjelenése a legalkalmasabb eszköz Hitler *Mein Kampf*jának veszélyes mitizálása ellen."[19]

Diplomáciai segítség

Németországban a bajor tisztviselők úgy igyekeztek érvényt szerezni döntésüknek, hogy Hitler könyvének változatlan, illetve átdolgozott kiadására vonatkozóan mindenfajta kezdeményezést kategorikusan elutasítottak. Hasonló külföldi próbálkozások esetére a külügyminisztérium kapott „teljhatalmat minden olyan intézkedésre, amely szükségesnek látszik a könyv széles körű elterjedésének megakadályozására." Csakhogy „az ügy átpolitizálódásának megakadályozása érdekében" ilyenkor nem a bonni diplomaták, hanem a müncheni jogászok jártak el, legalábbis „kifelé minden olyan esetben, amikor a Külügyi Hivatal ezt szükségesnek látja". Mindez elsősorban „az ügyvédek teljes körű eljárási felhatalmazására" vonatkozott „büntetőfeljelentések esetén". Azt azonban leszögezték, hogy „kivételt képez a Bajor Szabadállam szerzői és kiadói jogokról való lemondása nem német felek – például az UNESCO – javára."[20]

A német diplomaták ennek megfelelően a bonni Külügyi Hivatalon keresztül informálták a müncheni pénzügyminisztériumot, amikor csak tudomást szereztek a *Mein Kampf* külföldi értékesítéséről. Levelek és jelentések százai keletkeztek az üggyel kapcsolatban. 21 oldalt tesz ki az az 1966-os összefoglaló, amely Hitler könyvének külföldi megjelenéséről adott betűrendbe foglalt tájékoztatást. Illegális utánnyomások jelentek meg többek között Argentínában, Brazíliában, Görögországban, Libanonban, Spanyolországban és Törökországban. Japánban egy háromkötetes kiadás 11 200 példányban kelt el, Mexikóban pedig Hitler könyve olyan keresettnek bizonyult, hogy rövid időn belül több kiadást is megért, és még olcsó zsebkönyvkiadásban is megjelent. Ugyanakkor túlzottnak bizonyultak azok a félelmek, hogy Franciaországban, Belgiumban és Madagaszkáron is keringhet egy francia kiadás – csupán egy 1934-es, szintén illegális kiadás maradék példányairól volt szó.[21] A későbbiekben még kiadták a könyvet például Indiában, Svédországban és Szingapúrban, ahol az 1930-as években engedélyezett fordítások illegális utánnyomásai láttak napvilágot.[22]

A helyi nagykövetségek vagy konzulátusok minden esetben megvizsgálták, hogy indítható-e polgári vagy büntetőeljárás. Ehhez általában meg kellett állapítani, jogilag ki felelős a kiadásokért. Egyértelmű kalózkiadások esetén, vagyis ahol hamisított kiadási adatok szerepeltek, vagy az impresszum teljes egészében elmaradt, alkalmanként a helyi rendőrhatóságokat is bevonták. Az egyes külföldi képviseletek alkalmanként hírt adtak Hitler-fordítások elkobzásáról is. A Német Szövetségi Köztársaság ilyen alkalmakkor tulajdonképpen szívességet kért külföldi hatóságoktól, amivel másrészről elkötelezte magát. Ha azonban létező kiadókat neveztek meg, a német diplomaták gyakran arra szorítkoztak, hogy felvették a kapcsolatot a felelőssel, eléjük tárták a Német Szövetségi Köztársaság jogi álláspontját, esetleg megfenyegették őket. A legtöbb esetben mindez elegendőnek bizonyult az újabb kiadások megakadályozására. A nagykövetségek bizalmi ügyvédeinek (Vertrauensanwalt) vizsgálódásai gyakran azzal az eredménnyel zárultak, hogy a peres eljárás kilátástalannak tűnik. Olaszországban például 1971-ben, egy évnyi tanácsadást követően az illetékes római diplomata azt javasolta, hogy „a per túl magas kockázata miatt" tekintsenek el az igazságszolgáltatás bevonásától.[23]

Időnként tiltakozásokat is kiváltott a *Mein Kampf* terjesztésének akadályozása. A második világháborúban a Wehrmacht által elfoglalt és kifosztott Dániában például a kritikus nyilvánosság 1966-ban szót emelt „Németország beavatkozása" miatt. Koppenhágai újságok felháborodásuknak adtak hangot a közbelépés miatt, a dán közönség ugyanis tudni szerette volna, hogyan gondolkodott Hitler. Mivel az 1934-es hivatalos fordítás engedély nélküli, ötezer példányos új kiadása már a boltokban volt, ám a kezdeti izgalom ellenére a reméltnél jóval kevésbé bizonyult keresettnek, a nagykövetség azt javasolta, hogy ne foglalkozzanak tovább az üggyel.[24]

A Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban zajló eseményekkel szemben a bajor pénzügyminisztérium minden fáradozása ellenére sem tudott érdemben fellépni. A londoni ügynökséggel kötött átruházási szerződés jogilag kétségkívül érvényes volt. 1969-ben új kiadás jelent meg, amelyből mindeddig évente néhány ezer példány kelt el. A *Mein Kampf*tól való elhatárolódás jelzésére a németek számára nem maradt más eszköz, mint az eladások után járó jutalék visszautasítása. Mivel 1970 áprilisában mindössze 3848 font sterlingről volt szó, ez nem jelentett komoly veszteséget. A brit ügynökség a honoráriumot egy zárolt számlán helyezte el. A későbbiekben ezek az összegek teljes titokban egy German Welfare Council nevű szervezethez kerültek, amely német zsidó emigránsokat támogatott anyagilag Nagy-Britanniában.[25] Az amerikai kiadások ellen éppígy nem találtak fogódzót. Egyrészről egy 1933-as érvényes szerződés jogi biztosítékul szolgált, másrészről a washingtoni kormány 1943-ban Hitler könyvének jogait a német állam Egyesült Államokban található minden tulajdonával együtt kisajátította. A szerzői honoráriumok azóta is az elkobzott ellenséges vagyont kezelő szervezethez (Feindvermögensverwaltung) folynak be.[26]

A bajor pénzügyminisztérium, és a Külügyi Hivatal az 1990-es években is hű maradt az irányvonalhoz. Határozottan elutasítják az új kiadásokra irányuló igényléseket, figyelemmel kísérik, és a barátságos figyelmeztetéstől a hivatalos perig minden lehetséges eszközzel akadályozzák az illegális utánnyomások megjelenését. A szövetségi kormány (Bundesregierung) időnként azonban más eszközökhöz nyúl: a könyv

latin-amerikai terjesztésének megakadályozására például 1997-ben a teljes példányszámot felvásárolták két spanyol fordítás kiadóitól. A frissen kinyomtatott példányok újrahasznosított papírként végezték.[27]

A Külügyi Hivatal ugyanakkor a Közel-Keleten mégis tett kivételeket. Az arab nyelven, füzetecskék formájában terjesztett *Mein Kampf*-válogatáskiadások ellen Kairóban, Bejrútban, Tripoliban, illetve Damaszkuszban a német diplomaták nem léptek fel. Ez minden bizonnyal azon múlt, hogy a felelős kiadók általában fellelhetetlenek voltak. Másrészről az arab államokhoz fűződő viszonyt egyébként is megterhelte az Izraellel való kapcsolat, amely a bonni, és tel-avivi nagykövetek 1965-ös hivatalos cseréje után nagyrészt hosszú évekre megszakadt. A diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele után minden bizonnyal negatív visszhangot váltott volna ki a minden idők legismertebb antiszemitájának írásai ellen való tiltakozás, érezhető előnyökkel pedig nem igazán járt volna. Nem hivatalosan tehát le is mondtak róla.[28]

A Külügyi Hivatal Izraelben sem avatkozott be – bár teljesen más okból. Az itteni tankönyvekben évtizedek óta szerepeltek kivonatok a *Mein Kampf*ból, és az angol kiadások utánnyomásai is léteztek. A teljes héber fordítás elkészítésének szándékát jelentette be az osztrák Anschluss után a családjával együtt Bécsből elmenekült Dan Yaron, 1987-ben: „50 év elmúltával elég erősnek kell lennünk, hogy szembesüljünk azzal, ki volt Hitler. A fiatal generációnak is tudnia kell a lehetséges veszélyekről."[29] A terv Izraelben heves vitát váltott ki. 1992 elején kivonatok jelentek meg, három évvel később pedig napvilágot látott a teljes fordítás. Az állami holokausztbizottság azt javasolta a parlamentnek, hogy ne iktasson be törvényt a kiadása ellen.[30] A Német Szövetségi Köztársaság pedig eltekintett attól, hogy akár politikailag, akár jogilag beavatkozzon annak az országnak az ügyeibe, ahol a legtöbb holokauszttúlélő él.

Nem így Csehországban. Amikor 2000 márciusában hatezer példányban megjelent a *Mein Kampf* kommentálatlan cseh fordítása, a prágai német nagykövetség jogi lépéseket tett a Michal Zitko kiadó ellen. Zsidó közösségek és áldozatszövetségek (Opferverband) képviselői is tiltakoztak, végül maga a cseh kulturális miniszter tett feljelentést. A könyv ennek ellenére bestseller lett: amíg a rendőrség le nem foglalta az el nem

adott példányokat, 90 ezer példány talált gazdára. Zitót több büntetőper folyamán pénzbüntetésre, és három év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. A fellebbviteli bíróság meggyőződése szerint „nemzetiszocialista és emberellenes gondolatok terjesztésében" találtatott bűnösnek. A vádlott azzal védekezett, hogy pusztán egy történelmi dokumentumot hozott nyilvánosságra. A szerzői jog megsértéséről ugyanakkor nem lehetett szó, mivel a cseh törvény szerint a *Mein Kampf* már nem esett a szerzői jog védelme alá. „A német jog 1945 óta nincs érvényben nálunk" - érvelt Zitko az eljárás során.[31]

Nincs kereskedelmi tilalom

A bel- és külföldi új kiadásokat a szerzői és kiadói jogokra hivatkozva lehetett megakadályozni. De mi volt a helyzet az 1930-as és 1940-es évekből származó eredeti kiadásokkal? Összesen 12,4 millió német nyelvű példányt nyomtattak ki, és bár ennek nagy része valószínűleg megsemmisült a fronton, a német városokra mért bombatámadások során, és legfőképp a szövetséges csapatok bevonulása előtt vagy után közvetlenül, de néhány százezer példány még évtizedekkel a Harmadik Birodalom bukása után is létezik. Az 1950-es évek óta üzletelnek ezekkel a könyvekkel, legtöbbször pult alól, antikváriumokban, illetve teljesen magánúton. Hivatalosan azonban nem tilos a *Mein Kampf* eredeti példányainak birtoklása, hiszen a szerzői és kiadói jogok ezekre nem vonatkozhatnak. Bár nem kétséges, hogy a tartalom sértő és népuszító – ez azonban a fennálló jogrend alapján nem ok arra, hogy Hitler könyvét teljes mértékben betiltsák, és a magántulajdonban lévő példányokat elkobozzák. Egyszerre több alapjog megsértése okán egy ilyen eljárás a szövetségi alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht) előtt egészen biztosan esélytelen lett volna.

Az 1970-es években egy másik próbálkozás is meghiúsult a *Mein Kampf*fal való kereskedés megakadályozására. 1978 júniusában Fürthben egy piacon felajánlották Hitler könyvének 1935-ös és 1943-as kiadását egy frank antikvár kereskedőnek. Minden bizonnyal számtalan hasonló eset előfordult már, de ez alkalommal a rendőrség is közbelépett. Nürnberg-Fürth tartományi bírósága a könyv árusítóját 1979. február 5-én alkotmányellenes szervezetek „propagandaanyagának készletezéséért" 1200 márka pénzbüntetésre ítélte, mert az egyik példány borítójába arany horogkeresztet nyomtak. Az elítélt fellebbezett, Németország legmagasabb szinten eljáró bírósága, a szövetségi legfelsőbb bíróság (Bundesgerichtshof) pedig szokatlanul gyors döntést követően, 1979 júliusában minden vádpont alól felmentette.

A veretes jogi nyelven megfogalmazott magyarázatot a német nyilvánosság fejcsóválással fogadta. Igaz ugyan, hogy a karlsruhei bíróság szerint a *Mein Kampf* „szembemegy minden szabadságpárti demokrácia alkotmányos elveivel, és a népek közötti megértés gondolatával". „Ezzel azonban még nem tölti be maradéktalanul a büntetőtörvénykönyv 2. szakasz 86. paragrafusának kritériumait." Egyszerűbben fogalmazva: Hitler könyvének eredeti kiadása nem alkotmányellenes szervezetek propagandaanyaga. A vonatkozó paragrafusok előírásai ugyanis „nem a szabadságellenes gondolatok elleni harcot, hanem – az egyes esetekben különböző korlátozásokkal – a Német Szövetségi Köztársaságnak, érvényes alkotmányának, illetve alkotmányozó szerveinek és szimbólumainak védelmét szolgálják az ellenséges támadásokkal szemben". Mivel a *Mein Kampf* eredeti kiadásai legkésőbb öt évvel az alaptörvény életbe lépése előtt jelentek meg, vagyis „alkotmány előttiek" (vorkonstitutionell), nem számíthatnak alkotmányellenes propagandaanyagnak. A szövetségi bírók (Bundesrichter) szerint más a tényállás, ha „az írást, vagy a változatlan újranyomást előszóval vagy más kiegészítéssel, illetve toldással aktualizálják, melynek tartalmában a Szövetségi Köztársaság alkotmánya elleni irányultság nyilvánul meg."[32]

A legfelsőbb bíróság ítélete ellen nem maradt több jogi lépés. Bírálói ugyan követelték a „hibás döntés" visszavonását[33]: a *Mein Kampf*ban található durva antiszemita gondolatok miatt szerintük ugyanis a könyv kapcsán a népuszításra, fajgyűlöletre való felbujtásra, és a sértegetésre irányuló más büntetőjogi előírásokat is vizsgálni kell. Ezenkívül a Hitler könyvével való kereskedés felesleges is, mert aki informálódni kíván, az megteheti a nyilvános könyvtárakban. Sok egyetemi és szemináriumi gyűjteményben valóban voltak példányok, amelyeket tudományos ér-

deklődésük bizonyításának feltételével az olvasók rendelkezésére bocsátottak. A szövetségi legfelsőbb bíróság azonban nem látta okát, hogy visszavonja ítéletét. A *Mein Kampf*ot megvételre kínáló antikváriusok tovább végezhették tevékenységüket azzal a feltétellel, hogy nem folytatnak agresszív reklámot, és vásárlóik beleegyezését kérik, hogy a kötetet tudományos célra használják fel. Ezzel tulajdonképpen szabad utat nyert az antikvár példányokkal való kereskedés, ami azóta sem változott.

Elnézett kiadások

De nemcsak legfelsőbb bírák hoztak meglepő és önkényes döntéseket, hanem bajor tisztviselők is. 1974-ben ugyanis a pénzügyminisztérium nem emelt kifogást a müncheni List-Verlag *Adolf Hitlers Mein Kampf. Eine kommentierte Auswahl* (Adolf Hitler *Mein Kampf*ja. Kommentált válogatás) című kötete ellen.[34] Kiadója, Christian Zentner történész és történész-újságíró (Geschichtsjournalist) körülbelül 160 szövegoldalon tematikusan elrendezett kivonatokat hozott nyilvánosságra, amelyek azonban többnyire nem közvetlen idézetként jelentek meg, hanem függő beszéd formájában visszaadott parafrázisokként. A Hitler-szövegek terjedelme óvatos becsléssel mintegy száz oldalt tehet ki, vagyis az eredeti szöveg egynyolcad részét. Zentner 47 különálló oldalon foglalta össze megjegyzéseit. Nem próbálkozott a hivatalos engedélyeztetéssel, ezt minden bizonnyal el is utasították volna. Számítása beigazolódott: könyve a minisztérium ingerküszöbe alatt maradt. Felperes hiányában nem volt bíró, aki felléphetett volna a válogatás ellen. Zentner könyve ugyan nem került fel a bestsellerlistákra, de tartós siker maradt: a következő negyven évben szinte változatlanul adták ki újra meg újra, és több mint 50 ezres eladott összpéldányszámot ért el.[35] Megjelenése ellen a bajor pénzügyminisztérium a mai napig nem emelt kifogást.

A müncheni tisztviselőknek éppígy nem tűnt fel, hogy 1981-ben egy kis brémai kiadó a *Mein Kampf* egyik teljes fejezetét adta ki fakszimile formájában. A *Die Südtiroler Frage und das deutsche Bündnisproblem* című füzetecske utánnyomásáról van szó, melyben az Eher-Verlag 1926 tavaszán a 13. fejezetet tette közzé, egyfajta kiragadott előzetesként.

Az engedély nélküli reprint, amelyet az impresszum szerint hivatalosan „kutatási célokra, elsősorban gyűjtemények kiegészítésére" szántak, az eredeti szöveg nagyjából 10 ezer szavát, vagyis a *Mein Kampf* második kötetének egytizedét foglalta magában. Mivel a füzetecskének saját címe volt, és a bajor állami könyvtár katalógusába is ezen a címen került be, a tájékozatlanok úgy vélhették, a szövegnek semmi köze Hitler hecciratához. A szerzői jog, és Bajorországnak az abbahagyásra irányuló követelése (Unterlassungsanspruch) ugyanakkor éppúgy érvényes volt a kivonatra, mint a *Mein Kampf* teljes utánnyomására. Arra a kérdésre, hogy vizsgálták-e, és problémamentesnek ítélték-e a füzetecskét, vagy Münchenben tudomást sem szereztek a megjelenéséről, a pénzügyminisztérium nem válaszolt.

Ezzel szemben 2012 januárjában a tisztviselők hajthatatlannak bizonyultak. A brit kiadó, Peter McGee, aki a *Völkische Beobachter* és Goebbels lapja, a *Der Angriff* fakszimile kiadásáért már küzdött velük a bíróság előtt, nagy médiafeltűnés közepette arról adott hírt, hogy *Das unlesbare Buch* (Az olvashatatlan könyv) címmel három egyenként tizenhat oldalas brosúrát készül terjeszteni Németország újságárusainál, a *Mein Kampf*ból származó kivonatokkal. Az egyik hasábban idézetek szerepeltek volna, míg közvetlenül ezek mellé tördelve, a második hasábban Horst Pöttker történész vonatkozó kommentárjai. Az előszót és a kísérőszövegeket neves szakemberek, például Hans Mommsen és Wolfgang Benz írták. McGee a következőkkel indokolta tervét: „ismerjük a könyv sötét hatalmát, ám ez abból származik, hogy senki sem olvasta. Mítosza a tiltás aurájából ered."[36]

Talán mert McGee müncheni tartományi legfelsőbb bíróságon (Oberlandesgericht) a szabadállam felett aratott 2009-es jogi győzelme – amelyet a német média szinte egyöntetűen üdvözölt – kényes helyzetet teremtett, a tisztviselők nem engedtek. És keresztül is vitték akaratukat – először ideiglenes intézkedés, majd a rendes eljárás keretei között. A müncheni tartományi bíróság minden tartalmi vizsgálódás nélkül végül úgy döntött, hogy „a *Mein Kampf* kommentált részleteinek létrehozása és terjesztése tilos"[37] A fő kérdésben megint szokatlanul gyors döntés született; az illetékes polgári tanács (Zivilkammer) elnöklő bírája

(Vorsitzender Richter) pedig kimondta: „Azon a véleményen vagyunk, hogy az idézetek csak akkor megengedhetők, ha az idézés célját szolgálják, vagyis a gondolatmenet továbbfűzését segítik elő. Véleményünk szerint a brosúrában található idézetek túlmutatnak az idézés eme célján." Pöttker kommentárja a polgári tanács meglátása szerint „csupán az eredeti szöveg magyarázataként szolgál, amely elsősorban önmagáért beszél."[38] McGee érdeke a *Mein Kampf*ból származó eredeti idézetek terjesztése, és nem a Hitler szövegéből származó kivonatok mellett szereplő kommentárokon keresztüli feldolgozás. Hogy a jogászok mindezt hogyan tudták megítélni mindenfajta történettudományi képzettség vagy tapasztalat nélkül, azt a bíróság nem árulta el; a szakértőktől származó ellenkező véleményeket, mint például Barbara Zehnpfennig passaui politológus értékelését, a bírók figyelmen kívül hagyták.[39] Ugyanez történt a következő fokon, a tartományi legfelsőbb bíróság előtt is, amely a fellebbviteli tárgyaláson megerősítette a döntést. A megjegyzések szerintük mindössze azt a célt szolgálták, hogy „elérhetővé tegyék az eredetit a szerzői jog megkerülésével".[40] Hogy csupán a terjedelem egyetlen százalékáról volt szó, amely a Christian Zentner által kiadott, soha nem kifogásolt válogatás egytizedét sem tette ki, az az ítélet abszurditását hangsúlyozza.

Előre- és visszalépés

Ezzel a döntéssel McGee válogatáskiadása első körben kudarcra lett ítélve. A tényállás azonban azóta sem változott, vagyis 2015. december 31-én Bajorország *Mein Kampf*ra formált szerzői jogai visszavonhatatlanul lejárnak. Hitler könyve ettől fogva szabad felhasználásúvá válik, vagyis bárki bármilyen formában terjesztheti. A történészeket régóta aggasztja, mindez milyen következményekkel jár majd, ám a szabadállam kormánya először csak 2012 áprilisában mutatott megértést. A pénzügyminisztérium azonban ellenállt: komolyan fontolóra vették, hogy külön törvény megalkotása által a szerzői jogok lejártán túl is meghosszabbítják a tiltást. Az utolsó pillanatban azonban sikerült meggyőzni a tisztviselőket, hogy egy ilyen speciális szabály az alkotmányjog értelmében

tartósan nem maradhat érvényben. A szerzői jog megváltoztatása mindenképpen szövetségi szintű kérdés volna, a bajor állam kormánya ebben a kérdésben nem illetékes. Az állami kancellária (Staatskanzlei) és a kultuszminisztérium így keresztülvitte, hogy Bajorország bízza meg a Kortárs Történeti Intézetet egy teljes tudományos kritikai kiadás, és egy erősen rövidített iskolai kiadás elkészítésével. A célra először félmillió eurót különítettek el.[41]

A bajor kormány csak másfél évvel később kötötte meg a megállapodást. Horst Seehofer miniszterelnökből egyik izraeli útja során ugyanis kikényszerítették azt az ígéretet, hogy visszavonja a kritikai kiadás állami támogatását. Az állami kancellária meglepő módon azt a bejelentést tette, hogy a szerzői jogok lejárta ellenére meg akarják akadályozni Hitler hecciratának megjelenését. Ha egy kiadónál mégis megjelenne a könyv, Bajorország kormánya feljelentést tesz. „Nem adhatok be indítványt Karlsruhéban az NDP [Nationaldemokratische Partei Deutschlands, Német Nemzeti Demokrata Párt] betiltására, és a végén még a címerünket adjuk a *Mein Kampf* terjesztéséhez – rossz irányba haladunk" – magyarázta Seehofer ezt a váratlan fordulatot.[42] Ám hamar kiderült, hogy a CSU politikusa elszámította magát, ugyanis egyetértés helyett szinte kizárólag bírálatot kapott. Bajorország tehát megváltoztatta álláspontját. Attól ugyan nem tértek el, hogy nem szánnak további adópénzt a könyv publikálására, így a rövidített iskolai kiadást elvetették, illetve az ingyenes internetes megjelenés is veszélybe került. A müncheni kutatók kommentált kiadásának azonban már nem akarta útját állni a politika: „Magától értetődik, hogy a Kortárs Történeti Intézet él, és ezután is élni fog a tudomány szabadságával" – hirdette meg Seehofer kultuszminisztere, Ludwig Spaenle az ismételt irányváltást.[43]

Mindezek ellenére a Bajor Szabadállam 2014 júniusában a büntető tényállás olyan értelmezésére utasította az igazságügyi miniszterek tanácsát, amely szerint a *Mein Kampf* kiadása a jövőben népuszításként büntethető. „Az egész demokratikus világ Németországra figyel, a holokauszt túlélőinek érzéseire pedig különösképpen tekintettel kell lennünk" – magyarázta a döntést Winfried Bausback bajor igazságügyi miniszter.[44] A Kortárs Történeti Intézet kommentált kiadásának munkálataira ezzel

újabb övön aluli ütést mértek: Ügyészeknek kell eldönteniük, hogy a szakértők kritikai jegyzetei megengedhetők-e vagy sem. A tudományos szabadsághoz mindennek vajmi kevés köze volt.

Andreas Wirsching, az intézet időközben megválasztott vezetője a következőképpen írta le a projektet: „Az a cél, hogy feltárjuk Hitler világnézetét, ideológiai gyökereit, ellentmondásait, végül célkitűzéseinek következményeit." A politikai támadások ellen így védekezett: „Népuszításhoz mindennek természetesen semmi köze. Büntetőjogi relevanciáról szó sincs, és abban is biztos vagyok, hogy az állam nem próbálja majd kriminalizálni az intézetben zajló munkát."[45] Az utolsó döntést azonban jogászoknak kell majd meghozniuk. A történettudomány támogatására azonban nem számíthatnak: egyetlen neves német vagy nemzetközi nemzetiszocializmus-kutató sem fog felszólalni Hitler könyvének kommentált teljes, vagy válogatott kiadása ellen.

A *Mein Kampf*ot 1945 óta viták kísérik. Hivatalosan nincsen betiltva, bár a bajor pénzügyminisztérium intézkedései éppen ezt a benyomást keltik a kevésbé tájékozott megfigyelőben. Ezzel a müncheni tisztviselők azonban évtizedek óta a kitűzött cél ellenkezőjét érik el: ahelyett, hogy marginalizálnák Hitler könyvét, csupán a körülötte kialakult mítoszt erősítik.

A JÖVŐ

Melyik szöveg volna alkalmasabb a *Mein Kampf*nál, hogy szemléltesse a nemzetiszocializmus világnézetének brutalitását és emberellenességét?
ERNST PIPER, TÖRTÉNÉSZ[1]

A világhálón

A felvilágosítás mindig jobb, mint a titkolózás. A tapasztalat is ezt mutatja: a demokratikus államokban a képek és szövegek terjedése, legyenek azok kellemesek vagy kellemetlenek, szépek vagy éppen csúnyák, mindig utat talál magának. Ami egyértelmű bűncselekmény, azt büntetőjogilag lehet, sőt kell is szankcionálni, ám a szabad társadalmaknak minden mást el kell viselniük. Annál inkább képesek erre, minél szélesebb körben ismertek a háttérben rejlő okok: a nagy nyilvánosságnak szinte mindig mérséklő hatása van, mivel a szélsőséges üzenetek általában csupán a kisebbségeket szólítják meg.

A Bajor Szabadállam évtizedek óta próbálja megakadályozni a szerzői jogok által Hitler *Mein Kampf*jának további terjedését, pedig az eljárás alkotmányjogilag legalábbis megkérdőjelezhető: szakértők szerint ugyanis „a történelmi források tudományos feldolgozását ez a metódus nem érinti".[2] Hivatalos kiadók új megjelenéseit ugyan részint meg tudták akadályozni ilyen módon, de valódi kalózkiadások ellen az eljárás hatástalan maradt. De legkésőbb az internet általános elterjedése óta ez a stratégia teljesen csődöt mondott. Az 1990-es évek közepe óta a *Mein Kampf* különböző változatai minden további nélkül elérhetőek a világhálón, a beszkennelt eredeti példányoktól a több-kevésbé hibátlanul lemásolt, kereshető szövegdokumentumokig. A valaha hivatalosan vagy

nem hivatalosan megjelent fordítások többsége pedig néhány éve szintén elérhető elektronikusan.

A *Mein Kampf* eleinte főleg egyértelmű politikai irányultságú weboldalakon jelent meg. Legkésőbb 1996 őszén James Murphy angol fordítását brit szélsőjobboldali és holokauszttagadó honlapokról lehetett letölteni, de ez a lehetőség már több éve nem létezik. Nem így a „Radio Islam" elnevezésű oldalon, ahová nagyjából ugyanekkor került fel.[3] Ahmed Rami, marokkói menekült a mai napig Svédországból működteti a weboldalát. Az oldal vallási fundamentalista, illetve antiszemita tartalmának nagy része 23 nyelven érhető el. Számos olyan szöveg hozzáférhető itt, amely a nem ismeri el a holokausztot, és a „cionista világösszeesküvés" ellen szólít harcba. Rami ellen több ízben is folyt nyomozás népuszítás miatt, és a svéd bíróságok legalább kétszer elítélték. Ennek ellenére a weboldal még mindig gond nélkül elérhető. A *Mein Kampf* elektronikus változatai is letölthetők, többek között az 1930-as népi kiadás, illetve egy rövidített francia változat Mon Combat címmel, amely azonban nem egyezik meg az azonos című teljes, ám illegális és betiltott 1934-es fordítással.

Több száz további webodalról tölthetők még le a könyv legkülönfélébb változatai és kiadásai. A német szövegek esetében általában antikvával szedett változatok digitalizált formájáról van szó, többnyire az 1943-as 851. és 855. kiadásról. Ezek a legalább 31 weboldalon elérhető és letölthető szövegek valószínűleg ugyanazon a fájlon alapulnak, legalábbis a hol igényesebb, hol egyszerűbb kialakítású címlapon kívül nincsenek közöttük felismerhető különbségek. Lényegesen ritkábbak a fraktúrával szedett képadatok: a potenciális olvasók, ha tudnak is németül, nyilvánvalóan nem ismerik elég jól a régies írásmódot. A legtöbb ilyen weboldal nyíltan antiszemita, és gyakran az Egyesült Államokból üzemeltetik őket, ahol a véleménynyilvánítást szinte semmi sem korlátozza, és még a vitathatatlanul népuszító tartalmak is büntetlenül maradnak. A német jog szerint az ilyen letöltések ugyan valószínűleg illegálisak, de az ügyészek nem tudnak érdemben fellépni ellenük.

Aki a *Mein Kampf* eredeti szövegét elektronikus formában akarja elolvasni, nincs ráutalva a szélsőjobboldali, vagy antiszemita oldalakra.

Néhány éve az Egyesült Államok, Ausztrália és részben Nagy-Britannia különböző könyvtárai is digitalizálnak különböző régi kiadványokat, amelyek szerzői jogai az ott érvényes jog alapján lejártak, vagy éppen tisztázatlanok. Több mint száz Hitler-fájlt kínál az Archive.org internetes könyvtár, amelyet egy közhasznú szervezet üzemeltet San Franciscóban. Majdnem egy tucat különböző német verzió mellett, innen szinte minden, 1945 előtt megjelent fordítás elérhető. Akár portugálul, lengyelül, vagy éppen spanyolul, illetve bolgár, holland és cseh nyelven, de a legtöbb rövidített, és teljes angol nyelvű változat is fellelhető. Ezekhez jön még a mai napig egyetlen elérhető kommentált kiadás, amely 1939-ben jelent meg New Yorkban. Jegyzetei ugyanakkor néhány sorra, illetve oldalra korlátozódnak, vagyis „átfogóan kommentált" kiadásnak, ahogyan nevezi magát, valójában aligha nevezhető.[4]

Éppígy letölthető a japán manga képregények stílusában elkészített rendkívül szabad, angol nyelvű adaptáció négy beszkennelt kötete is. Az álnéven szereplő szerző és rajzoló, csaknem 150 oldalon fogalja össze Hitler életét gyermekkorától 1921-es, NSDAP-pártvezérré emelkedéséig. Az eredeti japán változat 2008 és 2009 között hatalmas sikert aratott: a kiadó tíz hónap alatt 45 ezer példányt hozott ki.[5] A képregény az első világháborús eseményekre helyezi a hangsúlyt, elsősorban pedig a Hitlerhez odafutó Foxl nevű terrier történetére, aki egy gránáttámadás alkalmával egyszer ösztönösen megmentette az életét. A megható történetről azonban még maga Hitler sem számolt be.[6] A zsidógyűlölet mint világnézetének középpontja felbukkan ugyan néhány rajzon, ám radikalizmusa nem válik nyilvánvalóvá. Aki manga formájában olvassa a *Mein Kampf*ot, egy lobbanékony, ám nem feltétlenül ellenszenves Adolf Hitlert ismer meg. A képregényváltozatnak az eredeti szöveghez szinte egyáltalán nincs köze.

Fizetős kínálat

Bár a fenti változatok ingyen elérhetők, a *Mein Kampf* fizetett e-könyv változatainak is van piaca. Az Amazon online áruház és az Apple iTunes üzlete 99 cent és három dollár közti áron kínálja a könyvet, amely 2014

januárjában átmenetileg a „propaganda és politikai pszichológia" alkategória eladási listájának élére került. Hogy valójában milyen gyakran rendelik meg a könyvet, azt az oldal nem árulja el, az összes e-könyv közül az angol nyelvű *Mein Kampf* ebben az időszakban az 5316. helyen szerepelt. Az öt lehetséges csillagból 3,8-es eredményt ért el. Összesen 354 olvasó nyilvánított róla véleményt, amelyek között a „lenyűgöző fordítás" és a „fake" is megtalálható.[7]

De nem csupán virtuálisan, hanem régimódi, nyomtatott formában is világszerte elérhető a *Mein Kampf*. Az Amazon több mint egy tucat különböző, nyomdafriss keménykötésű és puhakötésű változatot kínál, amelyek között az angol fordítások a leggyakoribbak; ezenfelül pedig antikvár példányokat is felajánl. A konszern anyavállalata a Bajor Szabadállam jogértelmezésével összhangban azonban ezeket a példányokat Németországba nem küldi ki, a német leányvállalat pedig Hitler könyvének egyetlen szövegváltozatát sem szerepelteti a listán: sem újat, sem pedig használtat. Ennek ellenére sem jelent problémát megrendelni a *Mein Kampf* egy példányát az Amazon.comról: csak egy – mondjuk – svájci szállítási cím és egy nem német hitelkártya megadása kell hozzá.[8]

Az Egyesült Államokban évente 15 ezer példányt adnak el a legkülönfélébb új kiadásokból.[9] Ennél is magasabbak az eladási számok a hagyományosan antiszemita és anticionista országokban. „Hitler *Mein Kampf*jának 18. perzsa nyelvű kiadása Iránban minden nagyobb könyvkereskedésben megvásárolható" – adta hírül Wahied Wahdat-Hagh rendszerkritikus és politológus.[10] Banglades fővárosában, Dakkában, az egyik fordítás az általában fiatalkorú utcai kereskedők „slágerei" közé tartozik. „Egy átlagos napon öt-hat darabot tudok eladni belőle" – mondta el az egyik kereskedő.[11] A Gázai övezetben és a palesztin Ciszjordániában a rövidített arab fordítás kalózkiadásai ellenőrizetlen adatok alapján bestsellerré váltak, és ezzel a hatodik helyet foglalták el a legnagyobb példányszámban eladott könyvek között.[12] Kairóban egy 1963-as hivatalos arab változat utánnyomásai kaphatók a neves könyvesboltokban, kalózkiadások formájában pedig az utcákon is elérhető a könyv.[13] A délkelet-ázsiai Indonéziában az indonéz Tudományos Intézet történésze, Asvi Warman Adam szerint „a *Mein Kampf* gyakran az utolsó darabig elkel".[14] A kötetet ezért gyakran újranyomják.

Tehát miközben Hitler könyve ma minden elképzelhető változatban világszerte elérhető, mindeddig nem jelent meg kritikai kiadás, sem német eredetiben, sem bármely más nyelven. A diktátorról már több mint 80 komoly életrajz született, a fordításokat bele sem számítva. A nemzetiszocializmusról szóló tudományos irodalom, számos tanulmánnyal együtt már régóta hat számjegyű darabszámnál tart. Számtalan fontos, és kevésbé fontos forrásszöveget adtak ki kommentárokkal, sokszor egészen kitűnő minőségben. Ennek ellenére az egész nemzetiszocializmuskutatás egy fekete lyuk körül kering, mert a Bajor Szabadállam a szerzői jogok 2015-ös lejártáig megtagadja az eredeti szöveggel való mindenfajta foglalkozást. A bajor politikatudós, a passaui Barbara Zehnpfennig tollából ugyan két kötetben megjelent a terjedelmes „Értelmezés" (Interpretation) és a lényegesen rövidebb „Szövegmagyarázat" (Studienkommentar)[15], de az eredeti szövegből jogi okok miatt csupán egyes fogalmakat és mondatokat idéz, és igen gyakran adja vissza saját szavaival összefoglalva Hitler fejtegetéseit.

2016 elején mindez megváltozik. Ekkor jelenik meg az a kiadás, amelyen a Kortárs Történeti Intézet dolgozik. A müncheni történészek hatalmas munkát végeztek: „Egy tudományosan kifogástalan kritikai kiadás képes arra, hogy elejét vegye a *Mein Kampf*fal való ideológiai-propagandisztikus, illetve kereskedelmi visszaéléseknek." „Mindenütt elérhetőnek" kell lennie, hogy elárassza a piacot. Hogy mindez az anyagi támogatások megszüntetése ellenére is lehetséges lesz-e, az később fog kiderülni. Mindenesetre hatalmas műről van szó, amely körülbelül kétezer oldalt tesz ki, mert egyidejűleg több feladatot is be kell töltenie: „lépésről lépésre feltárni" a forrásokat, „megrajzolni a világnézeti kontextust" és „nagy vonalakban a kortárs recepciót is". A középpontba azonban Hitler eszméinek és állításainak kell kerülnie, amelyek „a modern kutatás eredményeivel lesznek szembeállítva". A terjedelmes, kommentárral együtt nagyjából ötezer kisebb magyarázatból áll össze „a *Mein Kampf* szubtextusa", amelyből „kiderül, hogyan alakult ki Hitler ideológiája, milyen szelektíven és torzan érzékelte a valóságot, és alapvonalakban az is, mindennek milyen szörnyű következményei lettek."[16] A projektért

Christian Hartmann történész a felelős, aki tisztában van feladata jelentőségével, hiszen „a kritikai kiadások az örökkévalóságnak szólnak".[17]

A feltétlenül szükséges, részletekbe menő aprólékosság miatt azonban a kutatók ambiciózus programja aligha lesz közérthető. Egy tudományos igényű kiadás nem tud a széles közönséghez szólni, még akkor sem, ha a terveknek megfelelően, a teljes szöveg 2017-től valóban elérhetővé válik az interneten. De ez nem is baj, hiszen a Kortárs Történeti Intézethez hasonló intézmények alapkutatást végeznek. Hogy más történészek, újságírók és érdeklődő laikusok mihez kezdenek vele, azt nem nekik kell eldönteniük, és többnyire nem is akarják eldönteni. A *Mein Kampf* című német könyv utóélete – még 70 évvel szerzője öngyilkossága után is – tovább folytatódik.

FÜGGELÉK

Köszönetnyilvánítás

A könyveknek megvan a maguk története – még a történelemről szóló könyveknek is. Ennek a könyvnek a története több mint húsz évre tekint vissza. 1993 lehetett, amikor megszereztem első *Mein Kampf*-példányomat – természetesen pult alól, pontosabban egy berlin-lichterfeldei antikvárium pincéjéből. 150 német márkát fektettem bele: ez volt az addigi legdrágább könyv, amelyet magam vásároltam. A Német Nép Tanulmányi Alapítványának (Studienstiftung des deutschen Volkes) havi könyvtámogatásából tudtam kifizetni, Hitler hecciratával való találkozásom és foglalkozásom tehát közvetlenül adópénzekből vált lehetővé.

Több mint két évtizede kísér utamon a *Mein Kampf*, jelenleg történész-újságíróként foglalkozom vele. Hitler könyvéről írt első cikkem néhány héttel első példányom megszerzése után jelent meg a *Berliner Zeitung*ban, amelyhez 2015 tavaszáig több mint száz csatlakozott a világ minden táján. Hitler műve több könyvemben is – például az *Attentäter. Mit einer Kugel die Welt verändern* (Merénylő. Egyetlen golyóval megváltoztatni a világot), illetve a *Hitlers Berlin. Geschichte einer Hassliebe* (Hitler Berlinje. A gyűlölve szeretés története) címűekben – kiemelkedő szerepet játszott. Ennek ellenére kétszeres ösztönzés is kellett ahhoz, hogy egy teljes könyvet szenteljek a hecciratnak. Az ötlet Christian Seeger könyvszakemberrel elköltött ebédünk során született meg, és ügynököm, dr. Ernst Piper egyetemi magántanár ösztökélt, hogy maradjak a témánál.

Sok-sok barátom közvetett vagy közvetlen segítsége nélkül ez a projekt sosem zárult volna le. Mint minden könyvemnél, Wieland Giebel és dr. Berthold Seewald most is a maguk sajátos módján segítették a munkámat. Lars-Broder Keil ezúttal is sok mindent átvállalt helyettem – mint mindig, amikor nem együtt felelünk egy új könyv létrehozásáért. Dr. Eberhard Hoene a kilátástalannak tűnő helyzetben is támogatott, amiért végtelenül hálás vagyok neki. Elengedhetetlen volt barátaim, Andrea

Wieshuber, dr. Andreas Lorenz, dr. Tim Mennel és dr. Ralf Georg Reuth kritikus szeme, akiknek szívből köszönök mindent. Frank Lehmann ezúttal is rengeteget segített mind vizuálisan, mind a fényképezőgépével. Simon Hodgson rendkívül készségesen fordított.

Számos egyetemi történész támogatta a *Mein Kampf*fal foglalkozó munkámat mind tanácsokkal, mind pedig a gyakorlatban: prof. dr. Wolfgang Benz, dr. Magnus Brechtken egyetemi magántanár, dr. Christian Hartmann, prof. dr. Hans Mommsen, dr. Othmar Plöckinger, prof. dr. Wolfram Pyta, prof. dr. Thomas Weber és prof. dr. Barbara Zehnpfennig. Egyetemi tanáromtól, prof. Dr. Alexander Demandttól a Berlini Szabadegyetemen (Freie Universität Berlin) elsajátított tudományos eszköztár nélkül ezt a könyvet éppúgy nem tudtam volna megírni, ahogy a többi szövegemet sem.

A legtöbb könyvemhez hasonlóan ez is túlnyomórészt forráskutatásokon alapszik – vagyis elkötelezett levéltárosok támogatásán. A Berlini Szövetségi Levéltárban (Bundesarchiv Berlin) elsősorban Christiane Ihlius, dr. Monika Kaiser, Kerstin Risse és Torsten Zarwel segítettek. Köszönet nekik, és az olvasószolgálat minden munkatársának. A Müncheni Központi Állami Levéltárban (Hauptstaatsarchiv München) szintén rendkívüli segítőkészséggel találkoztam. A Külügyi Hivatal politikai levéltárának is hálával tartozom, név szerint dr. Johannes Freiherr von Boeselagernek és Martin Krögernek. A könyvtárak mindig rendkívül fontosak, de ennek a könyvek az esetében különleges szerepet töltött be a Berlini Német Történeti Múzeum Kézikönyvtára (Handbibliothek des Deutschen Historischen Museums Berlin), amiért szeretnék köszönetet mondani dr. Matthias Millernek és munkatársainak.

Kiadó nélkül manapság aligha jelenhet meg könyv. A professzionális, és mégis mindig örömteli együttműködésért köszönet illeti a stuttgarti Klett-Cotta kiadónál dr. Christoph Selzert, illetve Katja Bäumlisbergert, Mara Ebingert, Kathrin Karaseket és Maria Storkot.

Ajánlom ezt a könyvet a század egyik igaz tanújának, Anna-Maria Lorenznek 90. születésnapjára.

Berlin, 2015 nyara

SVEN FELIX KELLERHOFF

JEGYZETEK

ELŐSZÓ

1. Somuncu: *Tagebuch eines Massenmörders* (CD), Track 1, 1:54–2:04.
2. Az igazságügyi miniszterek 85. ülésének határozata, 2014. június 25. Ostseebad Binz auf Rügen, II. 12. napirendi pont.
3. Goldhagen, Daniel Jonah: *Hitler buzgó hóhérai.* Budapest, Atlantic Press, 2017.
4. Vö. Maser: *Adolf Hitlers Mein Kampf;* uő: *Adolf Hitler – Mein Kampf.*
5. Vö. Zentner: *Adolf Hitlers Mein Kampf.*
6. Vö. Zehnpfennig: *Hitlers Mein Kampf;* uő: *Mein Kampf. Studienkommentar.*
7. https://www.welt.de/kultur/history/article13819610/Mein-Kampf-zeigt-Hitler-als-systematischen-Denker.html.
8. https://www.welt.de/geschichte/zweiter-weltkrieg/article122823437/Warum-Mein-Kampf-gedruckt-werden-sollte.html.
9. *Welt,* 2014.06.09.
10. https://www.washingtonpost.com/world/europe/mein-kampf-a-historical-tool-or-hitlers-voice-from-beyond-the-grave/2015/02/24/f7a3110e-b950-11e4-bc30-a4e75503948a_story.html?utm_term=.88243babe3f0
11. https://www.nytimes.com/2014/07/08/opinion/should-germans-read-mein-kampf.html?mcubz=0

TARTALOM

1. Fest: *Hitler.* 290.
2. Hitler: *Mein Kampf* (1939), XXVII.
3. *Völkischer Beobachter,* 1923. szeptember 7.
4. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924,* 1022.
5. *Washington Post,* 1923. szeptember 27.
6. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924,* 1054.
7. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 780–781.
8. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 1.
9. 1. sz. kézirat; Beierl–Plöckinger: *Neue Dokumente,* 296.
10. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 5.
11. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 6–8.

12. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 11,14.
13. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 71.
14. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 70.
15. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 93, 44.
16. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 110.
17. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 138–139.
18. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 144–145.
19. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 148–149.
20. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 151–152.
21. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 152–153.
22. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 154. A „hely a nap alatt" (Platz an der Sonne) kifejezés Bernhard von Bülow külügyminiszter egyik Reichstagban elmondott, 1897. december 6-i beszédéből származik.
23. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 171.
24. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 177.
25. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 189.
26. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 192.
27. Vö. Scholdt: *Autoren über Hitler*, 360–70.
28. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 196.
29. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 198–199.
30. Kellerhoff: *Heimatfront*, 145–237.
31. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 213.
32. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 215, 217.
33. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 219–221.
34. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 223–225.
35. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 225.
36. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 234.
37. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 251.
38. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 270.
39. Vö. *Spiegel*, 1947. 5. 10.
40. Vö. Neumann–Eberle: *War Hitler krank?* 51.
41. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 291.
42. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 306.
43. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 310.
44. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 311–312.
45. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 286.
46. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 356.
47. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 358.
48. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 361–362.

49. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 384–385.
50. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 388.
51. Vö. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 418, vö. uo. 188–189. További ismétlődés: Uo. 596–597.
52. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 436–437.
53. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 439, vö. uo. 1.
54. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 443, vö. uo. 314.
55. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 454, vö. uo. 277–278.
56. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 587, vö. uo. 210.
57. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 689, vö. uo. 144–151.
58. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 732.
59. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 739–740.
60. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 742, 154.
61. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 675.
62. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 555–556, vö. Franz-Willing: *Ursprung der Hitlerbewegung*, 123–127.
63. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 488–491.
64. A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt huszonöt pontos programja. http://www.documentarchiv.de/wr.html.
65. Birodalmi állampolgársági törvény. http://www.freepress-freespeech.com/holhome/kiscikk1/ntorv.htm

KELETKEZÉS

1. Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 30.
2. Vö. kronológiai rendben: Olden: *Hitler, der Eroberer*, 136; Heiber: *Hitler*, 46; Bullock: *Hitler*, 629; Fest: *Hitler*, 290; Zentner: *Adolf Hitlers Mein Kampf*, 9; Toland: *Hitler*, 269; Steinert: *Hitler*, 175–176.; Kershaw: *Hitler*, 1. kötet, 300, 831; Zehnpfennig: *Mein Kampf*, 331.
3. A Franz-Eher-Verlag reklámbrosúrája, dátum nélkül [1939], in: BArch Berlin NS 26/2247, 16; 1–3.
4. Möller: *Der Führer*, 96.
5. Alfred Rosenberg aktajegyzete, 1938. december 15, in: BArch Berlin NS 11/23a.
6. Lurker: *Hitler hinter Festungsmauern*, 56.
7. Heinz: *Germany's Hitler*, 195.
8. Heiden: *Hitler*, 192–193.
9. Vö. pl. Adolf Hitler: Schreiben an das Finanzamt München III, 1925. október 31., in: StA München FinÄ 496; Goebbels: *Tagebücher 1923–1941*, 1/II. kötet, 72; Bitte Heß' um Äußerungen zur bisherigen Propaganda im Reichs-

präsidenten-Wahlkampf, 1932. március 14., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. Online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=APK-008443.

10. Frank: *Im Angesichts des Galgen*, 45; vö. Schenk: *Hans Frank*, 132–135.
11. Frank: *Im Angesichts des Galgen*, 45.
12. Hess: *Briefe*, 341. A díszkiadás valóban disznóbőr pergamenbe kötve jelent meg, de csak hónapokkal az első kiadás után. Vö. Hitler: *Mein Kampf* (1925) Prachtausgabe Nr. 91; Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 177–178, 33. jegyz.
13. Vö. Friedrich J. M. Rehse szakvéleménye, 1924. május 31., fakszimile in: Dresler (szerk.): *Dokumente der Zeitgeschichte*, 174.
14. Hess: *Briefe*, 341–342.
15. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 181.
16. Vö. Hess: *Briefe*, 345.
17. Hess: *Briefe*, 346–347.
18. Hess: *Briefe*, 347–349.
19. Vö. Hermann Historica (szerk.): *Mein Kampf*, 3–15.
20. Vö. Beierl–Plöckinger: *Neue Dokumente*, 264–271.
21. Vö. Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 32.
22. Vö. „4 ½ Jahre Kampf gegen Lüge, Dummheit und Feigheit. Eine Abrechnung von Adolf Hitler" Reklámkiadvány, in: BArch Berlin, NS26/2247.
23. Vö. Beierl–Plöckinger: *Neue Dokumente*, 276.
24. Vö. pl. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 953–955, 967–973, 977–981, 992–998, 1005–1007, 1044–1046.
25. A 13. számú piszkozati lap (másolat a szerző gyűjteményében); Hitler: *Mein Kampf*, 205–225.
26. A 17. számú piszkozati lap (másolat a szerző gyűjteményében); Hitler: *Mein Kampf*, 305.
27. Otto Leybold a müncheni I. számú ügyészségnek, 1924. szeptember 15., idézi: Lurker: *Hitler hinter Festungsmauern*, 61.
28. Vö. Hanfstaengl: *Zwischen Braunem und Weißem Haus*, 173.
29. Vö. Heiden: *Hitler*, 222; Maser: *Fahrplan*, 32; Bullock: *Hitler*, 114, 287; Fest: *Hitler*, 638–639; Steinert: *Hitler*, 176, 285.
30. *Völkischer Beobachter*, 1925. június 17.
31. Vö. Sigmund: *Des Führers bester Freund*, 79–80.
32. Jochmann (szerk.): *Hitler-Monologe*, 205.
33. A münchnei rendőr-főkapitányság jelentése, idézi: Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 91–92.
34. Levélváltás Rudolf Hess és az NSDAP hannoveri körzetvezetősége (Gauleitung) között, 1925. november, in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. Online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=APK-008362.
35. Vö. pl. Heiden: *Hitler*, 1. kötet, 222; Hammer: *Die deutschen Ausgaben*, 162; Maser: *Fahrplan*, 35 hivatkozással az egyébként teljesen megbízhatatlan amerikai ügyészre, Robert M. W. Kempnerre; Zentner: *Adolf Hitlers Mein Kampf*, 179.
36. Vö. BGBl. I 2002, 869; Adolf Hitler: Schreiben an das Finanzamt München III, 1925. október 31., in: StA München, FinÄ 496.
37. Hertha Oldenbourg (Starnberg) Fritz Wiedemann-nak, 1936. november 14., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. Online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=APK-001777
38. Vö. Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 120.
39. Hess: *Briefe*, 370.

FORRÁSOK

1. *Der Spiegel*, 2012. május 21.
2. NSDAP tagsági könyv, kiállítva: 1923. január 12. (A szerző gyűjteménye)
3. Vö. Ryback: *Hitlers Bücher*, 14; Gassert–Mattern: *Hitler Library*, 5–32.
4. Vö. Ryback: *Hitlers Bücher*, 77–78.
5. Vö. Plöckinger: *Unter Soldaten*, 13, 12. jegyzet.
6. Vö. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 239.
7. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 296.
8. Vö. Falb: *Luther und die Juden;* Maurenbrecher: *Goethe und die Juden;* Groener: *Schopenhauer und die Juden.*
9. Idézte Rybeck: *Hitlers Bücher*, 78.
10. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 1232.
11. Kallenbach: *Mit Hitler auf Festung Landsberg* (1939), 106.
12. Frank: *Im Angesichts des Galgens*, 46–47.
13. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 36–38.
14. Frank: *Im Angesichts des Galgens*, 46–47.
15. Vö. Ryback: *Hitlers Bücher*, 65–66.
16. Eckart: *Der Bolschewismus*, 50.
17. Tarnschrift 0574, in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. Online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=BTS-0560, 8.
18. Eckart: *Der Bolschewismus*, 55.
19. Eckart: *Der Bolschewismus*, 11.
20. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 234.
21. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 341.

22. Maurenbrecher: *Goethe und die Juden*, 91–92.
23. Schopenhauer: *Parerga*, 2. kötet, 379.
24. Vö. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 463, 577, 620, 909.
25. Hitler 1928. május 23-i beszéde, in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. Online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0446; Hitler: Politik der Woche, in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. Online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0538, illetve Hitler 1930 július 24-i beszéde, in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. Online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFull CitationView.jsf?documentId=HRSA-0773.
26. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 253.
27. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 335.
28. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 386.
29. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 335.
30. Vö. Goebbels: *Tagebücher 1923–1941*, 3/II. kötet, 358; Goebbels: *Tagebücher 1941–1945*, 12. kötet, 278, illetve Jochmann (Hrsg.): *Hitler-Monologe*, 195, 197, 314, 411.
31. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 337.
32. *Times*, 1921. augusztus 16., 17., 18. (http://emperor.vwh.net/anti sem/graves.pdf); vö. Sammons: *Protokolle*, 8–18.
33. Idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 18.
34. Rosenberg: *Die Protokolle*, 5.
35. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 337.
36. Goebbels: *Tagebücher 1923–1941*, 1/I. kötet, 120.
37. Goebbels: *Tagebücher 1941–1945*, 8. kötet, 282.
38. Ford, Henry: *Der internationale Jude*, 1. kötet, 86.
39. Ford, Henry: *Der internationale Jude*, 1. kötet, 134.
40. *New York Times*, 1922. december 20.
41. Idézte Reuth: *Hitlers Judenhass*, 227.
42. Hitler 1928. január 12-i beszéde, in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. Online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf ?documentId=HRSA-0385; vö. Jäckel Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 845.
43. Vö. Lee: *Henry Ford*, 60–66; Reuth: *Hitlers Judenhass*, 227–229.
44. Hitler: *Mein Kampf* (1927), 298.

45. *Illustrierter Beobachter*, 1929. február 2., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. Online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0561.
46. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 723.
47. Vö. Hitler: *Mein Kampf* (1940), 930 és Hitler: *My Struggle* (1933), 256–262.
48. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 201, 370.
49. Langbehn: *Rembrandt als Erzieher*, 66; vö. Kuchler (Hrsg.): *NS-Propaganda*, 67–68.
50. Vö. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 446–449.
51. Fritz Lenz: „Die Stellung des Nationalsozialismus zur Rassenhygiene", in: *Archiv für Rassen- und Gesellschaft sbiologie* 25 (1930), idézte http://www.toolan.com/hitler/append13a.html; vö. Pammer: *Hitler und seine Vorbilder*, 137–138.
52. Lundborg: *Rassenbiologische Übersichten*, 14.
53. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 313, 316.
54. Lundborg: *Rassenbiologische Übersichten*, 11.
55. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 446.
56. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 437.
57. Günther: *Rassenkunde*, 38–130.
58. Vö. Ryback: *Hitlers Bücher*, 99.
59. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 491.
60. Idézte Kuchler (Hrsg.): *NS-Propaganda*, 71, 32. jegyzet, illetve Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 18.
61. RGBl I 1935, 1146.
62. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 148–149.
63. A 6-os számú piszkozati lap (másolat a szerző gyűjteményében).
64. Hess: *Briefe*, 345.
65. Vö. Beierl/Plöcklinger: *Neue Dokumente*, 280.
66. Idézte Lange: *Der Terminus „Lebensraum"*, 430.

ZSIDÓGYŰLÖLET

1. Reuth: *Hitlers Judenhass*, 21.
2. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 89.
3. Hitler 1945. április 29-i politikai végrendelete, http://www.ns-archiv.de/personen/hitler/testament/politisches-testament.php.
4. Vö. Wrisberg: *Heer und Heimat*, 93–95.
5. Vö. Segall: *Die deutschen Juden*, 38, passim.
6. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 211.
7. Oppenheimer: *Die Judenstatistik*, 48.

8. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 54–55.
9. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 62, 69, 137.
10. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 163, 212, 225.
11. Kubizek: *Adolf Hitler*, 268, 281–282.
12. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 170–171.
13. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 69.
14. Idézte Reuth: *Hitlers Judenhass*, 38.
15. Heinz: *Germany's Hitler*, 98.
16. Idézte Toland: *Adolf Hitler*, 96.
17. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 182–184.
18. Wiedemann: *Der Mann, der Feldherr werden wollte*, 3.
19. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 552.
20. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 226.
21. Vö. http://www.welt.de/kultur/article3300435/Adolf-Hitlerwurde-spaet-zum-Antisemiten.html.
22. Vö. 1919. április 15-i választási eredmények, fakszimile, in: Joachimsthaler: *Hitlers Weg begann in München*, 211.
23. Idézte Joachimsthaler: *Hitlers Weg begann in München*, 212.
24. Marx: *Die deutschen Juden*, 20.
25. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 226.
26. Vö. Plöckinger: *Unter Soldaten und Agitatoren*, 63–64.
27. Noske: *Von Kiel bis Kapp*, 136.
28. Idézte Joachimsthaler: *Hitlers Weg begann in München*, 212.
29. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 227.
30. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 235.
31. Vö. Plöckinger: *Unter Soldaten und Agitatoren*, 111–112.
32. Adolf Gemlich Karl Mayrnak írott levele, 1919. szeptember 4.; Karl Mayr Adolf Hitlernek írott levele, 1919. szeptember 10., fakszimile, in: Joachimsthaler: *Korrektur einer Biografi e*, 243–245.

MEGBÍZHATÓSÁG

1. Thomas Weber szerzőhöz írott e-mailje: 2014. augusztus 4.
2. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 18.
3. Vö. Hamann: *Hitlers Wien*, 42.
4. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 44.
5. Illusztráció: Kubizek: *Adolf Hitler*, 16.
6. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 54.
7. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 103.

8. *Linzer Tages-Post* 1903. január 8., idézte Jetzinger: *Hitlers Jugend*, 73.
9. Kubizek: *Adolf Hitler*, 52.
10. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 2.
11. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 20.
12. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 16–17.
13. Vö. Hamann: *Hitlers Edeljude*, 82, 92.
14. Vö. Jetzinger: *Hitlers Jugend*, 122–129; Marckhgott: *„...von der Hohlheit"*, 275; Hamann: *Hitlers Wien*, 34–35.
15. Vö. Marckhgott: *„...von der Hohlheit"*, 271.
16. Vö. Hamann: *Hitlers Wien*, 196, 206.
17. Idézte Jetzinger: *Hitlers Jugend*, 165.
18. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 525.
19. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 23.
20. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 20.
21. Vö. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 52.
22. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 30.
23. Idézte Joachimsthaler: *Korrektur einer Biografie*, 49.
24. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 25.
25. Idézte Jetzinger: *Hitlers Jugend*, 226.
26. *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder*, 1889, 93–108.
27. *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder*, 1912, 411–437; vö. Jetzinger: *Hitlers Jugend*, 253–254.
28. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 134–136.
29. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 54–55.
30. Jetzinger: *Hitlers Jugend*, 253.
31. Vö. Joachimsthaler: *Korrektur einer Biografie*, 260–261, Jetzinger: *Hitlers Jugend*, 285–294.
32. Jetzinger: *Hitlers Jugend*, 265.
33. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 174, 177.
34. Vö. Kellerhoff: *Heimatfront*, 18–23.
35. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 176.
36. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 179.
37. Idézte Joachimsthaler: *Hitlers Weg*, 104.
38. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 179.
39. Heinz: *Germany's Hitler*, 52.
40. Vö. Joachimsthaler: *Hitlers Weg*, 101.
41. *Deutsche Wehrordnung*, 27.; Joachimsthaler: *Hitlers Weg*, 103.
42. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 526.

43. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 179.
44. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 60, 66.
45. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 64–69.
46. Pl. *Frankfurter Zeitung*, 1914. november 11., *Berliner Tageblatt* 1914. november 11., *Berliner Morgenpost* 1914. november 12.
47. Vö. Weber: *Hitlers erster Krieg*, 65.
48. Solleder (szerk.): *Vier Jahre Westfront*, 51.
49. Idézte Weber: *Hitlers erster Krieg*, 68–69.
50. Solleder (szerk.): *Vier Jahre Westfront*, 54.
51. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 181.
52. Vö. Weber: *Hitlers erster Krieg*, 297–298.
53. Idézte Joachimsthaler: *Hitlers Weg*, 123.
54. Thomas Weber szerint, vö. www.welt.de/kultur/history/article127l9808/Fuer-Frontsoldaten-war-Hitler-ein-Etappenhengst.html.
55. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 210.
56. Idézte Weber: *Hitlers erster Krieg*, 219.
57. Idézte Joachimsthaler: *Hitlers Weg*, 173–174.
58. Idézte Weber: *Hitlers erster Krieg*, 286.
59. Idézte Plöckinger: *Soldaten und Agitatoren*, 19.
60. Brandmayer: *Meldegänger Hitler*, S. 55.
61. Jochmann (szerk.): *Hitler-Monologe*, 132.
62. *Sozialdemokratischer Pressedient*, 1932. február 27., 3–4.
63. *Sozialdemokratischer Pressedient*, 1932. március 9., 7.
64. Vö. Joachimsthaler: *Hitlers Weg*, 126–127, 339.
65. Idézte Eberle: *Hitlers Weltkriege*, 110.
66. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 238–244.
67. Deuerlein (szerk.): *Der Aufstieg der NSDAP*, 97–98. Vö. Richardi: *Hitler und seine Hintermänner*, 72.
68. BArch Berlin NS 26/230; vö. Tyrell (szerk.): *Führer befiehl ...*, 22.
69. Deuerlein (szerk.): *Der Aufstieg der NSDAP*, 97–98.

KRITIKA

1. *FAZ* 2014. augusztus 4.
2. Dresler (szerk.): *Dokumente der Zeitgeschichte*, 175.
3. A Franz-Eher-Verlag reklámbrosúrája a *Mein Kampf* hárommilliós példányszámának átlépése alkalmából, dátum nélkül [1936–37], in: BArch Berlin NS 26/2247.
4. Vö. *Völkischer Beobachter*, 1925. július 29.; 1925. augusztus 16–17.

5. *Das Bayerische Vaterland*, 1925. július 29., idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 176.
6. *Miesbacher Anzeiger* 1925. július 29., idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 331.
7. *Simplicissimus*, 1925. augusztus 31., 1.
8. Goebbels: *Tagebücher 1923–1941*, I/1. kötet, 339, 347, 365.
9. Grossmann: *Hitlers Memoiren*. In: *Das Tagebuch* 1925, 1665–1669. Vö. egy azonosítatlan berlini újságból (amely szedése alapján nem a *Vossische Zeitung*, nem a *Berliner Tageblatt* és nem is a *Berliner Morgenpost*) származó lenyomatot a Franz-Eher-Verlag reklámbrosúrájának fakszimile darabjával, dátum nélkül [1938], BArch Berlin NS 26/2247, 9; illetve a *Neue Freien Presse* szövegét vö. Plöckinger: *Geschichte eines Buches*. 226.
10. *Neue Zürcher Zeitung*, 1925. november 8.
11. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 268.
12. *Frankfurter Zeitung*, 1925. november 11.
13. *Deutsche Zeitung*, 1925. szeptember 9.
14. *Neue Preußische Zeitung*, 1925. október 1.
15. Rosenberg közlései a Walter Frank professzor elleni folyamatos támadásokról, in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. Online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=APK-013695
16. *Augsburger Neueste Nachrichten*, 1925. december 15., idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 227.
17. Hitler: *Die Südtiroler Frage und das deutsche* Bündnisproblem, *46;* vö. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 723 f; vö. Hitler: *Mein Kampf* (1927), 299.
18. *Weltbühne* 1/1926, 673.
19. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 318–319.
20. *Deutsches Schrifttum* 19/1927, 1–2, idézte Scholdt: *Autoren über Hitler*, 367.
21. Goebbels: *Tagebücher 1923–1941*, I/1. kötet, 159, 164, 170.
22. Hitler állásfoglalása, dátum nélkül [1927. augusztus 20. előtt] a szervezeti kérdésekről tartott rendkívüli kongresszuson, in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. Online-adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf ?documentId=HRSA-0331.
23. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 394–395.
24. *Frankfurter Zeitung*, 1930. augusztus 24.
25. Binding: *Antwort eines Deutschen*, oldal nélkül.
26. BArch Berlin R 43 I/961, 12–13.
27. Idézte Scholdt: *Autoren über Hitler*, 356.
28. BArch Berlin R 43 I/961, 22, 19.

29. Ottwalt: *Deutschland erwache*, 171.
30. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 311, 40.
31. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 23; vö. Ottwalt: *Deutschland erwache*, 171.
32. Ottwalt: *Deutschland erwache*, 172.
33. Ottwalt: *Deutschland erwache*, 183.
34. Ottwalt: *Deutschland erwache*, 188–189.
35. *Weltbühne* 1/1932, 805.
36. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 766–767.
37. *Weltbühne* 2/1932, 126–130.
38. *Weltbühne* 2/1932, 500–501.
39. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 61.
40. *Weltbühne* 2/1932, 501.
41. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 67.
42. *Weltbühne* 2/1932, 501.
43. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 94, 286, 96, 281.
44. *Weltbühne* 2/1932, 502.
45. *Weltbühne* 1/1933, 305–307.
46. Vö. Wirsching: *„Man kann nur Boden germanisieren"*, 545–548; Müller: *Hitlers Rede vor der Reichswehrführung 1933*, 73–90.
47. Idézte Sprenger: *Der Dichter stand auf hoher Küste*, 32.
48. A példány a berlini Porosz Kulturális Örökség Állami Könyvtárának (Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz) Gerhart Hauptmann Könyvtárában található: 203.168. Vö. Thamer/Erpel (szerk.): *Hitler und die Deutschen*, 54–55, 177 és Sprenger: *Der Dichter stand auf hoher Küste*, 32–33.
49. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 41–42.
50. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 40.
51. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 44, 46; vö. Brescius: *Gerhart Hauptmann*, 237 és Sprenger: *Der Dichter stand auf hoher Küste*, 32–33.
52. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 61; Hauptmann kommentárja saját példányában, 61. Vö. Brescius: *Gerhart Hauptmann*, 238 és Sprenger: *Der Dichter stand auf hoher Küste*, 33.
53. Schneider: *Tagebuch*, 754–758.
54. Feuchtwanger: *Erfolg*, 197–198.
55. Feuchtwanger: *Centum Opuscula*, 377, 506–507.

ÁTDOLGOZÁSOK

1. Barbara Zehnpfennig szóbeli közlése, 2015. március 3.
2. Frank: *Im Angesicht des Galgens*, 45.
3. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 512.

4. Frank: *Im Angesicht des Galgens*, 45–46.
5. Wagener: *Hitler aus nächster Nähe*, 415.
6. Bohrmann (szerk.): *NS-Presseanweisungen*, I/4. kötet (1936), 118.
7. *Völkischer Beobachter* 1935. július 18.
8. Idézte Domarus (szerk.): *Hitler*, 2. kötet, 580.
9. Bohrmann (szerk.): *NS-Presseanweisungen*, 4/I. kötet (1936), 229.
10. Az Eher-Verlag az erlangeni egyetemi könyvtárhoz, 1940. augusztus 28., fakszimile in: Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 194.
11. Vö. pl. Hitler: *Mein Kampf* (1936), 244, Hitler: *Mein Kampf* (1939), 244, Hitler: *Mein Kampf* (1943), 244; vö. Maser: *Fahrplan*, 71.
12. Vö. Hitler: *Mein Kampf* (1939), VII–XXVI, kül. XII–XV, XVII–XVIII.
13. Körirat, 1941. január 23., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online-adatbank.http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=APK-013470
14. Goebbels: *Tagebücher 1923–1941*, 9. kötet, 122.
15. Goebbels: *Tagebücher 1923–1941*, 9. kötet, 122.
16. Hitler: *Mein Kampf* (1925), 104 és Hitler: *Mein Kampf* (1939), 110.
17. Hitler: *Mein Kampf* (1925), 139 és Hitler: *Mein Kampf* (1939), 146.
18. Hitler: *Mein Kampf* (1925), 310; vö. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 321.
19. Hitler: *Mein Kampf* (1925), 32, 38, 189, 346, illetve Hitler: *Mein Kampf* (1927), 34; vö. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 34, 40, 198, 358, 444.
20. Az Eher-Verlag az erlangeni egyetemi könyvtárhoz, 1940. augusztus 28., fakszimile in: Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 194.
21. Hitler: *Mein Kampf* (1925), 364–365 és Hitler: *Mein Kampf* (1939), 378.
22. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 99; vö. Hitler: *Mein Kampf* (1925), 94.
23. Scheunemann: *Der Nationalsozialismus*, 46.
24. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 104; vö. Hitler: *Mein Kampf* (1925), 98, illetve Hitler: *Mein Kampf* (1942), 104 és Hitler: *Mein Kampf* (1943), 104.
25. Egy másolat másolata: Martin Bormann Hans-Heinrich Lammershez, 1941. június 3. in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Wider stand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf ?documentId=APK-021337; vö. eredeti: Martin Bormann Hans-Heinrich Lammershez, 1941. június 3. in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationViewjsf?document Id=APK-005026.
26. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 693.
27. Speer: *Erinnerungen*, 436–437.
28. Fest: *Speer*, 153.
29. Sereny: *Speer*, 553–554.

1. Broszat: *Betrachtungen*, 422.
2. Vö. RGBl 1926 II, 360–361.
3. Hitler beszéde, Heidelberg,1927. augusztus 6., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0326.
4. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 1.
5. Idézte Rosen: *Mussolini und Deutschland*, 23–24.
6. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 728.
7. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 707, 709.
8. Vö. Phelps: *Die Autoren*, 33.
9. Vö. Hitler: *Die Südtiroler Frage*, 6.
10. Idézte Piper: *Rosenberg*, 157.
11. *Völkischer Beobachter,* 1928. március 3.
12. Vö. *Völkischer Beobachter,* 1928. március 6.
13. *Völkischer Beobachter,* 1928. március 7.
14. Vö. Hitler beszéde, München, 1928. április 17., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0424 és Hitler beszéde, München v. 1928. május 19., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0444
15. *Oberbayerischer Generalanzeiger,* 1928. április 24., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0429
16. Vö. Hitler a müncheni tartományi bíróság előtt tett tanúvallomása, 6. jegyzet, 1930. február 4., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0709
17. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 2–3.
18. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 5–6.
19. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 5–7 és 9; vö. pl. Hitler: *Mein Kampf*, 496–498 és 582–583.
20. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 144–151 és 689–691.
21. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 18; vö. pl. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 164–169.
22. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 19; vö. pl. Adolf Hitler: Der Weg zum Wiederaufstieg (cikk). 1927. augusztus, in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basic-FullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0340, illetve Hitler beszéde, Chemnitz, 1927. november 16., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0358 és Hitler beszéde, Karlsruhe, 1928. március 3., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basic-FullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0404.
23. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 25; vö. pl. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 661–662.
24. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 33.
25. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 74; vö. pl. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 739.
26. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 91–92.
27. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 90–91.
28. Hitler beszéde, Berlin, 1928. július 13, in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0477.
29. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 100.
30. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 108.
31. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 120.
32. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 126.
33. Vö. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 696.
34. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 133.
35. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 135.
36. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 136–138.
37. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 142.
38. Vö. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 148, 153–154 és 166.
39. Vö. Hitler beszéde, München, 1928. május 23., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0446
40. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 185–186.
41. Vö. Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 9, 4. jegyzet.
42. Rosenberg: *Der Zukunftsweg*, 143.
43. Rosenberg: *Der Zukunftsweg*, 42.
44. Idézte Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, 191.
45. Speer: *Spandauer Tagebücher*, 533.
46. Jochmann (szerk.): *Hitler-Monologe*, 280.
47. Hess: *Briefe*, 392.
48. Idézte Hitler: *Außenpolitische Standortbestimmung*, XIV.

ÉRTÉKESÍTÉS

1. *Die Woche,* 1995. május 5.
2. Deuerlein (szerk.): *Der Hitler-Putsch,* 629.
3. „4½ Jahre Kampf gegen Lüge, Dummheit und Feigheit. Eine Abrechnung von Adolf Hitler" (reklámlap) in: BArch Berlin, NS26/2247.
4. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924,* 154, 608–609 és 842.
5. „Hitler-per, a tárgyalás első napja, délután" in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HPR-0008.
6. Vö. Dresler (szerk.): *Dokumente der Zeitgeschichte,* 173.
7. Amann: *Ein Leben für Führer und Volk,* 44–45.
8. Vö. Phelps: *Die Autoren,* 32.
9. Vö pl. Hitler beszéde, München, 1925. február 27., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitation-View.jsf?documentId=HRSA-0009, 2. jegyzet; Hitler beszéde, Nürnberg, 1925. december 4., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0094, 2. jegyzet; Hitler beszéde, München, 1927. július 30., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basic-FullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0325, 1. jegyzet; Hitler beszéde, München, 1929. november 6., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0665, 2. jegyzet; Hitler beszéde, München, 1930. február 24., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0716, 2. jegyzet.
10. A Franz-Eher-Verlag reklámbrosúrája, dátum nélkül [1938], BArch Berlin NS 26/2247, 5 és 7.
11. Választási eredmények, *Statistischen Jahrbüchern des Deutschen Reiches,* 1930–1931.
12. Reklámhirdetés, *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel,* 1930. december 2., BArch Berlin NS 26/1422.
13. *Frankfurter Zeitung,* 1933. január 1.; *Berliner Tageblatt,* 1933. január 1.; *Vossische Zeitung,* 1933. január 1.
14. Reklámhirdetés, *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel,* 1933. január 31., BArch Berlin NS 26/1422.
15. Vö. Weigel: *„Märzgefallene",* 94.
16. *Münchner Neuesten Nachrichten,* 1933. szeptember 21. (kitépett darab), BArch Berlin NS 26/1422.

17. Vö. Hale: *Adolf Hitler – Taxpayer,* 837.
18. Reklámbrosúra, Franz-Eher-Verlag, dátum nélkül [1938], BArch Berlin NS 26/2247, 12 és Plöckinger: *Geschichte eines Buches,* 185.
19. Hitler: *Mein Kampf.* hely nélkül, dátum nélkül, BArch Berlin ZIM 213.
20. *Illustrierten Beobachter,* dátum nélkül (kitépett darab), BArch Berlin NS26/1422.
21. Vö. Reklámbrosúra, Franz-Eher-Verlag, dátum nélkül [1938], BArch Berlin NS 26/2247, 12.
22. Vö. Adam: *Lesen unter Hitler,* 116.
23. Martin Bormann körirata 41/39, 1939. február 13. BArch NS 6/232.
24. *Times,* 1938. október 25. Idézte Hammer: *Die deutschen Ausgaben,* 161. Vö. Adam: *Lesen unter Hitler,* 118.
25. A VB berlini fióktelepe az NS-Gemeinde főszerkesztőségének, München, 1935. június 21., BArch Berlin NS25/563.
26. Vö. Plöckinger: *Geschichte eines Buches,* 436.
27. Vö. A Franz-Eher-Verlag reklámbrosúrája, dátum nélkül [1938], BArch Berlin NS 26/2247, 12.
28. *Völkischer Beobachter,* 1938. augusztus 31. és A Franz-Eher-Verlag reklámbrosúrája, dátum nélkül [1938], BArch Berlin NS 26/2247.
29. Vö. Kuchler (szerk.): *NS-Propaganda,* 65 és Plöckinger: *Geschichte eines Buches,* 186–189.
30. *Süddeutsche Sonntagspost,* dátum nélkül (kitépett darab) in: BArch Berlin NS 26/1422
31. BArch Berlin R 43 I/787, 93–94.
32. Vö. Anyagi támogatás kérése Hitler *Mein Kampf*jának nyomtatására és terjesztésére, 1933. május 15., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=APK-000076.
33. BArch Berlin R 43 I/787, 93–94.
34. BArch Berlin R 43 I/787, 95.
35. BArch Berlin R 43 I/787, 142.
36. BArch Berlin R 43 I/787, 151 r.
37. BArch Berlin R 43 I/787, 160 r.

JÖVEDELEM

1. Wildt: *Geschichte des Nationalsozialismus,* 38.
2. Vö. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924,* 279–435.
3. Vö. *Völkischer Beobachter,* 1921. április 28.: Hitler két „A. H." szignóval megjelent cikke; *Völkischer Beobachter,* 1921. május 5.: három cikk; *Völkischer Beobachter,*

1921. május 8.: két cikk; *Völkischer Beobachter,* 1921. május 12.: két cikk; *Völkischer Beobachter,* 1921. május 15.: három cikk; *Völkischer Beobachter,* 1921. május 19.: két cikk; *Völkischer Beobachter,* 1921. május 22.: három cikk; *Völkischer Beobachter,* 1921. május 26.: két cikk; *Völkischer Beobachter,* 1921. május 29.: három cikk; *Völkischer Beobachter,* 1921. június 2.: két cikk; *Völkischer Beobachter,* 1921. június 5.: két cikk.
4. Vö. Sidman: *Die Auf agen-Kurve,* 113–116.
5. Vö. fakszimile in Amann: *Ein Leben für Führer und Volk,* 28.
6. Vö. pl. *Völkischer Beobachter,* 1922. január 25., 1922. február 22., 1922. április 12. és 1922. szeptember 23.
7. Vö. Franz-Willing: *Ursprung,* 172.
8. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924,* 607–625; vö. Sidman: *Die Auflagen-Kurve,* 115.
9. Idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches,* 34.
10. Idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches,* 34.
11. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924,* 1270.
12. Otto Leybold a bajor igazságügyi államminisztériumhoz, 1924. szeptember 18., iratköteg a landsbergi börtönintézetből (másolat a szerző gyűjteményében).
13. Hanfstaengl: *Zwischen Braunem und Weißem Haus,* 172–173.
14. Otto Leybold a bajor igazságügyi államminisztériumhoz, 1924. szeptember 18., iratköteg a landsbergi börtönintézetből (másolat a szerző gyűjteményében).
15. Vö. „Adolf Hitler fogoly látogatói" összeállítás (másolat), in: StA München StAW14344, 144–146; 1924. április–augusztusi eredeti a landsbergi börtönintézet iratkötegéből (másolat a szerző gyűjteményében).
16. Hitelesített másolat, 1934. február 28., in: PAAA, R 121233.
17. Vö. Phelps: *Die Autoren,* 32.
18. Hess: *Briefe,* 364.
19. Előjegyzési ív, tartozások 1924, 3993, dátum nélkül, in: StA München, FinÄ 496.
20. Müncheni III. adóhivatal Adolf Hitlerhez, 1925. május 1., Hitler marginháliájával, 1925. május 19, in: StA München, FinÄ 496.
21. Vö. Joachimsthaler: *Hitlers Liste,* 73.
22. Előbejelentés a müncheni III. adóhivatalnak, 1925. szeptember 16., in: StA München, FinÄ 496.
23. Adolf Hitler a müncheni III. adóhivatalhoz, 1925. október 31., in: StA München, FinÄ 496.
24. A müncheni III. adóhivatal belső bejegyzése, 1925. szeptember 11., in: StA München, FinÄ 496.
25. A müncheni III. adóhivatal bejegyzése, 1927. január 27., in: StA München, FinÄ 496.

26. Előbejelentés a müncheni III. adóhivatalnak, 1927. november 9., in: StA München, FinÄ 496.
27. Vö. Phelps: *Die Autoren,* 32.
28. Előbejelentések a müncheni III. adóhivatalnak, 1929. április 24., 1929. augusztus 12., 1929. november 5. és 1930. február 12., in: StA München, FinÄ 496.
29. Adolf Hitler: „Offener Brief an Fritz Schäffer", 1929. december 7., 41. jegyzet, in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0684m.
30. *Völkischer Beobachter,* 1929. december 7.
31. Vö. FinÄ 496 passim, illetve Hale: *Adolf Hitler–Taxpayer,* 835–839 és Phelps: *Die Autoren,* 33.
32. Vö. Picker: *Tischgespräche,* S. 423.
33. Vö. Turner: *Großunternehmer,* S. 188.
34. Aktennotiz Ludwig Schwerin von Krosigk v. 15. März 1933, in: StA München, FinÄ 496.
35. Hale: *Adolf Hitler – Taxpayer,* S. 839.
36. Finanzamt München Ost, Steuerrückstände Adolf Hitler für 1933/34 (Entwurf) v. 20. 10. 1934, in: StA München, FinÄ 496.
37. Vö. Hale: *Adolf Hitler–Taxpayer,* 841.
38. Hans-Heinrich Lammers az Eher-Verlaghoz, 1934. január 3., in: BArch Berlin R 43 II/960, 11.
39. A propadandaminisztérium és a birodalmi kancellária levélváltása, 1939. február–május, in: BArch Berlin R 43 II/479a, 26–38.
40. Vö. Plöckinger: *Geschichte eines Buches,* 432–437.
41. Vö. Schwarzwäller: *Hitlers Geld,* 160, 225, bizonyítékok nélkül.
42. Vö. inetjú Frank Bajohrtal, 2014. július 7.: http://www.heise.de/tp/artikel/42/42183/1.html.
43. Vö. http://www.welt.de/print-welt/article408407/Adolf-Hitler-Milliardaer.html.
44. Vö. *Neue Zürcher Zeitung,* 1996. szeptember 7–8. és http://www.welt.de/geschichte/zweiter-weltkrieg/article129538313/Hitlers-Schwarzgeld-Milliarden-in-der-Schweiz.html.

OLVASÓK

1. Halhuber–Obenfeldner–Pelinka: *Mein Kampf – heute wieder gelesen,* 9.
2. *New York Times,* 1945. május 12.
3. Ernst J. Cramer szerzőhöz intézett személyes közlése, 2005 tavasza.
4. Merritt–Merritt (szerk.): *Public opinion in occupied Germany,* 70–71.

5. Merritt–Merritt (szerk.): *Public opinion in occupied Germany*, 199.
6. Speer: *Erinnerungen*, 34 és 581, 81. jegyz.
7. BArch Berlin R 43 II/959, 238.
8. Idézte Niesen: *Bonner Personenlexikon*, 371.
9. François-Poncet: *Botschafter in Berlin*, 83.
10. François-Poncet idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 4.
11. Vö. Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 408–409.
12. Idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 410.
13. Ueberschär (szerk.): *Hitlers militärische Elite*, 31.
14. Idézte Müller: *Das Heer und Hitler*, 194.
15. Meier-Welcher (szerk.): *Offiziere*, 260.
16. Idézte Dutt: *World Politics*, 250, 1. jegyz.
17. A VB berlini fióktelepe az NS-Gemeinde főszerkesztőségének, München, 1935. június 21., BArch Berlin NS 25/563.
18. Vö. Braun–Marxhausen: *Herrschaftssymbol*, 204.
19. Sommer: *Erläuterungen*, 3, 9–24, 25–54, 55–105 és 105–118.
20. Idézte Braun–Marxhausen: *Herrschaftssymbol*, 204, 89. jegyz.
21. SoPaDe (szerk.): *Deutschlandberichte* 2 (1935), 204.
22. SoPaDe (szerk.): *Deutschlandberichte* 3 (1936), 471.
23. SoPaDe (szerk.): *Deutschlandberichte* 4 (1937), 870.
24. SoPaDe (szerk.): *Deutschlandberichte* 5 (1939), 989.
25. Vö. Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 420–429.
26. SoPaDe (szerk.): *Deutschlandberichte* 3 (1936), 1251.
27. SoPaDe (szerk.): *Deutschlandberichte* 3 (1936), 1357.
28. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 749–750 és 752.
29. Boberach (szerk.): *Meldungen aus dem Reich*, 2. kötet, 365.
30. Boberach (szerk.): *Meldungen aus dem Reich*, 2. kötet, 408.
31. Boberach (szerk.): *Meldungen aus dem Reich*, 3. kötet, 866.
32. Boberach (szerk.): *Meldungen aus dem Reich*, 4. kötet, 950.
33. Boberach (szerk.): *Meldungen aus dem Reich*, 6. kötet, 1834.
34. Boberach (szerk.): *Meldungen aus dem Reich*, 6. kötet, 1928.
35. Boberach (szerk.): *Meldungen aus dem Reich*, 9. kötet, 3353.
36. Idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 414.
37. Idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 443.

MEGVALÓSÍTÁS

1. Herbst: *Hitlers Charisma*, 196.
2. Az NSDAP 25 pontos programja. http://www.documentArchiv.de/wr/1920/nsdapprogramm.html.

3. Jäckel–Kuhn (szerk.): *Hitler 1905–1924*, 436–438.
4. Satzung der NSDAP/NSDAV e. V. (Az NSDAP/NSDAV e. V. alapszabályzata), in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId= HRSA-0067
5. Korrespondenz (Levelezés) in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=APK-006092
6. Vö. *Amtsblatt des Kontrollrats in Deutschland*, 19.
7. *Das freie Wort*, 1931. június 21. Idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 376.
8. Hitler: *Mein Kampf* (1939), XXVII.
9. Vö. *Weltbühne* 1/1933, 305; Clemens: *Herr Hitler in Germany*, 286; François-Poncet: *Botschafter in Berlin*, 83.
10. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 171.
11. Domarus: *Hitler*, 1. kötet, 192.
12. Vö. Kellerhoff: *Der Reichstagsbrand*, 11–37 és 48–63.
13. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 339.
14. Vö. Kellerhoff: *Hitlers Berlin*, 97–98.
15. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 308–309.
16. *RGBl* I 1933, 175.
17. Domarus: *Hitler*, 1. kötet, 273–277.
18. Vö. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 766.
19. *Times*, 1933. május 18.
20. Wirsching: *„Man kann nur Boden germanisieren"*, 547; vö. Müller: *Hitlers Rede vor der Reichswehrführung 1933*, 73–90.
21. Domarus: *Hitler*, 1. kötet, 278.
22. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 746 és 708.
23. RGBl. II 1934, 118.
24. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 720 és 135.
25. Rauschning: *Gespräche mit Hitler*, 113.
26. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 358, 727 és 742.
27. Goebbels: *Tagebücher 1923–1941*, 1/II. kötet, 55.
28. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 744.
29. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 753.
30. Goebbels: *Tagebücher 1923–1941*, 7. kötet, 191.
31. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 446.
32. Begründung zum Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses, idézte *Bundestagsdrucksache* 16/3811, 2.
33. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 448.

34. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 447.
35. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 279.
36. Adolf Hitler: „Die Panzerkreuzer-Narretei der Kommunisten" (Hitler beszéde az NSDAP müncheni gyűlésén), 1928. október 10., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basic-FullCitationView.jsf?documentId=HRSA-0509
37. Fritz Lenz: „Die Stellung des Nationalsozialismus zur Rassenhygiene". In: *Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie* 25 (1930), idézte http://www.toolan.com/hitler/append13a.html.
38. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 772.
39. Vö. pl. Bein: *„Der jüdische Parasit"*, 134; *Der Spiegel,* 1966. augusztus 22.; Hillgruber: *Die „Endlösung"*, 137; *Zeit,* 1975. július 18.; *Der Spiegel,* 1977. december 5.; *Hamburger Abendblatt,* 1979. január 29.; *Die Zeit,* 1979. február 2.; *Bild am Sonntag,* 1979. április 22.; *Die Zeit,* 1979. augusztus 3.; Jäckel: *Hitlers Weltanschauung,* 71; *Bild am Sonntag,* 1983. május 1.; Fest: *Hitlers Krieg,* 363 és Rash: *Language of Violence,* IX.
40. Vö. Plöckinger: *Geschichte eines Buches,* 260.
41. Domarus: *Hitler,* 3. kötet, 1058.
42. Goebbels: *Tagebücher 1941–1945,* 3. kötet, 561.
43. Aly et. al. (szerk.): *Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden,* 4. kötet, 681.
44. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 186 és 750.
45. Höß: *Kommandant in Auschwitz,* 190.
46. Hitler poltikai végrendelete, 1945. április 29., https://www.ns-archiv.de/personen/hitler/testament/politisches-testament.php.

KÜLFÖLD

1. Clemens: *Herr Hitler in Germany,* 335.
2. Shirer: *Berlin Diary,* 69.
3. Vö. Caspar: *Mein Kampf – A Bestseller,* 12–13 és 14–15. Az Eher 1938-as brosúrájának jegyzéke nem veszi figyelembe a tényt, hogy sok nemzetközi kiadás rövidített. Vö. A Franz-Eher-Verlag reklámbrosúrája, dátum nélkül [1938], BArch Berlin NS 26/2247, 7–16.
4. Vö. Levelezés in: BArch Berlin R 43 II /959, Szerződések és levelek in: BArch Berlin NS 1/413 (oldalszámok nélkül).
5. Vö. http://www.thepeerage.com/p6708.htm#i67072.
6. Blanche Edgar Dugdale-hez, dátum nélkül [1930. szeptember 21.], idézte Barnes–Barnes: *Hitler's Mein Kampf in Britain and America,* 4.

7. *The English Review* 53 (1931), 566–571, idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches,* 467.
8. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 357 és 358; vö. Hitler: *My Struggle* (1938), 128–131.
9. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 329; vö. Hitler: *My Struggle* (1938), 124.
10. *Observer,* 1933. október 15. Steed a terjedelem kiszámításánál körülbelül tíz százalékot tévedett (a 240 ezer szóval szemben valójában 219 ezer szóról volt szó), mivel a nagyméretű, sorkizárt szedésű szakaszokat nem vette figyelembe.
11. *Times,* 1933. október 13., idézte Barnes–Barnes: *Hitler's Mein Kampf in Britain and America,* 9.
12. *New York Times,* 1933. október 15.
13. BArch R 43 II/959, 234–235.
14. Vö. Barnes–Barnes: *Hitler's Mein Kampf in Britain and America,* 16–18 és 78.
15. Vö. Clemens: *Herr Hitler in Germany,* 333.
16. Vö. Granzow: *Mirror of Nazism,* 133.
17. Idézte Clemens: *Herr Hitler in Germany,* 145.
18. Az Eher-Verlag honoráriumkönyve szerint a 17. kiadás csak 1933. március elején jelent meg; vö. Phelps: *Die Autoren,* 32. Ugyanakkor a 19. kiadást már 1932 végén kiszállították; vö. Plöckinger: *Geschichte eines Buches,* 177, 31. jegyzet.
19. *Documents on British Foreign Policy,* Series II, Vol. 5, 41–44.
20. *Documents on British Foreign Policy,* Series II, Vol. 5, 47–55.
21. Clemens: *Herr Hitler in Germany,* S. 286.
22. Vö. http://www.bbc.com/news/magazine-30697262.
23. Levelezés in BArch Berlin NS 1/413 (oldalszámok nélkül).
24. *Spectator,* 1939. március 24., idézte Barnes–Barnes: *Translator and Interpreter,* 220.
25. A DNB New York-i képviselőjének aktajegyzete, „szigorúan bizalmas", 1939. január 2., in: PAAA R 121233.
26. Hitler: *Mein Kampf* (1940), IV.
27. Vö. Barnes–Barnes: *Hitler's Mein Kampf in Britain and America,* 91–128 és 135, illetve Hitler: *Mein Kampf – An unexpurgated digest* (1939).
28. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 699 és 766–767.
29. François-Poncet: *Als Botschafter in Berlin,* 86–87 és 96.
30. Vö. Mühle: *Frankreich und Hitler,* 177, 210. jegyzet.
31. Max Amann Rudolf Hessnek, 1934. január 11., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=APK-008723.
32. Karl Epting Rolf Rienhardthoz, 1934. március 19., in: BArch Berlin NS 26/2136.
33. Levelek Charles Appuhnhoz, in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945.* online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=APK-008723.

34. Vö. Gassert–Mattern: *Hitler Library*, 39.
35. Charles Appuhn fordítása: *Hitler par lui-meme d'après son livre Mein Kampf*, in: BArch Berlin NS 26/2136 (oldalszám nélkül).
36. Hitler: *Mon Combat* (1934), 7.
37. *Vossische Zeitung*, 1934. március 6.
38. Bohrmann (szerk.): NS-Presseanweisungen, 2. kötet (1934), 119.
39. Vö. Emil von Rintelen Rudolf Hesshez, 1934. március 6., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitation-View.jsf?documentId=APK-008723.
40. Hitler: *Mon Combat* (1934), 11. és *Manchester Guardian*, 1934. június. 20.
41. A *Comedia című újság egyik dátum nélküli cikkének fordítása*, in: PAAA R100155, 20–21.
42. PAAA R 100155, 29–30.
43. PAAA R 100155, 110.
44. PAAA R 100155, 138 és 144.
45. Addisz-abebai követség a Külügyi Hivatalhoz, 1935. február 27., in: *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945*. online adatbank. http://db.saur.de/DGO/basicFullCitationView.jsf?documentId=APK-017359.
46. Bohrmann (szerk.): *NS-Presseanweisungen*, 6/II. kötet (1938), 499.
47. Vö. Hitler: *Ma Doctrine* (1938), 3–16, illetve Hitler: *Mein Kampf* (1939), 95, 84, 88, 97, 410, 96, 92, 93, 98 és 99.
48. Hitler: *Ma Doctrine* (1938), II; vö. Caspar: *Mein Kampf – A Best Seller*, 13.
49. PAAA R 100155, 145.
50. Hitler: *Mein Kampf* (1939), 524.
51. *Das Neue Tage-Buch* 6 (1938), 865.
52. Budapesti követség a Külügyi Hivatalhoz, 1935. szeptember 17., in: PAAA R 121232.
53. *Völkischer Beobachter*, 1936. december 20.
54. Bagdadi követség a Külügyi Hivatalhoz, 1934. május 17., in: PAAA R 121232.
55. BArch Berlin NS 26/2310.
56. Birodalmi Információs és Propagandaminisztérium (Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda) a Külügyi Hivatalhoz, 1936. november 12., in: PAAA R 121232.
57. Aktajegyzet, 1937. január 19., in: PAAA R 121232.
58. Nankingi követség a Külügyi Hivatalhoz, 1936. január 30., in: PAAA R 121232.
59. Birodalmi Információs és Propagandaminisztérium a Külügyi Hivatalhoz, 1934. szeptember 21., in: PAAA R 121232.
60. Vö. Tokiói követség jelentései a Külügyi Hivatalhoz, 1938. március 3. és április 1., in: PAAA R 121233.

61. Levelezés in: PAAA R 121233.
62. Idézte Plöckinger: *Geschichte eines Buches*, 521.

VITÁK

1. Hans Mommsen szerzőhöz intézett közlése 2009. január.
2. „A nemzetiszocializmus és a militarizmus ellen szóló törvény" (Gesetz zur Befreiung von Nationalsozialismus und Militarismus), 1946. március 3., 37. cikkely.
3. „A München I. esküdtszék ítélete", 1948. október 15., Aktajelzet: I-3568/48 (másolat a szerző gyűjteményében).
4. http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0/k/k1958k/kap1_2/kap2_44/para3_1.html.
5. Vö. *Tagesspiegel*, 2003. augusztus 3.
6. Bejegyzés, 1966. december 22., in: PAAA B 84 V5–88, 706. Hasonlóképpen pl.: Feljegyzés, 1969. július 23., in: PAAA B 84 V5–88, 707.
7. Levelezés in PAAA B 84 V5–88, 707 és 709.
8. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2009. július 8.
9. *Spiegel*, 1995. január 30.
10. *Süddeutsche Zeitung*, 1999. január 25. és 2000. október 19.
11. *Die Welt*, 2013. december 12.
12. *Die Welt*, 1999. augusztus 18.
13. *Die Welt*, 2004. március 5.
14. *Die Welt kompakt*, 2008. április 25.
15. http://www.bbc.com/news/magazine-17923208; vö. *Süddeutsche Zeitung*, 2008. április 26. és *Hamburger Abendblatt*, 2008. május 24.
16. *Welt Kompakt*, 2008. június 27., *Tageszeitung*, 2012. május 4. és *Tagesspiegel*, 2012. november 6.
17. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2013. január 30.
18. *Die Welt*, 2012. február 8.
19. http://www.historikerverband.de/presse/pressemitteilungen/vhd-unterstuetzt-editionsvorhaben-des-instituts-fuer-zeitgeschichte-von-hitlers-mein-kampf.html.
20. Bejegyzés, 1966. december 22., in: PAAA B 84 V5–88, 706.
21. Feljegyzés, 1966. október 12., in: PAAA B 84 V5–88, 708.
22. Vö. Levelezés in: PAAA B 84 V5–88, 292 és 706–709.
23. Levelezés in: PAAA B 84 V5–88, 708.
24. Levelzés és dán újságkivágások német nyelvű összefoglalókkal in: PAAA B 84 V5–88, 707.

25. *Frankfurter Rundschau,* 2001. augusztus 2.
26. Levelezés in: PAAA B 84 V5–88, 708.
27. *Die Welt,* 1997. február 6.
28. Egy közel-keleti tapasztalatot szerzett nyugállományú német diplomata szerzőhöz szóló személyes közlése.
29. *Hamburger Abendblatt,* 1989. március 17.
30. *Frankfurter Allgemeine Zeitung,* 1995. február 23. és 24.; vö. *Tribüne* 124 (1992), 72–74.
31. *Frankfurter Allgemeine Zeitung,* 2000. március 29. és december 22., illetve *Berliner Morgenpost,* 2000. árpilis 2. és *Süddeutsche Zeitung,* 2001. november 6., 2002. február 26. és 2003. augusztus 12.
32. A szövetségi legfelsőbb bíróság (Bundesgerichtshof) ítélete, 1979. július 25. (másolat a szerző gyűjteményében).
33. *Tribüne* 72 (1979), 76.
34. http://www.welt.de/geschichte/zweiter-weltkrieg/article122823437/Warum-Mein-Kampf-gedruckt-werden-sollte.html.
35. A List-Verlag szerzőhöz szóló közlése, 2012. február 6.
36. *Tagesspiegel,* 2012. január 16.
37. Müncheni tartományi bíróság ideiglenes rendelkezése, aktajelzet: 7 O 1533/12 (másolat a szerző gyűjteményében).
38. *Hamburger Abendblatt,* 2012. március 8.
39. Esküvel megerősített állítás, Barbara Zehnpfennig, 2012. január 29. (másolat a szerző gyűjteményében).
40. http://www.welt.de/regionales/muenchen/article106597354/Auszuege-aus-Mein-Kampf-bleiben-im-Gift schrank.html.
41. http://www.welt.de/kultur/history/article106221845/Bayernwill-Hitlers-Buch-Mein-Kampf-herausgeben.html.
42. http://www.welt.de/geschichte/zweiter-weltkrieg/article122802132/Bayern-will-nun-doch-keine-Edition-von-Mein-Kampf.html; vö. Martens: Countdown zu einem Tabubruch, 15:15–16:00 és 19:50–20:45.
43. http://www.welt.de/geschichte/zweiter-weltkrieg/article124103451/Mein-Kampf-kann-kommen-ohne-bayerisches-Geld.html.
44. *Die Welt,* 2014. június 27.
45. *Die Welt,* 2014. július 9.

A JÖVŐ

1. Ernst Piper e-mailje a szerzőhöz, 2015. február 28.
2. http://www.welt.de/kultur/history/article13855523/Historiker-Bayern-missbraucht-das-Urheberrecht.html.
3. *Berliner Zeitung,* 1996. december 2.
4. Vö. Hitler: *Mein Kampf* (1940), III.
5. Vö. http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/japan/6247568/Manga-version-of-Hitlers-Mein-Kampf-a-hit-in-Japan.html.
6. Vö. Jochmann (szerk.): *Hitler-Monologe,* 219–220.
7. http://www.welt.de/geschichte/zweiter-weltkrieg/article123696319/Hitlers-Mein-Kampf-stuermt-eBook-Bestsellerlisten.html.
8. A szerző saját tapasztalata, 2003. Egy antikvár példányt akadálytalanul kiszállították Baselbe; az ára az Egyesült Államokból való szállítási költséggel együtt is lényegesen alacsonyabb volt az akkori német antikvár áraknál.
9. *New Statesman,* 2001. június 25., idézte http://web.archive.org/web/20110605042124/http://www.newstatesman.com/200106250039.
10. http://www.freiewelt.net/nachricht/iranische-nazis-arbeitenlegal-16058/.
11. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/8382132.stm.
12. http://www.palwatch.org/main.aspx?fi =655.
13. http://www.jpost.com/Opinion/Op-Ed-Contributors/Reading-Mein-Kampf-in-Cairo.
14. http://www.spiegel.de/panorama/indonesien-umstrittenesnazi-cafe-wieder-geoeffnet-a-976628.html.
15. Vö. Zehnpfennig: *Hitlers Mein Kampf* és Zehnpfennig: *Adolf Hitler – Mein Kampf.*
16. http://www.ifz-muenchen.de/aktuelles/themen/edition-mein-kampf/.
17. Idézte Martens: *Countdown zu einem Tabubruch,* 32:32–32:35.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Berlini Szövetségi Levéltár (Bundesarchiv [BArch] Berlin)

R 43 I – a Birodalmi Kancellária állománya: 479a.
R 43 II – a Birodalmi Kancellária állománya: 787; 959; 960; 961; 963; 963a; 1420; 1471; 1474a; 1480a; 1482.
R 56-V – a Birodalmi Írókamara állománya: 234.
NS 1 – az NSDAP birodalmi kincstárnokának állománya: 413.
NS 6 – az NSDAP pártkancelláriájának állománya: 232.
NS 11 – a párthivatal vizsgálóbizottsága: 23a; 40.
NS 19 – a birodalmi SS-vezető stábja: 3062.
NS 24 – a Nemzetiszocialista Teherszállító Egységek állománya: 91.
NS 25 – Kommunálpolitikai Főhivatal: 563.
NS 26 – az NSDAP központi archívuma: 63; 230; 1422; 2136; 2247; 2256; 2310.

A Külügyi Hivatal politikai archívuma, Berlin

R 98416 – Németország különleges ügyosztály.
R 100155 – Belföldi csoport.
R 121232/R 121233 – Sajtócsoport.
B 84 (részleg: 504/V5) – Jogi osztály: 292; 706; 707; 708; 709.

Állami archívum, München (Staatsarchiv [StA] München)

A müncheni államügyészség állománya – 14344.
Adóhivatalok állománya – 496.

Sven Felix Kellerhoff gyűjteménye, Berlin

Mein Kampf kéziratlapok (másolat).
Mein Kampf piszkozati lapok (másolat).
A landsbergi fogház iratgyűjteménye: látogatókártyák, eredeti levelek, látogatói listák, a börtönigazgatóság hivatalos iratainak másolatai stb. (másolat).
A Bajor Szabadállam bírósági eljárásának dokumentumai. / Albertas Ltd. 2009–2014.

A bajor tartományi gyűlés felsőoktatási, kutatási és kulturális bizottsága: „A náci propaganda utánnyomásainak kezelése" témájának meghallgatási jegyzőkönyve. 2010. június 16.

Varia: a *Mein Kampf* reklámanyagai; 1922-es NSDAP tagsági könyv stb. (másolat).

2. NYOMTATOTT ÉS DIGITÁLIS FORRÁSOK

Aly, Götz u. a. (Hrsg.): *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945*. Geplant 16 Bde. München, 2008–2010.

Amann, Max: *Ein Leben für Führer und Volk 1891–1941*. München, 1941.

Beek, Gottfied zur: *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei*. Budapest, 1999 (https://www.scribd.com/document/226968302/Cion-Bolcseinek-Jegyz%C5%91konyve).

Benz, Wolfgang u. a. (Hrsg.): *Nationalsozialismus, Holocaust, Widerstand und Exil 1933–1945. Online-Datenbank*. Berlin–München, dátum nélkül (http://db.saur.de/DGO/).

Binding, Rudolf G.: *Antwort eines Deutschen an die Welt*. Berlin, 1933.

Boberach, Heinz (Hrsg.): *Meldungen aus dem Reich. Auswahl aus den geheimen Lageberichten des Sicherheitsdienstes der SS 1939–1944*. 17 Bde. und Registerband. Neuausgabe Herrsching, 1984 [zuerst 1966].

Bohrmann, Hans (Hrsg.): *NS-Presseanweisungen der Vorkriegszeit. Edition und Dokumentation*. 7 in 20 Bden. München, 1984–2013.

Brandmayer, Balthasar: *Meldegänger Hitler. Mitgeteilt von Heinz Bayer*. 2. Aufl. München, 1933.

Chamberlain, Houston Stewart: *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*. 10. Aufl. München, 1912 [zuerst 1899] (https://ia800306.us.archive.org/32/items/Chamerlain-Die-Grundlagen-des-19-Jahrhunderts-1-und-2/ChamberlainHoustonStewart-DieGrundlagenDes19.Jahrhunderts-IUndIi19121258S..pdf).

Domarus, Max (Hrsg.): *Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945*. 4 Bde. 4. Aufl. Leonberg, 1988 [zuerst 1962].

Dresler, Adolf (Hrsg.): *Dokumente der Zeitgeschichte*. München, 1938.

Dutt, Rajani Palme: *World Politics 1918–1936*. New York, 1936 (https://ia600502.us.archive.org/6/items/worldpolitics191028102mbp/worldpolitics191028102mbp.pdf).

Ebeling, Theresa u. a. (Hrsg.): *„Geliebter Führer". Briefe der Deutschen an Adolf Hitler*. Berlin, 2011.

Eckart, Dietrich: *A bolsevizmus Mózestől Leninig. Nevelő célú beszélgetésem Adolf Hitlerrel*. Ford. Ifj. Szentléleki László. Budapest, 2001.

Falb, Alfred: *Luther und die Juden*. München, 1921 (http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/427527).

Feder, Gottfried: *Das Manifest zur Brechung der Zinsknechtschaft des Geldes*. München 1919 (https://archive.org/details/DasManifestzurBrechungderZinsknechtschaftdesGeldes).

Feuchtwanger, Lion: *Centum Opuscula. Eine Auswahl*. Rudolstadt, 1956.

Feuchtwanger, Lion: Erfolg. Drei Jahre Geschichte einer Provinz. Berlin (Ost) 3. Aufl. 1973 [zuerst 1969]. [*A siker*. Budapest, 1970.]

Ford, Henry: *Der internationale Jude*. Deutsch von Paul Lehmann. 2 Bde Leipzig 11. u. 5. Aufl. 1922 [zuerst 1922] (https://ia801308.us.archive.org/34/items/FordHenryDerInternationaleJude1.Band11.Auflage1922204S.ScanFraktur.pdf/Ford%2C%20Henry%20-%20Der%20internationale%20Jude%20-%201.%20Band%20%2811.%20Auflage%201922%2C%20204%20S.%2C%20Scan%2C%20Fraktur%29.pdf.pdf; https://ia801307.us.archive.org/17/items/FordHenryDerInternationaleJude2.Band5.Auflage1922156S.ScanFraktur.pdf/Ford%2C%20Henry%20-%20Der%20internationale%20Jude%20-%202.%20Band%20%285.%20Auflage%201922%2C%20156%20S.%2C%20Scan%2C%20Fraktur%29.pdf.pdf. [*A nemzetközi zsidó. A világ legnagyobb problémája*. Ford. Kiss P. Zoltán. Békéscsaba, 2000. (https://hu.scribd.com/doc/241306146/Henry-Ford-A-nemzetkozi-zsido).]

François-Poncet, André: *Botschafter in Berlin 1931–1938*. Deutsch von Erna Stübel. 3. Aufl. Mainz-Berlin, 1962 [zuerst 1947].

Frank, Hans: *Im Angesicht des Galgens. Deutung Hitlers und seiner Zeit aufgrund eigener Erlebnisse und Erkenntnisse. Geschrieben im Nürnberger Gerichtsgebäude*. Hrsg. von Oswald Schloffer. München, 1953.

Funck, Bernhard: *Morbus judaicus. Primärer und sekundärer Geist. Eine kleine Ergänzung zu Spengler*. München, 1921 (http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/260154).

Gobineau, Joseph Arthur de: *Versuch über die Ungleichheit der Menschenracen*. Deutsch von Ludwig Scheman. 2. Aufl. Stuttgart, 1902–1904 [zuerst 1898–1902] (https://archive.org/stream/versuchberdieun02kleigoog#page/n12/mode/2up; https://archive.org/stream/versuchberdieun01kleigoog#page/n7/mode/2up; https://archive.org/stream/versuchberdieu03gobi#page/n5/mode/2up; https://archive.org/stream/versuchberdieun03kleigoog#page/n9/mode/2up)

Goebbels, Joseph: *Napló*. Ford. Ács Zoltán és Gyurkó László. 2. kiad. Budapest, 1997.

Goebbels, Joseph: *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. Teil I. Aufzeichnungen 1923–1941. Hrsg. von Elke Fröhlich. 9 Bde. in 14 Teilbänden. München u. a., 1998–2004.

Goebbels, Joseph: *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. Teil II: Diktate 1941–1945. 15 Bde. Hrsg. von Elke Fröhlich. München, 1993–1996.

Goebbels, Joseph: *Die Tagebücher von Joseph Goebbels.* Teil III. Register. 3 Bde, 2005–2008.

Groener, Maria: *Schopenhauer und die Juden.* München 1920 (http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/648940)

Gruchmann, Lothar/Weber, Reinhard/Gritschneder, Otto (Hrsg.): *Der Hitler-Prozess 1924. Wortlaut der Hauptverhandlung vor dem Volksgericht München I.* 4 Bde. München, 1997–2000.

Günther, Hans F. K.; *Rassenkunde des deutschen Volkes.* 14. Aufl. München 1930 [zuerst 1922] (https://ia601208.us.archive.org/11/items/Guenther-Hans-Rassenkunde-des-deutschen-Volkes/GuentherHans-RassenkundeDesDeutschenVolkes14.Auflage1930540S.ScanFraktur.pdf).

Günther, Hans F. K.: *Rassenkunde Europas. Mit besonderer Berücksichtigung der Rassengeschichte der Hauptvölker indogermanischer Sprache.* 3. Aufl. München, 1929 [zuerst 1924] (https://archive.org/details/Guenther-Hans-Rassenkunde-Europas).

Heiden, Konrad: *Hitler.* Ford. Kérő Pál. Budapest, 1999.

Heinz, Heinz A.: *Germany's Hitler.* 2. Aufl. London 1938 [zuerst 1934] (http://www.jrbooksonline.com/PDF_Books/Germanys_Hitler-Heinz_A_Heinz-1938-263pgs-POL.pdf).

Hess, Rudolf: *Briefe 1908–1933.* Hrsg. von Wolf Rüdiger Heß. München–Wien, 1987.

Hitler, Adolf: *Küzdelem a sátánnal. Adolf Hitler magyarul megjelent összes beszéde.* Szerk. Gede Tibor. Budapest, 2001.

Hitler, Adolf: *Mein Kampf. Harcom.* Ford. Ungvári Gyula. Budapest, 2007.

Hitler, Adolf: *Mein Kampf. Bd. 1: Eine Abrechnung.* München, 1925.

Hitler, Adolf: *Mein Kampf. Bd. 1: Eine Abrechnung.* Prachtausgabe Nr. 91. München, 1925.

Hitler, Adolf: *Die Südtiroler Frage und das deutsche Bündnisproblem.* München, 1926.

Hitler, Adolf: *Die Südtiroler Frage und das deutsche Bündnisproblem.* Faksimile, Bremen, 1981 [zuerst 1926].

Hitler, Adolf: *Mein Kampf. Bd. 2: Die nationalsozialistische Bewegung.* München, 1927 [richtig: 1926].

Hitler, Adolf: *Mein Kampf. Zwei Bände in einem Band.* 63–84. Aufl. München, 1931 [zuerst 1925–1926].

Hitler, Adolf: *Mon Combat.* Traduction intégrale de *Mein Kampf.* Französisch von J. Gaudefroy-Demombynes und A. Calmettes. Paris, dátum nélkül [1934].

Hitler, Adolf: *Mein Kampf. Zwei Bände in einem Band.* 172–173. Aufl. München, 1936 [zuerst 1925–1926] (https://archive.org/details/HitlerAdolfMeinKampfBand1Und2173.Auflage1936828S.ScanFraktur).

Hitler, Adolf: *My Struggle.* Ford. nélkül [Edgar Dugdale]. 52. Aufl. London, 1938 [zuerst 1933] (https://ia600308.us.archive.org/21/items/MyStruggle/MKULTRA.pdf).

Hitler, Adolf: *Mein Kampf. Zwei Bände in einem Band.* 323–327. Aufl. München, 1938 [zuerst 1925–1926].

Hitler, Adolf: *Mein Kampf. Zwei Bände in einem Band.* 479–483. Aufl. München, 1939 [zuerst 1925–1926].

Hitler, Adolf: *Mein Kampf. Complete and unabridged. Fully anotated.* Englisch von Alvin Johnson u. a. 17. Aufl. London–New York–Melbourne, 1940 [zuerst 1939].

Hitler, Adolf: *Mein Kampf. An Unexpurgated Digest.* Englisch von B. D. Shaw. New York, 1939 (https://ia600506.us.archive.org/0/items/MeinKampfAnUnexpurgatedEdition/MK01.pdf).

Hitler, Adolf: *Mein Kampf. Zwei Bände in einem Band.* 737–741. Aufl. München, 1942 [zuerst 1925–1926].

Hitler, Adolf: *Mein Kampf. Zwei Bände in einem Band.* 851–855. Aufl. München, 1943 [zuerst 1925–1926].

Hitler, Adolf: *Hitlers zweites Buch. Ein Dokument aus dem Jahr 1928.* Hrsg. von Gerhard L. Weinberg. Stuttgart, 1961.

Hitler, Adolf: *Sämtliche Aufzeichnungen 1905–1924.* Hrsg. von Eberhard Jäckel und Axel Kuhn. Stuttgart 1980 (vö. Jäckel, Eberhard–Kuhn, Axel: „Neue Erkenntnisse zur Fälschung von Hitler-Dokumenten" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 32 [1984], 163–164.).

Hitler, Adolf: *Reden – Schriften – Anordnungen 1925–1933.* Hrsg. von Christian Hartmann u. a. 6 Bde. in 13 Teilbänden. München u. a., 1992–2002.

Hitler, Adolf: *Außenpolitische Standortbestimmung nach der Reichstagwahl Juni–Juli 1928.* Hrsg. und kommentiert v. Gerhard L. Weinberg, Christian Hartmann und Klaus Lankheit. München, 1995.

Höß, Rudolf: *Auschwitz parancsnoka voltam. Rudolf Höß emlékiratai.* Ford. Kajtár Mária. Budapest, 2017.

Jochmann, Werner (szerk.): *Adolf Hitler. Asztali beszélgetések. Monológok a vezérkari főhadiszálláson 1940–1944.* Ford. Barabás Miklós. Budapest, 1999.

Adolf Hitler. Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims. Hamburg, 1980.

Kallenbach, Hans: *Mit Hitler auf Festung Landsberg.* München, 1933.

Kallenbach, Hans: *Mit Hitler auf Festung Landsberg.* Neuausgabe München, 1939.

Kubizek, August: *Barátom, az ifjú Adolf Hitler.* Ford. Zábori László. Budapest, 2011.

Langbehn, Julius: *Rembrandt als Erzieher.* 29. Aufl. Leipzig 1891 [zuerst 1890] (https://ia801408.us.archive.org/14/items/rembrandtalserzi00languoft/rembrandtalserzi00languoft.pdf).

Ley, Robert (Hrsg.): *Organisationsbuch der NSDAP*. 3. Aufl. München, 1937 (https://ia902505.us.archive.org/34/items/1937NationalSocialistGermanWorkersPartyOrganizationBook/1937OrganisationsbuchDerNationalsozialistischeDeutscheArbeiterpartei.pdf).
Lundberg, Hermann: *Rassenbiologische Übersichten und Perspektiven*. Jena, 1921.
Lurker, Otto. *Hitler hinter Festungsmauern. Ein Bild aus trüben Tagen*. Berlin, 2. Aufl. 1933 [zuerst 1933] (https://archive.org/details/Lurker-Otto-Hitler-hinter-Festungsmauern).
Marx, Jakob: *Das deutsche Judentum und seine jüdischen Gegner.* Berlin, 1925 (http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/177632).
Maurenbrecher, Max: *Goethe und die Juden. Eine Zusammenstellung*. München, 1921 (http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/649107).
Meerkatz, Albert: *Erläuterung zu Adolf Hitlers Mein Kampf.* Leipzig, dátum nélkül [1939].
Möller, Eberhard Wolfgang: *Der Führer. Das Weihnachtsbuch für die deutsche Jugend*. Hrsg. von Baldur von Schirach. München, 1938.
Noske, Gustav: *Von Kiel bis Kapp. Zur Geschichte der deutschen Revolution*. Berlin, 1920 (https://ia801404.us.archive.org/4/items/vonkielbiskappzu00nosk/vonkielbiskappzu00nosk.pdf).
Olden, Rudolf: *Hitler der Eroberer. Entlarvung einer Legende*. Frankfurt/M., 1984 [zuerst 1955].
Oppenheimer, Franz: *Die Judenstatistik des preußischen Kriegsministeriums*. München, 1922 (http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/download/pdf/177609?name=Die%20Judenstatistik%20des%20preu%C3%9Fischen%20Kriegsministeriums).
Orwell, George: *Review of Mein Kampf by Adolf Hitler*. März 1940 (https://archive.org/stream/pdfy-dtXwJ5ruCne4fb1U/Review%20Of%20_Mein%20Kampf_%20by%20Adolf%20Hitler%20%5BMarch%201940%5D%20%20George%20Orwell#page/n0/mode/2up).
Ottwalt, Ernst: *Deutschland erwache. Geschichte des Nationalsozialismus*. Wien, 1932.
Picker, Henry: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*. Neuausgabe Berlin, 1989 [zuerst 1951].
Rauschning, Hermann: *Gespräche mit Hitler*. Neuausgabe Wien, 1973 [zuerst 1940].
Rumbold, Horace: „Letter to Sir J. Simon. [Mein Kampf Despatch]" In: *Documents on British Foreign Policy* II, 5. London, 1956, 47–55.
Rosenberg, Alfred: *Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik*. München 1923 (https://ia800302.us.archive.org/6/items/Rosenberg-Alfred-Die-Protokolle-der-Weisen-von-Zion-Scan-1/RosenbergAlfred-DieProtokolleDerWeisenVonZionUndDieJuedischeWeltpolitik6.Auflage1933143S.ScanFraktur.pdf).
Rosenberg, Alfred: *Der Zukunftsweg einer deutschen Außenpolitik*. München, 1927.
Scheunemann, Walther: *Der Nationalsozialismus. Quellenkritische Studie seiner Staats- und Wirtschaftsauffassung*. Berlin, 1931.
Schneider, Reinhold: *Tagebuch 1930–1935*. Frankfurt/M., 1983.
Schott, Georg: *Das Volksbuch vom Hitler*. 12. Aufl. München, 1939 [zuerst 1924].
Segall, Jacob: *Die deutschen Juden als Soldaten im Kriege 1914–1918. Eine statistische Studie*. Berlin 1922 (https://ia800300.us.archive.org/12/items/diedeutschenjude00segauoft/diedeutschenjude00segauoft.pdf).
Solleder, Fridolin (Hrsg.): *Vier Jahre Westfront. Geschichte des Regiments List R. I. R. 16*. München, 1932 (http://www.fschuppisser.ch/kuk/bayinfall.pdf).
Sommer, Paul: *Erläuterung zu Adolf Hitlers Mein Kampf.* Leipzig dátum nélkül [1933].
Speer, Albert: *Hitler bizalmasa voltam*. Ford. Liszkay Zoltán. Budapest, 1996.
Speer, Albert: *Spandaui börtönnapló*. Ford. Szántó Judit. Budapest, 1999.
Stiehler, Annemarie: *Die Geschichte von Adolf Hitler. Den deutschen Kindern erzählt*. 2. Aufl. Berlin, dátum nélkül [1936] [zuerst 1935].
Thost, Hans Wilhelm: *England wollte keinen Frieden. Britische Reden und Aufsätze aus den letzten sieben Jahren*. München–Berlin, 1940.
Tyrell, Albrecht (Hrsg.): *Führer befiehl... Selbstzeugnisse aus der Kampfzeit der NSDAP*. Düsseldorf, 1969.
Wagener, Otto: *Hitler aus nächster Nähe. Aufzeichnungen eines Vertrauten 1929–1932*. Hrsg. von Henry A. Turner. 2. Aufl. Kiel, 1987 [zuerst 1978].
Wiedemann, Fritz: *Der Mann, der Feldherr werden wollte. Erlebnisse und Erfahrungen des Vorgesetzten Hitlers im Ersten Weltkrieg und seines späteren persönlichen Adjutanten*. Velbert, 1964.
Deutsche Wehrordnung v. 22. November 1888. Neuabdruck unter Berücksichtigung der bis April 1904 eingetretenen Änderungen. Berlin, 1904. (https://archive.org/stream/deutschewehrord00germgoog#page/n7/mode/2up).
Wrisberg, Ernst von: *Heer und Heimat*. Leipzig, 1921.

3. IDŐSZAKI KIADVÁNYOK

Amtsblatt des Kontrollrates in Deutschland; Der Angriff; Berliner Illustrirte; Berliner Lokal-Anzeiger; Berliner Morgenpost; Berliner Tageblatt; Bild am Sonntag; Börsenblatt für den deutschen Buchhandel; Bundesgesetzblatt; Deutsche Zeitung; Documents on British Foreign Policy; Frankfurter Zeitung; Frankfurter Allgemeine Zeitung; Illustrierter Beobachter; Manchester Guardian; Neue Zürcher Zeitung; Nachtausgabe; Neue Preußische Zeitung; New York Times; Reichsgesetzblatt für das Deutsche Reich; Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche

und Länder (= Österreich-Ungarn); *Rote Fahne; Simplicissimus; SoPaDe Deutschlandberichte; Sozialdemokratischer Pressedienst; Der Spiegel; Süddeutsche Zeitung; Das Tage-Buch; Der Tagesspiegel; The Times; Tribüne; Völkischer Beobachter; Vorwärts; Vossische Zeitung; Washington Post; Die Welt; Welt am Sonntag; Die Weltbühne; Die Woche; Die Zeit.*

4. IRODALOM

Adam, Christian: *Lesen unter Hitler. Autoren, Bestseller, Leser im Dritten Reich.* Berlin, 2010.

Aigner, Dietrich: *Das Ringen um England. Das deutsch-britische Verhältnis. Die öffentliche Meinung 1933–1939. Tragödie zweier Völker.* 2 Bde. München–Esslingen, 1969.

Barnes, James J./Barnes, Patience P.: *Hitler's Mein Kampf in Britain and Amercia. A Publishing History 1930–1939.* Cambridge u. a., 1980.

Bavendamm, Dirk: *Der junge Hitler. Korrekturen einer Biografie 1889–1914.* Graz, 2009.

Beierl, Florian/Plöckinger, Othmar: „Neue Dokumente zu Hitlers Buch Mein Kampf" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 57 (2009), 261–318.

Bein, Alexander: „»Der *jüdische Parasit*«. Bemerkungen zur Semantik der Judenfrage" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 13 (1965), 121–149.

Bräuninger, Werner: *Hitlers Kontrahenten in der NSDAP 1921–1945.* München, 2004.

Braun, Christian Alexander/Marxhausen, Christiane Friedericke: „Adolf Hitlers Mein Kampf. Herrschaftssymbol, Herrschaftsinstrument, Medium ideologischer Kommunikation" In: Koschorke, Albrecht/Kaminskij, Konstantin (Hrsg.): *Despoten dichten. Sprachkunst und Gewalt.* Konstanz, 2011, 177–209.

Brescius, Hans von: *Gerhart Hauptmann. Zeitgeschehen und Bewusstsein in unbekannten Selbstzeugnissen.* Bonn, 1976.

Broszat, Martin: „Betrachtungen zu »Hitlers zweitem Buch«" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 9 (1961), 417–429.

Bruppacher, Paul: *Adolf Hitler und die Geschichte der NSDAP. Eine Chronik. Teil I: 1889–1937.* 2. Aufl. Norderstedt, 2009 [zuerst 2008].

Burke, Kenneth: *Die Rhetorik in Hitlers Mein Kampf und andere Essays zur Strategie der Überredung.* Deutsch von Günter Rebing. Frankfurt, 1967.

Caspar, C.: „Mein Kampf – A Best Seller" In: *Jewish Social Studies* 20 (1958), 3–16.

Clemens, Detlev: *Herr Hitler in Germany. Wahrnehmung und Deutungen des Nationalsozialismus in Großbritannien 1920–1939.* Göttingen–Zürich, 1996.

Deuerlein, Ernst: „Hitlers Eintritt in die Politik" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 7 (1959), 177–227.

Diamond, Sander A.: *Herr Hitler. Amerikas Diplomaten, Washington und der Untergang Weimars.* Deutsch von Stephanie Kreuels. Düsseldorf, 1985.

Eberle, Henrik: *Hitlers Weltkriege.* Hamburg, 2014.

Fest, Joachim: *Hitler. Eine Biographie.* Berlin–Frankfurt/M., 1973.

Fest, Joachim: „Hitlers Krieg" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 38 (1990), S. 359–373.

Fest, Joachim: *Speer. Eine Biographie.* Berlin, 1999.

Franz-Willing, Georg: *Ursprung der Hitlerbewegung 1919–1922.* Neuausgabe Preußisch Oldendorf, 1974 [zuerst 1962].

Franz-Willing, Georg: *Krisenjahr der Hitlerbewegung 1923.* Preußisch Oldendorf, 1975.

Franz-Willing, Georg: *Putsch und Verbotszeit der Hitlerbewegung November 1923 – Februar 1925.* Preußisch Oldendorf, 1977.

Gassert, Philipp/Mattern, Daniel S.: *The Hitler Library. A Bibliography.* Westport–London, 2001.

Gellately, Robert: *Hingeschaut und weggesehen. Hitler und sein Volk.* Aus dem Amerikanischen von Holger Fliessbach. Stuttgart–München, 2002.

Granzow, Brigitte: *A Mirror of Nazism. British Opinion and the Emergence of Hitler 1929–1933.* London, 1964.

Gritschneder, Otto: *Bewährungsfrist für den Terroristen Adolf H. Der Hitler-Putsch und die bayerische Justiz.* München, 1990.

Hale, Oron J.: „Adolf Hitler – Taxpayer" In: *The American Historical Review* 60 (1955), 830–842.

Halhuber, Max J./Obenfeldner, Ferdinand/Pelinka, Anton: *Mein Kampf – heute wieder gelesen.* Innsbruck, 1993.

Hamann, Brigitte: *Bécs és Hitler. Egy diktátor tanulóévei.* Ford. Kajtár Mária, Szántó Tamás. Budapest, 2000.

Hammer, Hermann: „Die deutschen Ausgaben von Hitlers »Mein Kampf«" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 4 (1956), 161–178.

Heiber, Helmut: *Adolf Hitler.* Berlin, 1960.

Herbst, Ludolf: *Hitlers Charisma. Die Erfindung eines deutschen Messias.* Frankfurt/M., 2010.

Hermann Historica ordentliche Handelsgesellschaft (Hrsg.): *Mein Kampf. Einige Anmerkungen zur Entstehungsgeschichte des Manuskriptes.* München, 2006.

Hillgruber, Andreas: „Die »Endlösung« und das deutsche Ostimperium als Kernstück des rassenideologischen Programms des Nationalsozialismus" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 20 (1972), 134–153.

Jäckel, Eberhard: *Hitlers Weltanschauung. Entwurf einer Herrschaft.* 3. Aufl. der Neuausgabe Stuttgart, 1986 [zuerst 1969, Neuausgabe 1981].

Jäckel, Eberhard: *Hitlers Herrschaft. Vollzug einer Weltanschauung.* 2. Aufl. Stuttgart, 1988 [zuerst 1986].
Jetzinger, Franz: *Hitlers Jugend. Phantasien, Lügen und die Wahrheit.* Wien, 1956.
Joachimsthaler, Anton: *Korrektur einer Biographie. Hitler 1905–1920.* München, 1989.
Joachimsthaler, Anton: *Hitlers Weg begann in München 1913–1923.* München, 2000.
Joachimsthaler, Anton: *Hitlers Liste. Ein Dokument persönlicher Beziehungen.* München, 2003.
Kellerhoff, Sven Felix: *Hitlers Berlin. Geschichte einer Hassliebe.* Berlin, 2005.
Kellerhoff, Sven Felix: *Der Reichstagsbrand. Die Karriere eines Kriminalfalls.* Berlin, 2008.
Kellerhoff, Sven Felix: *Heimatfront. Der Untergang der heilen Welt – Deutschland im Ersten Weltkrieg.* Berlin, 2014.
Kershaw, Ian: *Hitlers Macht. Das Profil der NS-Herrschaft.* Deutsch von Jürgen Peter Krause. München, 1992.
Kershaw, Ian: *Hitler. 1889–1936.* Ford. Fazekas István. Szeged, 2003.
Kershaw, Ian: *Hitler. 1936–1945.* Ford. Fazekas István. Szeged, 2004.
Kershaw, Ian: *Hitlers Freunde in England. Lord Londonderry und der Weg in den Krieg.* Deutsch von Klaus-Dieter Schmidt. München, 2005.
Klemperer, Victor: *A Harmadik Birodalom nyelve.* Ford. Lukáts János. Budapest, 1984.
Krämer, Swantje: *Hitlers Weltanschauung in Mein Kampf. Von der Genese bis zur Manifestation.* Wiesbaden, 2010.
Kroll, Frank-Lothar: „Geschichte und Politik im Weltbild Hitlers" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 44 (1996), 327–353.
Kuchler, Christian (Hrsg.): *NS-Propaganda im 21. Jahrhundert. Zwischen Verbot und öffentlicher Auseinandersetzung.* Köln–Weimar–Wien, 2014.
Lange, Karl: „Der Terminus »Lebensraum« in Hitlers Mein Kampf" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 13 (1965), 426–437.
Lange, Karl: *Hitlers unbeachtete Maximen. Mein Kampf und die Öffentlichkeit.* Stuttgart u. a., 1968.
Large, David Clay: *Hitlers München. Aufstieg und Fall der Hauptstadt der Bewegung.* Deutsch von Karl-Heinz Siber. München, 1998.
Lee, Albert: *Henry Ford and the Jews.* New York, 1980.
Longerich, Peter: *„Davon haben wir nichts gewusst!". Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933 bis 1945.* München, 2006.
Marckhgott, Gerhart: „»...von der Hohlheit des gemächlichen Lebens«. Neues Material über die Familie Hitler in Linz" In: *Jahrbuch des oberösterreichischen Musealvereins Gesellschaft für Landeskunde* 138 (1993), 267–277.
Martens, Klaus: *Countdown zu einem Tabubruch. Mein Kampf erscheint.* TV-Dokumentation ARD 2015. Erstausstrahlung Das Erste 13. April 2015.

Maser, Werner: *Adolf Hitler – Mein Kampf. Der Fahrplan eines Welteroberers. Geschichte, Auszüge, Kommentare.* Neuausgabe Esslingen, 1976 [zuerst 1974].
Maser, Werner: *Adolf Hitlers Mein Kampf. Geschichte. Auszüge. Kommentare.* Neuausgabe Esslingen, 1981 [zuerst 1966].
Maser, Werner: *Hitlers Briefe und Notizen. Ein Weltbild in handschriftlichen Dokumenten.* Neuausgabe Graz–Stuttgart, 2002 [zuerst 1973].
Merritt, Anna J./Merritt, Richard L. (Hrsg.): *Public opinion in Occupied Germany. The OMGUS surveys 1945–1949.* Urbana–Chicago–London, 1970.
Mühle, Robert W.: *Frankreich und Hitler.* Paderborn, 1955.
Müller, Klaus Jürgen: *Das Heer und Hitler. Armee und nationalsozia listisches Regime 1933–1940.* 2. Aufl. München, 1989 [zuerst 1970].
Müller, Reinhard: „Hitlers Rede vor der Reichswehrführung 1933" In: *Mittelweg* 36 1/2001, 73–90.
Neumann, Hans-Joachim/Eberle, Henrik: *War Hitler krank? Ein abschließender Befund.* Bergisch-Gladbach, 2009.
Niesen, Josef (Hrsg.): *Bonner Personenlexikon.* 3. Aufl. Bonn, 2011 [zuerst 2006].
Pammer, Leopold: *Hitler und seine Vorbilder.* Hamburg, 2009.
Phelps, Reginald H.: „Die Autoren des Eher-Verlages" In: *Deutsche Rundschau* 1955, 3–34.
Piper, Ernst: *Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe.* München, 2005.
Piper, Ernst: *Kurze Geschichte des Nationalsozialismus. Von 1919 bis heute.* Hamburg, 2007.
Plöckinger, Othmar: *Geschichte eines Buches: Adolf Hitlers Mein Kampf 1922–1945.* München, 2006.
Plöckinger, Othmar: „Frühe biografische Texte zu Hitler" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 58 (2010), 93–114.
Plöckinger, Othmar: *Unter Soldaten und Agitatoren. Hitlers prägende Jahre im deutschen Militär 1918–1920.* Paderborn u. a., 2013.
Pyta, Wolfram: *Hitler. Der Künstler als Politiker und Feldherr. Eine Herrschaftsanalyse.* München, 2015.
Qualtinger, Helmut: *Adolf Hitler – Mein Kampf. Eine Lesung* (Audio-CD). Hely nélkül [Wien], 1989 [zuerst 1973].
Rash, Felicity: *The Language of Violence. Adolf Hitler's Mein Kampf.* New York u. a., 2006.
Reuth, Ralf Georg: *Goebbels.* München, 1990.
Reuth, Ralf Georg: *Hitlers Judenhass. Klischee und Wirklichkeit.* München–Zürich, 2009.
Rosen, Edgar R.: „Mussolini und Deutschland 1922/23" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 5 (1957), 17–41.

Jäckel, Eberhard: *Hitlers* ... *thek, sein Denken*. Deutsch von
gart, 1988 [zuerst 19...
Jetzinger, Franz: *Hitlers* ... *Grundlage des mo-*
Joachimsthaler, Anton ...
1989.
Joachimsthaler, Anton ... *uverneur*. Frankfurt/M.,
Joachimsthaler, Anton ... *chriftsteller 1919–1945 und*
chen, 2003.
Kellerhoff, Sven Fe...
Kellerhoff, Sven F... *neggazdagodás története*. Ford.
2008.
Kellerhoff, Sven ... *elkedése és bukása*. Ford. Mészá-
im Ersten W...
Kershaw, Ian: ... Völkischen Beobachters und die Ent-
Krause. Mi... – November 1923" In: *Vierteljahrshefte*
Kershaw, Ian ...
Kershaw, Ian ... *er Freund*. München, 2003.
Kershaw, Ia... of Enemies«: The Impact of the First World
Krieg. ... 's Ideology" In: *International Affairs* 90 (2014);
Klemperer ...
Krämer, ...
Mani... *erdar Somuncu liest aus dem Tagebuch eines Mas-*
... oln, dátum nélkül [2001].
Kroll, F... *stand auf hoher Küste. Gerhart Hauptmann im Drit-*
shef...
Kuchl... : Deutsch von Guy Montag und Volker Wieland. Mün-
öf...
Lan... *er Verlag Hitlers und der NSDAP. Die Franz Eher Nachfolger*
... 04.
La... ich/Erpel, Simone (Hrsg.): *Hitler und die Deutschen. Volksge-*
... *d Verbrechen*. Dresden, 2011.
... *rchitekt der Weltherrschaft. Die „Endziele" Hitlers*. Düsseldorf, 1976.
... : *Adolf Hitler*. Deutsch von Uwe Bahnsen. Bergisch Galdbach, 1976.
... ary A.: *Die Großunternehmer und der Aufstieg Hitlers*. Deutsch von Hil-
... Möller und Marina Münkler. Berlin, 1985.
... lbrecht: *Vom Trommler zum Führer*. München, 1975.
... schär, Gerd R. (Hrsg.): *Hitlers militärische Elite*. Neuausgabe Darmstadt, 2011
... zuerst 1998].
... rich, Volker: *Adolf Hitler. Biografie*. Bd. 1: *Jahre des Aufstiegs*. Frankfurt/M., 2013.
... itkine, Antaine: *Mein Kampf. Histoire d'un livre*. Paris, 2009.

Weber, Thomas: *Hitlers erster Krieg. Der Gefreite Hitler im Weltkrieg – Mythos und Wahrheit*. Deutsch von Stephan Gebauer. Berlin, 2011.

Weigel, Björn: „»Märzgefallene« und Aufnahmestopp im Frühjahr 1933" In: Benz, Wolfgang (Hrsg.): *Wie wurde man Parteigenosse? Die NSDAP und ihre Mitglieder*. Frankfurt/M., 2009, 91–109.

Wildt, Michael: *Geschichte des Nationalsozialismus*. Göttingen, 2008.

Wirsching, Andreas: „»Man kann nur Boden germanisieren«. Eine neue Quelle zu Hitlers Rede vor den Spitzen der Reichswehr am 3. Februar 1933" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 49 (2001), 517–550.

Zdral, Wolfgang: *Der finanzierte Aufstieg des Adolf H.* Wien, 2002.

Zehnpfennig, Barbara: *Hitlers Mein Kampf. Eine Interpretation*. 2. Aufl. München, 2002 [zuerst 2000].

Zehnpfennig, Barbara: *Mein Kampf. Studienkommentar*. München, 2011.

Zentner, Christian: *Adolf Hitlers Mein Kampf. Eine kommentierte Auswahl*. 8. Aufl. München, 1992 [zuerst 1974].

Ryback, Timothy W.: *Hitlers Bücher. Seine Bibliothek, sein Denken.* Deutsch von Heike Schlatterer. Köln, 2010.
Sammons, Jeffrey L.: *Die Protokolle der Weisen von Zion. Die Grundlage des modernen Antisemitismus – eine Fälschung.* Göttingen, 1998.
Schall, Ekkehard: *Mein Kampf* (Audio-CD). Berlin, 1998.
Schenk, Dieter: *Hans Frank. Hitlers Kronjurist und Generalgouverneur.* Frankfurt/M., 2006.
Scholdt, Günter: *Autoren über Hitler. Deutschsprachige Schriftsteller 1919–1945 und ihr Bild vom „Führer".* Bonn, 1993.
Schwarzwäller, Wulf C.: *Hitler pénze. Egy személyes meggazdagodás története.* Ford. Novotta Sarolta. Budapest, 1996.
Shirer, William L.: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása.* Ford. Mészáros Viktor. Budapest, 2015.
Sidman, Charles F.: „Die Auflagen-Kurve des Völkischen Beobachters und die Entwicklung des Nationalsozialismus 1920 – November 1923" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 13 (1965), 112–118.
Sigmund, Anna Maria: *Des Führers bester Freund.* München, 2003.
Simms, Brendan: „Against a »World of Enemies«: The Impact of the First World War on the Development of Hitler's Ideology" In: *International Affairs* 90 (2014); 317–336.
Somuncu, Serdar: *Mein Kampf. Serdar Somuncu liest aus dem Tagebuch eines Massenmörders* (Audio-CD). Köln, dátum nélkül [2001].
Sprenger, Peter: *Der Dichter stand auf hoher Küste. Gerhart Hauptmann im Dritten Reich.* Berlin, 2009.
Steinert, Marlis G.: *Hitler.* Deutsch von Guy Montag und Volker Wieland. München, 1994.
Tavernaro, Thomas: *Der Verlag Hitlers und der NSDAP. Die Franz Eher Nachfolger GmbH.* Wien, 2004.
Thamer, Hans-Ulrich/Erpel, Simone (Hrsg.): *Hitler und die Deutschen. Volksgemeinschaft und Verbrechen.* Dresden, 2011.
Thies, Jochen: *Architekt der Weltherrschaft. Die „Endziele" Hitlers.* Düsseldorf, 1976.
Toland, John: *Adolf Hitler.* Deutsch von Uwe Bahnsen. Bergisch Galdbach, 1976.
Turner, Henry A.: *Die Großunternehmer und der Aufstieg Hitlers.* Deutsch von Hildegard Möller und Marina Münkler. Berlin, 1985.
Tyrell, Albrecht: *Vom Trommler zum Führer.* München, 1975.
Ueberschär, Gerd R. (Hrsg.): *Hitlers militärische Elite.* Neuausgabe Darmstadt, 2011 [zuerst 1998].
Ullrich, Volker: *Adolf Hitler. Biografie.* Bd. 1: *Jahre des Aufstiegs.* Frankfurt/M., 2013.
Vitkine, Antaine: *Mein Kampf. Histoire d'un livre.* Paris, 2009.

Weber, Thomas: *Hitlers erster Krieg. Der Gefreite Hitler im Weltkrieg – Mythos und Wahrheit.* Deutsch von Stephan Gebauer. Berlin, 2011.
Weigel, Björn: „»Märzgefallene« und Aufnahmestopp im Frühjahr 1933" In: Benz, Wolfgang (Hrsg.): *Wie wurde man Parteigenosse? Die NSDAP und ihre Mitglieder.* Frankfurt/M., 2009, 91–109.
Wildt, Michael: *Geschichte des Nationalsozialismus.* Göttingen, 2008.
Wirsching, Andreas: „»Man kann nur Boden germanisieren«. Eine neue Quelle zu Hitlers Rede vor den Spitzen der Reichswehr am 3. Februar 1933" In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 49 (2001), 517–550.
Zdral, Wolfgang: *Der finanzierte Aufstieg des Adolf H.* Wien, 2002.
Zehnpfennig, Barbara: *Hitlers Mein Kampf. Eine Interpretation.* 2. Aufl. München, 2002 [zuerst 2000].
Zehnpfennig, Barbara: *Mein Kampf. Studienkommentar.* München, 2011.
Zentner, Christian: *Adolf Hitlers Mein Kampf. Eine kommentierte Auswahl.* 8. Aufl. München, 1992 [zuerst 1974].

Hitler mítoszokkal övezett könyve. Mi a háttérben húzódó valóság, milyen volt a fogadtatása, és milyen hatást váltott ki? A címét mindenki ismeri, a tartalmát azonban szinte senki. Sven Felix Kellerhoff megbízható, hiteles forrásokra támaszkodó, minden szempontot elemző munkája a *Mein Kampf* keletkezésétől – a húszas évek első felének Münchenétől – egészen a betiltás körüli vitákig fontos és érdekfeszítő információkkal, valamint vitathatatlan logikával megfogalmazott tényelemzéssel szolgál.

A Führer „műve" valóban politikai programot tartalmazott, melyet Hitler a hatalomátvétele után lépésről lépésre megvalósított, vagy egy önértékelési problémákkal küszködő kisszerű ember propagandakiadványa volt, mely tömegeket ámított el, és ezzel az eszközzel, irracionális módon tett szert világuralomra?

Hogyan hatott a könyv a kortárs olvasókra? Milyen reakciókat váltott ki külföldön? Mennyit keresett vele a pártvezér, és vajon hivatástudat vagy pénzszerzési vágy motiválta? Miért nem jelent meg a *Zweites Buch* (Második könyv) című folytatás?

Ezen kérdések megválaszolása mellett Kellerhoff számos közkeletű és egyben hamis mítosszal is leszámol, sőt leleplezi Hitler tudatosan saját magáról gerjesztett hazug imázsát, és helyette bemutatja a közönséges adócsaló igaz történetét. Ezen az eddig ingoványos talajon ismerhetjük meg a *Mein Kampf* „karrierjének" valódi történetét, és szerzője igazi jellemét.

ISBN 978-963-267-378-3
9 789632 673783
3490 Ft

Mein Kampf
Egy német könyv karrierje

Sven Felix Kellerhoff

Sven Felix Kellerhoff

Mein Kampf

Egy német könyv karrierje

